

Numele rămâne Arad!

Editura Gutenberg Unvers
ARAD – 2024

Horváth Levente Király András Lehoczky Attila
Muntean Tibor Nagy István Puskel Péter Ujj János

NUMELE RĂMÂNE ARAD!

**Viața comunității maghiare din Arad
între cele două războaie mondiale**

Traducerea în limba română: Gabriel Constantinescu,
Molnar-Sólya Emilia, Gabriel Roman, Wittman Anikó

Editura Gutenberg Univers
ARAD – 2024

AVE MARIA!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Numele rămâne Arad! : viața comunității maghiare din Arad între cele două războaie mondiale / Horváth Levente, Király András, Lehoczky Attila, ... ; trad. în lb. română: Gabriel Constantinescu, Molnar-Sólya Emília, Gabriel Roman, Wittman Anikó. – Arad : Gutenberg Univers, 2024

ISBN 978-606-675-389-0

- I. Horváth, Levente
- II. Király, András
- III. Lehoczky, Attila
- IV. Constantinescu, Gabriel (trad.)
- V. Molnar-Sólya, Emília (trad.)
- VI. Roman, Gabriel (trad.)
- VII. Wittman, Anikó (trad.)

323.1

Gutenberg Univers Arad, Calea Victoriei 41

Tel: 0257 254 330, Fax: 0257 254 339

email: dtp@gutenbergarad.ro www.gutenbergarad.ro

Horváth Levente Király András Lehoczky Attila
Muntean Tibor Nagy István Puskel Péter Ujj János

NUMELE RĂMÂNE ARAD!

**Viața comunității maghiare din Arad
între cele două războaie mondiale**

Traducerea în limba română: Gabriel Constantinescu,
Molnar-Sólya Emilia, Gabriel Roman, Wittman Anikó

**CONSILIUL
JUDEȚEAN
ARAD**

**BIBLIOTECA
JUDEȚEANĂ**

Alexandru D. Xenopol
ARAD

**Volum tipărit cu sprijinul Consiliului Județean Arad prin
Biblioteca Județeană „A.D.Xenopol” Arad**

Coperta: Matúz András

Tehnoredactare și pregătire pentru tipar: Nagy István

Coordonatorii ediției în limba română: dr. Doru Sinaci, Gabriel Roman

La ediția în limba română au contribuit:

Gabriel Constantinescu,

Molnar-Sólya Emilia, Gabriel Roman, Wittman Anikó

Ediția originală în limba maghiară „*Arad, a név marad!*” a apărut în anul
2018

Autorii ediției în limba maghiară:

Horváth Levente, Király András, Lehoczky Attila, Muntean Tibor,
Nagy István, Puskel Péter, Ujj János

SZABADSÁG-SZOBOR EGYESÜLET ARAD

Asociația Statuia Libertății

CENTRUL CULTURAL JUDEȚEAN ARAD

**BIBLIOTECA
JUDEȚEANĂ**

Alexandru D. Xenopol
ARAD

Adresăm mulțumiri domnului dr. Doru Sinaci
pentru susținerea acordată apariției acestei lucrări în calitate de coordonator
al Colectivului Monografic Județean
în contextul promovării valorilor Aradului

Avem nevoie de o carte...

Cine știe câți oameni, de câte ori și în câte locuri în ultimii douăzeci și cinci de ani au spus; avem nevoie de o carte... Atât la evenimente ale UDMR la diferite niveluri, cât și la evenimente ale vieții civice din Arad, într-o companie restrânsă sau în fața unui for mai larg, ori de câte ori s-a vorbit despre trecut, despre istorie, despre vechiul Arad, concluzia finală a fost întotdeauna: avem nevoie de o carte...

Avem nevoie de o carte... Nu terminând propoziția cu semnul exclamării, ci așa, cu trei puncte la sfârșit. Nu atât ca o dispoziție fatală, ci mai mult ca un fel de dorință, o speranță îndepărtată. Lumea din jurul nostru s-a schimbat, cuvântul a devenit liber, iar acest lucru a trezit în mulți o dorință de a comunica. Au fost publicate reviste, monografii și lucrări istorice în limba română. Printre acestea s-au numărat lucrări valoroase, dar nu puține divagante. Când le citeam, indiferent de sentimentele noastre interioare, ne întrebam mereu: parcă istoria Aradului ar fi început abia cu Trianonul! Ca și cum Aradul maghiar n-ar fi existat niciodată! Ca și cum nu ar fi existat niciodată maghiari care să fi trăit în Arad! Și ca și cum noi nu am exista acum!

Ei bine, da; avem nevoie de o carte... Avem nevoie de o carte care să nu fie scrisă de alții despre noi. Una care să nu pretindă că nu avem nimic de-a face cu acest oraș sau care să nu pretindă că nu existăm. Una care să nu ne vadă într-o oglindă distorsionată, una în care ceea ce se scrie despre noi să nu fie filtrat prin prejudecăți izvorâte din ură și în care factualitatea, validitatea, fidelitatea istorică și veridicitatea să nu fie doar un fel de „ceva,, neplăcut care poate fi ocolit fără probleme. Avem nevoie de o carte pe care să o scriem despre noi înșine, despre Aradul nostru. Una care să cuprindă ceea ce am dat Aradului și ceea ce am făcut pentru Arad. Ar trebui să spună că fără noi nu ar fi existat Aradul și ar trebui să spună, de asemenea, că nici astăzi nu există un Arad fără noi!

Deci, avem nevoie de o carte... Deși istoricii maghiari arădeni și istoricii locali au publicat întotdeauna frecvent, nimeni nu a inițiat o lucrare atât de cuprinzătoare. Multă vreme s-a părut că nu va exista un inițiator pentru o asemenea întreprindere. În cele din urmă, în urmă cu câțiva ani, Asociația Statuia Libertății – la fel ca multe altele de interes comunitar – a luat acest lucru sub aripa sa și a format o echipă. Aceasta a inclus atât istorici mai în vârstă, cu experiență, cât și tineri comunicatori, aproape novici. Finanțarea a fost asigurată de Asociație. Așa s-a născut cartea care prezintă „adevăratul Arad maghiar,, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea, până la Trianon. În Brigada de investigații a lui Rejtő Jenő (n.n. romancier), cu siguranță s-ar fi numit „Cartea de care era nevoie,,... Pe copertă însă, inspirată de sintagma „*Arad va rămâne!*,, scrie ARADUL MERGE ÎNAINTE!

A fost clar din feedback-ul primit după receptarea cărții la scurt timp după publicare că acesta ar putea fi doar începutul. Avem nevoie de o altă carte... Ar mai trebui spus că Aradul maghiar nu a dispărut odată cu Trianonul. Că și în împrejurările radical schimbate după Unirea cu România, în ciuda vulnerabilităților, umilințelor și represaliilor, veridicitatea devizei a devenit certitudine: Aradul maghiar rămâne! Așa că munca trebuia să continue...și munca a continuat – mai mult sau mai puțin cu aceiași oameni. Rezultatul este un volum despre Arad și maghiarii din Arad între cele două războaie mondiale pe care îl prezentăm acum cititorului.

Sperăm că acesta nu este încă sfârșitul poveștii. Suntem convinși că munca trebuie să continue. Mai avem nevoie de încă o carte... Povestea maghiarilor din Arad nu s-a încheiat odată cu venirea comunismului, pentru că Aradul maghiar va rămâne mereu!

Organizația județeană a UDMR Arad

Prefață

Horváth Levente

„Infandum, regina, iubes renovare dolorem”

„Vrei să deschizi din nou răni teribile, regină!”, a strigat Enea când Dido i-a ordonat să vorbească despre distrugerea Troiei... Poate că în spatele acestei afirmații ne-am putea subordona spiritului vremurilor care a fost cel mai pregnant pentru perioada istorică a orașului Arad studiată în acest volum.

Regele a murit! Trăiască Regele! După Primul Război Mondial care a pus capăt unei părți din „lungul secol al XIX-lea”, popoarele mici din regiunea noastră extinsă au sărbătorit. Pentru unii, un vechi vis devenise realitate; în sfârșit puteau să-și creeze sau chiar să-și recreeze propriul vis. Polonia a fost restaurată, Cehoslovacia a fost creată, România Mare a fost finalizată și Regatul Slavilor din sud s-a născut. În calitate de maghiari „pro patria et libertate”, întotdeauna gata să scoată sabia, se pare că nu am fost atât de fericiți de marea libertate care ne-a fost impusă. Într-adevăr, dar nici austrieicii nu au fost prea entuziași. Nu erau nerăbdători să treacă de la statutul de națiune conducătoare a unui imperiu la cel de republică redusă în jurul Alpilor. Nici statele mici care au câștigat nu erau pe deplin fericite. Românii se plâneau că granița lor nu se întindea de la Tisa până la Nistru, cehii erau bosumflați pentru că nu li se dăduse coridorul care le deschidea calea spre Adriatică. Iar căsătoria de stat a sârbilor și croaților poate fi descrisă în fel și chip, dar nicidecum ca o „Lună de miere” idilică. Dezintegrarea monarhiei și înfrângerea Germaniei Wilhelmine au exclus temporar cele două mari puteri din regiune de pe scena politică continentală și au creat un vid de putere în care Rusia sovietică postrevoluționară era, de asemenea, preocupată de stabilizarea noii puteri. Ca o consecință deloc neglijabilă a tuturor acestor evenimente, foștii camarazi de arme, eliberați din „închisoarea națiunilor”, în locul marilor puteri care încetaseră să mai existe, au fost așezați unii împotriva altora din spatele granițelor abia trasate ale noilor state. Atât situația lor, cât și înzestrarea lor erau dezastruoase, situația generală fiind replicată și în regiunea noastră mai restrânsă a Aradului. Organizarea locală a puterii de stat în noile condiții, și cu atât mai mult procesul de creare a unei economii viabile care să aprovizioneze orașul și regiunea a fost un test dificil pentru Aradul postbelic.

Și ce am făcut noi, maghiarii arădeni, între timp? În timp ce ne lingeam rănilor de la Trianon, am încercat să ne găsim locul în această nouă Europă... În septembrie 1918 unul dintre proiectele de viitor ale guvernului maghiar era maghiarizarea județelor... „Dacă spun adevărul mă închid, iar dacă dumneata scri adevărul; te închid”... a declarat atunci Vasile Goldiș pentru Aradi Közlöny (Gazeta de Arad).

Știm cum a evoluat mai târziu povestea Comisiei de negociere condusă de Jászi Oszkár cu reprezentanții Consiliului Național Român pe anumite principii wilsoniene... Apropo de principiile wilsoniene... un proverb mexican s-a născut cam în aceeași perioadă: „Cât de departe suntem de Dumnezeu și cât de aproape suntem de Statele Unite!”. Sigur au fost popoare mici din Europa Centrală care se simțeau la fel de apropiate de Hofburg și de dinastia Romanov precum mexicanii se simțeau de Mayflower și de Uniunea urmașilor lordului Baltimore.

Dar care era poziția Aradului și care era rolul său în noul context incert al acestei apartenențe regionale semnificative din punct de vedere geografic? Baross János, un deputat al Partidului Independenței, în revista sa Huszadik Század (Secolul XX) editată de Jászi Oszkár, spunea: „Ne întrebăm despre viitorul acestei mici națiuni, acestei mici rase, maghiarii. Văd că oameni cu ambiții distructive injectează otrava internațională în toate aspectele societății, în administrația publică, în viața economică și socială. Văd tendința franceză distructivă care a dus marea națiune franceză pe o pantă alunecoasă și al cărei slogan este prezent în locurile de adunare ale socialiștilor francezi: „Ni deo, ni patrie, ni familie”, adică nici Dumnezeu, nici patrie, nici familie. După ce am explicat astfel cum această tendință, în toate forurile, înșeală viața publică maghiară și propagă dezastre naționale, neadevăruri și jumătăți de adevăruri cu ștampila oficială, îmi amintesc, când privesc marea dezvoltare actuală a lumii, ce rase și ce popoare au luat în mâinile lor dominația mondială...” ...

În ceea ce privește Aradul, se poate spune că a fost doar o parte a jocului de-a șoarecele și pisica româno-francez postbelic, așa cum arată cartea noastră, în timpul mandatului ultimului primar maghiar al Aradului, Sárkány Ferenc. De asemenea, putem afla și cum a răspuns prefectura din Arad la ancheta guvernamentală privind minoritățile din 1925. Alături de cei 255.000 de români, populația cuprindea și 100.000 de maghiari, 60.000 de germani, 11.000 de evrei, aproximativ 13.000 de slovaci și sârbi... Cred că mulți dintre noi ar fi de acord cu această proporție la nivel de județ... Despre tendințele politice ale maghiarilor, pe scurt: „la suprafață sunt umili, dar doar se prefac”.

Cititorul va fi confruntat cu probleme istorice interesante, dar și cu aspecte sociologice importante, și sperăm că va face paralele cu aspecte contemporane ale Aradului. Împreună cu autorii, recunoaștem că trecutul nostru ne poate ajuta să trăim și să acceptăm prezentul, dar ne dă și puterea de a ne modela viitorul în mod conștient.

Așa cum am citat pe ultima copertă a volumului nostru anterior, „Și astfel, la întrebarea dacă Aradul rămâne sau merge înainte nu se poate răspunde decât că Aradul merge înainte!” pe coperta-spate a actualei noastre cărți cităm din „Metamorfoza” lui Károly Sándor, ca răspuns care răzbate la întrebarea generată din prezentarea generală a volumului nostru privind continuitatea istorică și pe care în mod inevitabil trebuie să o punem: „Aradul progresează sau stagnează?”

În momentul în care încheiem bilanțul ultimilor șaptesprezece ani, putem recunoaște deschis și fără falsă modestie, dar cu o rușine neascunsă, că am rămas în urmă...., Era o cerință a dezvoltării ca orașul să aibe populație de o sută de mii de

locuitori, să se fi construit tramvaiul electric, iar dezvoltarea industrială și comercială nu a fost la fel de puternică... e adevărat că pe Bulevardul Regina Maria a apărut un număr însemnat de mașini... deși, în comparație cu Cluj, Timișoara, Brașov, ne-a fost mai ușor....

pentru că numele Aradului a rămas același.”

I.

Panoramic

Autor: Király András

Traducerea în limba română: Gabriel Roman

1. Despre Monarhie pe scurt

De ici – de colo, de o parte și de alta a Leithei

Monarhia Austro-Ungară, cunoscută și sub numele de Austro-Ungaria (fosta Monarhie) a fost un stat dualist, o confederație de state formată din Imperiul Austriac și Regatul Ungariei. Cele două state aveau capitale separate (Viena și, respectiv, Budapesta), parlamente și guverne separate. Aveau un monarh comun, care în Austria purta titlul imperial, iar în Ungaria titlul regal, iar abrevierea germană k.u.k, kaiserlich und königlich (imperial și regal) a fost dezvoltată în consecință. De asemenea, au convenit să creeze trei ministere comune: finanțe, afaceri externe și război. Miniștrii războiului și afacerilor externe au fost numiți de către monarh, în timp ce șeful ministerului de finanțe a fost numit de către ministrul de externe. Dintre cei trei miniștri, unul trebuia să fie maghiar în toate cazurile, iar acesta era de obicei responsabil de finanțe. În toate cazurile miniștrii erau politicieni, iar secretarii de stat erau experți în domeniile lor de activitate. Cele trei ministere erau supervizate de câte 60 de delegați (din fiecare parte). Această constrângere imperială a pus Austria într-o poziție mai avantajoasă.

Mulți au scris despre formarea Monarhiei, despre circumstanțe. Franz Joseph, conducătorul comun, a comentat elocvent: Totul a fost înțelegerea a trei persoane; a mea, a lui Deák Ferenc și a lui Andrassy Gyula. Acordul numit în literatura de specialitate Reconciliere, a fost încheiat la începutul anului 1867: la 17 februarie Franz Joseph l-a numit pe contele Andrassy prim-ministru al Ungariei, iar în 29 mai au fost redactate propunerile de interes comun care au fost completate cu garanții imperiale. La 8 iunie Franz Joseph a fost încoronat rege al Ungariei și, în cele din urmă, împăratul a ratificat Compromisul Austro-Ungar.

Structura statului era diferită în cele două țări ale monarhiei. Austria a optat pentru o structură statală federală care a permis o integrare mai ușoară a elitei naționale, în

special a cehilor și polonezilor, în sistemul public și politic al statului. Ungaria a optat pentru modelul statului unitar, la modă în secolul al XIX-lea, după modelul Franței și al Angliei. Una dintre consecințele acestui fapt a fost că liderii organizațiilor care reprezentau naționalitățile au fost complet excluși din afacerile de stat. Monarhia se întindea pe o suprafață de 621.538 km², fiind al doilea stat ca mărime de pe continent după Rusia.

Statul dualist s-a dezvoltat rapid din punct de vedere economic, devenind până în 1910 al patrulea producător și exportator mondial de mașini și printre cei mai mari producători mondiali de inginerie electrică, produse electrice, turbine cu abur și generatoare.

Încă de la înființarea monarhiei a existat o confederație multinațională. Pe lângă un număr mare de popoare slave, imperiul era locuit și de un număr mare de români și italieni. Conform recensământului din 1910 populația totală era de 51.390.000 de locuitori, ceea ce îl făcea al treilea cel mai populat stat din Europa, după Rusia și Germania. Este ușor pentru posteritate să judece acum, deoarece din punctul de vedere al prezentului, distribuția naționalităților Monarhiei ar fi trebuit să fie un avertisment încă de pe atunci întrucât a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost perioada de apariție a statelor naționale. Este adevărat că cel mai mare număr de locuitori ai Monarhiei era format din 12,7 milioane de germani în Austria și 10,1 milioane de maghiari. Alături de aceștia existau însă alte 29 de milioane de locuitori ai altor popoare și grupuri etnice de diferite dimensiuni. Cei mai mulți dintre aceștia erau: cehii 6,4 milioane, polonezii 4,9 milioane, sârbii și croații 5,6 milioane și românii 3,2 milioane. Până la sfârșitul războiului amânarea constantă a reformelor de transformare a vieții politice și sociale lăsase Monarhia într-o situație disperată, iar cursul războiului a înrăutățit și mai mult situația ducând la ceea ce nimeni nu se aștepta: dezintegrarea totală. În 1880 Monarhia era acceptată de toate popoarele ca fiind patria lor, dar în secolul XX coexistența părea să se clatine. Antagonismele austro-cehe de dincolo de Leitha, iar de la Leitha încoace conflictele de interese dintre liderii politici și naționalitățile de pe teritoriul maghiar au acutizat tot mai mult problemele naționale. Cu toate acestea, naționalitățile ar fi acceptat o Monarhie democratizată și federalizată înainte de izbucnirea Marelui Război, dar în 1917-1918 situația s-a schimbat radical.

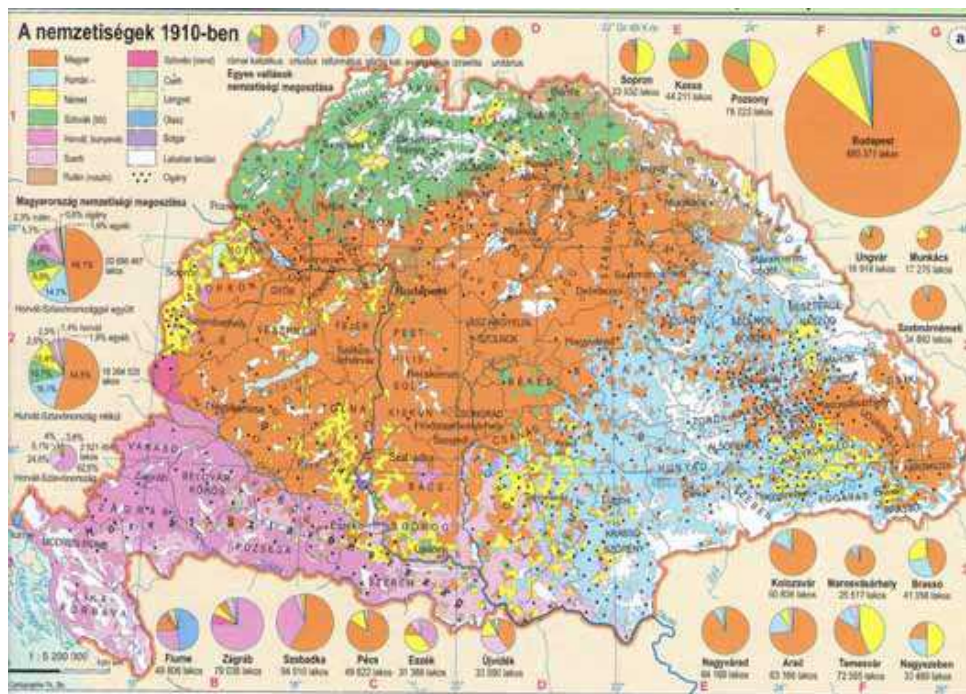
Toate acestea au avut precedentele lor, chiar dacă vrem să absolvim elita politică a monarhiei de responsabilitate pentru această situație. Liderii europeni ai Antantei au făcut nenumărate promisiuni liderilor statelor vecine aflate în război cu Monarhia. Acești lideri erau în contact permanent cu liderii naționalităților care trăiau în Monarhie, iar politicienii de frunte ai naționalităților erau în strânsă legătură între ei. Grupurile de emigranți ai naționalităților au contribuit la destrămarea Monarhiei la fel de mult ca și pierderea speranței în interiorul țării în ceea ce privea rezultatul final al războiului, situația deteriorându-se.

Mișcări naționaliste în creștere

Mișcările naționaliste s-au radicalizat din ce în ce mai mult, trecând de la revendicări de drepturi colective până la organizarea în state naționale și la fuziunea cu statele naționale existente.

În mai 1915 la Londra, sub conducerea lui Ante Trumbić, a fost constituită Comisia iugoslavă, iar la Paris, în noiembrie 1915, sub președinția lui Eduard Benes, Comisia cehă pentru afaceri externe. Aceștia au elaborat un plan de acțiune comun al cărui scop principal, în afară de secesiunea de la Monarhie, era crearea unui stat ceh și al slavilor de sud independent.

Naționalitățile din Monarhie au fost deopotrivă liniștite și încurajate de declarația din Congres făcută de Woodrow Wilson, președintele S.U.A.; discurs rostit la 8 ianuarie 1918. Propunerile conținute în discurs au fost elaborate de un comitet mare de experți și se credea că cele 14 puncte propuse vor deveni în viitorul apropiat pilonii unei păci juste și durabile. Dar președintele Wilson a uitat, destul de repede, că înainte de intrarea Statelor Unite în război încercase să medieze între părțile opuse, iar răspunsul aliaților europeni din 1917 a fost clar în ceea ce privea obiectivele lor: Alsacia-Lorena trebuia să treacă sub dominație franceză, Polonia trebuia să fie restaurată ca stat independent, iar micile națiuni aflate sub dominația Monarhiei și a Imperiului Otoman trebuiau să fie eliberate.

Primele șase puncte ale discursului președintelui au enunțat principiile pentru pacea viitoare, iar începând cu punctul opt făceau propuneri concrete privind Europa postbelică. Acestea au fost: restaurarea suveranității Belgiei și a Poloniei, continuitatea

statului francez în Alsacia-Lorena, evacuarea teritoriilor ocupate din Balcani și Rusia și asigurarea unei dezvoltări autonome cât mai libere a naționalităților care trăiesc acolo. Propunerile de acțiune:

Punctul X se referea la Monarhie: popoarelor din Austria-Ungaria, al căror loc printre națiunile pe care doreau să le protejeze și să le asigure, trebuia să li se ofere cele mai libere posibilități de dezvoltare autonomă. Propunerea a rămas o propunere, după cum vom vedea, fiecare interpretând punctele wilsoniene în funcție de propriile interese, în primul rând autodeterminarea ca pe o oportunitate. Pentru fidelitate istorică merită menționat faptul că Monarhia și Germania au semnat la 15 mai 1918 un strâns tratat de cooperare economică, militară și politică, care a schimbat concepția anglo-saxonă despre viitorul monarhiei. Situația a fost agravată de faptul că în 1918 nu se găsisse și nu se mai putea găsi nicio soluție, nici în Austria, nici în Ungaria. În această privință, viitorul a fost lăsat din ce în ce mai mult în mâinile organizațiilor de emigranți din țările Antantei și apoi în cele ale Consiliilor Naționale înființate în Monarhie.

La 8 aprilie 1918 a avut loc la Roma un congres al politicianilor naționaliști emigrați care trăiau în Monarhie. O delegație italiană numeroasă condusă de Mussolini a fost însoțită de delegați cehi, slavi de sud, polonezi și români. Au decis în unanimitate că aceștia nu doreau să trăiască sub Monarhie. Un congres similar a avut loc la 15 septembrie 1918 la New York la care au participat reprezentanți ai slavilor de sud, cehilor, polonezilor, slovacilor, românilor și rutenilor, care și-au reafirmat dreptul la autodeterminare.

Ca urmare în sistemul de stat și al gândirii tradiționale; nici Austria, nici Ungaria nu au găsit o soluție adecvată la problema minorităților. Împăratul Carol I era în favoarea reformelor federale și, în acest spirit, a anunțat la 16 octombrie 1918 că Austria urma să fie restructurată pe o bază federală. Manifestul cerea popoarelor din provinciile austriece să formeze consilii naționale și nu se aplica Ungariei. Ideea curții imperiale era că cele patru sau cinci state federative care urmau să se formeze în țară vor fi legate între ele de câteva ministere comune și de persoana împăratului, creând astfel o Austrie care să se poată dezvolta ca o federație de popoare libere în perioada postbelică. Viziunea imperială a fost influențată, pe de o parte, de rezultatul războiului și, pe de altă parte, de mișcările naționaliste care și-au pus în aplicare mult mai repede planurile de viitor. Chiar înainte de Proclamație, la 5-6 octombrie, la Zagreb a fost format Consiliul Național Sârbo-Croato-Sloven care a cerut crearea unui stat independent al Slavilor de Sud. La 11 octombrie Consiliul Național Polonez a fost format la Cracovia, iar la 14 octombrie guvernul ceh în exil a fost format la Geneva sub președinția lui Masaryk. La 18 octombrie la Pittsburgh a fost emisă Declarația de independență cehoslovacă. Naționalitățile nu erau cu adevărat interesate de această idee deoarece știau foarte bine că Antanta nu va discuta cu Monarhia, după cum o demonstrează faptul că președintele Wilson a așteptat mult timp pentru a răspunde la propunerile de pace făcute de guvernul comun. Răspunsul a sosit la 18 octombrie și, cel mai probabil, a surprins doar cercurile conducătoare ale statului dualist deoarece președintele a declarat că cele 14 puncte nu se mai aplicau Monarhiei.

Ultima lună de război

Blitzkrieg-ul ca idee a conducerii militare germane și-a pierdut curând fezabilitatea și, în timp, a devenit clar că nici Germania, nici Monarhia nu erau echipate pentru un război prelungit cu sacrificii umane și materiale enorme.

Războiul a schimbat viața economică a Monarhiei în ansamblu, astfel că, de la sfârșitul anului 1914 fabricile și uzinele care aprovizionau forțele armate au fost plasate sub control militar. Consumul intern a fost redus în mod constant deoarece două milioane de soldați au fost ieșiți din rândul consumatorilor după invazie, dar și aproape la fel de multe familii care și-au pierdut întreținătorii de familie și, nu în ultimul rând două milioane de oameni au ieșit din producție. Producția de cereale și de carne s-a înjumătățit, astfel încât aprovizionarea internă cu alimente a devenit catastrofală. Din 1915 au fost introduse bonurile de pâine, urmate de raționalizarea făinii, a unturii și a produselor din carne. În Austria rația de făină era de 165 g, iar cea de untură și produse din carne de 17 g; în Germania rațiile erau puțin mai mari, 233 g pentru făină și 34 g pentru untură și produse din carne. Înfometarea populației nu a contribuit prea mult la îmbunătățirea aprovizionării soldaților care luptau pe front și se preconiza că până în decembrie 1918 nu vor mai fi satisfăcute nevoile frontului. Situația din Germania a fost similară. În ciuda introducerii unui sistem de raționalizare, accesul la alimente a fost la nivel minim, iar inflația era ridicată, în ciuda prețurilor înghețate de stat. Antanta se afla într-o poziție mult mai bună datorită potențialului său economic care, în cele din urmă, a avut o influență decisivă asupra evenimentelor.

Conducerea germană, conștientă de situație, a profitat de acordul special cu Rusia și de tratatul preliminar de pace semnat cu România pentru a lansa un atac decisiv pe frontul de vest. La 21 martie 1918 a început ofensiva cunoscută sub numele de Michael. Este demn de remarcat faptul că exista o superioritate a Antantei din toate punctele de vedere; germanii având patru milioane de soldați față de cinci milioane de soldați francezi, britanici și americani, dar Antanta a fost superioară și în ceea ce privește armele și utilajele aeriene și terestre. La 18 iulie cel de-al șaselea atac german a fost respins, iar Antanta a preluat treptat controlul până când, deși încă neoficial, soarta Frontului de Vest a fost practic decisă în august.

În vara anului 1918 comandamentul militar comun al Monarhiei a făcut tot posibilul pentru a repeta isprava de la Caporetto ce avuse loc aproape un an mai devreme. În urma străpunerii; 3.150 de tunuri, 3.000 de mitraliere și 300.000 de puști au fost confiscate de la armata italiană. Dar timpul nu a fost de partea armatei comune; Antanta a întărit frontul italian, regroupând importante forțe franceze, britanice și italiene.

La mijlocul lunii iunie armata Monarhiei a lansat a doua bătălie de la Piave, dar armata comună obosită și nemotivată nu a reușit să obțină victoria. Disciplina în corpul multinațional se deteriorase, iar tot mai multe trupe au părăsit frontul. Pe 24 octombrie ofensiva italiană a lansat cea de-a treia bătălie de la Piave, iar pe 29 octombrie armata Antantei a anihilat armata comună lângă Vittorio Veneto. Monarhia

a pierdut 300.000 de soldați în această bătălie, în timp ce Alianții au pierdut 38.000. O bătălie care nu mai era necesară, deoarece Tisza István anunțase cu o săptămână înainte că războiul era pierdut.

Înfrângerea și dezintegrarea aproape completă a hinterlandului au făcut imposibilă continuarea războiului, astfel că, la 3 noiembrie Monarhia a semnat un armistițiu la Padova cu reprezentanții Antantei. Acordul conținea o clauză care amâna intrarea în vigoare a tratatului cu 24 de ore. Monarhia a considerat că războiul s-a încheiat la 3 noiembrie, în timp ce Antanta a menținut starea de război încă o zi, ceea ce, pe lângă progresele semnificative înregistrate, a dus la capturarea a sute de mii de soldați.

La sfârșitul anului 1918 armata germană se prăbușise. Soldații erau demoralizați de eșecul ofensivei de primăvară-vară și erau din ce în ce mai conștienți de incapacitatea lor de a ține piept trupelor aliate în creștere. Comandanții șefi ai armatei, generalii Hindenburg și Ludendorff, anunțaseră deja la sfârșitul lunii septembrie că războiul era pierdut, că prăbușirea frontului era doar o chestiune de ore și că liderii politici ar trebui să ceară un armistițiu. În cele din urmă Germania a semnat armistițiul într-un vagon de tren din pădurea *Compiègne* la ora 11.11 dimineața, în 11 noiembrie. În același timp majoritatea naționalităților își puneau în practică propriile idei de autodeterminare wilsoniană. La 28 octombrie la Praga a fost proclamat statul Cehoslovacia la care s-a adăugat Moravia, în timp ce slovenii au aderat la Regatul Sârbo-Croației. La începutul lunii noiembrie, după 123 de ani, a fost restabilită independența Poloniei. Guvernul imperial a pierdut controlul asupra Vienei, iar la 11 noiembrie noul prim-ministru Lammasch l-a demis pe împărat și a fost înființată Republica Germano-Austriacă. La 13 noiembrie împăratul Carol I a renunțat la drepturile sale imperiale prin Declarația de la Eckarstau. După 51 de ani și 4 luni, Monarhia a fost dizolvată.

2. Regatul Ungariei în epoca dualismului

Există o bibliotecă plină de materiale despre Reconciliere (compromisul Austro-Ungar), dar care nu răspunde la o întrebare importantă: în ce măsură crearea statului dualist a fost un pas chibzuit sau pripit.

De partea maghiară, susținătorii reconcilierii au argumentat că națiunea a obosit în revoluția din 1848-49 și în lupta pentru libertate și-a pierdut speranța în aspirația de a se dezvolta liber ca țară și națiune. Adversarii dualismului, în special emigrația din jurul lui Kossuth, au condamnat reconcilierea deoarece o vedeau ca pe o renunțare la drepturi și o trădare a ideii de independență. Îndemnurile lui Kossuth au rămas doar retorică, deoarece susținătorii reconcilierii nu aveau o opoziție internă reală.

Posteritatea poate continua să dezbată și să cântărească viața economică și socială consolidată a Ungariei sub statul dualist, aplicarea rapidă și cu succes a celei de-a doua revoluții industriale și modernizarea rezultată. Cu toate acestea, securitatea și prosperitatea relativă rezultată din dezvoltarea vieții economice nu au fost urmate de reforme politice, sociale și administrative. Elita politică care trăia sub vraja statului-

națiune fosilizat a ignorat pur și simplu schimbările din lumea din jurul său, fapt pentru care Ungaria și poporul maghiar au trebuit să plătească un preț greu o jumătate de secol mai târziu.

Să trecem în revistă pe scurt principalele caracteristici ale statului maghiar de după reunificare; țara care a fost numită Ungaria istorică sau Ungaria Mare încă din perioada de după Trianon. În principiu Regatul Ungariei a participat la viața Monarhiei ca parte egală, dar numai în principiu, deoarece toate decretul și legile erau aprobate de monarh care era în primul rând un Habsburg și care era reticent să părăsească Viena. Sediul ministerelor comune a fost, de asemenea, la Viena. Din punct de vedere teritorial Ungaria era mai mare decât Austria – 325.411 kilometri pătrați, cu o populație de 20,8 milioane de locuitori (cu 8 milioane mai puțin decât cea a Austriei). Aceste cifre includ teritoriul și populația Croației. Imediat după Reconciliere s-a realizat unirea cu Transilvania, iar la 25 iunie 1868 s-a încheiat și reconcilierea ungaro-croată. În consecință, statului croato-slavon i-a fost acordată autonomie, iar croații au fost recunoscuți ca națiune politică. Regatul Ungariei și cel al Croației și Slavoniei au format o comunitate de state condusă de un ban numit de rege. Croația și Slavonia avea propriul guvern și parlament, iar capitala era la Zagreb. Teritoriul său era de 42.500 kilometri pătrați cu o populație de 2,6 milioane de locuitori. Croația și Slavonia era considerată un corp separat al Coroanei, astfel că în limbajul comun, atunci când se vorbea despre Regatul Ungariei nu era inclusă și Croația și Slavonia. În consecință suprafața Ungariei istorice era de 282.870 de kilometri pătrați, iar populația sa de 18.264.533 de locuitori, conform recensământului din 1910. Din punct de vedere administrativ teritoriul a fost împărțit în 63 de comitate și 24 de orașe de jurisdicție, în conformitate cu prevederile din 1867. Orașele de jurisdicție aveau același rang ca și comitatele și erau organizate în mod similar. Ambele tipuri de entități erau conduse de prefecți numiți de rege care erau în toate cazurile reprezentanți locali ai guvernului. Guvernul Károlyi a desființat funcțiile prefecților și i-a transformat în comisari guvernamentali.

Organizarea statului

Spre satisfacția publicului statul a revenit la forma tradițională a Regatului. Conform principiilor constituției și din punct de vedere politic, toți cetățenii țării formau o singură națiune; națiunea maghiară indivizibilă în care orice cetățean al țării, indiferent de naționalitatea sa, era un membru egal. Limba oficială a statului era limba maghiară. Minorităților naționale li se permitea să își folosească limba maternă în afacerile bisericești, în cultura publică și în educație. Ungaria s-a declarat stat-națiune, urmând exemplul Angliei, al Franței și apoi al Germaniei, chiar dacă țara era foarte eterogenă din punct de vedere etnic. În 1869 vorbitorii nativi de limbă maghiară reprezentau 45,5% din totalul populației, iar conform recensământului din 1910 numărul vorbitorilor nativi de limbă maghiară era de 54,5% din cei 18.264.533 de locuitori, în principal datorită asimilării elementelor germane și evreiești, precum și datorită imigrării și emigrării mai intense a naționalităților. Cele mai numeroase

naționalități erau românii (16%), urmași de slovaci (10,7%) și germani (10,4%). Trebuie remarcat faptul că evreii au fost numărați ca o comunitate confesională și nu ca o naționalitate. Aceștia formau o comunitate numeroasă, în special în orașele țării. Conform datelor recensământului erau 911.227, reprezentând 5% din totalul populației. În consecință s-a stabilit o majoritate românească în Transilvania, o majoritate slovacă în regiunile montane și o majoritate sârbo-croată în sud. Excepție în aceste zone făceau orașele mari unde erau amestecate mai multe naționalități.

Orașul	Popu- lația	Ma- ghiari	Ro- mâni	Ger- mani	Slo- vaci	Sâr- bi	Evrei
Budapesta	881.601	673.397	1.746	73-997	20.487	3.189	186.047
Bistrița	12.155	2.318	3.753	5.887	-	-	1.316
Banská Bystrica	10.701	3.132	-	1.079	4.852	-	1.025
Brașov	40.622	14.115	11.248	10.644	-	-	1.198
Deva	8.684	4.065	2.509	436	-	-	-
Alba Iulia	16.616	5.226	5.170	792	-	-	1.586
Cluj	60.860	50.704	7.562	1.176	107	-	7.046
Baia Mare	12.877	9.992	2.677	175	-	-	1.402
Zrenjanin	22.006	9.148	-	6.811	456	8.934	1.232
Sibiu	33.489	7.252	8.824	16.832	-	-	1.307
Trnava	15.163	4.593	-	2.280	8.032	-	2.162
Oradea	64.196	58.421	3.604	1.416	279	-	15.155
Bratislava	78.223	31705	-	32.790	11.673	-	8.207
Timișoara	72.555	28.552	7.556	31.644	-	3.482	6.728

x Evreii au fost numărați ca membri a unei comunități confesionale

Puterea legitimă era dublă: pe de o parte era de sorginte feudală cu suveranul, prin harul lui Dumnezeu, ca simbol al puterii supreme, iar pe de altă parte era guvernată de o constituție și de legile izvorâte din ea, bazate pe valori liberale.

Caracteristica principală a vieții politice era că se putea critica orice pe baza a principiilor revoluționare din 1848, putea fi criticat oricine – cu excepția monarhului – dar se putea guverna doar pe baza principiilor compromisului din 1867. Partidul aflat la guvernare și opoziția se puneau întotdeauna de acord asupra esențialului sau, dacă opoziția câștiga, se abandona foarte repede substanța programului electoral propriu. În conformitate cu legea electorală din 1874 doar 6% din populație avea drept de vot. În Austria proporția de alegători era de 27%, cu 3-4% mai mare mai la vest. Orice bărbat născut în Ungaria care avea peste 20 de ani putea vota, dar era exclus dacă era slugă sau ucenic. Soldații, jandarmii, agenții fiscali și deținuții nu aveau drept de vot. Votul cenșitar putea fi exercitat în mai multe moduri, pe baza unui teren, a unei case de dimensiuni suficiente sau dacă avea o contribuție fiscală de cel puțin 105 forinți la

venitul anual. În aceste condiții, introducerea votului egal și secret a rămas o iluzie pentru o perioadă de timp. Prin urmare nu este surprinzător că, în loc de reforme, se predica gloria măreției naționale, dar numai în cadrul monarhiei. În mintea acestui milion de oameni împăratul și Kossuth Lajos puteau să se încadreze în mod pașnic, dar nimeni nu a dat atenție la ceea ce spunea fostul guvernator.

În conformitate cu legea electorală din 1874 doar 6% din populație avea drept de vot. În Austria proporția de alegători era de 27%, cu 3-4% mai mare mai la vest. Orice bărbat născut în Ungaria care avea peste 20 de ani putea vota, dar era exclus dacă era slugă sau ucenic. Soldații, jandarmii, agenții fiscali și deținuții nu aveau drept de vot. Votul cenșitar putea fi exercitat în mai multe moduri, pe baza unui teren, a unei case de dimensiuni suficiente sau dacă avea o contribuție fiscală de cel puțin 105 forinți la venitul anual. În aceste condiții, introducerea votului egal și secret a rămas o iluzie pentru o perioadă de timp. Prin urmare nu este surprinzător că, în loc de reforme, se predica gloria măreției naționale, dar numai în cadrul monarhiei. În mintea acestui milion de oameni împăratul și Kossuth Lajos puteau să se încadreze în mod pașnic, dar nimeni nu a dat atenție la ceea ce spunea fostul guvernator.

În 1913 și 1918 au existat încercări de modificare a legii electorale, dar prima a fost blocată de izbucnirea Marelui Război, în timp ce referendumul din 1918 a fost spulberat de alte vânturi.

Din fericire aceasta nu a fost singura trăsătură a Ungariei istorice, ci și o dezvoltare industrială și economică foarte rapidă care a adus o stabilitate considerabilă, ceea ce a schimbat mult condițiile de viață ale oamenilor care trăiau aici, indiferent de etnia lor. Apariția unor condiții consolidate a fost demonstrată de faptul că viața de zi cu zi avea propria sa ordine. Bani erau destul de stabili, forintul până în 1892 și apoi coroana: paritatea fiind de 1 forint pentru 2 coroane. Bani erau uniformi în întreaga Monarhie, iar produsele și bunurile firmelor și fabricilor erau disponibile la aceeași calitate și preț pe întreg teritoriul statului dualist. O dovadă a stabilității este faptul că 7.750.273 de salariați susțineau alte 10.513.560 de persoane, conform statisticilor din 1912.

Dezvoltarea economică a adus cu ea o schimbare constantă a condițiilor de viață. Astfel, începând cu 1870 vaccinarea împotriva variolei a devenit obligatorie, iar epidemia de holeră a fost redusă datorită extinderii lucrărilor de canalizare și purificării apei potabile. Datorită transformării agriculturii alimentația oamenilor a devenit mai variată, iar numărul persoanelor care sufereau de scorbut și pelagră a scăzut semnificativ. A fost adoptată o ordonanță care obliga municipalitățile cu mai mult de 6.000 de locuitori să angajeze un medic. Datorită acestor schimbări pozitive numărul nașterilor a depășit, an de an, numărul deceselor. De asemenea, conform cifrelor din 1912, la 665.193 de nașteri au avut loc 425.124 de decese. Dezvoltarea industriei, a comerțului și a transporturilor a dus la urbanizarea țării și la întărirea burgheziei. În 1870, 25% din populația totală locuia în orașe, ajungând la 38% în 1910. Budapesta s-a dezvoltat cel mai spectaculos, având o populație cu puțin sub 900.000 de locuitori, fiind mult înaintea restului țării.

În cadrul statului național populația avea libertăți considerabile. Cenzura a fost abolită, iar delictele de presă erau judecate de un tribunal independent. În principiu, exista libertatea de întrunire, dar existau restricții care afectau naționalitățile și lucrătorii. În fața legii toți bărbații adulți erau egali, indiferent de origine, limbă sau religie. Egalitatea nu se aplica femeilor și servitorilor.

Din 1895 la inițiativa lui Tisza Kálmán și a lui Wekerle Sándor a fost introdusă și a devenit obligatorie înregistrarea stării civile de către stat.

La scurt timp după Compromis, în 1868 Eötvös József, primul în Europa, a redactat Legea naționalităților care includea o serie de dispoziții cu caracter liberal. Aceasta permitea utilizarea limbii materne în sistemul judiciar inferior și în educație, precum și în viața bisericească. În școlile primare limba maghiară nu era obligatorie. A fost permisă înființarea de organizații și asociații ale minorităților naționale. Aceste dispoziții puteau fi aplicate numai dacă minoritatea din unitatea administrativă în care era rezidentă atingea o proporție de 20%. În multe cazuri, însă, legea era anulată de regulamente și decizii locale. Ulterior, de multe ori, drepturile dobândite au fost modificate prin lege și niciodată în favoarea minorităților. Lex Apponyi din 1907 a provocat cea mai mare opoziție deoarece a făcut ca predarea limbii maghiare să fie obligatorie în școlile primare, indiferent dacă acestea erau de stat, confesionale sau private. O nemulțumire similară a fost provocată de decretul guvernului Bánffy care a impus obligativitatea atribuirii de nume maghiare unor localități și denumiri geografice care nu erau în limba maghiară. Politizarea puterii s-a întors mai târziu împotriva sa! Astăzi putem spune că, din nefericire, în urmă cu o sută de ani elita politică maghiară și chiar opinia publică erau conservatoare în această privință. Din nefericire nu au reușit să țină cont de schimbările din realitatea internă și externă, al căror principal declanșator a fost cursul politic care a fetișizat reconcilierea. În timp ce factorii de decizie politică maghiari renunțau la independență, Italia și Germania realizau unitatea națională, România și Serbia obțineau independența și astfel, își stabileau propriul curs de politică externă. Ar fi trebuit să se știe că pe teritoriul Ungariei istorice existau un număr semnificativ de români, sârbi și croați. De asemenea, ar fi trebuit să se simtă că, profitând de oportunitățile legale, intelectualitatea și cetățenii naționalităților s-au dezvoltat și s-au întărit, stabilind o nouă direcție pentru mișcările lor naționaliste. Au înființat asociații și organizații sociale, au menținut relații bune cu bisericile lor și, nu în ultimul rând, cu țările lor mamă, deja independente.

Este probabil ca revendicările naționalităților ar fi putut găsi soluții în cadrul Regatului Ungariei la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Atât minoritatea română, cât și cea slovacă și-au format propriul partid național și au cooperat destul de strâns. După un sfert de secol au schimbat pasivismul politic cu activismul politic, iar de atunci au participat la alegerile parlamentare. Ca urmare, la alegerile din 1906 au obținut 15 locuri în parlament. Partidul Național al Slovacilor aștepta o soluție similară și a reușit să obțină 7 deputați în legislativul de la Budapesta.

La 10 august 1895 în programul politic adoptat la Congresul naționalităților desfășurat la Budapesta se preciza clar „... natura statului maghiar, rezultată din relațiile sale etnice și din evoluția sa istorică împiedică un singur popor care nu

constituie majoritatea populației să revendice atributele statutului de stat. Numai toate popoarele Ungariei au dreptul de a se identifica cu statul. Putem accepta autonomia în cadrul județelor ca bază națională”.

Reacția oficială a guvernului maghiar s-a concretizat în decretele Apponyi și Bánffy, iar situația internațională a Monarhiei și a Regatului Ungariei s-a înrăutățit din ce în ce mai mult. Anexările teritoriale ce au urmat Războaielor Balcanice au făcut din Rusia și Serbia dușmani ai Monarhiei. Timpul și evenimentele în rapidă mișcare nu au favorizat Monarhia din punct de vedere politic, economic sau social. Și nici măcar nu am menționat starea de război.

Ungaria istorică se prefacă în cenușă

La 22 mai 1867 pustnicul din Torino prevedea un viitor trist în scrisoarea Casandrei, explicând în continuare că „soarta maghiarilor nu trebuie să fie legată de un imperiu sortit dezintegrării deoarece Austria ne-ar putea antrena într-un război care ar provoca nu numai dezintegrarea imperiului, ci și a Ungariei”.

După asasinatul de la Sarajevo elita politică maghiară s-a confruntat cu perspectiva unui nou război după ce Serbia a refuzat să se conformeze ultimatumului impus de Monarhie. Prim-ministrul Tisza István a luptat până la capăt pentru a împiedica declanșarea războiului, iar cu conducerea militară maghiară pentru interesele civile și cu austriei sau germanii pentru interesele economice maghiare. Tisza știa exact situația economică a țării, conștient fiind că balanța economică din anii precedenți fusese în mod constant negativă, importurile depășind exporturile, astfel încât ar fi fost dificil de dus un război prelungit. În cele din urmă a cedat presiunilor exercitate de casa conducătoare și de cercurile guvernamentale germane și a rămas tot timpul loial germanilor, refuzând să audă de o pace separată în orice condiții. Din acest motiv el a întruchipat războiul în ochii întregii societăți. Liderii Antantei, înainte de victoria lor finală, îl considerau pe Tisza la fel de vinovat ca și William al II-lea sau Ludendorff, și nu este surprinzător faptul că singura fatalitate a Revoluției Trandafirilor Gri a fost moartea liderului german. De la jumătatea anului 1916 finanțele publice au fost bulversate, iar penuria de bunuri și inflația în creștere au îngreunat din ce în ce mai mult aprovizionarea soldaților care luptau pe front. Din 1915 a fost introdusă rația de pâine, iar un an mai târziu au început rechizițiile pentru armată. Între timp, salariile reale scăzuseră cu 50-70%. Economia subterană era în creștere, iar scandalul transporturilor de război a fost punctul culminant. Situația a fost agravată de faptul că, încă din al doilea an de război, liderii Antantei au promis totul și de toate țărilor vecine ostile Monarhiei, așa că nu este de mirare că mai întâi Italia și apoi România au renunțat la neutralitate și au trecut în tabăra Antantei.

În timp ce liniile de front deveneau din ce în ce mai greu de ținut, iar aprovizionarea armatei devenea scandaloasă, principala sarcină a guvernului Wekerle a fost să facă presiuni pentru reorganizarea județelor, astfel încât elementul maghiar și german să devină majoritar. Toate acestea la sfârșitul lunii septembrie 1918, când Antanta a lansat o ofensivă generală pe toate fronturile împotriva armatelor tot mai obosite ale puterilor centrale.

*Primul ministru pe front. Tisza István
ținând în mână o grenadă în tabăra
Kirlibaba, 1916*

intacte și nu este nevoie să trăim o bulversare fatală”. În ceea ce privește chestiunea naționalităților, orientarea sa politică a rămas neschimbată: a susținut că, în afară de elementele maghiare și germane, alte grupuri etnice au fost incluse în conceptul de națiune, deoarece disidenții erau într-o minoritate infimă. Probabil că Tisza a crezut ceea ce spunea, dar timpul și evenimentele – din care el nu mai făcea parte – nu l-au confirmat. Recunoașterea forțată a faptului că războiul era pierdut a pus guvernul într-o poziție imposibilă deoarece opinia publică nu era pregătită pentru aceasta. Pe de altă parte, un acord de armistițiu nu era o opțiune din cauza sistemului de stat care încă exista. Monarhia încă exista, deși doar pe hârtie, și armata comună exista, iar loialitatea lui Tisza față de alianța germană era un fapt existent. În același timp, strada era radicalizată și naționalitățile erau radicalizate.

*Tisza István și banul Szkerlecz Iván
la Zagreb, 1914*

Ofensiva din Grecia a dus la prăbușirea Bulgariei în septembrie, iar Turcia, izolată, a cerut armistițiu. Sfârșitul pentru armata comună a Monarhiei a venit pe frontul italian. Era depășită numeric și tactic de trupele britanice, americane și italiene care au străpuns liniile de apărare ale armatelor Monarhiei și au avansat până la granița sudică a statului dualist.

La 16 octombrie Compromisul a expirat, iar împăratul Carol I a emis o proclamație prin care anunța transformarea federală a Austriei care nu se aplica însă și Ungariei. La 17 octombrie Tisza István a anunțat în Camera Deputaților că Monarhia a pierdut războiul, dar a subliniat că „deși am pierdut războiul, nu suntem învinși. Pacea este un proces care trebuie să fie urmat de o redresare economică pentru că granițele țării sunt

*Moștenitorul tronului și Tisza la
Cartierul general din Teschen, 1916*

„Judecătorul lumii este istoria ...

... și va oferi răspunsurile la întrebările de astăzi mai târziu.” își formula Kossuth gândirea vizionară în 1890 în mesajul său de comemorare a victimelor de la Arad cu ocazia dezvelirii Statuiei Libertății în Arad la 6 octombrie 1890.

Guvernul și opinia publică ungară erau convinse că integritatea țării nu era amenințată de pierderea războiului, chiar dacă semnele de rău augur erau foarte grăitoare.

Minoritățile susținute de Antantă știau foarte bine ce vor. La 18 aprilie 1918 în cadrul congreselor organizate la Roma au votat în favoarea secesiunii și desprinderii de Monarhie. Delegației italiene conduse de Mussolini i s-au alăturat comitetele naționale polonez, al slavilor din sud și cehoslovac, precum și delegații români și sârbi. Decizia lor a fost confirmată la 15 septembrie 1918 la New York. Guvernul maghiar a fost reticent în a lua act de ceea ce descoperise ambasadorul german la Viena; și anume că 65% din populația Monarhiei era de partea Antantei.

Discursul lui Tisza István din Parlament în care a vorbit despre pierderile din război și despre viitorul Ungariei, a primit răspuns pe 19 octombrie din partea reprezentanților Partidului Național Român. Alexandru Vaida Voevod și Ștefan Cicio-Pop au pledat în Parlament în favoarea rezoluției de la Oradea a Comitetului Executiv al partidului lor. În cuvântul introductiv ei și-au exprimat recunoștința față de președintele Wilson care în discursul său din Congres a spus că nu există națiuni mici sau mari, ci doar națiuni egale, după care au continuat cu prezentarea rezoluțiilor lor:

- dorința și cererea seculară a națiunii române de libertate națională deplină;
- dorința națiunii române de a-și determina poziția instituțională între națiuni;
- nu recunoșteau dreptul Parlamentului și Guvernului de a vorbi oriunde în numele națiunii române;
- situația românilor din Transilvania și Ungaria nu putea fi decisă decât de Comitetul Executiv sau de Adunarea Națională a Partidului Național Român, toate celelalte decizii fiind nule și neavenite;
- Românii care trăiau în Monarhie aveau dreptul inalienabil la o viață națională deplină după secole de opresiune.

Răspunsul lui Wekerle Sándor nu putea fi altul decât că se puteau acorda libertăți individuale și juridice egale, dar scopul principal era protejarea integrității statului. Apponyi Albert a adăugat că interesele naționalităților trebuiau încredințate celor care reprezintă Ungaria în negocierile de pace. Cicio Pop a calificat răspunsurile ca fiind inacceptabile.

La 20 octombrie parlamentarul slovac Juriga a făcut o declarație similară în numele Consiliului Național Slovac din Ungaria:

- Parlamentul și guvernul nu puteau vorbi în numele comunității slovace;
- Dorința de a-și forma propriul stat național în baza dreptului la autodeterminare;

– numai SNT putea reprezenta interesele națiunii slovace la Congresul pentru pace.

Problema nu erau doar revendicările naționaliste, ci și frontul,

și situația din ce în ce mai disperată din interiorul țării. Manifestul împăratului și discursul lui Tisza au avut ca efect dezintegrarea armatei. Ultimul an al războiului a fost cel mai dificil pentru hinterland. Reducerea constantă a rațiilor alimentare nu a făcut decât să sporească suferința populației, care s-a opus astfel tot mai mult războiului.

Ceva se pregătea în Hunnia

Partidul de guvernământ și opoziția au fost de acord asupra unei probleme: integritatea țării trebuia păstrată. În situația deteriorată a țării, în ce avea încredere elita politică? Poate într-o viziune îndepărtată a unei păci drepte, așa cum a fost prezentată de președintele american Woodrow Wilson în discursul său în fața Congresului. Celebrul discurs a fost rostit în fața Congresului la 8 ianuarie 1918 și a expus în 14 puncte viziunea președintelui asupra unei viitoare păci. Punctul X din propunerile wilsoniene se refereau Monarhie și sublinia că popoarele din Austro-Ungaria trebuie să beneficieze de o dezvoltare autonomă. Ideile nu au avut un succes unanim în cercurile Antantei, iar francezii nu au fost de acord cu multe dintre ideile lui Wilson încă de la început. În ceea ce privea problema păcii, Bourrian István, ministrul comun de externe, a încercat două propuneri. La 14 septembrie 1918 a trimis o notă prin care solicita deschiderea negocierilor pentru o pace consensuală, dar Antanta a respins-o. Apoi, la 4 octombrie a trimis o notă președintelui SUA în numele Puterilor Centrale, propunând un armistițiu imediat și deschiderea negocierilor de pace pe baza punctelor wilsoniene.

Speranța în propunerile președintelui Wilson s-a stins destul de repede, deoarece răspunsul președintelui a sosit la 18 octombrie în care se preciza că cele 14 puncte formulate în ianuarie nu se mai aplicau Monarhiei. Consiliul mixt de miniștri al Monarhiei a răspuns după câteva zile, acceptând unitatea popoarelor slave de sud în cadrul Monarhiei, dar respingând unitatea cehoslovacă.

Nu s-a primit niciun răspuns la această notă. A devenit clar că trebuia deschisă o nouă cale în politica maghiară, deoarece politica compromisului din '67 și reprezentanții săi au fost depășiți de vremuri. O dovadă în acest sens este faptul că, în situația dată, prim-ministrul Wekerle Sándor a demisionat pentru a treia oară, iar de data aceasta Carol al IV-lea i-a acceptat demisia, dar cel din urmă de la reședința sa din Viena nu era foarte interesat de faptul că Budapesta se afla în agitație. L-a numit pe contele Hadik János în funcția de prim-ministru prin reprezentantul său, arhiducele Iosif. Ce s-a întâmplat în capitala Ungariei în acele zile?

În urma demisiei lui Wekerle în noaptea de 23 spre 24 octombrie la Palatul Károlyi a fost format Consiliul Național Maghiar. Consiliul a fost susținut de Partidul Independenței și de Partidul pașoptiștilor condus de Károlyi Mihály, de Partidul

Național Radical al lui Jászi Oszkár și de Partidul Social Democrat Maghiar. Programul lor era simplu și clar: o reformă completă a sistemului politic existent, convocarea de noi alegeri care să fie organizate imediat după sfârșitul războiului, independența Ungariei, o reformă agrară pe scară largă și introducerea drepturilor civile democratice.

La 31 octombrie Revoluția Trandafirilor de toamnă a triumfat la Budapesta și, în situația schimbată, arhiducele I-a numit pe Károlyi prim-ministru, partidele Consiliului Național Maghiar au format guvernul și a luat imediat o decizie personală controversată – numindu-l pe locotenent-colonelul Linder Béla ministru de război.

Jászi Oszkár

Károlyi Mihály pune capăt unei epoci

Până în ziua de azi persoana, rolul și responsabilitatea sa în ceea ce s-a întâmplat cu țara și națiunea în timpul scurtei sale domnii sunt încă disputate. A fost el o victimă sau a fost responsabil pentru ceea ce s-a întâmplat la Trianon? Fără a judeca, considerăm că el este în aceeași măsură țap ispășitor cât și victimă în această poveste foarte tristă.

În urmă cu 10 ani Academia Maghiară de Științe prin Institutul de Istorie a organizat o conferință despre evenimentele anului 1918 numită: „Revoluția trandafirilor de toamnă și protagoniștii ei”.

În prelegerea sa Glatz Ferenc punea o întrebare: era de așteptat ca o schimbare politică în toamna anului 1918 să repare economia distrusă, uriașele eșecuri diplomatice cauzate de înfrângerile de pe fronturi și rezolvarea bruscă a conflictelor de interese naționale și etnice care fuseseră minimalizate timp de secole? Veneau alte probleme noi, se încerca salvarea a ceea ce putea fi salvat, ceea ce a eșuat pentru că nu se putea altfel. Societatea maghiară – dar nu numai ea – îi considera responsabili pe cei care încercau să îndrepte ceea ce a fost deteriorat timp de decenii, aflându-se într-o situație pierdută, imposibilă. Cei care au cauzat dezintegrarea și au fost precursorii catastrofei naționale care era pe cale să se întâmple erau simpatizați și exonerați. Este ceea ce s-a întâmplat cu actorii perioadei octombrie 1918 – august 1919. Acest lucru dă de gândit, spunea academicianul.

Károlyi Mihály

Istoricul contemporan, academicianul și principalul istoric și ideolog al Ungariei dintre cele două războaie mondiale, Szekfű Gyula a avut o viziune foarte

diferită asupra evenimentelor. Szekfű Gyula era un filogerman notoriu cu orientare pro-Habsburg, după cum a explicat în mai multe dintre lucrările sale. Pe lângă aceasta, opiniile sale erau împărtășite de mulți dintre cei care au trăit între cele două războaie mondiale și, într-adevăr, mulți îi împărtășesc și astăzi opiniile. În opinia sa, responsabilitatea pentru ceea ce s-a întâmplat aparține celor care l-au dat la o parte pe Tisza, asumându-și sarcina de a scoate națiunea din labirint și, în loc de un țarm sigur, s-au lăsat prinși în vârtejul revoluțiilor. Cu toate acestea, el recunoaște eșecurile lui Tisza și ale contemporanilor săi, precum și politica națională defectuoasă din epoca compromisului. Dar întrebarea rămâne: cu ce era Károlyi vinovat, în ce măsură era el vinovat și dacă ceea ce s-a întâmplat la Trianon era greșeala sa? Este o întrebare dificilă pentru că este urmată de altă întrebare, și anume: dacă nu el, atunci cine?

Există un consens din ce în ce mai mare asupra faptului că politica bazată pe compromis și susținătorii acesteia și-au pierdut credibilitatea în fața publicului maghiar până la sfârșitul războiului. Singurul politician pe care se putea conta era Károlyi Mihály. Circumstanțele l-au ridicat în fruntea guvernului și apoi în funcția de președinte. Poporul nu poate fi înlocuit, spunem noi în zilele noastre, dar cei care se bucură de încrederea poporului pot și trebuie să fie trași la răspundere. Károlyi Mihály a preluat funcții de rang înalt când era încă un novice în politică și nici el, nici membrii guvernului său nu aveau experiență în administrația publică. El a preluat conducerea într-un moment critic, când știa că războiul era pierdut, dar soldații maghiari erau încă prezenți pe front ca soldați ai Monarhiei.

Proclamația sa către „Popoarele lumii” din 2 noiembrie este la fel de iluzorie ca și celelalte acțiuni ale sale. În această proclamație el declara că națiunea maghiară nu va mai lupta și face apel la păstrarea integrității teritoriale a țării. Ministrul său de război, Linder Béla a declarat în acea zi, în cadrul unei ședințe la Budapesta, că nu mai dorește o armată, că nu mai vrea să vadă niciodată un soldat. A spus acest lucru în timp ce țara era încă de jure în război.

Programul de guvernare al lui Károlyi viza transformarea socio-politică a țării prin introducerea reformei agrare și a votului universal și secret.

Se dorea promovarea democratizării țării. Era o idee bună, dar ar fi trebuit să fie pusă în aplicare cu decenii bune mai devreme. În toamna lui '918 aceasta era, de asemenea, o iluzie. O iluzie pentru că existau sarcini mai urgente care nu puteau fi amânate. Sarcina principală ar fi trebuit să fie păstrarea integrității țării pe cât posibil. Din nefericire, Károlyi Mihály, cu o insistență apostolică, a considerat cele 14 puncte ale lui Wilson ca pe un gaj al păcii drepte, ba chiar le-a pus pe primul loc în toate declarațiile sale. Este pur și simplu de neînțeles pe ce bază se aștepta Károlyi la o răscumpărare și la o soluționare pașnică din partea președintelui american, în timp ce Wilson afirmase clar că cele 14 puncte ale sale nu erau valabile pentru Monarhie. În vara anului 918 reprezentanții oficiilor de externe americane și britanice se înțeleseseră deja asupra împărțirii Monarhiei, dar granițele noilor state nu fuseseră încă stabilite. Consecința acestui fapt a devenit rapid evidentă prin faptul că liniile de demarcație stabilite în armistițiu erau în mod constant modificate în detrimentul Ungariei cu ajutorul nedisimulat al Franței, de către armatele statelor succesoare.

Armistițiul de la Padova, acordul semnat de Monarhie împreună cu statul dualist, a prefigurat viitorul sumbru. Károlyi a cerut, pe bună dreptate, ca Antanta să încheie un armistițiu separat cu Ungaria, având în vedere schimbarea situației. La 7 noiembrie o delegație condusă de Károlyi a purtat discuții la Belgrad cu generalul Franchet d'Espèrey, comandantul-șef al Frontului de Est al Antantei. În introducerea sa Károlyi a spus că Ungaria acelor zile nu mai era aceeași cu cea de dinaintea revoluției, ai cărei lideri legaseră căruța țării de militarismul german, și că noul guvern s-a decis de vechea ordine, și de aceea erau încrezători într-o pace dreaptă. El a cerut ca la Conferința de pace să se decidă toate chestiunile militare și că în cazul în care țara era să fie ocupată de străini, forțele de ocupație să fie trupe franceze, britanice, americane și italiene.

Răspunsul generalului a evitat obișnuitele politețuri diplomatice și a afirmat fără nici un fel de tergiversare că simpatia care i-a înconjurat pe maghiari până în 1867, în principal datorită lui Rákóczi și Kossuth, era de domeniul trecutului. Țara urma să fie tratată pe picior de egalitate cu germanii. Károlyi nu putea vorbi decât în numele națiunii maghiare, el nu reprezenta numărul mare de naționalități care trăiau în țară. După-amiază, delegația a primit acordul în 18 puncte. Tratatul recunoștea statul maghiar independent și stabilea prima linie de demarcație până la râurile Someș, Bistrița, Mureș, Tisa, apoi mai departe pe linia Subotica, Baja, Pécs, de-a lungul Dunării, până la granița croato-slavonă. Limba administrativă a zonelor evacuate rămânea maghiara. Antanta putea ocupa orice punct strategic pe care îl considera important, puterile guvernului fiind limitate la jandarmerie și poliție. Ordinea internă a țării urma să fi asigurată de 6 divizii de infanterie și 2 divizii de cavalerie.

Delegația a condiționat semnarea tratatului și a cerut Antantei să asigure securitatea frontierelor țării până la încheierea negocierilor de pace și să apere țara împotriva oricărui atac din orice parte, dacă va fi necesar.

Generalul d'Espèrey a promis că va trimite propunerile autorităților Antantei, deși Clemanceau a declarat că acțiunea lui d'Espèrey nu era importantă, deoarece Ungaria nu era un partener de negociere.

La sfârșitul anului 1918 Ungaria era complet izolată, iar situația sa devenea din ce în ce mai precară. Astăzi, a devenit mai mult o întrebare retorică unde credea Szekfű Gyula că se afla țărmlul sigur spre care Tisza și contemporanii săi ar fi putut conduce nava țării? Cu toate acestea, nu există nicio îndoială că un politician mai experimentat, mai energic și cu un mai mare simț tactic ar fi putut fi mai eficient în această situație foarte dificilă, deoarece guvernul Károlyi cu greu a putut găsi o cale de ieșire, cu atât mai puțin un țărml sigur pentru barca țării.

Ce oportunități au existat în primul rând? Chiar și atunci – dar mai degrabă după evenimente – apărarea activă a fost luată în considerare ca soluție, doar pentru a fi rapid făcută cunoscută prin declarația lui Linder și prin faptul că la graniță, așa-numitele comitete de primire îi așteptau disciplinat pe soldații care se întorceau acasă și îi încurajau să meargă la graniță. În plus, prin decrete guvernamentale și ministeriale au fost desființate statul major, statul major al genștilor, statul major al artileriei; generalii și coloneii au fost pensionați, iar personalul de ofițeri a fost

reduc. Demantelarea vechii structuri a armatei a fost atât de reușită încât, atunci când s-a convenit asupra celor opt mii de ofițeri necesari pentru a forma noua forță, s-a constatat că lipseau două mii. După demisia lui Linder, colonelul Bartha Albert a devenit șef al Ministerului de Război și și-a dedicat tot timpul și energia organizării noii armate. Dar consiliile militare i-au zădărnicit constant eforturile, iar pe cale de consecință la 12 decembrie acesta a demisionat. Cele opt divizii autorizate de Convenția de la Belgrad nu au fost ușor de organizat, voluntarii erau puțini, iar cele mai tinere cinci grupe de vârstă erau reticente în a se înrola în armată.

Guvernul a renunțat la apărarea activă, optând pentru negocieri și tratative, în speranța că Antanta va accepta argumentul conform căreia aceasta era o altă Ungarie, una care nu era responsabilă pentru greșelile din trecut. La sfârșitul anului 1918 liderii Consiliilor Naționale Română și Slovac nu mai erau interesați de modelul elvețian schițat de Jászai, deoarece pentru ei propunerile însemnau mai puțin decât apartenența la viitoarea Românie Mare sau Cehoslovacie. Este adevărat că delegația slovacă, condusă de Hodzsa Milan era înclinată să fie de acord, dar Praga i-a cerut șefului delegației să suspende negocierile. La intervenția lui Benes, Ministerul francez de Externe a recunoscut cu ușurință dreptul statului cehoslovac la Slovacia. Potrivit notelor locotenent-colonelului Vix, linia de demarcație a fost din nou modificată la 24 decembrie, precizându-se că frontierele revendicate de statul cehoslovac erau frontierele istorice ale teritoriului slovac. Noua linie de demarcație se întindea de la linia Dunăre-Ipoly până la estuarul Ung. La 11 iunie 1919 Consiliul miniștrilor afacerilor externe a finalizat aceste coordonate. După întreruperea negocierilor ungaro-slovice, guvernul maghiar a emis următoarea declarație: guvernul nu are posibilitatea de a modifica cererile, apărarea activă este imposibilă, cerea tuturor să evite vărsarea de sânge, deoarece astfel de evenimente nu vor face decât să înrăutățească imaginea țării la Conferința de pace care urma să înceapă și se spera că Antanta nu va îndeplini cereri nejustificate. Este greu de știut dacă au fost atât de inconștienți de ceea ce se întâmpla în jurul lor sau pur și simplu și-au exprimat propria neputință. Hock János, președintele Consiliului Național Maghiar a rezumat succint ceea ce se întâmplase – „sarcina noastră nu este nimic mai puțin decât să orhestrăm lichidarea”.

Revendicările românilor din Ungaria și Transilvania au fost recunoscute de Antanta, iar la 10 noiembrie, înainte de Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie, România a reintrat în război ca aliat al Antantei. La 26 noiembrie șeful Statului Major General Prezan a emis următorul decret: „Români! La ordinul Majestații Sale Regele Ferdinand I, armata română a trecut Carpații. Intrăm în pământul Transilvaniei cu dragoste frățască, venim în numele drepturilor sacre ale omului și asigurăm pe toată lumea de la Dunăre până la Tisa, ca să păstrăm viețile și bunurile tuturor locuitorilor pământului românesc, fără deosebire de rasă sau religie”. Reacția guvernului maghiar: și-a exprimat speranța că linia de demarcație nu va fi trecută și chiar a aprobat cererea ca MAV (Căile ferate maghiare de stat) să transporte toți delegații la Alba Iulia, gratuit și fără plată.

La 1 decembrie la Alba Iulia, 1.228 de delegați au declarat în unanimitate unirea românilor din Ungaria și Transilvania cu patria mamă. Probabil că din motive

tactice au fost incluse următoarele 3 puncte ale Declarației, cu aceleași prevederi pe care niciun guvern român nu le-a respectat și pentru care uneori le cerem socoteală guvernelor de astăzi. Despre ce este vorba:

1. Fiecare naționalitate beneficiază de educație, administrație publică și justiție în limba sa;
2. Persoanele aparținând unei anumite naționalități au dreptul la reprezentare populară în organele legislative și guvernamentale proporțional cu populația proprie;
3. Drepturi egale și libertate religioasă deplină pentru toți rezidenții.

Guvernul Károlyi s-a aflat într-o situație din ce în ce mai disperată, deoarece Antanta modifica în mod constant liniile de demarcație pentru a satisface nevoile slavilor de sud, ale cehoslovacilor și românilor. Avansul cehoslovac, așa cum s-a indicat, a ajuns în zona dorită, delimitată de râurile Dunăre-Ipoly-Ung, iar armata română, în calitate de loțiitor al Antantei, a avansat constant spre vest, ocupând Târgu Mureșul și apoi, la 24 decembrie, Clujul. În acea zi regele român Ferdinand I a declarat unificarea Transilvaniei și a României.

Dar, ca să nu existe niciun dubiu asupra rolului Antantei în privința liniilor de demarcație – la 19 decembrie 1918, Marele Cartier General a emis următorul ordin – acesta trebuia respectat, dar Tratatul de Armistițiu dădea dreptul Antantei să ocupe puncte strategice importante (Clujul), operațiunea fiind efectuată de armata română în numele Antantei. Generalul Niculcea a publicat următorul mesaj: La cererea și cu permisiunea Antantei vom începe ocuparea orașului Cluj, să nu existe rezistență, pentru că vom trage. Trupele maghiare și Garda Națională se vor retrage în zona desemnată de francezi. Românii vor menține ordinea, administrația va rămâne maghiară. Ca răspuns, Fényes László, comisarul guvernamental al Gărzii Naționale, a transmis o cerere din partea Ministerului de Interne, potrivit căreia trebuia evitată rezistența, deoarece soldații români vor fi înlocuiți în curând de unități franceze. În cazul orașului Cluj, guvernul și-a explicat poziția față de mesajul lui Niculcea, spunând că acesta nu putea fi respectat nici la Cluj, nici în cele 26 de județe, deoarece contravenea convenției de armistițiu de la Belgrad. Militarii vor rămâne pe poziții, dar vor evita confruntările.

Pe lângă ocuparea teritoriului, Consiliul Dirigent român a jucat un rol tot mai activ în Transilvania prin intermediul oficialilor săi numiți.

Procesul pașnic de lichidare

Hock János a nimerit în plin, guvernul era partenerul ideal pentru a asista la evenimentele de care era de mult depășit. Ocazional făcea o declarație dezaprobatore despre evenimente, urmată imediat de o explicație liniștitoare pentru public. Așa a fost cazul Declarației lui Károlyi din 3 februarie 1919 în care a transmis un mesaj către întregul popor maghiar, dar în primul rând către cetățenii umiliți și biciuiți cu brutalitate în teritoriile ocupate: „Să nu se teamă, nu îi vom părăsi niciodată (n.n. pe maghiarii rămași în diaspora). Să nu se înțeleagă greșit, nu ne bazăm exclusiv pe

drept și dreptate. Martiriul lor, calvarul prin care trebuie să treacă acum, va fi salvarea Ungariei. Adevărul iese în cale”.

Aici avea mare dreptate, cuiva îi stătea în cale această țară. După o sută de ani este ușor să comentezi și să critici, dar există un proverb latin înțelept care spune că atunci când armele vorbesc, muzele tac. În cazul lui Karolyi și al guvernului său, armele au tăcut, la fel ca și muzele. Dar muzele au fost cele care au pălăvrăgit atunci când de fapt era nevoie de altceva.

Károlyi aștepta de la Conferința de Pace să prezinte adevărurile lui Wilson, care de mult timp nu mai existau decât în mintea cercurilor guvernamentale maghiare. La 18 ianuarie 1919 Conferința de Pace și-a început lucrările la Paris. Președintele francez Poincare, în discursul său de deschidere a acordat reprezentanților puterilor învingătoare beneficiul îndoielii:

„Voi domnilor, sunteți chemați să restabiliți pacea și dreptatea pentru că popoarele pe care le reprezentați nu au avut nimic de-a face cu marea nedreptate”.

La 26 februarie Consiliul Miniștrilor de Externe ajustează linia de demarcație româno-maghiară, iar armatei române i se permite să avanseze până la linia de cale ferată Satu Mare – Oradea – Salonta – Arad. În vederea reconcilierii, a fost definită o zonă neutră cu o adâncime de 40-50 km, desigur în direcția vest. Decizia a fost înmănată președintelui Republicii de către locotenent-colonelul Vix la 20 martie.

Locotenent-colonelul Vix a precizat că nu mai era vorba de o linie de armistițiu, o linie de demarcație; ci era chiar viitoarea frontieră estică a Ungariei. Militarii maghiari erau nevoiți să evacueze zona în termen de 10 zile începând cu 23 martie.

Guvernul a declarat că documentul a schimbat în mod semnificativ circumstanțele, ceea ce a creat o situație dezastruoasă în multe domenii ale vieții economice prin îndeplinirea noilor cerințe. În nota sa de răspuns, acesta a declarat că nu a fost în măsură să ia act de decizii deoarece nu a fost prezent și nu a putut participa la procesul decizional și că, prin urmare, guvernul a fost forțat să demisioneze în corpore. Noul Consiliu al guvernatorilor era prezidat de Garbai Sándor.

La 28 martie locotenent-colonelul Vix a făcut încă o precizare: „Károlyi a interpretat greșit documentul deoarece noua linie de demarcație nu era o graniță politică, scopul fiind strict acela de a separa armata maghiară de cea română.” Însă Károlyi declara în răspunsul său din 29 martie: „După predarea documentului Vix a accentuat că nu mai există linie de demarcație, coordonatele fiind stabilite de politicieni la Conferința de pace. Aceste decizii înlocuiesc Tratatul de armistițiu.

Administrația maghiară urmează să rămână doar în zona neutră. În teritoriile care urmează să fie ocupate, toate puterile sunt retrase din mâinile guvernului maghiar. Dacă acceptăm, armata română va avansa încă o sută de kilometri, iar dacă nu de iure, se va crea o situație de facto. . Din noiembrie 1918 am văzut cu tristețe că situația de facto se transformă întotdeauna în situație de iure, fără ca vreun referendum să fie organizat pe principiile wilsoniene. Pentru noi aceasta este o renunțare la drept pe care nu o putem accepta”.

Între 21 și 22 martie, social-democrații și comuniștii au ajuns la un acord și au proclamat Republica Sfaturilor. Puterea nou înființată a încercat să guverneze după model sovietic. Antanta a folosit armatele română, cehoslovacă și sârbă pentru a zdrobi noua ordine. Armata română a ajuns la Tisa la sfârșitul lunii aprilie și a trecut râul la Fegyvernek la 29 iulie. La 3 august armata maghiară a capitulat în timp ce armata română a ajuns la Budapesta.

Pe 4 august generalul Moșoiu a condus armata în capitala maghiară. Ocupația românească a durat până în ianuarie 1920 cu consecințele cunoscute.

La 7 ianuarie 1920 delegația maghiară condusă de contele Apponyi Albert a sosit la Paris. Delegația era formată din șapte reprezentanți principali, printre care Bethlen István și Teleki Pál, dar acestora nu li s-a permis să ia parte la conferință. La 16 ianuarie Apponyi Albert a putut să se adreseze Consiliului Suprem la încheierea finală a proiectului de pace. El a declarat că învingătorii luaseră decizia, dar nu înțelegea de ce Ungaria a primit cea mai dură sentință deși la momentul izbucnirii războiului nici măcar nu era un stat independent. Fără semnătură, delegația a primit documentul Tratatului și a plecat acasă la 2 martie. Conferința ambasadurilor a decis data semnării la 22 mai și a convocat Ministerul Ungar de Externe să fie prezent cu delegația sa în 2 iunie la Versailles. Documentul trebuia să fie semnat de două persoane. Ambasadorul Drasche-Lázár Alfréd și ministrul bunăstării poporului, Bernárd Ágost au fost desemnați de guvern pentru această sarcină.

Termenii tratatului de pace au fost în concordanță cu cei ai lui Benes care susținea că politica fatală a Monarhiei nu se pregătea la Viena, ci la Budapesta. Pe această bază, părțile învingătoare declarau că Ungaria era responsabilă pentru daunele cauzate statelor învingătoare. Partea referitoare la Ungaria era cuprinsă în articolul 161 paragraful VIII: „Guvernele aliate și asociate declară, iar Ungaria recunoaște, că Ungaria și aliații săi, în calitate de învinși și de cauzatori ai pagubelor, sunt responsabili pentru toate pagubele și pierderile pe care guvernele aliate și asociate, precum și cetățenii lor, le-au suferit ca urmare a războiului la care au fost constrânse de atacurile Austro-Ungariei și ale aliaților săi”.

Opinia lui Bibó István despre Tratatul de la Trianon era destul de clară: „moștenirea teritorială a Ungariei istorice a fost împărțită pe baza principiului etnic, dar în același timp același principiu etnic a fost încălcat în mod clar în detrimentul Ungariei”.

Între noiembrie 1918 și iunie 1920 țara a traversat cea mai dificilă perioadă din istoria sa cu o neliniște plină de speranță, dar, de fapt cu speranța unui miracol. Miracolele în viață sunt puține și rare, așa că întrebările au rămas: cine, când și unde a greșit și dacă a greșit cineva? Maghiarii din Ungaria au o modalitate de a privi această problemă, iar maghiarii din afara graniței au o altă modalitate, iar la o sută de ani de la evenimente, aici și dincolo de graniță, este timpul să privim înainte, astfel încât să putem rămâne o comunitate maghiară vie și activă.

Cu privire la perioada în discuție acceptăm opinia că transformările democratice și interesele naționale înrădăcinate în trecut s-au ciocnit în mod tragic la sfârșitul

secolului XIX și la începutul secolului al XX-lea. Țara nu a avut politicieni de anvergură capabili pentru a găsi soluții.

Bibliografie selectivă:

- Arad, monografia orașului 1999, Ed. Nigredo, Arad.
- Litva György 2008, Monarhia austro-ungară în scris și în imagini, Budapesta 1887.
- Ormos Mária 1989, De la Padova la Trianon, Editura Kossuth. Budapesta Romsics Ignác 2005. Editura Osiris, Budapesta.
- Szekfű Gyula, Trei generații și ce vine după. Editura Maecenas, Budapesta, Glant Tibor 2009.
- Istoria și mitologia celor 14 puncte. Revista Afacerilor Externe, Budapesta,
- Glatz Ferenc. Revoluția trandafirilor de toamnă, 90 de ani mai târziu.
- Kende János – Sipos Péter, Trupe românești în Ungaria. História, 1984 Kossuth Lajos 1867. Scrisoarea Casandrei, Paris, 22 mai
- Mircea Mușat – Tănăsescu Florin 1984. Naționalitățile coexistente în statul român unificat în 1918. Historia, nr. 5-6.
- Ormos Mária 2008. Károlyi Mihály, țapul ispășitor. Historia, nr. 9.
- Romsics Ignác, Puterile Anglo-saxone și Tratatul de la Trianon, Historia Szarka László 1995. Monitorul de politică externă.
- Szász Zoltán 2008. Tisza István, simbolul războiului. Historia, nr. 9. Separarea slovacilor în 1918, Rubicon

3. Aradul în ultimii ani ai războiului

În perioada de dinaintea Primului Război Mondial Aradul a devenit un oraș în plină dezvoltare. Ca urmare, după Reconciliere, după statutul de Oraș Liber Regal, i-a fost acordat și statutul de oraș de jurisdicție.

Conform datelor din 1912 orașul era format din șapte cartiere, 5.062 de case (la vremea aceea nici Micălaca și nici Aradul Nou nu aparțineau administrativ de oraș) și avea o populație de 66.849 de locuitori, devansând Brașovul, Oradea și Clujul. Populația orașului era formată din 38.229 maghiari, 9.556 români și 5.643 germani. În ceea ce privește apartenența religioasă, orașul era locuit de 29.313 romano-catolici, 11.596 ortodocși, 6.150 reformați, 6.086 israeliți și 1.945 greco-catolici.

Viața economică efervescentă este demonstrată de faptul că pătura ocupată în industrie reprezenta 36,3% din populație, Aradul fiind depășit din acest punct de vedere doar de Budapesta, Bratislava, Győr și Košice. Orașul avea 60 de fabrici, cea mai mare fiind fabrica de vagoane, mașini și turnătoriile Johann Weitzer cu 1.200 de muncitori, dar și prima fabrică de automobile din Ungaria, MARTA a început producția aici la 29 noiembrie 1908. Angajați și susținători de familie efectiv erau 26.887 de persoane, cu alte 29.373 de persoane dependente.

Aradul era un important nod feroviar cu un trafic de pasageri de peste un milion de călători pe an. În 1906 a fost dată în exploatare o cale ferată electrică de interes local cu ecartament de 1 m în lungime de 57,6 km. O raritate chiar și pentru standardele europene, aceasta lega orașul de Podgoria Aradului și Valea Mureșului, cunoscută și renumită regiune producătoare de vinuri a Aradului. Orașul avea șase oficii poștale, șapte birouri de telegraf și 730 de abonați la telefonie.

Cel mai înalt organ legislativ al orașului era Comitetul Legislativ prezidat de primar. Funcția jurisdicțională era exercitată și de către prefectul general, reprezentant al Guvernului în oraș și comitat, iar mai târziu, după desființarea instituției prectului, de către comisarul guvernamental. Primarul orașului era Varjassy Lajos senior, iar viceprimarul era Lőcs Rezső.

Principalele partide politice din oraș erau: Partidul Național al Muncii – organizația Arad, președinte fiind Kintzig János; Partidul Independenței și al Pașoptiștilor, prezidat de Vizer Lajos și vicepreședintele Barabás Bela; Partidul Social Democrat, președinte Gruber Imre; Clubul Naționalității Române Arădene, președinte Mihai Veliciu.

Acestea erau principalele caracteristici sociale, politice și economice ale orașului în perioada în care Aradul era încă în plin progres. Orașul a încercat să supraviețuiască tuturor greutăților războiului mondial, să facă față unor circumstanțe uneori solicitante, cu credința că acestea se vor încheia și că va reveni prosperitatea civilă pașnică.

Fronturile de război erau departe de oraș, dar războiul și-a lăsat amprenta asupra vieții de zi cu zi a oamenilor, orașul încercând să trăiască și să își organizeze viața culturală și civică la fel ca pe timp de pace, în limitele posibilităților oferite. Ziarele au relatat despre război, deși au avut tendința de a evidenția victoriile puterilor centrale, dar au oferit și informații despre evenimentele politice interne și externe. Și în acest caz, paginile prezentau punctele de vedere și opiniile oficiale – care au fost puse la dispoziția cititorilor.

Am dori să prezentăm care era viața orașului în ultima fază a războiului în perioada cuprinsă între septembrie 1918 și iunie 1919 cu ajutorul a două cotidiene arădene, Aradi Közlöny (Gazeta de Arad) și Arad és Vidéke (Aradul și Ținutul Aradului). Așa cum un om nu-și poate transcende umbra, tot așa ziarele arădene nu puteau transcende așteptările oficiale. Predomina un sentiment trist că nimic nu putea fi schimbat. Deși Aradul nu era un oraș de front în timpul războiului, devenise un oraș de front în politica națională datorită faptului că mai mulți lideri ai Partidului Național Român și mai târziu ai Consiliului Național Central Român activau în Arad. Situația orașului nostru a fost descrisă de un colaborator al cotidianului Pesti Napló după vizita sa din 18 septembrie 1918: „Aradul – ultima cetate maghiară și avanpostul românesc; aici inteligența conducătorilor maghiari și a celor români este considerabilă. Este interesant faptul că în oraș cuvântul românesc este frecvent, dar nu există nici o inscripție românească”. Până la un moment dat, înțelepciunea locală era cea care a contat, dar mai târziu din cauza unor decizii macropolitice majore, nu prea mai conta înțelepciunea locală...

Iată cum a trăit orașul în ultimul an de război până la începerea negocierilor de pace. În această perioadă scurtă, dar plină de evenimente, trei factori importanți au definit viața orașului, în opinia mea: schimbările politice din țară, evoluția relațiilor româno-maghiare și cel mai puțin menționat după victoria Antantei, îndeplinirea promisiunilor făcute guvernelor român, ceh și sârb. În timp ce în primele două cazuri orașul se adapta cât se poate de mult la schimbări, în ceea ce privea al treilea factor, cel decisiv, orașul era un simplu spectator.

Viața de zi cu zi în oraș

În timp ce studiez cele două cotidiane arădene, sunt neîncrezător în legătură cu acoperirea de către presă a evenimentelor de acum o sută de ani. Presa publică știri și evenimente interne și reflecta evenimentele ca și cum totul ar fi fost bine în țară și în mica noastră regiune: este adevărat că am pierdut războiul și, ca urmare, pe lângă problemele alimentare, calitatea vieții s-a deteriorat și existau tot mai multe lipsuri, inflația luase avânt, speculațiile erau în plină expansiune, dar conducerea orașului rezolva problemele. Ceea ce era adevărat – administrația orașului făcea planuri de dezvoltare a orașului în aceste luni, instituțiile culturale și organizațiile societății civile funcționau aproape ca înainte de război. Am sentimentul că cei care au trăit acum o sută de ani nu s-au gândit niciodată că în câteva luni ordinea lor seculară și tradițiile le vor fi date peste cap. Și totuși, au existat semne de avertizare, pentru că ocuparea de teritorii de către cehi și sârbi au fost relatate cu exactitate în presă, iar după 1 Decembrie 1918 au existat rapoarte precise despre înaintarea Armatei Regale Române în Transilvania. Este adevărat că însuși guvernul Károlyi nu făcea altceva decât să se refere la președintele Wilson și la armistițiul de la Belgrad. Între timp, mesajele de reasigurare ale misiunilor militare franceze erau luate ca atare, conform cărora armata română era doar trimisă în misiune de Antanta și că sarcina ei era de a menține ordinea. La Arad însă, ar fi trebuit să fie clar că nu era vorba de menținerea ordinii, ci de cu totul altceva, pentru că în orașul nostru existau o serie de lideri ai comunității românești din Ungaria și Transilvania care, inițial, au fost niște îmbroboditori, dar care începând cu 18 decembrie au fost foarte clari. Cu toate acestea, chiar dacă se percepea acest lucru, nu se putea face nimic.

Deoarece este o perioadă foarte importantă în viața orașului, să vedem cum trăia orașul schimbările naționale, cum își organiza viața de zi cu zi și, în final, cum evolua relația româno-maghiară.

Am încercat să găsec un răspuns la întrebarea dacă liderii orașului, oamenii din oraș, au perceput posibilitatea schimbării și care a fost viziunea pentru oraș și locuitorii săi după ce războiul a fost pierdut. Am fost sceptic când am citit opinia publicistului arădean Károly Sándor în articolul său despre metamorfoza Aradului. Potrivit acestuia, calmul orașului de dinainte de război a fost cu greu zdruncinat de evenimente, iar oamenii au încercat să își păstreze viața și obiceiurile familiare, chiar dacă într-un mod mai limitat. Ziarele, cronicarii epocii, zugrăveau o imagine mult mai nuanțată a vieții cotidiane a orașului, a problemelor și planurilor sale. Dar era de

neconceput ca ceva să se schimbe. Ceea ce a produs bucurie generală a fost sfârșitul Monarhiei.

În această perioadă linia politică Wekerle-Apponyi lucra la un nouă reconfigurare a județelor. La Arad Dr. Barabás Béla, Prefectul Aradului a prezentat ideile guvernului pe această temă. Pe lângă maghiarizarea județelor, era necesar să se creeze unități administrative mai mari centrate pe un oraș prosper și cultivat care se dezvoltă din toate punctele de vedere. Județele istorice mai mici, ar fi trebuit să fie comasate în unități mai mari care urmau să fie create. În opinia sa, comitatul Arad putea fi completat cu districtul Aradul Nou și cu părți din comitatele Békés și Cenad. În același timp, la 8 septembrie a propus Comitetului Administrativ al orașului ca Aradul Nou, Mureșelul și Micălaca să fie anexate orașului Arad. Planul a fost susținut de președintele comitetului, Mülek Lajos, iar propunerea a fost înaintată Guvernului. La 10 septembrie Consiliul Municipal a acceptat și a aprobat donațiile Fundației Fischer Eliz. La 11 iulie 1918 matroana Fischer Eliz, în vârstă de 89 de ani, a donat cinci milioane de coroane pentru a înființa un orfelinat pentru fete în oraș care ar fi trebuit să asigure și educația fetelor.

Două proprietăți erau propuse pentru orfelinat și facilitățile acestuia: cea de la numărul 30 de pe strada Batthány și cea de la numărul 20 din Piața Andrassy. În plus, a oferit cincisute de mii de coroane orașului pentru înființarea unui spital oftalmologic cu condiția ca un teren să fie pus la dispoziție gratuit de municipalitate pentru construcția acestuia. El a încredințat administrarea donației și controlul utilizării acesteia Comunității Evreiești din Arad. Donația urma să intre în vigoare doar după decesul titularii, până atunci aceasta fiind beneficiarul și administratorul bunului. Ea a prevăzut ca Orfelinatul israelit de fete să fie găzduit în curtea interioară a Palatului Fischer din Piața Andrassy, într-o clădire ridicată în acest scop. Fetele de confesiune israelită sub vârsta de patru ani urmau să fie obligate să frecventeze o școală elementară cu șase clase și să dobândească abilități în toate tipurile de munci manuale și domestice. Fetele urmau să beneficieze de caritatea instituției până când se vor căsători. La momentul căsătoriei primeau o zestre de 3 000 de coroane în numerar și bijuterii în valoare de 600 de coroane. Această sumă urma să fie folosită pentru a acoperi costurile logodnei și ale ceremoniei de căsătorie care putea fi realizată numai cu aprobarea institutului. Limba de conversație și de predare în cadrul institutului era maghiara. În cazul spitalului oftalmologic se stipula că statul trebuia să fie întreținătorul, dacă statul nu făcea preluarea, fundația urma să fie anulată, banii urmând să fie vărsați în fondul orfelinatului.

Ca de obicei necazurile nu vin singure, pentru că, parcă durerea și lipsurile provocate de aproape cinci ani de război nu ar fi fost de ajuns, Aradul nu a fost scutit nici de gripa spaniolă. Medicul șef al spitalului arădean Löwinger Miksa și-a exprimat nemulțumirea în fața reporterului cotidianului Aradi Közlöny pentru faptul că nu a fost asigurată nici o îndrumare din partea clinicilor universitare și nici măcar nu fuseseră înființate comisiile epidemiologice, astfel încât locuitorii au fost complet dezorientați și neprotejați, neștiind cum să prevină sau să controleze boala.

În octombrie cincisprezece dintre cele cincizeci de persoane internate la care se făcea referire se aflau într-o stare foarte gravă. Cu greu gripa spaniolă a fost ținută sub control până la sfârșitul lunii octombrie, dar raportul ofițerului medical al orașului, Tisch Mór arăta că șase mii de persoane din Arad s-au îmbolnăvit și că, din păcate, epidemia a făcut șazeci de victime. Starea fizică slăbită a populației a contribuit în mare măsură la răspândirea epidemiei, deoarece s-a impus raționalizarea alimentelor de bază. Pentru o lungă perioadă de timp, rația de făină și zahăr a fost de 70-75 dkg, în timp ce untura și slănina au dispărut complet. Orașul a încercat în zadar să cumpere 1.300 de porci, deoarece pur și simplu nu existau furaje cu care să-i îngrașe. Nici măcar raidurile din piață nu au putut opri țatele să înmulțească laptele cu apă. În plus, exista o penurie constantă de îmbrăcăminte și încălțăminte, dar a fost de asemenea imposibilă cumpărarea de chibrituri și așa. . Situația a fost agravată de o penurie persistentă de cărbune, ceea ce a dus la cufundarea orașului în întuneric. Toate acestea, împreună cu inflația în creștere, au creat terenul propice pentru speculații. Drept dovadă, la 29 septembrie ziarul a publicat o listă de prețuri cu prețurile de dinainte de război și cele contemporane (prețurile sunt exprimate, bineînțeles, în coroane):

Produs	1914	1918
Bluză pentru femei	60	650
Pantofi	24	800
Cămașă	8	250
Pantaloni	15	200
Ciorapi pentru femei	5	80
Umbrelă	85	450

Situația din Austria nu era mai bună, dar, profitând de primatul său în cadrul Monarhiei, în vara anului 1918 peste o sută de mii de copii au fost duși în vacanțe în diferite părți ale Ungariei. Aradul, Timișoara, Radna și multe alte comune au organizat vacanțe pentru 1.300 de copii, asigurându-le pensiune completă pentru ei și însoțitorii lor.

Problemele au apărut pe drumul de întoarcere deoarece părinții le-au oferit copiilor sume substanțiale de bani pentru a cumpăra cele opt kilograme de alimente permise, bineînțeles, la prețurile pieței negre. În multe cazuri, au plătit de 10-15 ori mai mult pentru slănină, untură sau zahăr. Având în vedere penuria de alimente din Ungaria, Windisch-Grätz Lajos, ministrul alimentației a interzis exportul de produse alimentare.

În ciuda tuturor dificultăților, populația orașului a încercat să ajute pe cât posibil văduvele și orfanii de război: în urma colectei publice organizate; fermierii, comercianții și industriașii din Arad și din județ au strâns două sute de mii de coroane.

După cum spune o veche zicală latină, atâta timp cât armele sunt puternice, muzele tac. Aradul a încercat să reformuleze acest lucru pentru că administrația orașului și responsabilii cu managementul cultural au considerat că spectacolele de

teatru nu trebuiau să se oprească în timpul războiului și că și cinematografele trebuiau să poată funcționa. În plus, Asociația Kölcsey a făcut ca întâlnirile de duminică după-amiaza să devină o obișnuință. De fapt, pe 17 septembrie, două echipe de fotbal din oraș, AMTE și ATE, s-au confruntat în fața a trei mii de spectatori; AMTE câștigând meciul bărbătește, dar sportiv, cu goluri marcate de Szabó și Stoffa. Vasváry a marcat pentru ATE.

Așa cum era tradiția, martirii Revoluției și ai luptei pentru Independență au fost comemorați pe 6 octombrie 1918. Comemorarea a fost organizată de primărie în Piața Libertății. Profesorii și elevii au fost obligați să participe la ceremonia care a început la ora 10.00. După recitarea, poeziei lui Ábrányi Emil de către Barics Gyula a urmat discursul primarului Lócs Rezső. Deoarece 6 octombrie a căzut în ziua de duminică, slujba de doliu a avut loc luni, 7 octombrie.

Impactul Revoluției trandafirilor de toamnă în Arad

„Furtuna revoluției nu a agitat orașul, oamenii erau entuziasmați de Károlyi Mihály, se alăturau Consiliului Național, se bucurau, se certau, dar nu puteau lipsi de la partida de rummy sau domino de după-amiază. Revoluția se făcea doar pe vreme frumoasă, pe ploaie te poți răci.” – scria Károly Sándor în articolul său deja citat, așa îi vedea pe arădeni în timpul revoluției. Adevărul era însă cu totul altul, pentru că viața liniștită din oraș înainte de război rămăsese doar în memoria oamenilor. Orașul a simțit că era nevoie de schimbare și că era important să sprijine noul guvern și noua ordine care se crease în urma evenimentelor din Pesta.

La 1 noiembrie zeci de mii de oameni s-au adunat în Piața Libertății: cetățeni, muncitori, soldați, pentru a-l sărbători pe politicianul Károlyi Mihály în care poporul avea încredere de mult timp. La miting a participat prefectul Dr. Barabás Béla, primarul Varjassy Lajos și viceprimarul Lócs Rezső. S-a decis ca Aradul să se alătore Consiliului Național, singurul for chemat să gestioneze destinul poporului și țării. A doua zi adunarea orașului a adoptat următoarele rezoluții: încetarea imediată a focului și menținerea păcii, consolidarea ordinii interne, păstrarea integrității teritoriale, recunoașterea independenței depline, eliminarea tuturor segregărilor de rasă, religie, avere și rang, astfel încât să fie cu toții fiii egali ai țării și orașului. Aradul a acceptat prevederile Consiliului Național Maghiar și au intrat în vigoare prohibiția privind alcoolul și restricții privind programul magazinelor, cafenelelor și restaurantelor, acestea fiind închise la ora 19.00. Teatrele și cinematografele își puteau ține spectacolele până la ora 19.30. Starea de urgență a fost instituită începând cu ora 20.00. Pentru a consolida ordinea internă guvernul a decis să înființeze garda civilă în care putea fi cooptată 5% din populația cu vârste cuprinse între 20 și 40 de ani. Persoanele recrutate urmau să primească un salariu civil normal completat de indemnizații zilnice cuprinse între 30 și 40 de coroane.

Guvernul Károlyi s-a distanțat complet de vechiul sistem și de slujitorii săi, fapt care a avut consecințe directe și în Arad, deoarece Dr. Barabás Béla, prefectul orașului, și Purgly László, prefect al județului, au fost eliberați din funcții. În conformitate

vechilor tradiții. În consecință, conform planului inițial, alegerile pentru funcțiile de consilieri orașenești din districtele 2 și 3 au avut loc la 19 noiembrie 1918 – cabinete de vot fiind deschise între orele 9.00 și 16.00. Au votat 487 de persoane în districtul II și 380 în districtul III. În ambele circumscripții au câștigat candidații Partidului Independenței: Müller József, Brandt István și Lits Antal. În aceea zi la școala sârbă din Piața Kelemen a fost înființat Consiliul Național Sârbesc din Arad cu scopul de a promova interesele sârbești în toate domeniile pe baza principiilor democratice care să reglementeze în mod echitabil relațiile dintre popoarele și națiunile țării. Consiliul a ales doi președinți; Milan Tabaković și Ștefan Illić.

Seara, proclamarea Republicii a fost sărbătorită printr-un program festiv la Palatul Cultural. A doua zi, la 20 noiembrie, a fost format Consiliul Național Maghiar din Arad, format din 17 membri. Membrii săi au fost desemnați de cele trei partide revoluționare în următoarea ordine: 9 membri pentru Partidul Social Democrat, 4 membri pentru Partidul Independenței și 4 membri pentru Partidul Radical. Bodnár Jakab a fost ales în unanimitate președinte al Consiliului. Consiliul urma să fie însărcinat cu înființarea unui departament de asistență socială care să monitorizeze aprovizionarea publică cu alimente și sprijinul acordat soldaților care se întorceau de pe front. S-a hotărât că vor acționa și își vor impune voința în toate chestiunile care priveau populația și că vor numi un delegat la comisarul guvernamental și pe lângă subprefect. De asemenea, ei urmau să fi reprezentați în Comitetul mixt româno-maghiar în curs de constituire. La 22 noiembrie, în conformitate cu termenii acordului de armistițiu de la Belgrad, cetatea a fost predată trupelor sârbe care au înaintat până la Mureș. Locotenent-colonelul Popović cu 1.400 de soldați a intrat în cetate și a comunicat comisarului guvernamental Varjassy, viceprimarului Löcs și viceprimarului Schill, toți trei prezenți, că sunt însărcinați cu menținerea ordinii, conform ordinului generalului d'Espèrey. Peste câteva zile, Antanta dădea un mandat similar Armatei Regale Române.

Orașul a continuat să se ocupe de propriile sale probleme pentru că avea destule. Alegerea primarului a devenit oportună pentru că Varjassy Lajos senior s-a pensionat. Doi candidați, viceprimarul Löcs Rezső și notarul-șef dr. Angel István, au candidat pentru acest post, dar alegerile programate pentru 24 noiembrie au fost amânate. Evenimentele din Transilvania și Banat care nu puteau fi descrise ca fiind calme au dus la o mișcare spre vest a etnicilor maghiari, mulți dintre ei oprindu-se la Arad în speranța unei vieți mai bune. Conform estimărilor, la sfârșitul anului 1918 aproximativ 3.000 de străini au sosit în oraș și trebuiau adăpostiți. La cererea Consiliului Național Arad administrația orașului a dispus rechiziționarea de spațiu locativ în condițiile următoare: familiile fără copii sau cu un copil aveau dreptul la două camere mobilate, familiile cu doi sau trei copii aveau dreptul la trei camere mobilate, în timp ce spațiul peste patru camere era rechiziționat indiferent de numărul de copii.

Ocuparea și stabilirea teritoriului în interiorul liniei de demarcație de către armata română care înainta constant cu permisiunea Franței, a început să provoace îngrijorare și în Arad. La 8 decembrie Brașovul, Târgu Mureș-ul, Bistrița și Cucerdea-Lunca Mureșului cădeau în interiorul liniei de demarcație. Comisarul guvernamental

Varjassy a reasigurat publicul din oraș că, atâta timp cât nu existau tulburări în Arad, armata română nu va invadea orașul. Un argument destul de slab în termenii de astăzi care poate a îmbunătățit optimismul Trezoreriei din acel moment, dar nu a îmbunătățit situația economică a orașului sau bunăstarea generală a locuitorilor săi. În multe cazuri singura posibilitate de cazare a străinilor care ajungeau în Arad era în școli, așa că toate unitățile de învățământ au fost închise la recomandarea comisarului guvernamental, dar a existat și un alt motiv pentru acest lucru, lipsa cărbunelui. Aceasta a devenit o problemă reală, deoarece armata română ocupa valea Jiului și oprea discreționar transporturile de cărbune la Simeria. Pentru a remedia situația guvernul Károlyi l-a numit pe Varjassy Lajos ca plenipotențiar al său, astfel încât acesta să poată lua legătura cu membrii Consiliului Dirigent Român de la Sibiu în cazul unor eventuale dispute. Activitățile lui Varjassy au fost monitorizate și recunoscute de către factorii politici românești din Transilvania și, în consecință, aceasta a negociat de foarte multe ori avantajos, nu doar în interesul Aradului, ci și în interesul țării. Uneori au existat și contrapartide.

La 10 decembrie notarul-șef Angel István a prezentat transcrierea notei de acceptare de către comisarul guvernamental a propunerii Consiliului Național și a Consiliului Muncitoresc de a-l avea ca primar pe Lőcs Rezső până la alegeri. Pe 11 decembrie arădenii au fost martorii unui eveniment fără precedent. Comisarul guvernamental a dat curs solicitării Consiliului Național Român și a permis arborarea tricolorului românesc alături de drapelul național maghiar, ba chiar a pus la dispoziția Consiliului trei birouri în Palatul comitatului pentru a gestiona afacerile județului.

Criza cărbunelui a devenit din ce în ce mai presantă deoarece compania de electricitate avea nevoie de patru-cinci vagoane de cărbune de bună calitate pe zi pentru a alimenta orașul cu energie electrică. Intervenția lui Varjassy a rezolvat situația pentru o vreme, dar au existat probleme din ce în ce mai mari în ceea ce privește obținerea unei serii de materii prime și produse alimentare din zonele controlate de armata română. În consecință, alimentația publică a fost asigurată strict pe bază de raționalizare. Un număr însemnat de articole de uz cotidian – chibrituri, ață, îmbrăcăminte și articole din piele – erau disponibile doar pe bază de tichete. Orașul a încercat să îmbunătățească situația prin organizarea unei acțiuni caritabile cu îmbrăcăminte înainte de Crăciun. Rezultatul colectei s-a concretizat în adunarea de 1.632 de pantaloni, 1.299 de veste, 1.554 de sacouri, 337 de paltoane, 3.792 de cămăși și 1.079 de perechi de pantofi. Articolele de îmbrăcăminte au fost distribuite pe bază de bonuri în special soldaților care se întorceau de pe front. Nimeni nu a fost surprins că anul 1918 a trecut fără organizarea unui târg de Crăciun, deoarece sondajele au arătat că nu exista nici cerere, nici ofertă.

Dificultățile nu au descurajat conducerea orașului să planifice pentru perioada care urma. În lumina a ceea ce s-a întâmplat, nu putem decât să ne minunăm de mentalitatea de acum o sută de ani, de mentalitatea celor aflați la conducere, de atitudinea oamenilor. La 20 decembrie 1918 Consiliul orașului i-a încredințat lui Zádor Imre, inginerul director al Uzinei Electrice, proiectarea tramvaiului electric din Arad. În prima etapă au fost planificate șase linii care să lege Gara căilor ferate MÁV

de centru, dar mai târziu urmau să fi conectate la tramvai și Pârneava și cartierul Gai. În ultimele zile ale lunii decembrie comisia Adunării Legislative pregătea proiectul pentru anul 1919. Planul includea o completare a comitetului Consiliului, plata lucrărilor speciale, reorganizarea taxelor locative și creșterea taxelor pentru pompieri.

Generalul Berthelot la Arad

Probabil pentru ca maghiarii să-și amintească de ultimele zile ale anului 1918; la ordinul generalului Berthelot, locotenent-colonelul Vix a emis un comunicat prin care autoriza înaltul comandament militar românesc să treacă din nou linia de demarcație și să avanseze pe linia Maramureș, Baia Mare, Dej, Cluj, Satu Mare, Oradea, Arad. Comunicatul, bineînțeles a generat neliniște, dar Varjassy nu și-a pierdut optimismul, deoarece, în opinia sa, această înaintare era, de asemenea, în conformitate cu acordul de armistițiu, iar Antanta putea oricând să pună mâna pe punctele strategice importante pentru ea. De ce Armata Regală Română? Pentru că erau mandatați de către Antantă ca aliați, iar armata română urma să fie înlocuită cu trupe franceze. Surprinzător, dar anunțat, generalul a făcut o vizită la Arad, scria editorialul din Aradi Közlöny. Acesta nu salută și nici nu laudă, ci descrie disperarea situației. Speranța Ungariei era o inimă franceză consolatoare, nimeni nu înțelegea de ce s-au schimbat aceste sentimente prietenoase și reconfortante față de maghiari. Se uită oare generalul la orașele maghiare și nu vede că o întregă națiune este în doliu?

Berthelot a sosit la Arad în zorii zilei de 30 decembrie, a petrecut noaptea într-un vagon de dormit și a ieșit pe peron la ora 8 dimineața pentru a primi cordialitățile. Generalul se afla în vizită la Arad la invitația Consiliului Național Român și, în consecință, grupuri mari de români îmbrăcați în costum național au mărșăluit spre gară.

Pe peron s-a aflat o gardă de onoare românească, dar a fost prezentă și Comisia Legislativă condusă de primarul Lócs Rezső. Generalul a trecut în revistă Garda de Onoare, după care a urmat de un scurt discurs de bun venit din partea primarului. „Dumneavoastră, reprezentant al unei națiuni nobile și cavalești, vă urez bun venit pe pământul sfințit de martirii națiunii maghiare. Să sperăm că veți apăra în mod egal toate drepturile și interesele”. Răspunsul generalului nu a lăsat prea multe

îndoieli cu privire la viitorul orașului; „Vă salut și eu domnule primar și sunt bucuros că am venit pe pământ latin, între frați latini”. A ascultat apoi cuvintele de laudă ale episcopului ortodox și ale lui Iustin Marșieu, președintele Consiliului Național Român din Arad. A fost apoi salutată de Szöllösi Zsigmond, președintele Consiliului Național Maghiar din Arad care a subliniat că reprezenta 80% din populația orașului și aducea ca prinos inimile frânte ale acestora, pentru că interesele străine germane au frânt inimile ungurești, iar acum toată lumea se teme că orașul va fi smuls din trupul țării milenare fără vreo întrebare. Generalul nu i-a menajat nici de această dată și în răspunsul său și-a exprimat regretul că, în ciuda tradiției, cele două popoare se aflau acum în dezacord, dar menționând că problema frontierei urma să fie soluționată de Conferința de Pace, după speranțele acestuia; în mod corect și echitabil. Cu aceasta, partea oficială a Vizitei a fost încheiată, Berthelot retrăgându-se la hotelul Crucea Albă, unde i-a primit pe demnitarii români din oraș și din județ, iar apoi i-a vizitat pe episcopul ortodox și pe Cicio Pop la domiciliu. La prânz a plecat împreună cu Cicio Pop la Oradea. În timp ce generalul primea delegațiile la hotel, maghiarii și românii s-au adunat în fața hotelului și au început să se bată. În mulțime erau multe steaguri românești și ale Antantei, dar niciunul maghiar, până când Berszán György, un soldat secui din Compania a 5-a, a apărut cu un steag. Mulțimea a încercat să ia steagul; după o încăierare atât soldatul, cât și steagul au fost aruncate la pământ, dar Berszán, plin de noroi și rupt, a început să îl fluture din nou.

Cineva a chemat Garda Română, maiorul Mărculescu a sosit cu cincisprezece gardiști și, nereușind să facă ordine, a dat ordin să se tragă, omorând două persoane; pe tâmplarul Spitz István și pe un elev de paisprezece ani, Sz. Nagy Károly. După acestea s-a dezlănțuit iadul, soldații maghiari care au sosit la fața locului din cazarmă trăgând focuri de armă, rănind mai multe persoane. Răniții au fost interogați de ofițerul de poliție Ódry Zoltán: acesta i-a întrebat pe răniții români dacă era adevărat că au fost angajați pentru 40 de coroane pe zi și pensiune completă, ceea ce cei intervievați au calificat drept o invenție. Potrivit raportului oficial incidentul s-a soldat cu patru morți și paisprezece răniți. Cotidianul Românul îi acuza pe unguri pentru incident, citând estimări de douăzeci până la treizeci de morți și cincizeci până la șaiszeci de răniți.

1919 – Anul Nou al Republicii

Acesta era formula cu care miercuri, 1 ianuarie, cotidianul „Arad és vidéke” își saluta cititorii și făcea un bilanț al perioadei scurse după Revoluția Trandafirilor de toamnă: „Două luni de la depunerea armelor de către armată, două luni de la victoria libertății poporului. Astăzi, nu putem decât să sperăm că pasul revoluționar va aduce pace și înțelegere, pentru că în decurs de două luni s-au îndurat două secole de suferință. Prezentul sumbru ascunde un trecut jalnic, dar nu poate hrăni un viitor dezolant”, își încheia ziarul urarea de Anul Nou cu un optimism prudent.

Nu a fost un început de an rău pentru arădeni, deoarece Antanta a decis să trimită o unitate franceză în oraș pentru a asigura ordinea și siguranța populației. Sub comanda maiorului Martini, cincisprezece ofițeri și două sute zece soldați au sosit în

ziua de Anul Nou, iar la 3 ianuarie unității i s-au alăturat alți trei ofițeri și încă trei sute de soldați, precum și o echipă de mitraliori.

La 1 ianuarie la cererea comandantului Martini, primarul Lőcs a lansat următorul apel pentru depunerea armelor: armele trebuie predate, va fi prohibiție totală, ora de închidere a localurilor publice va fi 21.00, interpretarea cântecelor și imnurilor naționale va fi permisă numai cu autorizație oficială, arborarea steagurilor, purtarea brățărilor și a însemnelor va fi interzisă, iar ordinea publică va fi asigurată de poliție și jandarmerie împreună cu trupele franceze. La sfârșitul lunii o altă unitate franceză a sosit în oraș, condusă de generalii Gambetta și Farret. Comandantul, generalul Farret s-a întâlnit la Arad cu comisarul guvernamental Varjassy, cu viceprimarul Angel și cu Iustin Marșieu, președintele Consiliului Național Român. El i-a informat că nu va avea niciun contact direct cu liderii orașului și că de acolo înainte comunicarea se va face prin intermediul maiorului Martin.

Starea de spirit era un pic umbrită de intenția comisarului guvernamental Varjassy de a demisiona din toate funcțiile sale, deoarece considera că numeroasele probleme îi afectează sănătatea și îi epuizează energia. De fapt, trebuie să fi fost destul de împovărat să îndeplinească sarcinile guvernamentale care i-au fost încredințate, pe lângă îndatoririle sale de comisar guvernamental. Reprezentarea guvernului în cadrul negocierilor cu Consiliul Național Român nu a fost cu siguranță echivalentul unei plimbări în parc. Varjassy a declarat că în îndeplinirea acestor sarcini s-a bazat pe două forțe; social-democrații și muncitorii, dar a negociat și problemele județului cu Consilul Național Român. El considera că maghiarii înțeleg greșit atitudinea sa față de români și erau nemulțumiți și de regulamentul de ordine care a fost introdus. Nu dorea să ocupe funcția fără încredere populară. În cele din urmă a fost convins și i s-a cerut să-și continue activitatea deoarece avea tot sprijinul autorităților.

În prima lună a noului an au avut loc mai multe schimbări importante de personal în viața orașului. Primarul Lőcs Rezső a fost forțat să demisioneze după 42 de ani și 4 luni de serviciu, la cererea socialiștilor.

S-a întâmplat că în oraș s-a răspândit un zvon conform căruia sergentul Szűcs va veni de la Budapesta la Arad pentru a pleda în favoarea doctrinelor socialiste și pentru a organiza o grevă generală. El urma să aducă cu el 150.000 de coroane pentru a recruta susținători. Primarul Lőcs a luat măsuri în urma acestei știri și a închis toate instituțiile, magazinele și băncile până la 16 ianuarie. Sergentul Szűcs János a fost târât din tren, dar s-a dovedit că era un soldat maghiar cinstit și nu avea nimic de-a face cu doctrinele bolșevice. Cererea de pensionare a lui Lőcs Rezső a fost acceptată, iar Angel István a fost numit primar interimar.

Căpitanul-șef Greén Nándor s-a pensionat și el și a fost înlocuit de adjunctul său, Bittner Róbert. Dr. Szilágyi László a fost promovat în funcția de căpitan de poliție. De asemenea Palatul Cultural a primit un nou director, Dr. Olasz Pál. Aceste schimbări de personal nu au dat peste cap gestionarea afacerilor orașului și nici viața instituțiilor deoarece succesiunea a fost gestionată pe plan intern de persoane cu experiența necesară pentru a continua munca începută. Promovarea a fost atât o onoare, cât și o recunoaștere. A fost de asemenea un mod de a explica faptul că, în

ciuda dificultăților, aveau o singură sarcină: să dezvolte orașul cu credința și speranța că pacea, ordinea și liniștea vor fi restabilite într-o zi. Între timp orașul trebuia să fie pus pe primul loc, în funcție de ceea ce era posibil. Planificarea urbană, educația, viața culturală și organizarea timpului liber pentru un oraș care voia să trăiască.

Unde este zăpada de anul trecut?

Károly Sándor a fost un martor ocular și un cronicar al evenimentelor. Potrivit comentariului său epic, nu era nevoie de îngrijorare pentru oamenii din Arad deoarece aceștia se descurcau. Potrivit descrierii sale; exista întotdeauna făină, se găseau păsări de curte din satele apropiate sau tutun neaccizat. Sigur se găsea și așaceva, dar nu era un fenomen generalizat. Economia înfloritoare a orașului trăia doar în amintiri, fără să mai funcționeze aproape nimic. Bunurile necesare traiului zilnic, alimentele, îmbrăcămintea, articolele de marochinărie erau aproape epuizate în depozite și magazine, fără să mai amintim de cărbune, petrol, ciment și altele asemenea. Comerțul care contribuise atât de mult la dezvoltarea orașului era în pragul colapsului. Armata sârbă mandată de Antanta a tăiat comerțul cu Banatul, iar armata română a tăiat comerțul cu Transilvania. Din 20 decembrie Petroșaniul și Valea Jilului au fost, de asemenea, sub controlul armatei române.

Asigurarea unei rezerve minime de hrană a fost o provocare majoră pentru comitetul de alimentație publică, dar s-au străduit. S-a interzis tăierea porcilor în tot județul, deoarece 4500 de porci din Bačka (nordul Voivodinei) și din regiunea transdanubiană fuseseră arvuși pentru oraș după vechea ordine, dar cum aceasta fusese complet bulversată nu se mai punea problema transportului. Era la fel de dificil să se furnizeze lapte pentru bebeluși, copii și bolnavi. Orașul avea ceva mai mult de 800 de litri de lapte pe zi, iar aceasta era cantitatea pe care președintele comitetului, dr. Angel István, trebuia să o distribuie. Spitalele primeau 200 de litri de lapte pe zi, sugarii și femeile însărcinate primeau un litru pe zi, în timp ce grav-bolnavii și copiii cu vârste cuprinse între 2 și 6 ani primeau o jumătate de litru pe zi. Penuria persistentă de alimente a făcut inevitabilă introducerea raționalizării.

Cantitatea de alimente de bază a variat de obicei între 70-75 dkg. Problema încălțăminteii a fost atenuată de un raid al poliției în timpul căruia au fost confiscate cantități mari de articole de la Cooperativa Cizmarilor din Arad și au fost emise ordine de a prelucra pielea pe plan local și de a distribui încălțăminte în Arad contra unui bon de încălțăminte. Negocierile cu Consiliul Național Român au făcut posibilă cumpărarea de ouă în cantități mari de la Săvârșin și din împrejurimi, ceea ce a dus la scăderea considerabilă a prețului la țatele locale, care a ajuns de la 1,40-1,60 coroane la 90-96 de bănuți.

După ce guvernul a scos Aradul de pe lista neagră, orașul a fost autorizat să primească livrări ocazionale de alimente. Ca urmare, la începutul anului 1919 aprovizionarea cu făină era relativ garantată, iar zahărul era distribuit pe bază de rații datorită livrărilor de la Sarkad și Hatvan. În februarie au sosit 25 de vagoane de cartofi de la Kisvárd, dar și 80 de lăzi de chibrituri, ață albă și neagră, și chiar 10 vagoane de porumb pentru îngrășarea porcilor, spre bucuria populației.

După o inspecție la fața locului, ministrul comerțului a permis companiilor Goldschmidt și Lengyel să instaleze mult dorita moară de ulei în Piața Boros Béni. În cadrul pregătirilor pentru vară a fost obținută o mașină de făcut gheață de la Viena. Mașina a fost instalată pe strada Nádor la numărul 2 și, ca aspect inedit, transforma apa de la robinet în gheață la -2 C, cu o producție zilnică de 600 de măji de gheață. În timp de pace necesarul de gheață pe timp de vară era de circa 14000-16000 m³.

În ciuda tuturor eforturilor depuse în acest sens, era încă imposibil să se reducă economia subterană și inflația. Cei care puteau scăpa de coroana din ce în ce mai slabă (vezi tabelul de mai jos pentru cursul de schimb).

Monedă	1912	1919
1 dolar	4,80	22–29
1 liră sterlină	24	85
100 de franci elvețieni	94–96	350–360
100 lei	95	120

Situația alimentară s-a îmbunătățit ușor odată cu posibilitățile deschise Serviciului de Alimentație Publică de a achiziționa alimente din piețele din Aradul Nou și Lipova la un preț maxim. Mai jos sunt prezentate câteva dintre prețurile de achiziție:

1 kg de carne de vită	18 coroane
1 kg untură de porc	30 coroane
1 kg de slănină	28 coroane
1 kg de unt	40 coroane
1 litru de lapte	2 coroane

Viața era complicată și mai mult de faptul că deplasarea era dificilă, deoarece zonele de la sud de Mureș se aflau sub control sârbesc, iar consecința practică a acestui fapt era că trecerea în Aradul Nou era posibilă doar cu un permis oficial, iar actul cu fotografie emis de poliție era verificat de comandamentul sârbesc. Pentru călătoria în Banat permisul trebuia solicitat la Delegația sârbo-franceză de la Budapesta, iar permisul aprobat putea fi ridicat la Cetatea din Arad.

Orașul în tranziție

Ca urmare a Revoluției Trandafirilor de Toamnă a intrat în vigoare o lege adoptată la 30 ianuarie 1919 care a modificat temporar organizarea administrativă a orașelor. Vechile organisme reprezentative au fost înlocuite de consilii populare interimare numite de comisarul guvernamental până la organizarea de alegeri. În practică funcțiile Comisiei Legislative au fost preluate de consiliile populare. În Arad Consiliul Popular era format din 18 membri, dintre care 7 erau delegați de către Consiliul Local și 11 de către comisarul guvernamental. Conform regulamentului trebuia să existe un loc pentru reprezentanții asociațiilor care desfășurau activități sau munci fizice și intelectuale. Astfel, Bodnár Jakab, Csepeli László, Gruber Imre

și Winkler József au devenit membri ai Consiliului Popular Provizoriu. Consiliul Popular era un organism mult mai suplu decât Comitetul Legislativ care fusese un organism mult mai mare – membrii săi fiind părinții orașului (în Arad era format din 70 de membri aleși și 76 de membri virili/cei mai mari contributory) – și coordona 51 de comitete. Consiliul Popular era asistat doar de 30 de comisii.

La 27 februarie 1919 comisarul guvernamental Varjassy Lajos a deschis lucrările Consiliului Popular, precizând că sarcina noului organism era de a rupe tradiția vechiului sistem și de a pregăti planurile de dezvoltare viitoare ale orașului cu responsabilitate și expertiză. Procurorul-șef, Jegessy László a declarat că, în conformitate cu regulamentul, Consiliul Popular urma să aibe două ședințe ordinare pe lună, în zilele de 3 și 18 ale fiecărei luni la ora 16.00. Consiliul Municipal ales continua să funcționeze – componența virilă fiind desființată – dar Consiliul Popular delega 3 membri în Consiliul Municipal.

Noul organism a făcut din lupta împotriva celor care practicau prețuri exagerate o prioritate, astfel că inspectorul-șef Bittner a format un grup de alimentație publică în cadrul poliției, sub conducerea lui Petkovits Béla. Detectivilor li s-a dat mână liberă pentru a percheziționa depozitele secrete care ascundeau materii prime, pentru a verifica măsurătorile băuturilor și pentru a monitoriza respectarea orelor de închidere. Legea privind inflația prețurilor a introdus sancțiuni stricte: închisoare de la o lună la un an și amenzi de la 100 coroane la 100 000 coroane.

La 21 februarie generalul Gondrecourt a preluat comanda trupelor franceze. El a fost întâmpinat în Piața Primăriei, iar la Primărie a fost organizată o recepție în onoarea sa de către Angel István.

După retragerea lui Lócs Rezső alegerea primarului a devenit tot mai urgentă, iar funcția a fost ocupată, spre satisfacția publicului, de viceprimarul Angel István care a prezidat și Comisia de Alimentație Publică, funcție foarte solicitantă prin atribuțiunile specifice. Comisarul guvernamental Varjassy a cerut avizul Consiliului Popular deoarece, conform regulamentului, în cazul în care funcția era vacantă, aceasta putea fi ocupată de către comisarul guvernamental.

Consiliul Popular a acceptat propunerea ca pe o soluție temporară, dar s-a făcut public faptul că pentru funcția de președinte al Consiliului Muncitoresc candidatul era dr. Sárkány Ferenc, secretarul prefectului. Propunerea a fost susținută în editorialul cotidianului „Arad és Vidéke” care însă menționa că domnului vizat că nu îi va fi ușor în cadrul instituției deoarece funcționau încă vechile legături de rudenie și prietenie.

La 6 martie dr. Ferenc Sárkány a primit mandatul interimar. Propunerea a fost înaintată de Winkler József, deputat socialist. În discursul său acesta a declarat că dr. Angel István ar fi fost cel mai bun candidat pentru acest post într-o situație consolidată și calmă, dar că domnia sa putea face cele mai multe pentru oraș din poziția sa actuală. În cazul în care ar fi fost înlăturat, întregul serviciu public ar fi fost bulversat. De aici și sugestia de a-l propune pe dr. Sárkány Ferenc, un tânăr puritan și experimentat, care ar fi foarte onorabil pentru funcție. Sárkány Ferenc s-a născut la Arad în 1887, a fost educat în orașul natal, a studiat la Budapesta și la Berlin în anii de

facultate, a obținut doctoratul la vârsta de 21 de ani și avea 24 de ani când și-a deschis un birou de avocatură în Arad. A servit în Războiul Balcanic și în Războiul Mondial. A fost numit secretar al prefectului de către guvernul Károlyi.

Dr. Sárkány nu a ținut un discurs amplu, dar a declarat că situația de provizorat nu îi permite o activitate creativă de profil înalt, principala sa preocupare urmând să fie siguranța orașului și a locuitorilor săi. Angel István a reamintit că funcția de primar a fost ocupată de obicei prin promovare, dar că, în situațiile excepționale era nevoie de decizii excepționale. Era încântat să constate că abilitățile sale au fost recunoscute de toți și că urma să fie nominalizat atunci când ordinea va fi restabilită.

Din păcate vremurile consolidate și așa-zis normale se îndepărtau tot mai mult de Arad. Acordul de armistițiu a fost redus la un nivel teoretic; Antanta a schimbat linia de demarcație după bunul plac, iar ca urmare o mare parte din Transilvania a ajuns sub controlul Consiliului Dirigent de la Sibiu. Fără acordul acestuia aprovizionarea Ungariei cu cărbune și alte materii prime ar fi fost imposibilă. Din acest motiv comisarul guvernamental Varjassy și inginerul Zádor se aflau la Sibiu, strângând mâini și făcând înțelegeri pentru petrol, cărbune, sare și benzină. Principiul compensațiilor a fost acceptat – arădenii au oferit 30 de vagoane de făină, 60 de măși de drojdie, vin, 35.000 de role de lemne. La început guvernul nu a aprobat compensația deoarece, în opinia lor, arădenii au exagerat rata de schimb a făinii cu cărbunele. Noile negocieri au adus în cele din urmă la 600 de vagoane de cărbune. Schimbul urma să dureze între 10 și 14 zile.

Planuri și idei pentru dezvoltarea orașului

Deci, 1919! Astăzi, nu pot decât să admir credința și perseverența conducătorilor orașului de atunci pentru care ORAȘUL era pe primul loc, cu majuscule.

La începutul anului raportul Autorității de Cadastru arăta că cifra de afaceri imobiliară din 1918 a atins 50 de milioane de coroane, cu 1.548 de vânzări și operațiuni în valoare de 34.103.540 de coroane. În prima jumătate a lunii ianuarie în Arad 15 imobile au trecut în altă mână (în Pârneava de exemplu, prețurile erau cuprinse între 10.000 și 46.000 de coroane).

Este bine cunoscut faptul că războiul necesită trei lucruri: bani, bani și iarăși bani. Probabil că nici dublul sumei nu ar fi fost de ajuns pentru a repara daunele cauzate de război. Comitetul economic și financiar al orașului a încercat să facă un calcul și, datorită schimbărilor care au urmat războiului și jafurilor tot mai dese și necontrolate care au adus orașul într-o situație economică generală dezastruoasă, a venit cu următoarea propunere.

Cele două motoare economice principale – comerțul și transporturile – fiind oprite; singura soluție, în opinia lor, era să ceară guvernului un împrumut de 3 milioane de coroane fără dobândă, cu un termen de rambursare pe 10 ani.

În acest caz impozitul local urma să fie majorat doar cu 110%. În caz contrar, ar fi fost necesară majorarea cu 250-300%, ceea ce nu era posibil în situația de atunci. Pentru a atenua pagubele de război, pentru noul an trebuiau bugetate 600.000 de

coroane, dar în plus, orașul avea o restanță de 300.000 de coroane din cauza reținerii taxelor de transport al gunoiului. De asemenea, trebuiau socotite cele 1,5 milioane de coroane care urmau să fie plătite pentru diverse ajutoare, doar întreținerea școlilor inclusiv salariile costând 200 de mii de coroane. În plus, tarifele serviciilor erau în continuă creștere, de exemplu, prețul unei tone de cărbune a crescut de la 5-7 coroane la 24-26 coroane în câțiva ani.

Indiferent de situația financiară și economică, exista o singură opțiune: planificarea din timp. Nachtnébel Ödön, inginerul-șef al orașului, a repus parțial pe ordinea de zi planul de dezvoltare al orașului din 1917 care includea construcția rețelei electrice, extinderea rețelei de canalizare, construirea unui nou teatru și a unui liceu. Inițial toate lucrările au fost estimate la 25 de milioane, dar la începutul anului 1919 se părea că nici măcar 100 de milioane nu vor fi suficiente. Cel mai important aspect, spunea el, era conectarea districtelor Gai, Șega și Grădiște la rețeaua de apă și canalizare, precum și extinderea programului pe străzile din suburbii. Pentru canalizarea districtului Grădiște era nevoie de 279.000 de coroane. Vestea bună a fost că guvernul a aprobat construcția rețelei electrice, acceptând planul lui Zádor Imre. Conform planului, șase linii de tramvai urmau să conecteze centrul cu gara mare, dar mai târziu urma să fie conectată și Pârneava prin strada Illés, la fel și cartierul Gai. Acestea erau planurile de moment, deoarece nu exista fier sau lemn care să vină din Transilvania, iar fabricile de ciment se aflau pe teritoriu ocupat. La sfârșitul anului 1918 se știa de 2.200 de familii străine rezidente care erau înregistrate oficial, ceea ce echivala cu aproximativ 7.000 de persoane de toate vârstele. Acum, după o sută și ceva de ani, încă nu-l înțeleg pe bunicul meu din partea tatălui, care în calitate de șef de oficiu poștal în Aiud, a ales Aradul dintre cele trei orașe care i s-au oferit – Arad, Szeged sau Budapesta. Conform legendei familiei; pentru că granița ar fi fost la Zam. Nachtnébel Ödön avea și el un plan pentru rezolvarea penuriei de spațiu locativ: a venit cu ideea de a transforma în locuințe barăcile de husari, atunci când armata va pleca. Acest plan nu a fost aprobat deoarece barăcile au fost promise poliției.

Alte planuri includeau locuințe de urgență în incinta fabricii de gaz Benőid sau în incinta fabricii de amidon Élesék. Ca plan pe termen lung, inginerul-șef a propus construirea a 200-220 de case orășenești care urmau să cuprindă 650 de locuințe. El a prevăzut ca locuințele cu 2-3 dormitoare să fie construite pe străzi cu teren disponibil racordat la rețeaua de apă potabilă și canalizare. La momentul acela însă, singura opțiune rămasă pentru refugiați era închirierea de apartamente, iar pentru cei mai săraci cazarea temporară în săli de clasă sau continuarea călătoriei.

Orașul, în loc să beneficieze de implementarea unor planuri frumoase, rămânea doar cu sarcina de a cârpi lucrurile, pentru că trebuia să funcționeze într-o formă sau alta. Drumurile principale asfaltate ale orașului se aflau într-o stare de degradare totală, abia erau practicabile. Un calcul rapid a arătat că 30.000 de metri pătrați de drum trebuiau reasfaltați, dar numai 500 puteau fi reparați cu resursele existente. În cazul în care asfaltul nu venea, planul de rezervă era de a sparge covorul asfaltic din Piața Thököly – actuala Piață Mare, mai puțin aglomerată, deoarece cei 17 cm de beton rămași erau considerați suficienți pentru a asigura traficul. Dacă asfaltul rezultat

nu ar fi fost suficient, urma Piața Libertății – actuala Piață Avram Iancu. Situația era complicată de disputa dintre municipalitate și Magyar Aszfalt S.A. (societatea de drumuri) care era dispusă să lucreze doar dacă orașul plătea tarifele majorate pentru lucrările deja efectuate. Pe de altă parte, orașul era dispus să plătească doar dacă toate lucrările; de la nivelare la asfaltare, erau efectuate și finalizate. Pentru întreținerea drumurilor orașul a achiziționat o cantitate mare de pietriș de la societatea minelor din Sebiș care a fost transportată și livrată de Societatea Căilor Ferate Unite Arad-Cenad, iar ceva mai târziu au fost achiziționați 780 de metri cubi de pietriș pentru întreținerea drumului Șofronei, a drumului Bodrogului și a zonei Libás-dűlő (astăzi cimitirul Eternitatea).

Înainte de război orașul avea un număr mare de abonați la telefonie, dar cum în timpul războiului nu era posibilă schimbarea bateriilor sau a bateriilor din telefon conversațiile erau de o calitate din ce în ce mai slabă. Situația s-a îmbunătățit într-o oarecare măsură la începutul anului, deoarece inspectorul-șef Burger a reușit să aducă baterii, acumulatori și încărcătoare, dar echipamentul și cablajul trebuiau înlocuite. În ciuda situației dificile, toată lumea și-a făcut treaba, chiar dacă nu atât de bine pe cât era de dorit, dar s-au străduit să facă tot ce le stătea în putință.

Gardieni care erau orfani...

Geniul lui Ady a simțit pericolul cu mult timp în urmă și a avertizat adesea că atenția celor care serveau drept străjeri nu trebuia să se clatine. Nu a trăit pentru a vedea căderea finală deoarece la 26 ianuarie 1919 a părăsit lumea pământescă în sanatoriul Liget din Budapesta. Pe prima pagină a ziarelor din Arad a fost publicat necrologul Academiei Vörösmarty.

Prozaic vorbind, viața mergea înainte, iar modul în care orașul a organizat educația, cultura și viața civică este o dovadă palpabilă a acestui lucru.

Am menționat deja donația de cinci milioane de coroane a doamnei Fischer Eliz, ajutorul Fundației Weitzer, dar și inițiativa doctorului Pozsgai István, șeful spitalului de copii, care a înregistrat o fundație în memoria tatălui său, doctorul Pozsgay Lajos. Orașul Arad era administratorul fundației, singura condiție fiind ca dobânda să fie folosită anual pentru a ajuta un copil cu afecțiuni pulmonare aflat în nevoie.

Asociația Ștefania dorea să înființeze cinci instituții de îngrijire a sugarilor în diferite cartiere ale orașului pentru care solicita municipalității o subvenție de zece mii de coroane pentru anul 1919. Costurile anuale de funcționare erau de 130.000 de coroane, dar primeau și subvenții de la stat.

Se știe că orașul avea o rețea școlară bine organizată înainte de război, dar anii războiului și-au pus amprenta asupra posibilităților financiare ale instituțiilor. La sfârșitul anului 1918 și în primele luni ale anului 1919, a fost necesar să se dispună mai multe întreruperi ale anului școlar, uneori din cauza lipsei de cărbune, alteori din cauza gripei spaniole, și nu în ultimul rând pentru că problemele de cazare a refugiaților transilvăneni se rezolvau în sălile de clasă ale școlilor. Orașul era obișnuit cu dificultățile și a încercat să găsească o soluție pentru fiecare situație. În ianuarie

1919 administrația orașului, împreună cu Consiliul Școlar a emis un decret care a asigurat funcționarea școlilor. Învățământul a putut fi reluat, iar Consiliul Școlar a aprobat angajarea a doi profesori de gimnastică și a unui profesor de canto pentru școlile civile de băieți. A fost discutată cererea profesorilor din școlile civile de a crește taxa pentru lecțiile suplimentare la 300 de coroane pe an.

Anul școlar a început, dar mai multe școli nu au putut funcționa în clădirile proprii din diferite motive: de exemplu, Gimnaziul Regal Principal din Arad a început procesul de predare în Palatul Cultural, iar elevii școlilor de ucenicie industrială au fost repartizați la școlile din Piața Sfântul Petru și la școlile din Gai. Școala de Industrie a Lemnului și Metalului și Școala din strada Hassinger au putut începe predarea la 5 ianuarie. În plus față de clasele prevăzute în curriculumă, Școala Superioară de Comerț a organizat un curs militar pentru tinerii care nu-și puteau continua studiile din cauza serviciului militar.

La sfârșitul lunii februarie, sistemul de învățământ arădean a suferit o pierdere semnificativă, deoarece dr. Krenner Miklós, un cunoscut profesor de la Gimnaziul Regal Principal, a fost numit director general al districtului școlar din Szeged.

După formarea Consiliului Popular, a fost ales un Consiliu Școlar format din 31 de membri, printre care Varjassy Lajos, Lócs Rezső, Nachtnébel Ödön, baronul Neuman Adolf. În prima lor ședință au discutat situația economică a profesorilor din școlile elementare și civile din oraș în prezența primarului Sárkány. Majorarea salariilor profesorilor solicitată de aceștia putea fi asigurată doar prin introducerea unor taxe suplimentare, ceea ce era imposibil în situația dată. Primarul a promis că va încerca să găsească o soluție. În plus, Consiliul Școlar a decis, uzând de propria autoritate, ca examenele de absolvire a școlilor vor începe cu examenele orale pe 16 iunie și vor continua cu examenele scrise pe 20 iunie. Deoarece nu era posibil să se mențină un contact permanent cu departamentele Ministerului Educației s-a decis ca persoana comisariatului de absolvire a examenului de bacalaureat din fiecare școală să fie directorul instituției. Pentru noul an școlar aprovizionarea cu manuale urma să fie asigurată doar prin colectarea manualelor vechi. Biroul administrativ și de inginerie putea finaliza curățenia și renovarea celor 40 de școli în șapte-opt săptămâni, astfel încât s-a decis ca noul an școlar să înceapă la 25 august.

În loc de pacea mult așteptată, a crescut incertitudinea, dar chiar și în acea situație, nu au lipsit comemorările zilelor de referință ale orașului.

La 8 februarie 1919 primarul Angel István a invitat oficialitățile orașului, reprezentanți ai asociațiilor și școlilor să comemoreze eroii bătăliei de la Arad din 8 februarie 1849 în cadrul unei slujbe de doliu în biserica romano-catolică.

Pe 15 martie orașul a sărbătorit 70 de ani de la Revoluția și Lupta pentru Independență din 1848-1849. S-au făcut demersurile pentru a arbora drapele pe case și a organiza sărbătoarea. Instituțiile și asociațiile s-au adunat în Piața Libertății la ora 9.45. La ceremonie s-au adresat publicului prezent Gruber Imre din partea Partidului Social Democrat, Barabás Béla din partea Partidului Independenței și al Pașoptiștilor și Szöllösi József din partea Partidului Radical. Seara, Teatrul Național

Arad a prezentat drama *Bánkban* de Katona József. Școlile din oraș au organizat sărbătorirea comună cu participarea elevilor de la clasa a treia în sus. Sărbătoarea dedicată lor a început la ora 14:00 la Statuia Libertății și apoi s-a mutat la Statuia lui Kossuth. Sărbătoarea a fost organizată de profesorii Matusik Márton și Záray Ödön și de directorul de școală generală, Harmat Ferenc.

În viața de zi cu zi organizațiile sociale, profesionale și civile au încercat să fie prezente prin organizarea de diverse evenimente și programe. De la începutul anului, Departamentul de Științe Sociale a organizat o serie de conferințe despre problemele sociale și economice ale țării și despre noua lege electorală, punând un accent deosebit pe implicarea femeilor. Primul lector invitat a fost secretarul de stat Rónay Zoltán. Comisia de Urbanism, la inițiativa președintelui dr. Leiner Ernő, a organizat o serie de prelegeri; cea despre educația fizică susținută de Matusik Márton, cea dedicată importanței uceniciei susținută de Sófalvi György – secretarul Societății Industriale, despre literatură și artă susținută de Farkas Ferenc, iar Kepes Ármin conferința despre importanța educației extrașcolare.

La 28 martie ministrul Kunfi a vorbit în fața unei audiențe numeroase la Palatul Cultural despre reformele din domeniul educației populare. Dintre organizațiile profesionale merită menționate Federația Meșteșugarilor din Construcții, Asociația Meșteșugarilor din Construcții și Zidărie și Federația Micilor Meseriași. Dintre ONG-uri, Societatea Bur a organizat o adunare generală; de asemenea, Asociația de Caritate a Funcționarilor Publici Arad a fost foarte activă. Merită menționat faptul că la 26 ianuarie Szántay Lajos a fost ales în funcția de administrator al Bisericii Reformate Centru din Arad, înlocuindu-l pe Joó Béla, în timp ce administrator principal a rămas generalul Szabo Zoltán din Kisjolsva.

La începutul anului în Arad au apărut trei noi ziare: Fáklya (Făclia), Aradi Tükör (Oglindea arădeană) și Paprika Jancsi (Hopa Mitică), ziar satiric.

Centrul vieții culturale a rămas Palatul Cultural unde se organizau în continuare matinee duminicale la fiecare două săptămâni. Programul includea producții artistice de vioară, pian și voce, precum și artă literară și proză, cu accent pe poezii moderni. La primul matineu au participat Szántó Manó, violonist, Szántó Gizi, pianist și Ocskai László care a interpretat fragmente de operă. Poetul Polgár László a citit din poemele sale lirice. Între timp jurnalistul Mohor Ágoston a ținut o prelegere despre socialism și artă. Matineele au fost organizate de filiala din Arad a Sindicatului Salariaților. Orașul se pregătea din timp pentru sezonul estival de plajă, așa că a închiriat băile Neptun de la societatea de exploatare și întreținere pentru 6000 de coroane pe an. Profitul era garantat pentru că se vindeau 7.200 de abonamente, ceea ce asigura un venit zilnic de 900 coroane.

Imaginea vieții culturale a orașului nu ar fi completă fără o mențiune despre teatru, cinematograful și muzică. Karolyi Sandor, care era în general nemulțumit de locuitorii Aradului, se referea la locuitorii orașului ca fiind foarte mari iubitori ai artelor. Toate spectacolele din stagiunea de teatru care a durat nu mai puțin de 11 luni s-au jucat cu casa închisă, biletele fiind vândute în avans, iar actorii bine plătiți

mergeau la băi pentru a se relaxa. Programul a alternat între proză, operă și operetă. La Palatul Cultural Asociația Filarmonică avea un ansamblu profesionist și un cor format din 80 de muzicieni. Orașul avea trei cinematografe unde rulau premiere: Apollo, Uránia și Elisabeta.

Iată o parte din spectacolele și momentele importante ale sezonului 1918-1919! Directorul Teatrului Național a fost Szendrey Mihály, al cărui contract a fost prelungit cu trei ani de către ministrul de interne în ianuarie 1919. Pentru a se adapta la noua situație, spectacolele începeau la orele 15.00 și 19.00, cu prețuri reduse. În această stagiune, după o pauză de 10 ani, a avut loc premiera operei franceze „Mam'zelle Nitouche”, dar au fost interpretate și operele „Carmen”, „Cyrano”, „Faust” și „Omul de aur”. Premiera stagiunii de primăvară a fost comedia „Soț și soție” de Lakatos László și farsa „Jabba” cu regizorul Szendrey în rolul principal. În afară de Naționalul arădean, Trupa de Cabaret a prezentat un program permanent de cabaret ușor, scenete de comedie, serate picante sau cu artiști din străinătate. Deschiderea stagiunii Teatrului de vară era programată pentru 18 iunie.

„Aradul – ultimul bastion maghiar și avanpost românesc”

Acesta este titlul potrivit dat articolului său despre Arad de către un colaborator al cotidianului Pesti Napló. Când vorbim despre această perioadă nu putem ignora relația româno-maghiară pentru că unii dintre liderii românilor maghiari și transilvăneni – Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Iustin Marșieu – au trăit și au lucrat în oraș și au jucat un rol important în evenimentele care s-au derulat. Astfel, orașul a avut un rol semnificativ în unificarea cu România, dar factorul decisiv a fost intrarea României în război de partea Antantei care a fost o consecință a politicii lui Brătianu.

Idiferent de aspectele subliniate, acești oameni erau foarte bine informați, știau exact ce să spună, când și cum să spună, iar uneori chiar spuneau, dar autoritățile maghiare nu au luat în serios ceea ce au auzit.

Să urmărim evenimentele de la Arad cronologic pentru că aici a purtat negocieri Jászi Oszkár și aici s-a pregătit parțial adunarea de la Alba Iulia. În septembrie 1918 una dintre intențiile de viitor ale guvernului maghiar era maghiarizarea județelor. Un colaborator al cotidianului Aradi Közlöny (Gazeta de Arad) l-a vizitat pe Vasile Goldiș în biroul său și l-a întrebat ce părere are despre ideea guvernului. Răspunsul a fost surprinzător de sincer: „Dacă vă spun adevărul mă închid, dacă dumneata scrii adevărul te închid. Nu am de gând să mă ocup cu asta, este un joc jucat de Apponyi de 70 de ani și de Wekerle de 73 de ani. Acum, când apar noi țări și noi popoare, este ridicol, nici nu se știe soarta Transilvaniei.” Nu putea fi știută, dar părea să se contureze, pentru că pe 19 octombrie Ștefan Cicio-Pop și Alexandru Vaida Voevod au declarat în Parlamentul din Budapesta că nu recunosc dreptul Guvernului maghiar, nici cel al Parlamentului ungar de a decide asupra problemelor românilor din Ungaria.

Pe 2 noiembrie Consiliul Național Central Român nu a participat la mitingul din Piața Libertății (azi Avram Iancu), dar Cicio Pop l-a vizitat pe generalul-locotenent Resch în cetate și a oferit ajutorul ofițerilor și soldaților români pentru menținerea

ordinii și siguranței publice, ba chiar să meargă în județ dacă va fi fost nevoie. La 9 noiembrie cotidianul „Aradi Közlöny” (Gazeta de Arad) l-a interpellat din nou pe Goldiș în legătură cu notificarea pe care Consiliul Național Român o adresase Consiliului Național Maghiar în care formulase dreptul la cele 26 de județe și preluarea întregii puteri administrative. Goldiș a declarat că Transilvania avea o majoritate românească și, prin urmare, avea dreptul de a se separa de Ungaria, respectând principiile wilsoniene. La întrebarea ce se va întâmpla cu blocurile secuiești, maghiare, săsești și șvabe, răspunsul era că aceste aceste blocuri vor avea dreptul de a folosi limba maternă în administrația publică, în instanțe, în învățământ și în cultură.

Care va fi soarta Aradului? – a fost următoarea întrebare. Răspunsul a fost: granița lingvistică este la Kétegyháza, adică Aradul este în spatele ei, ceea ce înseamnă că Aradul va rămâne un oraș maghiar pe teritoriul românesc. La început aceasta va fi o rană adâncă, dureroasă, dar se va vindeca încet. Teritoriul Ungariei va fi la fel ca teritoriul României de dinainte de război, dar va fi pur maghiar.

Guvernul l-a autorizat pe Jászi Oszkár să se întâlnească cu reprezentanții Consiliului Național Român din Arad în legătură cu cererile formulate în 9 noiembrie. Jászi a sosit la Arad joi, 14 noiembrie însoțit de profesorul Apáthy, profesorul Somló Bódog- președintele Consiliului Central Transilvănean, Dr. Vincze Sándor, președintele Oficiului Național de Statistică, consilierul ministerial Kovács Alajos, ofițerul șef Szekeres Győző și de secretarul de stat Széchi. Delegația a fost cazată la Hotelul Crucea Albă.

Întâlnirea a început la ora 11.00 în Sala de Consiliu a Prefecturii. Delegația Consiliului Național Român a fost condusă de Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș și Aurel Lazăr. Din partea Partidului Social Democrat din România au fost prezenți Iosif Jumanca și Iosif Fluieraș. Ulterior, au fost prezenți și reprezentanți ai Consiliului Național Șvăbesc. La baza discuțiilor a stat apelul lansat de Consiliul Național Român la 9 noiembrie privind preluarea puterii guvernamentale depline în cele 26 de județe. În lunga sa expunere Jászi Oszkár a explicat că revendicările nu puteau fi îndeplinite deoarece în acel moment se putea discuta doar o dispoziție, iar decizia finală urma să fie luată de Conferința de pace. Guvernul maghiar era dispus să acorde autodeterminare deplină tuturor popoarelor. Cererile formulate nu respectau principiile wilsoniene deoarece în zonele vizate trăiau 2,9 milioane de români și 3,9 milioane de non-români. Conform propunerii maghiare Consiliul Național Român urma să preia întreaga administrație doar în zonele monolingve sau majoritar românești.

Ceea ce solicita ei era crearea unei noi ordini și a unui nou stat. Prima fază a negocierilor s-a încheiat la ora 12:30 și s-a ajuns la un acord, acela de a continua convorbirile în după-amiaza următoare în prezența lui Iuliu Maniu, care urma să sosească de la Viena.

În dimineața zilei de 15 noiembrie Consiliul Național Român a ținut o ședință la care Iuliu Maniu a fost prezent, în care au fost repinse toate propunerile de soluționare a problemei avansate de partea maghiară. După-amiază Maniu a ținut un discurs de

două ore în care a explicat că poporul român are dreptul istoric de a avea un guvern independent, suveran și democratic pe întreg teritoriul locuit de români, în vederea formării unui stat. Propunerea maghiară era calificată drept inacceptabilă, deoarece, dacă ar fi fost acceptată, ar fi însemnat renunțarea la dreptul unui stat unitar și suveran.

Jászi i-a mulțumit lui Maniu pentru sinceritatea sa, pentru că a spus că intenționau să creeze un stat independent, suveran, fără a ține cont de celelalte grupuri etnice. În plus, România era unul dintre cele mai corupte state din Europa care nu trebuia lăsat să servească etniile maghiară, germană, sârbă și slovacă. Delegația ungară nu avea niciun mandat pentru a accepta sau a discuta cererile. Delegația ungară a înmânat un pachet de propuneri în 14 puncte privind autodeterminarea deplină care permitea poporului român să fie reprezentat în administrația locală și centrală. Conform punctului 7 Consiliul Național Român sau Guvernul Provozoriu Român nu puteau utiliza serviciile Armatei Regale Române în teritoriile de la vremea respectivă.

Maniu a reacționat imediat la cele spuse, spunând că singura soluție era suveranitatea deplină. Nu a vorbit despre aderarea la România, nu a vorbit despre un sistem cantonal, a vorbit doar despre suveranitate. La ora 21.00 Aurel Lazăr a dat citire unei declarații a Consiliului Național Român privind întâlnirea, spunând că părțile nu și-au acceptat reciproc ofertele și că negocierile s-au încheiat fără rezultate. S-a decis organizarea unei gărzi naționale pentru a asigura securitatea românilor și ordinea internă.

După întâlnire Nóti Károly de la cotidianul Aradi Közlöny l-a vizitat pe Ștefan Cicio-Popo la numărul 7 pe strada Fábrián Gábor și l-a întrebat de ce nu a acceptat autodeterminarea oferită de guvern. Încă de la început Cicio-Pop a spus că nu mai este deputat, că este președintele Consiliului Național Român și că speră să nu mai fie nevoit niciodată să reprezinte interesele românești la Budapesta. Pe această temă a remarcat faptul că nedreptățile vechiului regim nu puteau fi uitate de promisiunea noii orânduiri. Maghiarii nu trebuiau să se teamă că vor fi oprimați, pentru că erau fii poporului și se urmau să fie implementate cele mai democratice politici. Aurel Vlad care era prezent a adăugat că ceea ce voia să dea guvernul nu era suficient. De altfel, Aurel Vlad a răspuns la comentariul profesorului Abraham din timpul discuțiilor conform căruia acolo unde până atunci procentul maghiarilor ocupați în varii domenii începând cu profesiile liberale și până la nașul de la calea ferată era de 70-80%, într-o situație schimbată; românii vor fi într-o majoritate asemănătoare după trecerea un timp.

La 21 noiembrie Consiliul Național Român a emis o declarație prin care declara că respinge orice acțiuni menite să împiedice suveranitatea României. Gazeta de Arad (Aradi Közlöny) a cerut comisarului guvernamental Varjassy să comenteze declarația, la care acesta a răspuns că „nu este nimic surprinzător în această declarație, deoarece i-au spus ce vor și lui Jászi.

În plus, ne-am despărțit și de Austria, un popor care se respectă nu suportă sclavia”. Consiliul Național Român a făcut apoi pregătiri pentru a convoca o Adunare Națională la 1 decembrie la Alba Iulia. Goldiș a declarat că: „vor fi desemnați 900 de

delegați din 119 circumscripții românești, cărora li se vor alătura reprezentanți ai episcopiei, ai organizațiilor bisericești și civile, ai instituțiilor de învățământ și ai Gărzii Naționale. Adunarea Națională va declara cu siguranță independența națiunii, iar singura soluție sigură este văzută în cadrul Regatului României. Maniu a adăugat că atâta timp cât Varjassy era comisar guvernamental administrația maghiară va rămâne în Arad, dar pentru ei linia de demarcație era granița lingvistică.

La 1 decembrie la Alba Iulia 1.228 de delegați au adoptat o hotărâre în 9 puncte a cărei esență era crearea României Mari. Pentru noi rămâne memorabil

Punctul 3 sau, mai exact, nerespectarea acestuia în Constituția Regală din 1923 până în prezent. Punctul 3 promitea libertate națională deplină pentru toate popoarele care trăiau împreună, educație, administrație și legislație în propria limbă cu contribuția persoanelor aparținând popoarelor respective, precum și reprezentarea proporțională în organele legislative și guvernamentale. A fost pur și simplu omis din Constituție.

Adunarea Națională a ales Consiliul Național format din 200 de membri și Consiliul Dirigent care acționa ca guvern românesc în Transilvania. Sediul Consiliului Dirigent a fost la Sibiu, iar președintele acestuia a fost Iuliu Maniu. Ștefan Cicio-Pop a fost însărcinat cu afacerile militare, iar sediul său a fost mutat la Școala de Băieți din Piața Franz din Arad.

După unire politicienii români din Transilvania au simțit repede cât de mult valora un acord preliminar la București. Vasile Goldiș, în numele Consiliului Dirigent, a înaintat guvernului său următoarea propunere de înțelegere: ”până la restabilirea ordinii definitive, dar pentru cel puțin 3 ani, cele 26 de județe urmau să fie conduse de Consiliul Dirigent, timp în care guvernul român va conduce Transilvania doar din punct de vedere financiar și militar, iar după provizorat, doi membri ai Consiliului vor primi portofolii ministeriale”. Bucureștii au măturat proiectul și a luat următoarea decizie; „trei membri ai Consiliului Dirigent urmau să aibe rang de ministru, dar vor acționa ca experți fără drept de vot, prefectii noilor județe urmau să fie numiți din vechea Românie, viceprefecții puteau să fie transilvăneni, iar după Conferința de pace fiecare județ își va alege reprezentanți în parlamentul de la București.

Vasile Goldiș

1862-1934

Ștefan Cicio-Pop

Concluzia cotidianului „Arad és Vidéke” – „Aradul și Ținutul Aradului”: Bucureștii îi ignoră pe unguri, pe secui, pe germani, persiflează principiile wilsoniene, Antanta și Armata Regală Română făuresc granițele României Mari. În fine, întrebarea nu este deloc retorică: cât timp ne vom mai amăgi?

Aradul în timpul Republicii Sfaturilor

Károly Sándor și-a exprimat și el părerea sa conform căreia în Arad nu a existat o dictatură roșie, nimeni nu a fost bătut până la moarte sau jefuit. După proclamarea Republicii Sfaturilor comandamentul francez a introdus cenzura în Arad, care a fost extinsă la ziarele budapestane. Nu era permisă vânzarea niciunui produs de presă fără autorizația cenzorului. Biroul cenzurii funcționa sub comanda unui general-locotenent francez în clădirea primăriei.

La 23 martie generalul Gondrecourt a adresat o proclamație locuitorilor orașului, informându-i că la comanda supremă se afla comandamentul militar francez.. Autoritatea civilă maghiară rămânea în funcție, dar comandamentul francez urma să fie autoritatea supremă pentru orice execuție practică. În urma unei decizii superioare militarii sârbi s-au retras din cetate și au fost înlocuiți de trupele franceze. Varjassy Lajos continua să acționeze în calitate de comisar guvernamental în numele Consiliului Muncitoresc.

Pe 26 martie primarul Sarkány a publicat și el un manifest. În acesta el a informat cetățenii că armata maghiară se retrăgea din oraș, la vest de zona neutră definită. Educația se desfășura la toate nivelurile, dar exista posibilitatea unor probleme cu iluminatul din cauza lipsei de cărbune. Îngrijorările primarului au fost confirmate deoarece în scurt timp au fost închise contoarele de gaz și a fost întreruptă alimentarea cu energie electrică.

Cu toate acestea Gondrecourt a avut posibilitatea de a introduce legea marțială la cererea Consiliului Muncii, iar următoarele infracțiuni au fost aduse sub jurisdicția instanței marțiale:

rebeliunea	furtul
crima	incendiul premeditat
omuciderea intenționată	infracțiunile împotriva bunelor moravuri publice
infracțiunile cauzatoare de moarte împotriva sănătății publice	provoacarea de inundații
jaful	jaful pe calea ferată, nave, prin telegraf sau telefon
violența împotriva autorității	actele de tulburare a ordinii publice
violența împotriva cetățenilor privați	infracțiunea de expunere indecentă.

Varjassy Lajos autograf

Bittó József a fost numit președinte al Curții marțiale. Spre bucuria tuturor, între timp a repornit iluminatul electric, deoarece au fost rechiziționate șapte vagoane de cărbune prusac puse deoparte pentru treierat la o fermă din Bujac.

După plecarea trupelor sârbești comandamentul francez a permis traficul între Arad și Aradul Nou, lucru de care au profitat imediat țățele din Aradul Nou care au apărut cu mărfurile lor proaspete în piața arădeană. Consiliul Dirigent a hotărât ca marțea și vinerea să fie declarate zile fără carne în Arad, iar abatoarele erau închise în aceste zile. Contravenienții au fost amendați cu 10.000 de coroane și închiși. Alte restricții au fost impuse, toate mașinile trebuiau să fie înmatriculate, mașina rămânea la proprietar, dar nu putea fi transportată sau vândută. Prima măsură luată de Biroul de Asistență Socială a fost introducerea unei taxe de asistență socială din care se spera colectarea a 6 milioane de coroane. În primele trei zile a fost adunată suma de 1 milion de coroane, cea mai mare sumă fiind donată de frații Neuman; 800.000 coroane.

Orașul a fost profund afectat de moartea respectatului farmacist Guthori Földes Kelemen. Fostul membru al Comisiei Legislative a decedat la 26 martie 1919 la vârsta de 76 de ani.

În același timp aprovizionarea cu alimente s-a îmbunătățit, deoarece piețele din Aradul Nou și Lipova au fost deschise pentru Oficiul de Alimentație Publică.

Orașul a rămas fără ziare între 5 mai și 13 mai! Privind retrospectiv, motivul era de înțeles deoarece la 5 mai s-a format un contraguvern la Arad sub conducerea contelui Károlyi Gyula. Cotidianul „Arad és Vidéke” relatează despre acest eveniment în 16 mai; „Un celebru miez de noapte de mai”. „Aflăm că în orașul nostru s-a format un guvern maghiar la miezul nopții de 5 mai. Mișcarea a pornit sub organizarea partidelor politice maghiare, dar liderii au fost arestați la Budapesta. Era nevoie de un oraș aflat în afara controlului bolșevic. Guvernul lui Károlyi a fost format parțial din personalități publice arădene – dr. Varjassy Lajos, dr. Barabás Béla, Kintzig János, care au primit posturi ministeriale. Guvernul își ținea ședințele în sala mică a Casei de Economii Arad-Cenad. Guvernul și-a proclamat obiectivele, cele principale fiind restaurarea valorilor burgheze și răsturnarea regimului bolșevic, pe care le populariza prin afișe și manifeste. Guvernul a existat doar pe hârtie deoarece în drum spre Szeged armata română i-a coborât și reținut pe miniștri din tren la Mezöhegyes, eliberându-i abia mai târziu. Evenimentele legate de Guvernul de la Arad sunt discutate în detaliu în memoriile doctorului Barabás Béla .

Locul vacant de comisar guvernamental a fost ocupat de Greén Nándor, fostul căpitan-șef al orașului, care a declarat că în situația dată nu-și dorea altceva decât să îmbunătățească pe cât posibil ordinea și traiul public.

Sabia lui Damocles, sau ...nu tot ceea ce întârzie se pierde...

Toate zvonurile și speculațiile vor fi luat sfârșit, s-a vehiculat de mai multe ori posibilitatea unei ocupații militare românești, dar autoritățile i-au liniștit rapid pe arădeni: Aradul rămâne! Este probabil ca evenimentul să fi fost precedat de un vid informațional și de știri, presa fiind redusă la tăcere prin cenzură, iar liderii orașului nu erau lăsați să vorbească.

Pe 17 mai ziarele au relatat despre un concert de anvergură al Orchestrei Filarmonice, demonstrând încă o dată că Aradul era cel mai cult oraș din punct de vedere muzical dintre toate orașele din provincie. Programul era impresionant – Suita în patru acte de Bizet, Concertul pentru pian și orchestră în do minor de Beethoven interpretat de Linger Ernő, Scherzo de Goldmark, finalul Lorelei de Mendhelsson, Vocile de primăvară ale lui Strauss, Uvertura Vânătorul fermecat de Weber.

Aflăm din ziare și programul cinematografeilor: La Uránia rula Fata Americii, la Elisabeta – Atracție și Nopti fierbinți, la Apollo – Steaua Nordului. Teatrul Național arădean anunța organizarea matineelor, iar ordinul căpitanului-șef Bittner a reglementat cu cât se puteau croi hainele bărbătești, tot pe agenda zilei fiind și desemnarea juraților pentru cea de-a III-a sesiune de jurizare. Tot din presa vremii aflăm că a avut loc un accident nefericit, Mákos Erzsébet, o tânără de 17 ani, locuitoare din Varjas, fiind lovită de un șoferul Pollák József. Fata a fost transportată la spital, dar starea ei nu era gravă.

La 18 mai însă, se anunța cu litere îngroșate că trupele române au cucerit orașul imperial Arad! Colonelul Pirici este comandantul orașului!

Dar să-l cităm din nou pe Károly Sándor care descrie evenimentul cu o laconică concizie: „Când armata română a intrat și a preluat controlul de la francezi, acest act istoric s-a desfășurat la fel de ușor ca și cum nu ar fi fost vorba de trecutul unui oraș de mare calibru. Generalul francez a spus trei fraze scurte, colonelul român a răspuns cu trei fraze scurte. Unul a mers în dreapta, celălalt în stânga, iar tricolorul românesc a fost arborat în locul drapelului maghiar”.

Evenimentul a avut o parte de protocol scrisă dinainte pe care autoritățile maghiare o cunoșteau cu siguranță. La ora 10 dimineța primarul Sarkány a fost vizitat în biroul său de Sever Ispravnic, Eugen Costina și Teodor Pop care l-au informat că Armata Regală Română va sosi în decurs de o oră și va prelua comanda orașului, toți funcționarii orașului trebuiau să rămână pe loc. Vestea s-a răspândit ca un foc de paie, o mulțime de oameni s-a adunat în Piața Primăriei, elevii de la Școala Normală Română venind la eveniment fluturând steaguri naționale.

Comisarul guvernamental Greén și primarul Sarkány au convocat Consiliul Local și au decis să întâmpine împreună marșul în fața primăriei. La ora 10:45 a sosit avangarda, condusă de locotenent-colonelul Vasilescu, care a anunțat că în scurt timp vor prelua controlul total al orașului și a ordonat arborarea drapelului românesc. La ora 11 a sosit călare colonelul Pirici care a rostit o scurtă alocuțiune „Frați români! În numele Majestății Sale Regele Ferdinand I armata română a intrat în Transilvania

pentru a instaura pacea și ordinea.” El l-a asigurat pe comisarul guvernamental că acțiunile sale vor servi interesele orașului și ale județului, fără nici o discriminare națională sau religioasă. A fost publicat primul decret al Prefecturii. Armata română a mășăluit în Arad, iar orașul a intrat sub control românesc. Funcționarii au rămas în funcție. Poliția municipală a rămas pe loc sub controlul comandamentului militar românesc.

La 20 mai comisarul guvernamental Greén Sándor și-a predat biroul lui Iustin Marșieu care, în primul său act oficial, a declarat că îi va demite pe toți funcționarii care nu vor depune jurământul de investitură până la ora 15.00. La ora 17.00 la Primărie a declarat că primar va rămâne în continuare dr. Sárkány Ferenc.

Dumnezeu lucrează pe căi misterioase, așa cum spune proverbul, dar pe 24 mai armata română s-a retras din oraș, iar armata franceză s-a întors sub comanda generalului De Tournade. Greén Sándor a fost numit din nou comisar al guvernului, dar Iustin Marșieu a rămas prefect.

Cu toate acestea cenzura a interzis toate ziarele între 24 mai și 14 iunie. În ciuda acestui fapt orașul încerca să revină la vechea sa viață, administrația franceză reînființând Comisia Legislativă, afirmând că municipalitatea ar trebui să fie condusă în continuare de propria jurisdicție. Însă reprezentanții români desemnați nu voiau să se implice pentru că nu voiau să meargă pe calea vechilor practici și a vechilor legi. Cu toate acestea unele comisii au fost reînființate și s-a decis ca lucrările de canalizare din districtul Grădiște să fie efectuate de firma Rossi și Pellegrini. Tocmai când se credea că totul va rămâne așa cum era, la 25 iunie au sosit la Arad generalii francezi De Lobit și d’Espèrey. Ei au fost primiți în Piața Primăriei, și este interesant de remarcat că un număr mare de români din județ au fost transportați la eveniment cu trenuri speciale.

Oaspeții au fost salutați de generalul De Tournade, care l-a prezentat pe comisarul Greene care la rândul-i i-a salutat pe generali în limba maghiară, apoi Iustin Marșieu a citit un text în limba franceză. Generalul d’Espèrey a precizat că el considera cauza românilor dreaptă și că toți românii vor fi eliberați de sub stăpânirea străină.

Consiliul municipal încă mai lua unele decizii, deoarece considera că nu s-a întâmplat nimic neplăcut și că orașul trebuia să trăiască în continuare. Pentru a reduce deficitul de locuințe, s-a decis construirea a trei blocuri cu două etaje, cu două și trei camere pe strada Pöltenberg Ernő, cu apă curentă și canalizare, bineînțeles. Investiția ar fi costat trei milioane de coroane... dacă lumea nu s-ar fi schimbat din nou până pe 5 iulie. Iustin Marșieu a plecat la Sibiu, s-a întors sâmbătă 5 iulie și a spus că românii preiau conducerea Aradului și speră că preluarea va fi pașnică și fără probleme, dr. Angel István urmând să-l înlocuiască pe dr. Ferenc Sárkány în funcția de primar.

Însă la 6 iulie generalul Tournadre a numit români în fruntea primăriei și a birourilor de stat, cu Ioan Robu în funcția de primar, secondat de Angel István ca adjunct, dar autoritatea supremă a rămas în mâinile generalului... pentru o vreme.

Ceea ce s-a întâmplat în continuare este ceea ce literatura de specialitate numește o schimbare de imperiu – sau de suveranitate – iar până la sfârșitul lunii iulie aceasta a avut loc.

Putem discuta dacă acest lucru a fost fatal sau evitabil, dar un lucru este sigur: predecesorii noștri, în funcții publice sau nu, au iubit mult orașul. Chiar și în cele mai dificile momente, pe deplin conștienți de responsabilitățile lor, au acționat, au făcut ce au putut, dar au făcut întotdeauna tot posibilul pentru binele ORAȘULUI și al LOCUITORILOR LUI, ca să citez o vorbă clasică. Cine are nevoie de dovezi, poate să se plimbe prin oraș pe străzile principale și secundare pentru că imaginea orașului până în ziua de azi este cea creată acum 140-150 de ani de cei cărora le-a păsat de oraș și care credeau că este important ca Aradul să progreseze!

Pentru mine, pentru noi, în inimile noastre, rămâne Aradul!

Bibliografie:

- Arad. Monografia orașului 1999, Arad.
- Aradi Közlöny (Gazeta de Arad) Anuar. 1912. vol. XIV.
- Aradi Közlöny (Gazeta de Arad) iulie-decembrie 1918. Vol. XXXIV.
- Aradul, permanență în istoria patriei 1978, Arad.
- Arad és Vidéke (Aradul și Ținutul Aradului), ianuarie-iulie 1919. Vol. XXXIX.
- Dr. Barabás Béla 2005. Memoria – Documentele mele. Ediția a II-a. Arad.
- Károly Sándor 1937. În Metamorphosis Transilvaniae. Cluj Napoca.
- Dr. Márki Sándor 1911. Arad. În Révai Nagy Lexikon
- Cotidianul Românul, Arad, 1918 octombrie-noiembrie. Anul III.
- Velkei Tamás, 2008. Acordul de la Belgrad, un pas spre Trianon. Cotidianul Magyar Nemzet, 23 noiembrie.

II.

Metamorfoza orașului și a județului

Schimbarea de suveranitate și consecințele sale

Autor: Lehoczky Attila

Traducerea în limba română: Gabriel Roman

Revoluții și contrarevoluții

Contextul istoric

În a doua jumătate a anului 1918 devenise clar că Puterile Centrale nu mai pot susține efortul de război, iar Tratatul de pace de la Brest-Litovsk cu Rusia (semnat la 3 martie 1918 între Germania, Monarhia Austro-Ungară și Rusia care permitea acesteia din urmă să se retragă din război, iar celorlalte două state să își concentreze forțele militare în teatrele de operațiuni din vest și din Italia) nu s-a ridicat la înălțimea așteptărilor. Politicienii de frunte ai Imperiului Austro-Ungar erau conștienți de acest lucru, iar împăratul austriac și rege al Ungariei, Carol al IV-lea (1916-1918) a încercat să se retragă din război. Eșecul a lăsat Țările Coroanei Maghiare într-o situație fără speranță: erau neputincioase din punct de vedere al politicii externe și incapabile să facă față cererilor venite din partea minorităților naționale, cereri care s-au înmulțit la sfârșitul războiului. Sfârșitul războiului și-a pus profund amprenta, iar conducerea politică a pierdut încet-încet sprijinul armatei, iar Carol al IV-lea a încercat să prevină colapsul iminent, declarând Austria stat federal la 16 octombrie. A doua zi însă, italienii au străpuns frontul ungaro-italian în apropiere de Piave și s-au deplasat spre interior. Guvernul lui Wekerle Sándor a căzut în principal din cauza înfrângerii în război, iar puterea a fost transferată partidelor de opoziție ale căror principale forțe erau Partidul Independenței, Partidul Civic Radical și Partidul Social-Democrat din Ungaria. Cel mai cunoscut exponent al celui din urmă era contele Károlyi Mihály de la care mulți așteptau preluarea puterii.

Sfârșitul războiului a fost întâmpinat cu entuziasm de populația țării care se aștepta ca împăratul să-l numească pe contele Károlyi Mihály prim-ministru. Nu a fost așa; demonstrații care au mărșăluit alături de Károlyi la 28 octombrie au fost dispersați de poliție, iar arhiducele Iosif (în calitate de loțiitor al regelui) i-a cerut

contelui Hadik János să formeze un cabinet. Acest lucru a dus la izbucnirea Revoluției Crizantemelor: pe 29 și 30 mulțimi uriașe au ieșit în stradă, au ocupat clădiri publice și gări, au eliberat prizonieri politici și l-au aclamat pe Károlyi. Văzând evenimentele, arhiducele Iosif I-a revocat pe Hadik din funcție și l-a numit pe Károlyi Mihály prim-ministru pe data de 31. Astfel, Revoluția Crizantemelor a obținut victoria fără vărsare de sânge și a fost făcut primul pas spre înființarea primei republici maghiare.

Un instantaneu al Revoluției Crizantemelor

Deși Károlyi a fost un politician popular, nu a reușit să împiedice destrămarea Țărilor Coroanei Maghiare. La 28 octombrie Adunarea Națională de la Praga a proclamat Cehoslovacia, la 29 octombrie Adunarea Națională de la Zagreb a declarat independența Croației și aderarea acesteia la Confederația Slavilor de Sud, la 30 octombrie la Viena a fost adoptată crearea *de jure* a Austriei, iar la 31 octombrie majoritatea ucraineană din Galiția a declarat secesiunea față de monarhie.

Ca să încununeze totul, frontul italian s-a prăbușit în cele din urmă, iar generalul italian Armando Diaz și generalul austriac Victor Weber au semnat Armistițiul la Padova la 3 noiembrie. În conformitate cu termenii acestui acord Monarhia s-a retras din război, a trebuit să-și retragă toate diviziile cu excepția a 20 de divizii, a trebuit să evacueze teritoriile pe care le ocupase și a autorizat libera circulație a trupelor Antantei pe întreg teritoriul Imperiului.

Garanția integrității teritoriale a Ungariei a fost consemnată în scris la Padova, dar a fost suprascrisă de documente ulterioare. La 13 noiembrie la Belgrad generalul Franchet d'Espèrey, comandantul forțelor franceze din Balcani, a semnat o convenție

militară cu liderii statului maghiar, ordonând armatei maghiare să evacueze zonele de la est de Someș și de la sud de Mureș. Károlyi și cercul său au semnat aceste prevederi, crezând că acestea făceau parte dintr-o soluție temporară. În aceeași zi Carol al IV-lea a abdicat de la tron și de la rolul său în politica internă maghiară prin Declarația de la Eckartsau, eliminând astfel toate obstacolele din calea statutului republican *de facto* al Ungariei. Károlyi a devenit primul președinte al Republicii și l-a numit prim-ministru pe Berinkey Dénes.

Tot în cadrul Convenției, zonele de demarcație au fost împărțite astfel încât să permită ocuparea Transilvaniei de către români și a Banatului de către sârbi. Cu toate acestea Banatul a făcut obiectul unei dispute între partea română și cea sârbă, deoarece ambele state doreau să îl obțină pentru ele însele. Mureșul era granița dintre cele două armate, iar pentru a evita o confruntare, un grup din trupele franceze conduse de generalul Henri Gondrecourt a intrat pe Valea Mureșului la sfârșitul lunii decembrie 1918. Acesta a devenit și comandantul militar al orașului Arad. Armata franceză a ocupat Aradul până la 17 mai, timp în care administrația maghiară a rămas pe loc.

În același timp (13-14 noiembrie), Jászi Oszkár, ministrul guvernului Károlyi în problema naționalităților, a purtat negocieri nereușite cu liderii românilor, Vasile Goldiș, Iuliu Maniu și Ștefan Cicio-Pop la Arad, unde le-a propus o formulă confederativă a țării bazată pe cantoane și criterii lingvistice. Însă liderii români, în lumina Convenției militare de la Belgrad, au respins ideea și la 1 decembrie, în cadrul unei Adunări Naționale organizate la Alba Iulia, au declarat aderarea Transilvaniei la România. Armata română a început apoi să ocupe orașele transilvănene, unul dintre momentele simbolice fiind intrarea în orașul Cluj la 24 decembrie (în Ajunul Crăciunului).

În aceste circumstanțe popularitatea cabinetului Károlyi-Berinkey s-a erodat rapid și a pierdut încrederea populației (acea parte a populației care a rămas în propria sa sferă de putere). Deși s-au făcut încercări de a atenua tensiunea prin reforme sociale, acestea nu au fost nici suficient de bine gândite, nici implementate în mod consecvent. De fapt, au avut chiar efectul opus: productivitatea a scăzut, inflația a crescut, beneficiile sociale au epuizat visteria statului, refugiații din teritoriile ocupate nu au reușit să găsească un loc de muncă, iar redistribuirea promisă a terenurilor a eșuat. Acest lucru a dus la întărirea grupurilor de opoziție cu ideologii radicale, față de cele ale social-democrațiilor, în special Uniunea Maghiară a Veteranilor (MOVE), Asociația Maghiarilor Vigilenți (ÉME) și Partidul Comunist din Ungaria condus de Kun Béla. Măcinat din interior, regimul lui Károlyi a devenit încetul cu încetul nesustenabil.

La 20 martie 1919 locotenent-colonelul francez Fernand Vix a trimis o notă conducerii ungare prin care cerea ca statul maghiar să renunțe la granițele din partea de est și să permită armatei române să mășăluiască până la linia Satu Mare-Oradea-Arad. Acest lucru însemna cedarea acestor teritorii. Károlyi a refuzat să se conformeze și a cerut o acțiune comună a părților. Cu toate acestea, opoziția a refuzat să negocieze cu Károlyi, iar la 21 martie social-democrații s-au înțeles în secret cu comuniștii aflați

în închisoare pentru a le ceda puterea. La 22 martie pe străzile Budapestei au apărut steaguri roșii și a fost proclamată Republica Sfatuirilor. Aceasta a fost cea de-a doua revoluție.

Noua putere a adoptat o poziție radicală. Parlamentul și guvernul au fost desființate, iar conducerea statului a fost preluată de Consiliul Revoluționar de Guvernământ prin funcționari ministeriali care erau denumiți comisari ai poporului. Cel mai important lider a fost Kun Béla care avea relații bune cu Rusia și era în relații bune cu Vladimir Ilici Lenin, sperând să obțină ajutor de la acesta pentru a-și întări puterea și pentru a apăra țara. Schimbările radicale s-au dovedit în cele din urmă nereușite și au afectat mult imaginea țării în străinătate. Pe de o parte, Kun și-a întors împotriva statele vecine și le-a coalizat prin declararea războiului împotriva tuturor țărilor care aveau pretenții teritoriale față de Ungaria; iar pe de altă parte, comunismul a transformat conducerea țării *persona non grata* la negocierile de pace de la Paris. În ciuda acestui fapt, în scurt timp a fost formată Armata Roșie Maghiară care a atacat forțele cehoslovace din regiunile muntoase din nordul țării și a obținut un succes considerabil.

Ca urmare a înființării Republicii Sfatuirilor, au fost formate contra-guverne în acele părți ale țării în care noua conducere nu și-a putut extinde autoritatea, dar unde administrația maghiară încă funcționa. La 7 mai s-a format Contraguvernul de la Arad condus de contele Károlyi Gyula, iar membrii acestuia erau aristocrați din orașul Arad de diferite orientări politice. Aceștia au plecat curând la Szeged pentru

Contele Károlyi Gyula, prim-ministru al guvernului contrarevoluționar de la Arad

a se alătura unităților militare maghiare de acolo, dar au fost reținuți de către grănicerii români la Mezöhegyes. Un alt contraguvern s-a format la Szeged, unde Horthy Miklós (ultimul amiral al flotei militare a Monarhiei) a organizat o armată pentru a răsturna dictatura proletară cu acordul Antantei. Profitând de situația politică confuză (declarată oficial ca fiind formată pentru a împiedica răspândirea comunismului), Armata Română a ocupat la 17 mai ultimul mare oraș din Câmpia Mare de Est, Aradul – aflat sub control maghiar – înlocuind administrația franco-ungară existentă.

La mijlocul verii era clar că Republica Sfatuirilor nu putea rezista presiunilor străine, iar acțiunile sale militare nu produceau rezultatele scontate. La 30 iunie a început evacuarea teritoriilor recucerite din nord și, în același timp, s-a încercat oprirea armatei române care mășăluia

de-a lungul Tisei și se pregătea să invadeze Budapesta. Ofensiva, care a început la 20 iulie, s-a prăbușit în câteva zile din cauza unor deficiențe organizatorice, ceea ce a dus la demisia liderilor Republicii Sfaturilor la 1 august și la predarea puterii în favoarea social-democraților moderați. Mulți dintre foștii lideri comuniști au fugit la Viena pentru a scăpa de represalii, dar noul numit prim-ministru, Peidl Gyula și guvernul său nu au fost recunoscuți de puterile victorioase, iar Armata Română a intrat în Budapesta la 2 august.

Noul prim-ministru a fost desemnat în persoana lui Friedrich István, al cărui guvern a primit sarcina ingrată de a pacifica o țară grav divizată. Situația sa a fost îngreunată de faptul că zonele ocupate de armata română nu puteau fi controlate, iar sudul Câmpiei Panonice, controlată de Horthy a refuzat să se supună guvernului. Problemele au fost în cele din urmă rezolvate de un comisar plenipotențiar delegat de Antanta, Sir George Russel Clerk, care a sosit în Ungaria în octombrie și a ajuns la un acord cu toți factorii de putere. Ca urmare la începutul lunii noiembrie, Armata Română a evacuat capitala și s-a retras în regiunea de dincolo de Tisa, fiind înlocuită de Armata Națională aflată sub conducerea lui Horthy.

Marșul lui Horthy Miklós în Budapesta la 16 noiembrie 1919

Horthy a intrat în Budapesta pe calul său alb la 16 noiembrie și; în celebrul său discurs din Piața Gellért, a anunțat ordine și sancțiuni drastice pentru orașul care fusese îmbrăcat anterior în „zdrenje roșii”. La 24 noiembrie s-a format noul guvern condus de Huszár Károly, bazat în principal pe politicieni socialiști-creștini, fiind recunoscut și de către Antanta, iar delegația acestuia s-a deplasat curând la Paris pentru a accepta condițiile tratatului de pace. Cu toate acestea, împărțirea *de facto* a Ungariei avusese deja loc, două treimi din țară fiind ocupată de trupe străine. A fost anul sfârșitului suveranității maghiare.

Anul de cotitură: Aradul în 1919

„Undeva în Transilvania speranței, o pasăre mare își ia zborul din cuib, își întinde

aripile colorate în mii de nuanțe și zboară în noapte [...] Ce ții în ciocul tău? Sabia ascuțită sau ramura verde de măslin a păcii?”, se întreba editorialistul *Gazetei de Arad (Aradi Hirlap)* în numărul din 1 ianuarie 1919. Această linie de gândire ilustra tensiunea în care se aflau maghiarii și cetățenii Aradului în acea stare de urgență.

Orașul Arad a rămas parte a Coroanei Maghiare și după avansul românesc și sârbesc din decembrie 1918. Judecând după articolele din ziarele vremii, locuitorii de aici nu-și puteau imagina că vor ajunge vreodată sub stăpânire românească sau sârbă. Cu toate acestea circumstanțele s-au schimbat rapid, iar reacția liderilor locali maghiari poate fi caracterizată de o rezistență preponderent pasivă. Acest lucru a făcut viața mai ușoară atât pentru trupele franceze care au mărșăluit prin Arad în toamna anului 1918, cât și pentru Armata Română care se pregătea să preia puterea

Ca și în alte orașe transilvănene și din Crișana, Anul Nou arădean a fost unul șocant, cu un interludiu sângeros în oraș la 29 decembrie. Numeroși maghiari și români din Arad s-au repezit spre primărie cu steaguri, dar românii (sub puternica impresie creată de atmosfera marșului asupra orașului Cluj) au vrut să îndepărteze steagurile maghiare. Însă, purtătorii acestora nu s-au clintit, iar cineva a tras cu pistolul, ceea ce a dus la un schimb de focuri general – incidentul a avut loc probabil pentru că românii din zonă au crezut că trupele franceze care ocupau orașul le vor preda puterea, ceea ce nu s-a întâmplat. Dimpotrivă, cartierul general al trupelor franceze a păstrat administrația maghiară în oraș, organele de conducere fiind subordonate guvernului Károlyi, iar limba oficială a rămas maghiara. Primarul Lőcs Rezső nici măcar nu a adus în discuție posibilitatea unei ocupații românești, problema în acel moment fiind mai degrabă aprovizionarea cu cărbune și salarizarea funcționarilor. Ocupația franceză a fost salutată de majoritatea locuitorilor orașului deoarece era văzută ca o speranță de a evita anexarea la România.

În urma revoltei din 29 decembrie comandantul orașului, Henri de Gondrecourt, a declarat starea de urgență pentru a asigura siguranța publică: a fost emis un ordin privind predarea armelor; accesul în locurile publice și în localurile de noapte a fost reglementat și restricționat (doar până la ora 21.00 era permisă prezența în localuri); numai soldații Republicii Ungare aveau voie să poarte uniforme militare (nu și veteranii de război) și doar cu acordul comandamentului orașului; dreptul de întrunire a fost restricționat prin faptul că doar trei bărbați aveau voie să se afle în același loc după ora 21.00; interpretarea cântecelor naționale și folosirea steagurilor fiind de asemenea, interzisă. A fost înființat un Comitet pentru bunăstare publică și propagandă cu sarcina de a se ocupa de problemele sociale și etnice. Se poate spune că francezii au încercat să rezolve problemele de la nivel local cu cea mai mare eficiență posibilă. În lunile ianuarie și februarie au existat o mulțime de știri contradictorii despre viitoarea apartenență a Aradului, știrile despre deciziile Conferinței de Pace au fost publicate aproape zilnic, dar în ziare a existat și un număr semnificativ de articole cu opinii particulare ale oficialilor; în plus, accentul principal era pus pe problemele interne ale Ungariei, cetățenii dezbăteau cvasireforme sociale inițiate de Károlyi și circumstanțele politicii externe maghiare. Ca exemplu poate fi dat un caz din luna februarie: pe data de 18 ale acelei luni cotidianul *Aradi Hirlap* a publicat știrea conform căreia la Paris

s-a decis anexarea Aradului la România, dar a doua zi „concrența” din presă infirma și spunea că nu trebuie să se cedeze zvonurilor care susțineau că orașul va fi transferat românilor. Se pare că acesta din urmă a avut dreptate, deoarece a doua zi s-a format Consiliul Popular al Aradului sub conducerea fostului prefect dr. Varjassy Lajos, ceea ce a însemnat continuarea administrației maghiare.

Dr. Varjassy Lajos, ultimul prefect maghiar din județul Arad la inaugurarea statuii lui Kossuth. În fundal Palatul Cenad.

La 5 martie dr. Sárkány Ferenc, reprezentant al Partidului Social Democrat, a fost numit ultimul primar maghiar al Aradului (s-a născut la Arad în 1887, a urmat studiile secundare la Arad, a făcut studii de drept la Budapesta și Berlin, a obținut doctoratul în drept în 1908, a deschis un birou de avocatură în 1911 și a servit pe front în timpul războiului). Viceprimar a devenit dr. Angel István.

În cursul lunii martie luptele dintre partidele de la Budapesta și instabilitatea politică pe care acestea o creau s-au agravat și mai mult: republica nu a fost recunoscută de marile puteri, problemele sociale (de exemplu distribuirea terenurilor) nu au putut fi rezolvate, iar regimul Károlyi a fost marginalizat. Această stare de fapt și Lista lui Vix au dus la preluarea puterii de către comuniști, ceea ce a reprezentat un moment decisiv pentru apartenența Aradului. Comandantul Gondrecourt a declarat imediat legea marțială și a ordonat introducerea cenzurii. Numărul de pagini al ziarelor a fost redus și a început metamorfoza acestora. La 23 martie editorialistul (N.N.) cotidianului „*Arad és vidéke*” – „*Aradul și Ținutul Aradului*” a comemorat preluarea puterii de către proletariat sub titlul „*Calm*”.

În aprilie Comitetul pentru bunăstare i-a taxat pe cetățenii bogați ai orașului

pentru a asigura funcționarea administrației. S-au colectat sume uriașe, în tabelul de mai jos fiind prezentate doar cele mai mari sume colectate din impozite, sumele sunt exprimate în coroane austro-ungare:

Nume contribuabil	Suma plătită
Frații Neumann	800.000
Doamna Goldschmidt Miksáné	250.000
Dr. Tágyoni Sándor	180.000
Baronesa Andrényi Károlyné	140.000
Weisz Márkus și Löbl Gyula	120.000 fiecare
Frații Korniss	80.000
Schwarz Adolf și Hermann	70.800 fiecare

La începutul lunii mai Armata Română a început să ocupe teritoriul maghiar pentru a opri înaintarea comunistă și a prelua puterea.

Armata Română intră în Arad la 17 mai 1919

Politicienii maghiari erau conștienți de amenințarea ocupației românești și în scurt timp s-au luat măsuri. În zorii zilei de 5 mai, după o ședință de 18 ore, în palatul Direcției Căilor Ferate Unite Arad-Cenad, sub conducerea contelei Károlyi Gyula, s-a format Guvernul contrarevoluționar de la Arad, care s-a opus Republicii Sfaturilor. Membrii săi erau aristocrați din regiune cu orientări politice diferite: primul ministru era contele Károlyi Gyula, Barabás Béla – ministru al Educației și Cultelor, Bartha Ábel – ministrul de Interne, Bársony Elemér – ministrul Bunăstării și Protecției Sociale, Hemmen János – ministrul pentru Naționalități, Kinkig János – ministrul Agriculturii, Pálmay Lajos – ministrul Justiției și baronul Solymossy Lajos

– ministrul Finanțelor. Portofoliul Ministerului de Externe a fost preluat probabil de către primul-ministru. Aproximativ 70 de rânduri din articolul care descria formarea guvernului au fost șterse de cenzură (dar trebuie menționat și faptul că ziarul care a publicat articolul – „*Arad és Vidéke*” / „*Aradul și Ținutul Aradului*” – nu a apărut între 4 și 13 mai). Guvernul însuși ar fi putut avea succes doar dacă s-ar fi alăturat Armatei Naționale din Szeged, care se forma sub conducerea lui Horthy Miklós, dar la scurt timp după ce au pornit spre orașul de pe malul Tisei – în gara Mezőhegyes – au fost reținuți de către grănicerii români de acolo, iar membrii guvernului nu au fost eliberați decât după ce orașul Arad a intrat sub suzeranitate românească.

Ocuparea orașului a avut loc la 17 mai. La ora 10 dimineața primarul a fost anunțat că trupele vor sosi în oraș în decurs de o oră. Vestea s-a răspândit ca un foc de paie, bulevardul principal fiind invadat de oameni. Intelectualitatea românească a întâmpinat trupele la periferia orașului, iar prima avangardă a sosit la primărie la ora unsprezece fără un sfert. La cererea lui Leményi János, locotenent al armatei române, drapelele ungurești și franceze au fost înlăturate și a fost arborat steagul românesc. Câteva minute mai târziu a sosit locotenent-colonelul Vasilescu (comandantul-șef al Armatei Române de Sud), care a anunțat că preia comanda în numele Regatului României și al Regelui Ferdinand I. Locotenent-colonelul Pirici a fost numit comandant-șef al orașului și a fost întâmpinat cu o ploaie de flori de la balcoane de către doamnele române. Acesta a promis, în fața trupelor românești și a spectatorilor din adunați în Piața Primăriei, pacea și protecția naționalităților. A fost apoi salutat de episcopul ortodox local Mihai Păcățianu ca eliberator al românilor. La 20 mai primul prefect român al Aradului, dr. Iustin Marșieu, și-a preluat funcția, dar majoritatea funcționarilor au refuzat să jure credință noii puteri.

Prima administrație românească s-a dovedit a fi una scurtă. La 24 mai comandantul francez De Tournadre a anunțat că armata franceză va prelua din nou controlul orașului și i-a cerut lui dr. Sárkány Ferenc să reocupe fotoliul de primar, iar Green Nándor a fost numit prefect, dar Iustin Marșieu nu a părăsit funcția. Comandantul a garantat revenirea administrației maghiare. Motivul revenirii francezilor este neclar, decizia Congresului de Pace de la Paris probabil că nu era încă clarificată pe deplin, orașul Arad fiind redat administrației maghiare pentru un timp de aproape o lună și jumătate. Cu toate acestea, problema afilierii sale a rămas deschisă. Decizia finală cu privire la această chestiune a fost probabil enunțată de Franchet d'Espèrey pe 25 iunie, când a avut discuții în oraș cu ambele părți, maghiară și română. Deși evenimentul părea de mare importanță, ziarele maghiare din oraș nu i-au acordat prea multă importanță: *Délvidék* (*Ținutul de Sud*) nu l-a menționat deloc, iar *Aradi Hírlap* și *Aradi Ujság* l-au menționat doar în treacăt. Doar *Arad és Vidéke* a scris mai detaliat despre amănuntele vizitei sale: a vizitat Palatul Cultural și Muzeul, și chiar Statuia Libertății. Este interesant faptul că vizita sa la statuie și părerea sa despre lucrare au fost șterse de cenzori.

A doua intrare românească a avut loc la 5 iulie. În acea zi, Iustin Marșieu a revenit de la Sibiu, fiind numit prefect în urma înțelegerii dintre Consiliul Dirigent și cartierul general al armatei franceze. Foarte curând, după 6 iulie, autoritățile române

au preluat controlul instituțiilor publice, funcționarii maghiari au fost chemați să depună jurământul de investitură, iar intelectualii români locali au fost numiți în cele mai importante funcții. Prefectul a decis ca limba maghiară să rămână limba administrației pentru o perioadă nedeterminată. Dr. Ioan Robu a fost numit primar (primul primar român al orașului), Iuliu Arsenovici a fost numit director de finanțe, iar colonelul Beloiu a fost numit comandant al orașului. La 17 iulie avocatul Sever Miclea, viitorul director Nicolae Mihulin, directorul Liceului de fete dr. Lazăr Nichi și editorul cotidianului *Românul* Traian P. Nicolin au cerut directorului dr. Burián János să predea Gimnaziul Regal Principal cu inventarul complet, invocând decizia prefectului și a Consiliului Dirigent. Predarea instituției, construită în 1873 din fondurile fundației Bibich Margareta, a avut loc în zilele de 23-24 iulie (ulterior recusonscând într-un fel ilegalitatea preluării, conducerea nou înființatului Liceu „Moise Nicoară” a despăgubit Fondul Bibich cu 465.375 lei). La scurt timp după acest eveniment au fost preluate toate școlile secundare maghiare, Școala Superioară Agricolă și Școala Superioară de Comerț, precum și Palatul Cultural și muzeele. Clasele de liceu în limba maghiară au fost autorizate să studieze în limba maternă, deși transferul complet al rețelei școlare din Arad, considerat anterior un oraș al școlilor, a făcut ca învățământul secundar în limba maghiară să fie complet imposibil. Cenzura română a intrat în vigoare la 19 iulie.

La începutul lunii august, schimbarea de suveranitate era completă, practic înainte de semnarea tratatului de pace.

Între timp, viața publică și presa maghiară au manifestat o rezistență pasivă și au fost practic indifferente la evenimentele din jurul lor. Cotidienele politice au continuat să se concentreze doar pe situația internațională și pe afacerile interne din Ungaria. Nu a existat nicio acoperire a evenimentelor locale din august și septembrie, nici a deciziilor luate de Consiliul Dirigent sau de Parlamentul de la București în ceea ce privea regiunea. Nu se făcea nicio mențiune despre procesul de repatriere care începea, sau despre problemele tot mai mari ale celor care refuzau să depună jurământul de credință. Între timp, românii din mediul urban au fost ocupați în septembrie și octombrie cu organizarea alegerilor parlamentare care au fost amânate de mai multe ori și în care Vasile Goldiș și Sever Miclea au obținut mandate, în condițiile în care politicienii maghiari au boicotat alegerile. Cu excepția *Gazetei de Arad* (*Aradi Közlöny*), ziarele nu au considerat că această știre merita să fie relatată și nici înlocuirea lui Iustin Marșieu cu Romulus Veliciu.

În timpul toamnei au fost adoptate noi măsuri sensibile pentru populația maghiară. La 3 octombrie s-a decis, și mai târziu în aceeași lună a fost pusă în aplicare, schimbarea numelor străzilor, piețelor și instituțiilor cu denumiri românești, iar la 9 octombrie prefectul a anunțat importanța îndepărtării statuilor Libertății și lui Kossuth, susținând că acestea nu aveau ce căuta în România. De asemenea, au fost publicate două liste importante: una dintre ele cuprindea avocații care nu au *dorit să depună jurământul* iar cealaltă cuprindea numele persoanelor care au fost expulzate din oraș și din țară, în special cele care s-au mutat la Arad după 1910.

Viața intelectuală maghiară, în special teatrul și presa, nu era încă afectată în mod decisiv de procesul de schimbare a suveranității. Deși mărimea și numărul de pagini ale publicațiilor au fost reduse ca urmare a războiului, majoritatea editorilor au reușit să supraviețuiască. Doar acele ziare ale căror obiective și retorică erau incompatibile cu noua situație au încetat să mai existe. La 31 decembrie 1918 în Arad erau editate următoarele cotidiene și publicații social-politice de limbă maghiară: *Arad és vidéke*, *Aradi Friss Újság*, *Aradi Hírlap*, *Aradi Közlöny*, *Aradi Tükör*, *Aradi Újság*, *Aradvármegye Hivatalos Lapja*, *Délvidék*, *Függetlenség*. Dintre acestea „*Aradvármegye Hivatalos Lapja*” – *Gazeta Oficială a județului Arad* a fost rapid desființată din cauza schimbării de suveranitate, deoarece avea o natură similară cu cea a actualului *Monitor oficial*. Un șoc mult mai mare a fost dispariția ziarului *Függetlenség* (*Independența*) care și-a încetat apariția la 9 februarie 1919. Odată cu ea a dispărut unul dintre organele de presă definitorii ale începutului de secol (la nivel local). Dispariția sa a avut o motivație politică, deoarece Partidul Independenței și al Pașoptiștilor (care conducea ziarul atât din punct de vedere ideologic, cât și practic) a fost și el absorbit în viața politică a revoluției, membrii săi fiind dispersați în diverse grupuri radicale și alte grupuri politice care reprezentau interesele naționale. În ciuda schimbărilor, ziarul înfrățit *Arad és Vidéke* a supraviețuit păstrându-și o parte din cititori, dar și acest ziar, cândva important, a intrat în declin: scriitorul și jurnalistul Károly Sándor, editorul ziarului, a remarcat într-un articol autobiografic că a fost redus la statutul de ziar mic cu un tiraj redus.

Este, de asemenea, tipic faptul că au apărut mai multe ziare noi decât au dispărut, deși cele mai multe dintre ele fie nu au abordat subiecte sociale sau politice sensibile, fie au fost considerate a fi culturale. Acest lucru demonstrează, de asemenea, că viața publică și planificarea pentru viitor nu au încetat în fața incertitudinii. Ziarele noi publicate au fost următoarele:

- *Aradi Fáklya / Făclia Aradului*. Săptămânal politic, critic și de reportaj. A apărut între 1919 și 1925, redactor-șef a fost Lits Antal, iar editorul Solymos Ferenc. A fost în principal un ziar de reportaj, ușor de citit și adresat unui segment larg al societății. A inclus reportaje serioase, economie, umor, scandaluri și povești din culisele vieții mondene. Era o publicație preferată pentru povești-

Jászi Oszkár și delegații Consiliului Național au sosit la Arad

- tile picante și astăzi ar fi considerată o revistă pentru femei.
- *Aradi Fris Újság / Ziarul proaspăt arădean*. A fost ziarul partener al *Aradi Újság / Ziarului de Arad*, prezentând știri senzaționale, știri locale și alte știri interesante din punct de vedere stilistic.
 - *Figaro*, publicată între 1919 și 1920, a fost o revistă de teatru, literatură și umor. Redactorul responsabil a fost scriitorul Nagy Dániel, care s-a afirmat mai târziu.
 - *Sezon / Anotimpul*. Revista oficială a Asociației Kölcsey din Arad care a publicat 20 de numere între 1919 și 1920. S-a ocupat de teatru, literatură, modă, critică și a fost editată de Boda Andor și Kócsy Jenő. Pe plan literar nu a reușit să transeadă dincolo de mediul provincial, dar cu toate acestea a stabilit standarde înalte și a reușit să devină un ziar de calitate.
 - *Vidéki Sport / Sportul provincial* continuator al *Délmagyarországi Sport / Sportul Ungariei de Sud*, lansat în 1910, funcționa din luna ianuarie sub acest nou nume.

Dintre aceste noi produse de presă, doar *Aradi Fáklya* și, parțial, *Aradi Friss Újság* au abordat teme politice. În ciuda condițiilor fluide din viața politică și socială, niciun ziar public și politic nu a încetat să mai existe în 1919, iar marile cotidiene și reviste au găsit cu greu o cale de supraviețuire: unele s-au transformat (temporar) în simple ziare de știri (de ex. *Arad és vidéke*). Altele s-au aliniat (uneori fără să vrea) lângă noua administrație, neatingând subiectele mai problematice (de exemplu, *Aradi Közlöny*, *Aradi Újság*), dar au existat și unele care au păstrat încrederea cititorilor lor, fiind o țintă constantă a cenzurii (de exemplu, *Aradi Hírlap*). Se poate spune că, la sfârșitul anului decisiv 1919, aproape toate publicațiile interesate de politică și viața publică au adoptat o atitudine de expectativă, deoarece acum așteptau ca viitorul lor și soluția la situația lor să fie oferite de noile autorități, la fel ca și maghiarii din Arad în ansamblu.

Se poate spune că, până la Crăciunul anului 1919, metamorfoza Aradului era completă. Orașul a fost încorporat în Regatul României, iar conducerea municipiului, populat atunci în proporție de aproape 70% de maghiari, era acum condusă de noua administrație.

Bibliografia utilizată:

1. Anon: *Comandamentul francez pentru siguranța publică din Arad. Aradi Hírlap III*, 1 ianuarie 1919.
2. Anon: *Trupele regale românești au preluat conducerea în Arad. Arad és Vidéke XXXIX*, 18 mai 1919
3. Anon: *Aradul va fi ocupat de români în două săptămâni. Aradi Hírlap III*, 17 ianuarie 1919.
4. Anon: *Jurământul avocaților din Arad. Aradi Közlöny – Gazeta Aradului XXXV*, 14 octombrie 1919.
5. Anon: *Noul primar. Arad és vidéke – Aradul și Ținutul Aradului XXXIX*, 6 martie 1919.

6. Anon: *Decizia a fost luată la Paris. Aradi Hírlap III*, 18 februarie 1919.
7. Anon: *Generalul Franchet d'Espèrey a plecat. Arad és vidéke – Arad și Ținutul Aradului XXXIX*, 26 iunie 1919.
8. Anon: *Manifestul generalului francez Gondrecourt. Arad és vidéke – Arad și Ținutul Aradului XXXIX*, 27 martie 1919.
9. Anon: *Cum s-a produs ciocnirea româno-maghiară ? Aradi Hírlap III*, 1 ianuarie 1919.
10. Anon: *De la Bulevardul Arhiducelui Iosif la Bulevardul Ferdinand I. Aradi Közlöny – Gazeta Aradului XXXV*, 3 octombrie 1919.
11. Anon: *Care sunt cei expulzați din Arad? Gazeta Aradului XXXV*, 19 octombrie 1919.
12. Anon: *Ei demontează statuile lui Kossuth și ale Martirilor. Aradi Közlöny -Gazeta de Arad XXXV*, 9 octombrie 1919.
13. Anon: *Anul nou pentru maghiari. Aradi Hírlap III*, 1 ianuarie 1919.
14. Anon: *Cât impozit pe bunăstare plătesc cetățenii bogați din Arad ? Arad és vidéke XXXIX*, 2 aprilie 1919.
15. Anon: *Încă o dată, comandamentul francez a preluat puterea supremă la Arad. Arad és vidéke – Aradul și Ținutul Aradului XXXIX*, 24 mai 1919.
16. Anon: *Alegeri în Arad și în județ. Aradi Közlöny -Gazeta Aradului XXXV*, 4 noiembrie 1919.
17. Dobszay Tamás – Estók János – Salamon Konrád – Szerencsés Károly Tombor László n.d. *Onorată adunare! . Istoria Adunărilor Naționale Maghiare 1848-1998* (Eds. Stemler Gyula, Tombor László).
18. Gnant János – Ujj János: *Istoria liceului romano-catolic din Arad și a succesorilor acestuia 1918-1997*. 1997. În: *Învățământul maghiar din Arad 1919-1997*. Puskel Péter – Réhon József – Ujj János) Fundația Alma Mater, Arad.
19. Károly Sándor *1934 Metomorfoza Aradului. În Metomorfoza Transilvaniei*. Editura Minerva, Cluj Napoca
20. Károly Sándor 1979. *Ani zâmbitori, ani aventuroși*. Kriterion, București.
21. Lócs Rezső 1919. *Viitorul Aradului. Délvidék IX*, 12 ianuarie.
22. N. N. 1919. *Guvernul de la Arad. Arad és vidéke – Aradul și Ținutul Aradului XXXIX*, 13 mai.
23. N. N. N. 1919. *Cui va aparține județul Arad? Arad és vidéke – Aradul și Ținu-*

Ultimul număr al Monitorului Oficial al comitatului Arad

tul Aradului XXXIX, 19 februarie.

24. Romsics Ignác 2005. *Istoria Ungariei în secolul XX*. Editura Osiris, Budapesta.

Sursa imaginilor:

- <http://www.elsovilagaboru.eoldal.hu/fenykepek/az-oszirozsas-forradalom/ossi-ro-rice-revolution/ossi-ro-rice-revolution-2-.-.html>
- Fotografie realizată de autor
- http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/img/1_016a.jpg
- <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/61/KarolyiGyula.jpg>
- <http://mult-kor.hu/image/article/index/20.%20szazad/horthy1.JPG> http://dka.oszk.hu/080000/080017/080017/741_868_pix_Oldal_44_kep_0002_nagykep.jpg
- <https://newsar.ro/trupele-franceze-la-arad-si-inaugurarea-administratiei-https://newsar.ro/trupele-franceze-la-arad-si-inaugurarea-administratiei-romanesti/>
- Fotografie realizată de autor

Anexarea administrativă a județului Arad

Autor: Nagy István

Traducerea în limba română: Wittman Anikó

„În limba națiunii și națiunea a încetat să mai fie ceea ce a fost: va pieri fără urmă, se va dizolva, va muri în marea ploaie înconjurătoare.”

Tolnai Vilmos (1870–1937)

lingvist, istoric literar, profesor universitar

Harta regiunii înainte de reorganizarea din 1926

Legea care reglementa anexarea administrativă a Transilvaniei și unificarea administrației publice ale României create prin tratatele internaționale în urma Primului Război Mondial, a fost adoptată de Camera Deputaților din București la 9 iunie 1925 și de Senat la 11 iunie. MOF 6850/14 iunie 1925, Legea nr. 1972.

Aradi Közlöny (Gazeta Aradului), cotidian politic și administrativ, editat de József, Stauber, a relatat despre lege pe data de 10. La 10 iulie, pe prima pagină a publicației s-a publicat că s-au finalizat noile diviziuni județene, și în esență doar granițele județelor Vechiului Regat nu se vor schimba. Pe 11, gazeta a relatat că, în urma unui acord între conducerea județelor Arad și Timiș-Torontal, 25 de localități din Timiș vor fi anexate județului Arad – dintre care, până la urmă, doar 11 au ajuns în județul Arad –, din plășile Aradul Nou, Lipova și Vinga, și se vor forma trei plăși noi cu centrul în Săvârșin, Cermei și Sântana, dar plasa Târnova se va desființa.

Legea asupra unificării administrative a României post-Trianon a fost publicată în Monitorul Oficial la 14 iunie 1925. Articolul 380 din aceasta a decretat noua împărțire administrativă a țării: numărul, limitele și denumirea comunelor, orașelor, județelor, municipiilor reședințe de județ, precum și al municipiilor. Legile de aplicare și decretele ministeriale au fost publicate între 7 octombrie 1925 și 5 februarie 1926. Au fost create 71 de județe, 498 de plăși și 8879 de comune. Din cele 144 de orașe 17 municipii și 54 de orașe au devenit reședințe de județ. S-au înființat 10 comune suburbane și 8704 comune satești.

Aradi Közlöny, scria la 17 septembrie 1925 că ministrul de interne a convocat prefectii la București, pentru a le înmâna instrucțiunile executive ale reformei administrative.

Harta regiunii după reorganizarea din 1926

Pe 16 octombrie 1925, în ziarul *Aradi Közlöny*, prefectul județului Arad – Ioan Georgescu – și-a publicat ordinul cuprinzând *Noile împărțiri administrative, județe, orașe reședințe de județ, judecătoria, orașe care nu erau reședințe, comune și sate*. Același ordin al prefectului a fost publicat în limba română pe 14 și 16 octombrie în ziarul arădean *Tribuna Nouă*. S-a adus la cunoștința pretorilor, al notarilor comunali și de circumscripții Decretul regal nr. 2465, publicat în Buletinul Oficial nr. 220 din 7 octombrie 1925, care a stabilit împărțiri administrativ-teritoriale și denumiri de localități. Decretul regal a aprobat jurnalul ședinței Consiliului de Miniștri, cu numărul 3303, din 24 septembrie 1925, în care s-a hotărât ca teritoriul României – cu excepția județelor Caraș-Severin și Timiș-Torontal –, se divide în 68 de județe. Cele două județe au fost reorganizate ulterior. Modificările aduse teritoriilor orașelor și satelor înființate au intrat în vigoare la 1 ianuarie 1926.

Pe 18 octombrie, Aradi Közlöny a publicat noua împărțire în plăși, propusă de către prefecti, și avizată de către Consiliul Administrativ Suprem, care a fost reglementată prin Decretul Ministerului de Interne nr. 87.615 din 9 octombrie 1925. Conform acestuia, reședința județului este Arad, și cuprinde zece plăși, două orașe – Arad și Nădlac –, respectiv 194 de sate.

La 1 noiembrie Aradi Közlöny publică interviul său cu vicecomitele Augustin Lazăr, despre noua lege. Kertész László a concluzionat că legea care a o va înlocui pe cea din 1886, „rupe din rădăcini sistemul administrației județene de până acum”.

Plășile erau: Arad cu 20 de comune, cu sediul în Aradul Nou, Chișineu cu 21 de comune, cu sediul în Chișineu Criș, Hălmagiu – 29 de comune, cu sediul în Hălmagiu, Ineu – 15 comune, cu sediul în Ineu, Pecica – 12 comune, printre care Nădlac, cu sediul în Pecica Maghiară, Radna – 30 de comune, cu sediul în Radna, Sebiș – 30 de comune, cu sediul în Sebiș, Sântana – 12 sate, cu sediul în Sântana, Șiria – 11 sate, cu sediul în Șiria, respectiv Târnova – 14 comune, cu sediul la Târnova/Spineni.

Schimbarea denumirilor localităților și arondarea lor în noile plăși a intrat în vigoare la 7 octombrie 1925.

Până la instalarea noilor consilii comunale și județene autoritățile județene și comunale existente și-au păstrat competențele de până atunci.

Cronologic, primul document pe care l-am găsit la Direcția Arhivelor Statului, care a fost întocmit în spiritul unificării administrației publice din România, este datat 11 mai 1925. Este vorba despre actul olograf al Oficiului de Drumuri și Poduri Arad, redactat de Bartos Jenő care conține cumulativ distanțele dintre localitățile celor nouă plăși planificate la acel moment, și reședința de plasă¹ propusă, respectiv distanțele dintre localități și secretariatele² care le deserveau.

Înainte de 20 mai a fost publicat un îndreptar³ destul de detaliat cu privire la etapele posibile ale legislației, care vizează unificarea administrației publice. Din aceasta reiese printre altele, că în cadrul reorganizării urmate de apariția legii se vor organiza alegerile locale, care până la urmă s-a ținut la 19 februarie 1926, iar dreptul de vot revenea celor care împliniseră vârsta de 25 de ani. 3/5 dintre consilieri au fost aleși, iar 2/5 au intrat în consiliu din oficiu, în comune au fost 9 consilieri aleși, și cel mult 6 din oficiu. Locuitorii reședinței de județ nu puteau fi aleși, și nu puteau vota pentru consilierii județeni.

În vederea întocmirii listelor electorale, pe 25 iunie, prefectul obligă prin ordin fiecare locuitor, ca în termen de zece zile, să se prezinte la primăria comunală sau orășenească de reședință, pentru a i se înregistra datele personale.

Pe 12 august, Direcția Comunală a Ministerului de Interne a solicitat de urgență corectarea greșelilor de înscriere din listele nominale ale comunelor celor nouă plăși, și înapoierea de îndată a acestora. În această adresă încă se solicita ca denumirile

1 Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale, Prefectura Județului Arad, fond 1296., 13/1926., p. 38–41.

2 Ibidem, 1296., 13/1926., p. 42–45.

3 Ibidem, 1296., 13/1926., p. 11–13.

comunelor să fie schimbate doar în acele cazuri în care prin acela revin la vechile denumiri românești, schimbate de administrația anterioară.⁴ Prefectura Arad⁵, în răspunsul său din 14 august, a transmis cele solicitate de minister, în care și-a repetat cererea făcută în adresa 6679 din 1 iulie, ca noul județ Arad s-o poată împărți nu doar în nouă, ci în 11 plăși, deoarece dacă vor fi doar nouă, datorită mărimii lor, în unele din acelea vor fi imposibil de implementate sarcinile administrative care le revin. Au menționat că ministerul vrea să aprobe 14 plăși pentru cele 199 de comune ale județului Timiș, și doar nouă plăși pentru cele 194 de comune ale județului Arad.

La cererea prefecturii, guvernul a aprobat înființarea așezării Andrei Șaguna pe moșia Zselinszki din pusta Utviniș, din care au fost alocate 500 de hectare pentru 100 de familii de români colonizați acolo.⁶

Pe 25 august, locuitorii din Șepreuș printr-o telegramă au cerut prefecturii ca localitatea lor să se arondeze la plasa Ineu, ci să o lase în plasa Chișineu, așa cum fusese și până atunci.

Prefectura a răspuns decretului 17860/C al ministrului de interne cu adresa nr. 4358 din 1 septembrie și a transmis lista nominală a așezărilor viitorului județ, aparținând celor 9 plăși impuse, precum și și celor 10, respectiv 11 dorite, repetând ceea ce era cuprins în adresa nr. 6679.⁷

În dosarul rămas în arhivă sunt trecute așezările arondate plășilor planificate⁸: Aradul Nou, Chișineu, Ineu, Șiria, Pâncota (anterior Târnova), Sebiș, Hălmagiu și Radna, urmate de comunele⁹ județului, în ordine alfabetică, cu denumirile propuse, și după caz, și satele aparținătoare, fiind scrise la mențiuni denumirile de până atunci, sau că au aparținut județului Timiș-Torontal.

În această listă nominală comunei Ácsva, Aciuva i se propunea denumirea de Tribunal Crișan, pentru Almaș Tâmpa, pentru Bătyafalva, Bătuța Cristești, pentru Iermata Neagră Principele Carol, pentru Gósd, Govășdia Colonel Păulian, pentru Gyarmata, Iermata Popa Gheorghe, pentru Dézsaláz, Laz Lăzești, pentru Nagyiratos, Iratoșu Câmpia, pentru Zarándnadas, Nădaș Drecia, pentru Nagylak, Nădlac Lacul Mare, pentru Nagyvarjas, Variașul Mare Corbu, pentru Öthalom, Glogovaț Horia, pentru Szentlány, Sânlean Principesa Ileana, pentru Tőzmiske, Mișca Teuza, pentru Zimándköz, Zimanducz Principele Mihai, și pentru Zimándújfalu, Zimandul Nou Principele Mircea. În cele din urmă la aceste schimbări de denumiri au renunțat.

Pe 23 septembrie, ministrul de Interne a decretat întocmirea listelor de alegători pentru alegerea autorităților locale.¹⁰

Decretul regal 2465, publicat în Monitorul Oficial la 7 octombrie, în cele din urmă a schimbat numele a 40 de localități aparținând județului Arad mărit.¹¹ De

4 Ibidem, 1296. 13/1926., p. 10.

5 Ibidem, 1296. 13/1926., p. 18.

6 Ibidem, 1296. 13/1926., p. 17.

7 Ibidem, 1296. 13/1926., p. 20.

8 Ibidem, 1296. 13/1926., p. 21–29.

9 Ibidem, 1296. 13/1926., p. 30–33.

10 Ibidem, 1296. 13/1926., p. 65.

11 Ibidem, 1296. 13/1926., p. 85.

atunci, și din acest motiv a devenit din Ötvenes, Otveniş Andrei Şaguna, din Ácsva, Aciuva Avram Iancu, din Erdőskerek, Cherechiu Caporal Alexa, din Bokszeg, Bocsig Caragheorghievici, din Kisjenő, Chişineu Chişineu Criş, din Kisiratos, Iratoşul Mic Dorobanţi, din Otlakapuszta, Otlaca Grăniceri, din Újrâkos, Iarcoş Iercoseni, din Nagyiratos, Iratoşul Mare Iratoşul, din Faktert, Fachert Livada, din Bélzerind, Zerindul Mic Luntreni, din Alsóköves, Găvoşdia Mocioni, din Gósd, Govăşdia Păulian, din Erdőhegy, Erdeiş Pădureni, din Ópécska/Románpécska, Pecica Română Pecica, din Németpereg, Peregul German Peregul Mare, din Holmézés, Holtmezeş Pescari, din Nagypél, Pilul Mare Pilul, din Kovászi, Covăsinţi Podgoria, din Kertes, Chertiş Prunişor, din Bozósd, Bodeşti Rădeşti, din Kistróna, Ravna Rănuşa, din Rabszék, Răpsig Regele Carol, din Magyarpécska, Pecica Maghiară Rovine, din Simonyifalva, Şimoneşti Satul Nou, din Szentanna, Sântana Sfânta Ana, din Szentpál Sfântul Paul, din Nagyszintye, Sinteza Sinteza-Mare, din Kisszintye, Siniteza Sinteza-Mică, din Marossalatna, Slatina Slatina de Mureş, din Mikósszatna, Slatina Slatina

Numirea nouă dată prin Decretul Regal Nr. 2465/1925.		Numirea oficială dinainte de 7 Octombrie 1925.
1	Andrei Şaguna	Otveniş
2	Avram Iancu	Aciuva
3	Judeţele Mureşii	Budeşti
4	Caporal Alexa	Cherechiu
5	Caragheorghievici	Bocsig
6	Chişineu Criş	Chişineu
7	Dorobanţi	Iratoşul mic
8	Grăniceri	Otlaca
9	Judeţele	
10	Iercoseni	Iarcoş
11	Iratoşul Mare	Iratoşul mare
12	Livada	Fachert
13	Luntreni	Zerindul mic
14	Mocioni	Găvoşdia
15	Păulian	Govăşdia
16	Pădureni	Erdeiş
17	Pecica	Pecica română
18	Peregul mare	Peregul german
19	Pescari	Holt
20	Pilul	Pilul mare
21	Podgoria	Covăsinţi
22	Prunişor	Chertiş
23	Rădeşti	Bodeşti
24	Rănuşa	Ravna
25	Regele Carol	Răpsig
26	Rovine	Pecica maghiară
27	Satul nou	Şimoneşti
28	Sfânta Ana	Sântana
29	Sfântul Paul	Szentpál
30	Sinteza mare	Sinteza
31	Sinteza mică	Siniteza
32	Slatina de mureş	Slatina
33	Slatina de cris	Slatina
34	Spineni	Târnova
35	Stejar	Soroşag
36	Turnu	Tornea
37	Variagul	Variagul mare şi mic
38	Văradia de mureş	Totvăradia
39	Vărgand	Jula Vărgand
40	Văcători	Vădas
41	Vărfurile	Ciuci
42	Zerind	Zerindul mare

de Criş, din Tornova, Târnova Spineni, din Szarvaság, Soroşag Stejar, din Tornyá,

Tornea Turnu, din Nagyvarjas éi Kisvarjas, Variașul Mare și Mic Variașul, din Tótvárad, Totvărădia Vărădia de Mureș, din Gyulavarsánd, Jula Vărăsand – Vărăsand, din Vadász, Vădas Vânători, din Halmágycsúcs, Ciuciu Vărfurile și din Nagyzerénd, Zerindul Mare Zerind.

Az újjászervezett Aradmegye.

A királyi dekretum. — Georgescu prefektus rendelete.

Aradvármegye prefekturája közli a következőket:

„Román királyság. Aradvármegye Prefekturája. 12290—1925.

Arad, 1925. okt. 10.

Tárgy: Az új közigazgatás beosztások, megyék, városok mint székhelyek, törvényhatóságok, városközségek mint nem székhelyek, községek és falvak.

Az összes hűszolgabíráknak, községi és körjegyzőknek. Tudomásra hozzuk, hogy a „Monitorul Oficial” 1925. év október 7-én

től, így például a 11. sorozat alatt be van vezetve Banesti község, ennek jobb oldalán pedig mint falvak, melyek alkotják a volt Banesti és a volt Cristesti községek, melyek az összeolvadás folytán falvakká lettek, mindkét falu Banesti elnevezés alatt egy községet alkotván. Banesti községben székhelyül, ennek következtében Cristesti község választási lejárati idejében megjegyzendő, hogy Cristesti falunak a választói Banesti községhez számítandók. Egyidejűleg felhívjuk az összes közigazgatás

Județul Arad reorganizat

Aradi Közlöny – 16 octombrie 1925

La 8 octombrie, ministrul a trimis o telegramă cerând un răspuns imediat dacă Nădlac, care a fost declarat oraș, este sau nu reședință de plasă.¹² În răspunsul prefectului s-a arătat că o localitate de frontieră, nu poate fi reședință de plasă, și că aparține plasei Pecica.¹³ Pe 10 octombrie, ministrul de interne a atenționat prefectii printr-o telegramă că în corespondența lor instituțiile sunt obligate să folosească noile denumiri ale localităților, conforme celor din legea publicată pe pe 7 octombrie.¹⁴ Ministerul de Interne a adus la cunoștința prefecturilor printr-o circulară că normele anterioare privind proprietatea locală și regulile administrației publice locale sunt aplicabile numai de la 1 ianuarie 1926. Pe de altă parte, chestiunile legate de schimbări, supravegherea legalității aceloră, probleme de ordine publică se aplică din data publicării legii. Astfel, începând cu 7 octombrie, jurisdicția Prefecturii Județului se extinde și asupra localităților anexate din județul Timiș-Torontal: Chereșteș – Cruceni, Aradul Nou, Engelsbrunn – Fîntînele, Guttenbrunn – Zăbrani, Segenthau – Șagu, Sânnicolaul Mic, Schöndorf – Frumușeni, Traunau – Aluniș, Wiesenheid – Tisa Nouă, Zaderlak – Zădăreni.¹⁵

Pe 11 octombrie, ministerul a telegrafiat prefectilor tabelul nominal al șefilor de plasă: Andrei Putici, Vasile Spacovici, Traian Suci, Fazekas Ludovic, Ion Petrică Cornea, Laslo Petrila, Simion Pop și Aurel Oanea.¹⁶

¹² Ibidem, 1296. fond, 13/1926., p. 68.

¹³ Ibidem, 1296. 13/1926., p. 67.

¹⁴ Ibidem, 1296. 13/1926., p. 74.

¹⁵ Ibidem, 1296, 13/1926., p. 75.

¹⁶ Ibidem, 1296, 13/1926., p. 48–49.

Tiz járás az új Aradmegyében.

A vármegyei prefektura hivatalos közlése az új járási beosztásról.

Aradvármegye vezetésébe hivatalosan létező az alábbiakat: Románia királysága, Arad megye alispáni hivatala, 12432—1925. sz. Arad, 1925. évi október hó 13-án. Tárgy: Arad megye járásainak új beosztása.

Valamennyi főszozabiróságnak, jegyzőségeknek és körjegyzőségeknek.

Alantabb közöljük a Belügyminisztériumnak 1925. évi október 9-én kelt 37615—1925. számú Arad megye járásainak új beosztására vonatkozó rendeletét az ezen beosztást tartalmazó kimutatás kiegészítő táblázatát, melynek a következő táblázatban a főszozabiróságokhoz

(Brustăreșe Polana+), Pofenari (Pofenari+ Tohesti), Secaș, Tărmure (Ionești Tărmure+), Tisa, Tălagiu, Varfurile (Cluc), Valea-mare, Zimbru (Dulcele Zimbru+).

IV. Ineu-i Járás: Apateu, Barsa, Berechlu, Caragheorghievici (Boesig), Cermel, Gurba, Ineu I. sz., Iermata, Manerău Moctea, Moroda, Regele Carol (Răp-16), Sicula, Somosches, Voivodeni-aldesti (Voivodeni+ Aldesti).

V. Pecica-i Járás: Dorobanți (Iratopolnic), Hodas-Bodrog, Iratoșul (Iratopolmare), Peceta (Pecica-română), Nădlac

Zece plase în noul județ Arad
Aradi Közlöny – 18 octombrie 1925

În data de 24 octombrie, comisia bucureșteană pentru supravegherea aplicării noii Legi administrative a transmis printr-o circulară numărul consilierilor județeni: 10 consilieri supleanți, cel mult 20 de consilieri numiți și 30 de consilieri aleși. Prefectura poate propune consilieri numiți dintre¹⁷:

- primarul municipiului Arad și doi consilieri municipali;
- reprezentanți desemnați de Camerele de Agricultură, de Comerț, de Industrie și de Muncă, dacă au sediul la Arad;
- reprezentanți ai sănătății și învățământului, cine pot fi și femei;
- inspectorii ministeriali, dacă există, pentru domeniile: învățământ, sănătate umană și animală, construcții etc.

Birourile nominalizate în lege au decis pe cine propun să fie consilier județean numit.

În cazul în care numărul celor numiți în acest fel era mai mic decât numărul posibil, de douăzeci, dar se considera a fi justificat, atunci efectivul putea fi completat cu persoane care aveau cea mai înaltă funcție în instituția care făcea nominalizarea.

Întrucât în localitate au existat foarte multe nemulțumiri din cauza schimbării denumirii localității, publicată la 7 octombrie, consiliul local din Târnova s-a întrunit în data de 31 octombrie și a solicitat ca, dacă tot urmează să se schimbe denumirea localității, aceasta să nu se cheme Spineni ci Dacia–Traian¹⁸. Prefectura a răspuns la solicitare pe 28 noiembrie, transmițând că numele localității apărute în decret, poate fi schimbat numai după alegerile locale.¹⁹

¹⁷ Ibidem, 1296, 13/1926., p. 90–91.

¹⁸ Ibidem, 1296, 13/1926., p. 113.

¹⁹ Ibidem, 1296, 13/1926., p. 111.

Pe 9 noiembrie, Ministerul de Interne a solicitat de la ediliile locale date privind localitățile lor, necesare reorganizării poliției justificate de noua împărțire administrativă: cât este suprafața localității, numărul locuitorilor, numărul și lungimea străzilor, respectiv numărul polițiștilor existenți.²⁰ Din răspunsul de la 18 noiembrie reiese că atunci suprafața Aradului era de 11.238 de hectare, din care 1.261 ha era intravilan. Orașul avea 94.185 de locuitori iar lungimea celor 280 de străzi totaliza 146.606,43 km.²¹ Nu exista polițist orășenesc, însă la poliția de stat au fost încadrați 258 de sergenți, 9 sergent major, 16 subofițeri, 12 ofițeri și 10 ofițeri superiori.²² Nădlacul avea suprafața de 13.112,5 hectare, 14.594 de locuitori, 46 de străzi în lungime totală însumată de 44.833 metri, și 11 polițiști.²³

Întrucât denumirile așezărilor anexate județului Arad din județul Timiș-Torontal nu s-au schimbat, pe 13 noiembrie prefectul județului Arad a cerut modificări de la ministerul de interne. În aceasta el cere ca numele Cheresteș să fie schimbat în Kreuzstädten, și anexarea la ea a localității Guttenbrun – Zăbrani, sat care avea doar 120 de locuitori, și era în imposibilitatea de a se întreține singur.²⁴ Ca urmare a aplicării noii legi a administrației publice, s-a înființat secretariat comunal la Lupești și la Zimandu Nou și secretariate de circumscripție la Ilteu, Odvoș și Răpsig, dar în acestea, până la numirea noilor secretari sarcinile urmau să fie îndeplinite de secretarul secretariatului învecinat.²⁵

La 11 ianuarie 1926, ministrul de interne a fixat programul de lucru al funcționarilor la șapte ore pe zi, și a reglementat orarul oficiilor publice, care a intrat în vigoare în județul Arad la 25 ianuarie, și a durat de la ora nouă și jumătate până la ora unu, și după masă de la patru la șase și jumătate.

La data de 16 ianuarie, în județul Arad funcționau 119 secretari, care primeau trei sferturi din venit ca indemnizație, iar diferența de un sfert a fost salariul de bază, din care 40% era plătit de de comună în natură.²⁶

Alegerile locale organizate în conformitate cu noua lege administrativă au avut loc vineri, 19 februarie 1925. În cele mai multe locuri au fost două liste de candidați, una împotriva celeilalte, iar cea mai bună a primit toate mandatele.

La alegeri puteau vota persoanele cu vârsta de peste 21 de ani, iar perioada dintre două alegeri a fost stabilită la opt ani. Primarii au fost aleși de consilieri.

Conform noii legi alegerile pentru consiliile județene au avut loc la 4 iunie 1926. Locuitorii orașului Arad nu au putut alege consilieri județeni. La acea dată populația județului era de 335.479 de locuitori: 232.644 erau români, 58.809 maghiari, 24.512

20 Uo., 1296. 13/1926., 104. l.

21 Valoarea de 146.606,43 km nu putea fi adevărată, poate că dactilografatul trebuia să scrie 146.606,43 metri.

22 Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale, Prefectura Județului Arad, fond 1296., 13/1926., p. 106.

23 Ibidem, 1296. 13/1926., 106. l.

24 Ibidem, 1296. 13/1926., 87. l.

25 Ibidem, 1296. 13/1926., 131. l.

26 Ibidem, 1296. 13/1926., 55–60. l.

germani și 2.500 evrei și 3.014 de alte naționalități. Au avut drept de vot 84.902 de alegători: 62.523 români, 13.597 maghiari, 7.149 germani, 817 slovaci, 563 evrei, 78 sârbi, 67 țigani și 108 de alte naționalități. În mai multe comune alegerile au fost contestate.²⁷

Oficial, în sens administrativ, luarea limbii, culturii și istoriei de la maghiarii din Transilvania s-a început odată cu legea 1972 publicată în Monitorul Oficial la 14 iunie 1925, proces care continuă și în zilele noastre.

Chiar dacă există unul, eu nu am dat încă peste un studiu cuprinzător sau o carte în care să fi fost prelucrate schimbările de nume ale așezărilor transilvănene de după 1918. Care anume au fost denumirile maghiare, române, germane, sârbe, slovace, turcești etc. ale așezărilor în 1918 și în ce l-au schimbat în toamna anului 1925 și/sau mai târziu. Care a fost motivul și argumentele modificărilor și – dacă se poate afla cumva –, atunci pe ce criterii a fost dat tocmai acea denumire unei așezări sau alteia.

Cu acest studiu, am încercat să umplu acest gol în privința județului Arad și nutresc speranța intimă ca odată cineva va realiza aceasta pentru întreaga maghiarime din Transilvania, Maramureș, Crișana și Banat.

²⁷ Ibidem , 1296. 14/1926., p. 1–313.

III.

În minoritate

Date și păreri despre oameni, economie și nivelul de trai

Autor: Muntean Tibor
Traducerea în limba română: Wittman Anikó

Sursă... și critică

Ce s-a întâmplat cu Aradul și cu noile teritorii alipite României între cele două războaie mondiale? S-a mișcat cu adevărat într-o direcție pozitivă economia acestei regiuni? Au trăit mai bine sau mai rău locuitorii săi între 1919 și 1939 decât înainte de 1914? Pentru guvernul de la București a fost evident că pentru ca țara să devină competitivă, trebuiau dezvoltate și sprijinite industria și comerțul. În același timp un obiectiv a fost creșterea numărului de muncitori calificați, de industriași, de comercianți și bancheri români în orașele din Ardeal și Banat aflate în mâinile minorităților. Și-au atins scopurile? Acestor întrebări voi căuta răspuns în cele ce urmează.

Spre deosebire, să zicem, de primele secole ale antichității, în cazul perioadei de după primul război mondial, avem o mulțime de surse primare. Ne-au rămas o cantitate considerabilă de materiale de arhivă, statistici, articole din ziare, memorii, cărți de specialitate și mai puțin de specialitate. Cu toate acestea, trebuie să gestionăm aceste izvoare cu atenția cuvenită deoarece fie intenționat sau nu, ele distorsionează realitatea. Să vedem în acest sens câteva exemple.

Am putea crede că statistica, care lucrează cu cifre și cu date exacte este de încredere, dar nu este așa. Dr. Kovács Alajos, directorul Institutului central de statistică afirma în 1928 ca răspuns la afirmația „colegilor” săi români care susțineau că principalul scop al recensămintelor contemporane din perioada Monarhiei era acela de a dovedi ascensiunea maghiarilor, că „statistica românească în ceea ce privește recensămintele și mișcarea populară este încă la început. Nu numai că nu poate satisface cele mai elementare nevoi ale demografiei, dar actualmente permite mai mult spațiu în rapoartele sale statistice pentru fantezii decât pentru înregistrările statistice realiste bazate științific”.

Situația este asemănătoare în ceea ce privește presa. Pe de o parte, trebuie să subliniem că în Arad, ca oraș de graniță, cenzura era încă în vigoare în anii 1920. Aceasta a creat câteodată situații ciudate în care în ziarele tipărite în București cumpărate de la chioșcurile din Arad s-au putut citi știri pe care arădenii nu aveau voie să le publice. Pe de altă parte, poziția presei românești s-a schimbat și ea de multe ori în funcție de faptul că liderii maghiari au făcut sau nu alianțe electorale cu partidul aflat la guvernare. De asemenea s-a schimbat continui și cine, când și în ce măsură îi considera pe maghiari o minoritate „anti-statală”. În 1923, Ioan Clopoțel afirma: „presa maghiară și publicul maghiar trebuie să se apropie de românitate, iar dacă vom ajunge să îi cunoaștem pe unguri, cu siguranță vom renunța la prejudecățile pe care mulți dintre noi încă le avem față de ei.”

Unsprezece ani mai târziu, Jakab Géza a scris un reportaj în Aradi Közlöny despre povestea unei familii, care era compusă din doi membri, dintre care unul locuia în Ungaria, iar celălalt în România. Articolul include și această propoziție: „Inimile iubitoare desi au fost separate de granițe acum s-au găsit între ele”. Parchetul Arad a interpretat cuvintele „acum” și „deși” ca având sens iredentist, și de aceea l-a pus sub acuzare pe Jakab. Din fericire, instanța nu a vrut să se ocupe de formule gramaticale, așa încât atât judecătoria Arad cât și mai apoi instanța superioară de la Timișoara l-au achitat. Într-un astfel de mediu este de înțeles că jurnaliștii minoritari au încercat să se exprime mai chibzuit.

Documentele produse de birouri în cazul minorităților de asemenea, pot fi descrise cel mai bine cu atributul „variabile”. În 1922, de exemplu, prefectul, referindu-se la o stenogramă oficială a Ministerului de Externe, încearcă să afle de la primarul Aradului ce statui și monumente maghiare au fost distruse din 1918, și de către cine și când au fost înlăturate. Voi posta mai jos imaginea răspunsului scris de mână... nu este ușor să descifrezi.

No 12569/1922 *Comunitate Prefect!*

La ordinul P. Trai No 1392/1922 avem onoare
a fi raportate următoarele:

În Arad sunt 2 monumente naționale un
greci - statui:

a) Statuia aradana a celor 13 martiri și
b) Statuia a lui Kossuth.

Amintirea sa ridicat din daruri (colecte)
ale nobilimii maghiare.

La statuia lui Kossuth în intervalul din
1918 până în ziua de azi a fost stocată o figură
de la lăptăria, care însă a fost smântănită din
posterior.

Statuia
stocării statuii lui Kossuth mult ne amuzăm.
Faptul a înconjurat stocării sale pe mai departe,
orasul Arad a înconjurat cele 2 statui în
pătrunzând de urmări, așa că statuile
sunt azi cu totul acoperite.

Arad, din sediul J. Trai la 22. Iulie 1922.

422/1923

Soarta statuilor este cunoscută; în 1925, ambele au fost demolate. Altor trei opere de artă cu relevanță maghiară urmau să aibă un destin similar. La 5 septembrie 1934, persoane necunoscute au doborât statuia lui Fábíán Gábor . După o lungă târăgănare, administrația orașului a decis (la 24 octombrie) să o demoleze și să plaseze statuile lui János Darányi și Csiky Gergely în Palatul Culturii, pentru a „nu mai ofensa sentimentele naționale ale populației române”. Conform unor opinii, aceste opere de artă trebuiau „eliminate” pentru a nu atrage atenția oaspeților de seamă invitați la Congresul Național al Asociației Orașelor Române.

În urma recensământului din 1925 referitor la minorități Guvernul a primit următoarele răspunsuri de la biroul prefectural din Arad:

1. Ce minorități trăiesc în județ? Maghiari, evrei, germani, slovaci, sârbi.
2. Câți sunt? 100.000 maghiari, 11.000 evrei, 60.000 germani, aproximativ 13.000 slovaci și sârbi.
3. Numărul populației române este de 255.000 de persoane.
4. Unde trăiesc cei mai mulți? În Arad.
5. Care este ocupația lor? Industrie, comerț, agricultură.
6. Care este situația economică a acestora? Evreilor le merge foarte bine, maghiarilor le merge bine, germanilor le merge bine. Situația fermierilor care trăiesc în zonele rurale este foarte bună deoarece dețin cele mai fertile terenuri.
7. Activități culturale? Maghiarii au societăți culturale, literare, sportive și muzicale.
8. Vizitează aceste societăți? Da, într-un număr foarte mare.
9. Cum le susțin financiar? Cele mai multe sunt susținute din averile lor anterioare și din taxele de membru.
10. Care sunt orientările lor politice? Sunt irredentiste sau acceptă statul român? La suprafață par smeriți, dar doar simulează.
11. Care este relația lor cu partidele politice românești? La vremea alegerilor, au făcut alianțe cu acestea.
12. Ce publicații media au? Cotidiene, săptămânale, reviste.
13. Care sunt titlurile lor? Erdély Hírlap (Gazeta Ardealului), Aradi Közlöny (Gazeta Arădeană), Arader Zeitung (Ziarul Arădean), Aradi Kurír (Vestitorul Arădean), Aradi Újság (Cotidianul Arădean), Aradi Friss Újság (Cotidianul proaspăt al Aradului), Aradi Fáklya (Făclia Arădeană).
14. Citește cineva ziare politice? Da, citesc Keleti Újság din Cluj (Gazeta de est), Brassói Lapok (Paginile din Brașov) și cele locale.
15. Ce politică urmăresc aceste publicații? Toate promovează politica minorităților.
16. Câte ziare economice există și care sunt acelea? Magyar Újság (Ziarul maghiar), Erdélyi Közgazdasági Hírlap (Gazeta economică a Ardealului), Holz Zeitung (Ziarul lemnului), Munkaadók Lapja (Foaia muncitorilor contribuabili), A Hír (Știrea), Vidéki Sport (Sportul județean), Erdélyi Sport (Sportul Ardelean).

17. Câte publicații culturale au? *Géniusz* (Geniu), *Új Géniusz* (Noul Geniu), *Gratis*, *Fekete Macska* (Pisica Neagră), *Füles Bagoly* (Bufnița cu urechi).
18. Cum sunt finanțate asociațiile lor? Cele politice, probabil, din fonduri secrete, cele culturale din donații, taxe de membru și cu sprijinul bisericilor.
19. Ce religie au minoritățile? Romano-catolică, evanghelică, reformată, israelită, sârbi de rit ortodox oriental.
20. Ce influență au bisericile? Au o influență semnificativă, în special Biserica Romano Catolică.
21. Ce organizații de caritate au? Asociația Civică a Femeilor Arădene, Asociația de Protecție a Maternității, Asociația Misionară Catolică, Uniunea Copiilor, Asociația Femeilor Evreiești, Casa Carității, *Chebra Kaddisha*, Asociația *Zsuzsanna Lórántfi*, Asociația Femeilor Luterane.
22. Cum sunt finanțate bisericile și instituțiile de caritate? Din cotizațiile colectate de la membri și din propriile resurse financiare.

Piața din spatele teatrului fără Statuia Libertății

Chiar dacă unele dintre răspunsuri au fost destul de ciudate – de exemplu, eu nu aș numi „*Fekete Macska*” (Pisica neagră) o revistă culturală – aceste întrebări sunt relevante și interesante deoarece se referă la trăsăturile caracteristice ale minorităților pe care Bucureștii le considera importante. Ele pot fi împărțite în patru categorii principale: cele referitoare la numărul de etnici, situația economică, comportamentul politic și viața culturală. Importanța acestei din urmă categorii este evidentă și prin faptul că din cele 22 de întrebări, 14 se concentrează pe aspecte culturale. Cu toate acestea, în mod interesant, au lipsit întrebările despre rețeaua școlară a minorităților.

Camera de Comerț și Industrie din Arad a fost atentă la pulsul economiei, ținându-și degetul mare apăsător pe acesta. Publicațiile sale oferă în general date precise cu privire la situația actuală a vremurilor, care se pare, nu era cea mai bună. În raportul său din 1928 (deci încă înainte de Marea Criză), termeni precum „sărăcie”, „suferă” și „nemulțumire” par să apară poate mai des decât în Cartea lui Iov.

1. Băncile nu aveau suficientă disponibilitate de numerar, impozitele uriașe absorbeau capitalul productiv.
2. Comerțul cu cereale a suferit mult din cauza fluctuațiilor prețurilor, exportul a scăzut din cauza taxelor mari, tarifele CFR au crescut, iar numărul insuficient de vagoane agrava situația.
3. Comerțul cu mărfuri coloniale înregistra o scădere din cauza tarifelor CFR, iar comercianții arădeni considerau că este mai rentabil să transporte prin Trieste, decât prin Galați.
4. Comerțul cu produse din metal suferea din cauza concurenței cehe (un aspect interesant, deoarece în perioada Monarhiei aceasta nu era o problemă).
5. Industria construcțiilor era în stagnare.
6. ASTRA (fosta fabrică de vagoane Weitzer) nu primea suficiente comenzi de la căile ferate de stat, iar CFR nu își plătea datoriile față de aceasta.
7. În industria lemnului lucrau 7-800 de muncitori; o parte semnificativă a mobilierului arădean era vândut în Turcia, Franța și Statele Unite. Taxele și contribuțiile diverse, precum și poziția geografică neprielnică, constituiau probleme.
8. În industria textilă s-au realizat mari investiții, iar datorită lipsei concurenței străine și sprijinului guvernamental, acest sector genera profituri semnificative.
9. Fabrica de zahăr nou-înființată putea procesa până la 50-60 de vagoane de sfeclă de zahăr în 24 de ore.
10. Industria băuturilor alcoolice a fost grav afectată de noua legislație.
11. Au fost înființate noi tipografii, dar producția a scăzut din cauza creșterii prețului hârtiei.
12. Situația micilor întreprinzători a continuat să se deterioreze.

Analizând seria de date de mai sus, se observă rolul ambivalent al statului, care ilustrează lipsa unei politici economice coerente și cuprinzătoare. Unele sectoare beneficiau de sprijin guvernamental și facilități vamale, în timp ce altele erau ignorate. Existau și situații în care întreprinderile nu puteau funcționa corespunzător din cauza neglijenței căilor ferate române. După cum a observat și N. Petrescu: „luptele politice consumă energii care ar putea fi mai bine folosite în activități constructive. Problemele economice au fost neglijate și încă există numeroase măsuri tranzitorii în vigoare și acum, în al zecelea an al conviețuirii”.

Dar să ne întoarcem și să privim imaginea de ansamblu, cum s-au schimbat indicatorii macroeconomici ai Europei Centrale și de Est și ai României între cele două războaie mondiale.

Imaginea de ansamblu

Dabóczi Kálmán în studiul său menționează poziția lui Herman Daly, care încearcă să explice diferența dintre creșterea și dezvoltarea economică. Daly formulează astfel: „Prin creștere înțeleg o creștere cantitativă exprimată în dimensiuni fizice ale unei economii, ceea ce înseamnă creșterea cantitativă a fluxurilor de materie și energie din procesele economice (ceea ce omul extrage ca materie primă din natură și returnează sub formă de deșeuri), precum și creșterea populațiilor umane, vegetale și animale. (...) Prin dezvoltare înțeleg îmbunătățirea calitativă a unei structuri, conectarea și construirea de rezerve fizice și de fluxuri de energie, care sunt mijloace spre a atinge un obiectiv stabilit.” (...) Pe scurt, creșterea reprezintă o creștere cantitativă măsurată în dimensiuni fizice, în timp ce dezvoltarea reprezintă o îmbunătățire calitativă care are și aspecte non-fizice.”

Economiștii în general definesc creșterea economică ca fiind variația procentuală pozitivă a produsului intern brut (PIB) sau a produsului intern brut pe cap de locuitor în două perioade consecutive. Cu toate acestea, PIB-ul nu poate fi un indicator perfect al dezvoltării sau progresului unei regiuni. Uneori, chiar putem trage concluzii ciudate din aceasta. De exemplu, un studiu găsit pe portalul <http://www.analizeeconomice.ro> susține că Marea Românie a evoluat mai lent decât „Regatul” datorită faptului că teritoriile anexate în 1918 erau mai sărace și încetineau progresul. Chiar dacă sunt de acord cu autorul în cazul Bucovinei și Basarabiei, am putea considera că Transilvania și Banatul sunt mai dezvoltate decât Moldova sau Muntenia. Autorul articolului susține afirmația sa cu datele din studiul lui Max Stephan Schulze. Conform economistului, PIB-ul pe cap de locuitor exprimat în dolari internaționali Geary-Khamis (cunoscuți și ca dolari internaționali) era de 1419 pentru Transilvania și de 1517 pentru zona Tisa-Mureș (acest teritoriu corespunde Banatului istoric). Având în vedere că media pentru România era de aproximativ 1544, este evident – afirmă autorul român – avantajul Vechiului Regat.

Există însă și un alt studiu – Good, D.F și Ma, T. (1998). „New estimates of income levels in central and eastern Europe, 1870–1910”, în F. Baltzarek, F. Butschek și G. Tichy (eds), *Von der Theorie zur Wirtschaftspolitik – ein österreichischer Weg* –, în care perechea de autori ajunge la concluzii diferite, mai favorabile pentru noi: Transilvania 1632,8, Banatul 1746,3, România 1661,5.

În timp ce explorăm mai departe printre indicatorii macroeconomici, apare întrebarea: în ce măsură au crescut economiile țărilor din Europa Centrală și de Est în perioada discutată. Paul Bairoch, născut la Antwerpen, a calculat și acest aspect. El lucrează „pentru simplificare” cu datele PNB (valoarea pieței a bunurilor și serviciilor produse într-o țară de către cetățenii săi într-un anumit interval de timp) și cu valoarea dolarului din 1960. Pentru noi, nu numai cifrele sunt importante, ci și ratele de creștere. Așadar:

Țară	Produsul intern brut per capita	
	1925	1938
Polonia	245	372
Cehoslovacia	504	548
Ungaria	365	451
România	316	343
Iugoslavia	302	339
Bulgaria	304	420

Analizând tabelul de mai sus, este ciudat să ne gândim că nu numai economia compusă din cele trei sau patru părți ale Poloniei, respectiv Iugoslaviei, ci și economia celor două țări învinse (Bulgaria și Ungaria) a crescut într-o măsură mai mare decât cea a României, care dispunea de resurse subterane semnificative și de o industrie importantă. După cum am menționat anterior, seriile de date privind produsul intern brut și produsul intern brut național distorsionează realitatea. Cercetătorii au dezvoltat un alt indicator al dezvoltării și creșterii, HDI (indicele de dezvoltare umană), care clasifică țările în funcție de speranța de viață la naștere, educație, alfabetizare și nivelul de trai. Din datele lui Leandro Prados de la Escosura reiese că Ungaria depășește și în acest sens România, iar ritmul său de creștere este mai dinamic. Valoarea indicelui Ungariei a crescut de la 0,230 la 0,298 între 1925 și 1938, în timp ce al României a crescut de la 0,167 la 0,220. Ce concluzii putem trage din aceste date? Este evident pentru mine că economia ca știință nu poate fi considerată mult mai precisă decât istoria. Este evident și că, cei care vorbesc despre o „oportunitate ratată” în istoria economică a României între cele două războaie mondiale – au dreptate.

Un pic de demografie

Născut în județul Arad, Sabin Manuilă a publicat în 1929, un studiu interesant intitulat „Evoluția demografică a orașelor și minoritățile etnice din Transilvania”. În acest studiu, el analizează situația și viitorul orașelor din Transilvania, precum și a minorităților etnice majoritare acolo. Iată concluziile la care a ajuns el:

1. „Forța biologică” a populației urbane este mai mică decât cea a populației rurale, rata natalității fiind mult mai ridicată în sate.
2. Ca rezultat al celor de mai sus, populația urbană se schimbă treptat, deoarece scăderea ratei natalității este direct proporțională cu timpul petrecut/locuit în oraș.
3. Cu alte cuvinte, etnia populației orașelor este determinată de etnia celor din satele înconjurătoare orașului.
4. Înlocuirea completă a populației unei zone urbane are loc în aproximativ 60-80 de ani, adică atât timp este necesar pentru românizarea orașelor maghiare din Transilvania.

5. În funcție de acest aspect, minoritățile – cu excepția evreilor – vor supraviețui doar dacă au de asemenea o populație rurală.
6. Dacă migrația de la sat la oraș se desfășoară încet, există riscul ca cei care se mută să se asimileze în cultura maghiară.
7. Având în vedere cele de mai sus, rolul statului român este doar să-i protejeze de această amenințare.

Dar nu toată lumea a avut răbdarea să aștepte acei 80 de ani amintiți. Nicolae Iorga, istoric român, care nu a ezitat să facă și declarații pozitive despre maghiari, s-a dovedit neînduplecat în această chestiune. Chemarea sa a fost transmisă prin intermediul unui colaborator al „Pesti Napló”.

„Profesorul Iorga ține întreaga Transilvanie într-o stare de agitație printr-un articol publicat sub forma unei „proclamații” în „Neamul Românesc”. În acest articol, el îndeamnă solemn țăranii români din Transilvania să se îndrepte spre marile orașe precum Cluj, Oradea, Arad, Târgu Mureș, Timișoara, Brașov și orașele secuiești și să le ocupe. Proclamația afirmă că în orașele Transilvaniei, minoritățile încă domină numeric, economic și cultural, o situație fără precedent în niciun alt stat european. În mijlocul maselor de țărani stau orașe maghiare ca niște insule străine. Iorga cere guvernului să susțină cu toate forțele influxul populației rurale românești pentru a pune capăt stăpânirii maghiare.”

Înainte de a discuta cine a domnit asupra cui și în ce limbă vorbeau cei care trăiau în Arad, să vedem mai întâi câți oameni trăiau în oraș. În anul 1880, erau 35.556 de locuitori, iar în 1941, 86.674. Prin urmare, în aproximativ 60 de ani, populația orașului nostru a crescut de două ori și jumătate. Din păcate, și în acest aspect, am fost în urma Timișoarei, în orașul de pe malul Begăi trăind de trei ori mai mulți oameni în 1941 decât în 1880. Tabelul următor arată cu câți locuitori s-a crescut populația celor două orașe la intervale de 10 ani în perioada menționată. Perioada 1910-1930 lipsește deoarece nu avem date corespunzătoare din 1920, iar Oradea nu apare în lista noastră deoarece începând cu 1940 nu mai făcea parte din România.

	Arad	Timișoara
1880–1890	6.496	6.994
1890–1900	11.851	11.011
1900–1910	9.263	16.735
1930–1941	9.493	19.201

Diferența dintre cele două coloane de date evidențiază dezvoltarea dinamică a orașului nostru în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, urmată de o stagnare la începutul secolului al XX-lea. Este remarcabil faptul că, după Primul Război Mondial, populația orașului a crescut cu aproximativ același număr ca în perioada 1900-1910, iar aceasta include și cartierele adăugate (de exemplu, Micălaca în 1929). De ce este important această cifră?

Critica recurentă a istoricilor majoritari (români) privind dezvoltarea urbană din perioada Monarhiei este că guvernul a făcut tot posibilul pentru a încetini migrarea

românilor în orașe. Dacă acest lucru a fost într-adevăr adevărat, atunci ar fi fost de așteptat ca, în Arad, care reprezenta practic o insulă maghiară într-un județ cu majoritate românească, populația să crească rapid după 1920.

Acest lucru însă nu s-a întâmplat. Ba mai mult! În 1880, 50,7% dintre locuitorii de aici s-au născut pe raza orașului. Odată cu accelerarea industrializării, această proporție a scăzut la 44,7% în 1900, la 42,14% în 1910 și la 40,2% în 1930. Prin urmare, s-a menținut nivelul scăderii populației „autohtone” la nivelul anterior Primului Război Mondial. Ceea ce s-a schimbat este locul de origine al imigranților: în timp ce înainte de 1920 majoritatea lor venea din alte județe, în 1930, 82% dintre cei care s-au stabilit aici erau născuți în județul Arad.

Statuia libertății cu pepeni în prim plan

Revenind pentru un moment la localitățile adăugate Aradului: în 1924, conform noii legi administrative s-a dorit anexarea la oraș a localităților Sânicolau Mic, Mureșel și Aradul Nou. Cu toate acestea, locuitorii s-au opus vehement și datorită reprezentanților lor parlamentari, germanii au fost cei mai vocali. Ei susțineau că povara fiscală crescută a orașului le-ar distruge comerțul și mica industrie, iar ei nu vor să ajungă precum Gaiul. În timp ce primăria argumenta că produsele lor agricole sunt vândute în Arad, așadar ar fi corect să plătească impozite acolo, reprezentanții acestor comunități au declarat că nu vor să fie „vaci de muls” pentru Arad.

Chiar dacă nu chiar din aceleași motive, în 1931 locuitorii acestor sate au fost menționați până și la conferința inginerilor maghiari. Tehnica lor agricolă și de irigare era adesea adusă ca un exemplu demn de urmat. În „Heti Kiadás” (buletinul săptămânal) al Agenției Maghiare de Știri (MTI) am descoperit următorul articol:

„Publicul agricol maghiar în general nu cunoaște irigarea din puțuri sau, în cel mai bun caz, o subestimează și îndoiește de eficacitatea și rentabilitatea acesteia. Inginerul Bertalan Dömötör explică într-un studiu că irigarea din puțuri aduce rezultate atât de remarcabile, încât se poate spune că, cu ajutorul acestui sistem, micul fermier poate trăi în stil nobil din 5-10 hectare de teren. Beneficiile irigației pot fi demonstrate cu exemple vii la fermierii din Olanda și Belgia, dar și aproape de noi găsim un astfel de exemplu. În zona Újarad (Aradul Nou), populația de origine germană irigă grădinile din fântâni și poate obține mai mult profit dintr-o grădină de 400-600 de metri pătrați decât din 15-20 de hectare de câmp arabil. Aici, intensificarea cultivării legumelor se desfășoară de generații întregi cu ajutorul fântânilor simple, care se găsesc cu sutele în grădinile din Újarad. Din aceste fântâni cu roată, apa este trasă cu un lighean, încălzită în butoaie de petrol la soare, și apoi stropită cu un irigator seara și dimineața. Și cu un astfel de sistem primitiv, pot să devină prosperi. Abia recent, unii au perfecționat acest sistem, utilizând o pompă centrifugă acționată de un motor electric pentru a extrage apa în bazinele de beton interconectate unde soarele o încălzește. Cu toate acestea, distribuția apei se face tot cu găleata sau cel mult cu un furtun de cauciuc. Germanii din Újarad pot aduce piață legumele lor aproape la fel de devreme precum Bucureștiul primește cartofii noi din Malta, roșiile și castraveții din Italia, salata și mazărea verde. Desigur, irigarea poate fi extinsă și la alte tipuri de culturi. Un fermier isteț din Arad, de exemplu, a încercat să irige în stil bulgăresc din fântână tutunul, și într-adevăr frunzele au devenit mai frumoase, mai pline și de o calitate mai bună.”

După inundații

Lobiul lor a avut în cele din urmă succes, iar faptul că aveau dreptate este bine ilustrat de cazul Micălăcii. În anii '30, presa română, a acuzat conducerea orașului (care, desigur, aparținea majorității naționale), că Micălaca a fost anexată la Arad

pentru a crește numărul românilor din oraș, dar a fost lăsată în paragină și neîngrijită. Cel mai bun exemplu în acest sens este inundația din 1932, când cartierul a fost inundat de Mureș pentru că nu s-au respectat prevederile legii din 1904 privind construirea digurilor. Cu toate că unele ziare – în special cele de la București – au speculat că aceste diguri inexistente au fost rupte pentru a salva maghiarii din centrul orașului, și apa a inundat Micălaca, care era populată majoritar de români.

Primăria și-a recunoscut greșeala, dar s-a apărat afirmând că, deoarece localitatea a fost anexată la Arad abia în 1930, nu au avut timp să construiască diguri.

Următoarea întrebare ar fi legată de densitatea populației. Este evident că această cifră este cu atât mai mare cu cât un oraș este mai dezvoltat. La începutul secolului al XX-lea, am fost în urmă nu doar în spatele Timișoarei (1473 locuitori/km²), ci și în spatele Oradiei (574,4 locuitori/km²). Nu pot explica foarte bine cum a evoluat valoarea noastră de la 544,4 în 1930 la 689,11, cu toate că localitățile anexate la oraș aveau un aspect mai degrabă rural.

Urbanizarea este un concept cu dublu sens. Asta deoarece nu doar indică numai proporția populației care trăiește în oraș într-o anumită zonă, ci și măsura în care locuitorii îmbrățișează civilizația urbană și stilul de viață. Aici voi examina doar aspectul cantitativ al acestei probleme și trebuie să luăm în considerare cinci cifre sau mai degrabă opt, dacă ținem seama și de ani. În 1930, Aradul era urbanizat în proporție de 18,22% iar Timișoara în proporție de 19,54%. În 1941 aceste cifre au crescut la 20,49% și, respectiv, 22,69%. Este evident că populația urbană a crescut mai rapid decât cea rurală, iar județul vecin ne-a depășit și în acest sens. În 1930 media națională era de 20,2% depășind astfel proporția celor două județe vestice. La prima vedere acest lucru poate părea ciudat dar devine înțeles dacă luăm în considerare supremația copleșitoare a capitalei și diferențele dintre un oraș din Vechiul Regat și unul din Banat/Transilvania.

Tablou de familie

De la obținerea titlului de oraș liber regesc, populația Aradului a crescut cu sute de procente, dar această creștere, așa cum a menționat și S. Manuilă, se datorează doar într-o mică măsură sporului natural. În perioada 1920-1927, în medie, pentru toate cele trei localități avem cifre negative: Arad -1,65%, Oradea -1,27%, Timișoara -0,62%. Situația nu s-a îmbunătățit semnificativ nici în anii '30, între 1934 și 1937, doar etnia română înregistrează o creștere, iar în cazul minorităților, rata mortalității depășește rata natalității (mai puțin la maghiari, cu aproximativ -1,7‰, dar mult mai pronunțat la germani și evrei). Datele statistice despre alegerile de parteneri sunt, de asemenea, interesante. În timp ce depășim Oradea la numărul de căsătorii (raportat la 1000 de locuitori) și suntem aproape de Timișoara (8,57 – 7,75 – 8,73), pare că arădenii au fost „mai puțin loiali” decât locuitorii celorlalte două orașe. De fapt, suntem în frunte în ceea ce privește divorțurile: din 100 de căsătorii, 12,54 s-au încheiat prin despărțire (în celelalte două orașe fiind 10,01 și 10,72). Și bărbații din Arad au avut de unde să aleagă, deoarece la 100 de locuitori au revenit doar 90,73 de bărbați, în timp ce în orașele vecine acest raport a fost de 97,96, respectiv 94,49.

Și dacă vorbim despre nunți: în cartea sa din 1938, Petru Râmneanțu analizează proporția căsătoriilor mixte din Transilvania. Conform cercetărilor sale, 69,1% dintre bărbații români s-au căsătorit cu femei românce, 23,3% cu femei maghiare și 5,8% cu femei germane. Bărbații maghiari, se pare, au fost mai puțin atrași de domnițele altor naționalități, rata lor fiind de 82,3%. Interesant – și, desigur, logic din cifrele de mai sus – este faptul că situația este inversată în cazul doamnelor: 17,6% dintre românce, 28,9% dintre maghiare și 29,9% dintre femeile germane au partener de altă naționalitate. Pe baza rezultatelor cercetărilor sale, autorul a ajuns la concluzia că mariajele mixte sunt cele mai obișnuite în rândul bărbaților români, femeilor maghiare, bărbaților și femeilor germane, și cel mai puțin obișnuite în cazul evreilor.

Statisticienii au analizat și situația familiilor. În Ungaria, se făcea distincție între familii (grup social primar și simultan grup de rude) și gospodării (în acestea, personalul care locuia cu familia era inclus). În buletinul statistic românesc din 1939, este utilizat în principal acest ultim termen (gospodării). Conform acestuia, în Arad trăiau cu o familie în gospodării comune 277 de majordomi și 2.429 de cameriste/servitoare, precum și 1.573 de valeți (dintre aceștia, 47 erau femei). Mulți locuiau și în chirie: 3.222 de bărbați și 1.478 de femei.

După cum remarcă Faragó Tamás, dimensiunea gospodăriilor crește treptat de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până în jurul cumpenei secolelor XIX și XX, după care începe să scadă rapid și continuu. În același timp, Herédi Gusztáv atrage atenția că dezvoltarea societății transilvănene urmează un traseu distinct. Această regiune, în paralel cu întârzierea sa în alți indicatori socio-economici, urmează dezvoltarea Ungariei cu întârziere, reducerea gospodăriilor bazate pe conviețuirea cu rudele având loc cu una sau două generații mai târziu decât în Ungaria. Datele tabelului alăturat susțin aceste constatări.

În cazul Aradului și al Timișoarei, proporția familiilor cu un număr mic de membri este mult mai mare decât în cazul marelui oraș de pe malul Crișului, și există de asemenea, un grup semnificativ de persoane singure. În acest context, putem spune cu

ușurință că în regiunea noastră tranziția demografică a avut loc puțin mai devreme. În această perioadă, valorile tradiționale transmise de comunitățile locale și religioase au slăbit și au fost înlocuite de valori precum auto-realizarea și autoîmplinirea. Accentul s-a mutat de la familie la individ. Calitatea relațiilor a devenit mai importantă, iar așteptările față de partener au crescut, ceea ce a făcut ca relațiile de cuplu fie mai instabile. Numărul nașterilor a scăzut treptat, ceea ce a dus la o încetinire sau stagnare a creșterii populației. În cazul orașelor, aceste tendințe negative au fost echilibrate de migrații care s-au mutat din zonele rurale.

Numărul persoanelor care trăiesc în gospodării comune	Arad	%	Timișoara	%	Oradea	%
1	1.905	9,01	2.613	10,42	1.671	8,21
2	5.237	24,76	6.463	25,78	4.777	23,48
3	5.081	24,03	6.095	24,32	4.713	23,17
4	4.120	19,48	4.617	18,42	3.653	17,96
5	2.460	11,63	2.760	11,01	2.585	12,71
6	1.304	6,17	1.419	5,66	1.469	7,22
7	577	2,73	579	2,31	774	3,81
8	243	1,15	283	1,13	350	1,72
9	115	0,54	133	0,53	197	0,97
10 sau mai multe	106	0,50	104	0,41	152	0,75

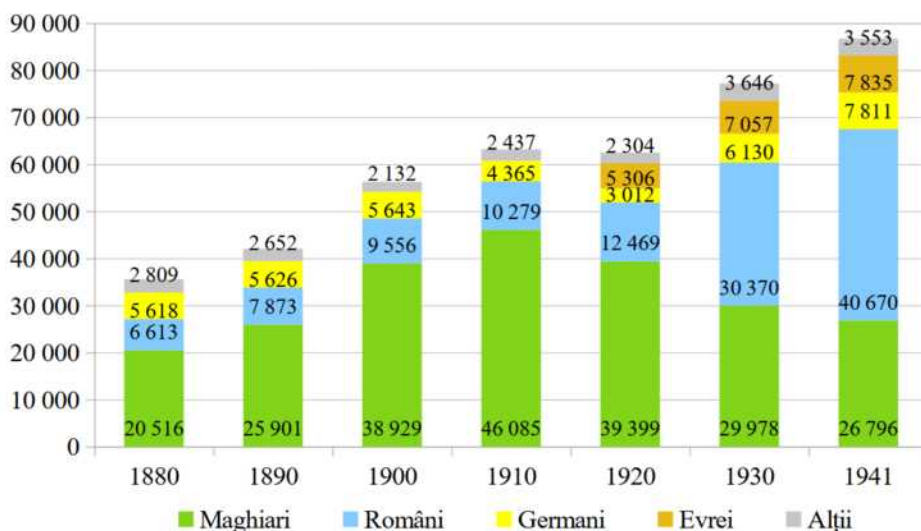
Națiune sau limbă maternă?

În secolul XX în Europa Centrală și de Est din simple seturi de date statistice recensămintele au devenit arme politice. Argumentul „noi am fost aici mai devreme” a fost însoțit de cel care spunea „noi suntem aici în număr mai mare”. Prin urmare, acuzațiile reciproce au devenit obișnuite. De obicei, minoritățile acuzau majoritatea de fraudă, iar autoritățile care realizau recensământul erau tot timpul suspectate. Pe lângă confruntările jurnalistice, există o diferență metodologică semnificativă între recensământul maghiar din 1910 și cel românesc din 1930. Acest aspect se referă la componenta națională a populație și la limbă maternă a ei. În timp ce Biroul de Statistică Centrală considera doar limba maternă ca fiind relevantă, și instrucțiunile sale de implementare sunau astfel: „Ca limbă maternă, trebuie înregistrată, fără influențe, în mod corect, în orice moment, limba pe care persoana respectivă o recunoaște ca proprie (limbă) și pe care o vorbește cel mai bine și cu cea mai mare

plăcere”. Statisticianul român pleda pentru originea etnică în plus față de acest aspect. În lucrarea sa intitulată „Problema statisticii naționale”, Dr. Kovács Alajos se exprima astfel:

„Metoda care, în determinarea naționalității, are la bază originea populară (etică), așa cum se întâmplă în România, nu este justificată din punct de vedere științific sau practic... (deoarece) dacă plasăm greutatea întrebării pe originea populară fără a lua în considerare limba vorbită și înțeleasă, ne aflăm pe căi complet greșite, deoarece în această metodă poate apărea în masă situația în care considerăm că fac parte dintr-o anumită naționalitate și cei care nu înțeleg limba specifică acelei naționalități, ci doar pentru că tatăl, bunicul sau strămoșul îndepărtat al acestor indivizi aparțineau acelei naționalități.”

	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Români	6.613	7.873	9.556	10.279	12.469	30.370	40.670
Maghiari	20.516	25.901	38.929	46.085	39.399	29.978	26.796
Germani	5.618	5.626	5.643	4.365	3.012	6.130	7.811
Evrei					5.306	7.057	7.835
Alții	2.809	2.652	2.132	2.437	2.304	3.646	3.553

Dar să vedem cifrele. Urmează să prezint graficul care sintetizează rezultatele recensămintelor desfășurate între 1880 și 1941 (datele din anii 1920 sunt doar estimate).

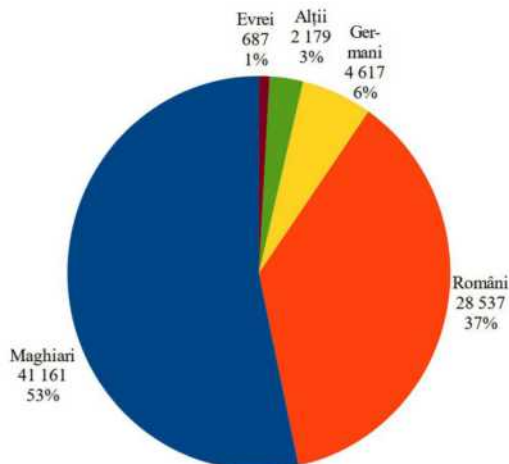
Așa cum a devenit evident din cele de mai sus, recensământul din 1930 și cel din 1941 includ date etnice și non-lingvistice. Acest lucru face posibilă evidențierea naționalității evreiești, care nu a fost inclusă în recensămintele din perioada monarhiei.

În timp ce populația orașului crește cu 77% în 30 de ani, cea a maghiarilor crește cu 124%, iar cea a românilor doar cu 55%. După cel de-al Doilea Război Mondial,

situația se schimbă. Populația orașului crește cu 37%, cea a românilor cu 296%, în timp ce cea a maghiarilor scade cu 42%. Deși extinderea suburbiilor atașate orașului, migrația, atât emigrația, cât și imigrația, și creșterea naturală pot explica rezultatele de mai sus, totuși trebuie să constatăm un lucru evident: în timp ce „statul maghiar a făcut tot posibilul să asimileze românii sau să-i țină la distanță de orașe” (pentru a menționa doar cele două acuzații cel mai des auzite), numărul românilor din Arad a crescut, în timp ce în perioada interbelică, numărul maghiarilor din Arad a scăzut constant.

Există, totuși, și o altă explicație. După cum a menționat și Kovács Alajos: naționalitatea și limba maternă nu se suprapun întotdeauna. Din fericire în 1930 recenzorii au întreat și despre aceasta, cu toate că, așa cum menționează și Mikó Erik în cartea sa despre cei 22 de ani ai maghiarilor din Transilvania, au existat multe exagerări, aceste date oferă deja o imagine mult mai favorabilă.

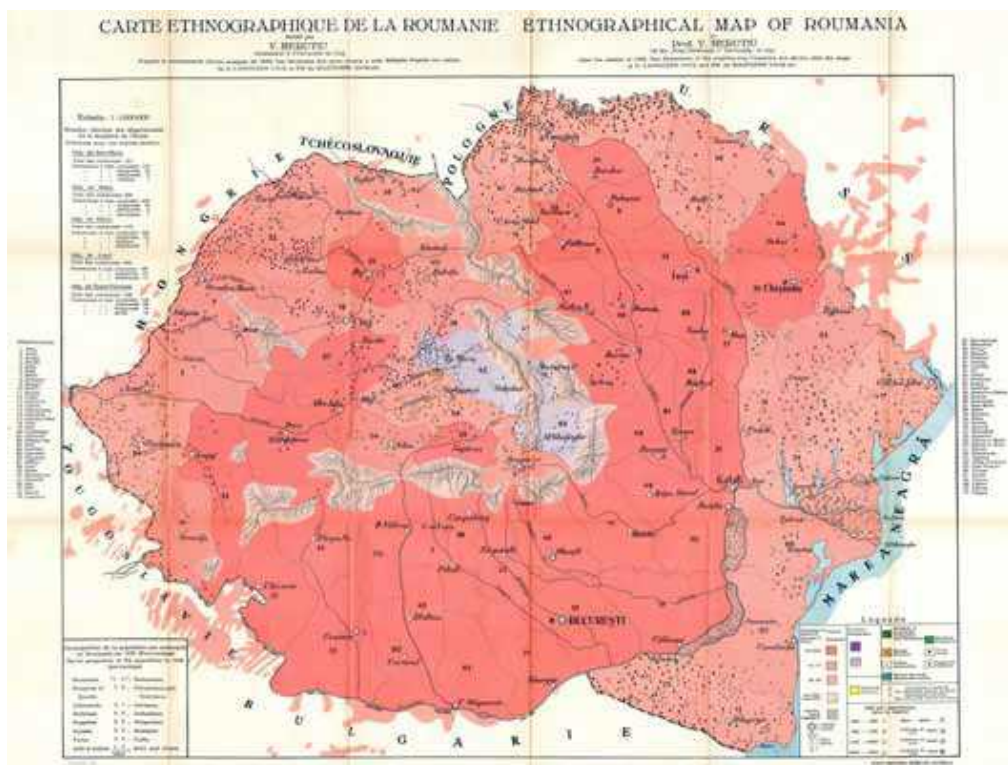
Este evident că graficul atașat se apropie mai mult de rezultatele din 1910. Deși numărul maghiarilor din Arad a scăzut, ei continuau să formeze majoritatea absolută a populației orașului. Dar de unde au apărut „neanunțat” cei 11.183 de arădeni cu limba maternă maghiară? Vom face niște calcule: din cei 7.057 de locuitori de naționalitate evreiască, doar 687 au idiș ca limbă maternă. Diferența este de 6.370. În cazul germanilor, $6.130 - 4.617 = 1.513$, pentru români $30.370 - 28.537 = 1.833$, iar în categoria „alții” găsim 1.476 de oameni. Dacă adunăm aceste cifre: $6.370 + 1.513 + 1.833$, obținem 11.191. Deși aceste operații matematice nu pot fi considerate calcule statistice științifice fundamentate, rezultatul confirmă afirmația Dr. Kovács Alajos. Și încă o remarcă: de obicei în publicațiile românești sunt prezentate datele privind naționalitatea, nu și cele legate de limba maternă.

Cunoașterea limbii de stat a furnizat întotdeauna oportunități de avansare pentru minorități, dar a purtat și pericolul asimilării. Statul maghiar a fost în mod constant acuzat de eforturi și obiective „maghiarizatoare”. Este incontestabil faptul că în orașe influența asimilatoare era semnificativă, totuși, în mediul rural – în ciuda presupusei cruzimi a Legii Apponyi – acest proces nu a funcționat cu adevărat.

În 1910, în Arad, unde proporția maghiarilor era de 73%, 73% din minorități cunoșteau limba de stat. Dintre cei cu limbă maternă germană, 79,6% vorbeau maghiara, în timp ce 69,2% dintre cei cu limbă maternă română cunoșteau maghiara. Recensământul din 1930 nu conține date detaliate similare, dar constată că 63,6% dintre minorități vorbesc româna, în timp ce proporția pentru vorbitorii nativi de română era de 37%. Deși nu este strict legat de subiectul nostru, să aruncăm o privire și asupra județului: în 1910 – proporția minorităților era de 77,81%, dintre care 16,64% vorbeau maghiara, iar în 1930, numărul minorităților era de 85.121 (33,2%), iar dintre acestea, 51,3% vorbeau româna. Aceste proporții cred că nu necesită o explicație suplimentară.

Nu doar cifrele au creat uneori probleme, ci și hărțile. Și acum nu mă refer la celebra hartă al lui Teleki, ci la unul realizat de un autor român. Harta etnografică a lui V. Meruțiu pare să fie o creație obișnuită pentru perioada respectivă. Totuși, în 1939, într-o scrisoare circulară a Siguranței, argumentând cu diverse motive s-a cerut birourilor de poliție să o colecteze cu cea mai mare discreție.

Harta etnografică a lui Meruțiu

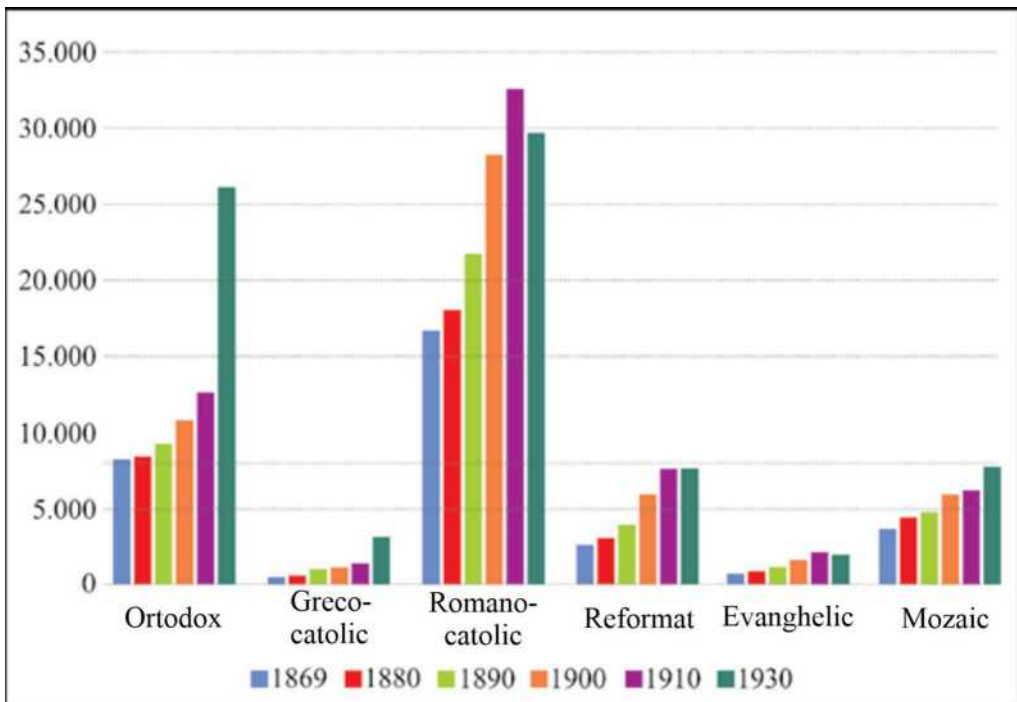
Numărul confesiunilor religioase

După Trianon, credința și apartenența la una dintre biserici a devenit unul dintre pilonii importanți pentru păstrarea identității naționale. Legea cultului, așa cum a

subliniat episcopul reformat din Transilvania Makkai Sándor, manifestă o lipsă de încredere față de biserică. Controlul și intervenția excesivă încalcă cu bună știință autonomia bisericii transilvănene. Nu numai rapoartele polițienesti și cercetările abordează influențarea clerului, ci și unele publicații „descoperă” acest subiect chiar în timpul sezonului de castraveți din vară (expresie peiorativă folosită pentru perioada Iulie – August când în lipsă de știri jurnaliștii umflă diverse evenimente pentru a își ține în priză publicul). În Arad, în special Ordinul Minoritățiiilor au fost aspru atacați. Uneori chiar și de către ziarele din București.

În 1935, de exemplu, un reporter al ziarului „Universul” se plânge că în biserica lor apare în limba maghiară unul din versetele cunoscute din psalmi, asta în ciuda faptului că limba oficială a Bisericii Catolice era latina. Cu toate acestea, minorității nu pot fi acuzați doar din acest motiv de propagandă revizionistă, ci și pentru că recent li s-ar fi găsit un drapel maghiar acoperit cu un voal de doliu. Însuși episcopul Pacha de la Timișoara pare să-i fi criticat pentru acest lucru. Existau și cei care susțineau că procesiunile religioase sunt „folosite ca paravan pentru a stârni mulțimile împotriva frontierelor actuale”. Când minorității încep o campanie de strângere de semnături pentru drepturile publice ale liceului catolic, unora nu le displace doar faptul în sine, ci și modul în care „Ziarele minoritare din Arad enumeră 33.000 de catolici, 7.800 de calvini și 3.000 de luterani, adică majoritatea absolută din rândurile populației totale a Aradului de aproximativ 80.000. Cunoscând tendința lor de a falsifica astfel de statistici, nu avem nicio îndoială că în absența verificării, vor scoate o mulțime de semnături care susțin acțiunea din afara granițelor” – susține MTI, citând surse din Arad.

Autorul articolului avea, fără îndoială, dreptate când spunea că în orașul nostru – cel puțin conform datelor recensământului din 1930 – nu erau 33.000 de catolici, ci „doar” 29.695. 7.661 erau reformați și 2.033 – evanghelici (luterani). Din nefericire, adunarea nu i-a reușit, deoarece în timp ce 33,8% din populație era ortodoxă și 4% greco-catolică, romano-catolicii reprezentau 38,5% din populație, reformații 9,9% și evanghelicii 2,6% . Aceste trei grupuri însumau evident 51%, așadar majoritatea. De luat în considerare este că în acel moment nu se luau în calcul încă evreii, care reprezentau 10,1% (7.801) din populație, și baptiștii, care erau 0,7% (505).

Graficul de mai sus prezintă evoluția numărului de credincioși de diferite confesiuni. Este evidentă nu numai tendința de creștere, ci și discrepanța în ceea ce privește datele din 1930, în special în cazul populației ortodoxe și romano-catolice, față de trendul din perioada 1869-1910. Însă chiar și așa putem să ne jucăm puțin cu cifrele. Între 1900 și 1910, numărul celor care aparțineau de confesiunile ortodoxă și greco-catolică a crescut cu 17,83%. Pentru catolici, reformați, evangheliști și evrei, această creștere a fost de 18,58%. Aproape la fel, într-o perioadă în care se spune că guvernul făcea tot posibilul să asimileze minoritățile. Am calculat datele din 1930 de două ori înainte de a le scrie aici: conform statisticilor, primii au înregistrat o creștere de 106,16%, în timp ce confesiunile formate majoritar din maghiari au înregistrat o scădere de 7,36%.

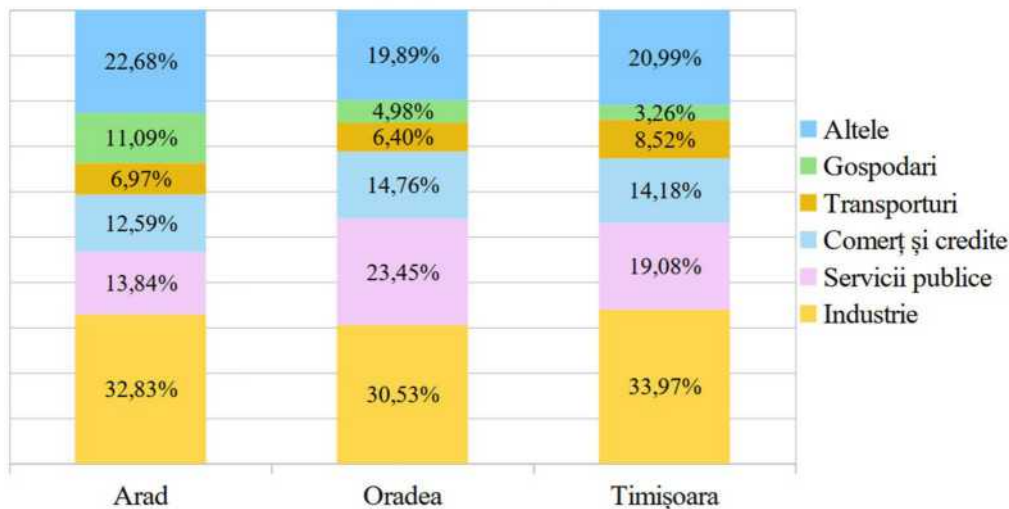
Locuri de muncă și naționalități

La începutul secolului XX majoritatea populației României trăia în mediul rural și încerca să se susțină din agricultură. Acest lucru nu a avut întotdeauna succes, dar despre asta vom vorbi mai târziu. Situația în orașe era, desigur diferită, deși în perioada Monarhiei Transilvania și Banatul erau considerate slab dezvoltate în comparație cu Austria sau Cehia, pentru majoritatea orașelor din aceste regiuni am putea crea grafice similare structurii lor ocupaționale.

Așadar, în 1930, în orașul nostru, majoritatea oamenilor încă lucrau în industrie. În acest sens, am fost la mică distanță de Timișoara și am depășit bine Oradea. Băncile și comercianții noștri au rămas. Procentul angajaților din sectorul public a

scăzut – din păcate și pentru că, am pierdut în avantajul Timișoarei câteva birouri importante iar la numărul lucrătorilor în transporturi nu am mai fost în frunte, așa cum eram înainte de Primul Război Mondial. De ce răspunsul este evident și în acest caz? Gândiți-vă doar la dezmembrarea Căilor Ferate Unite Arad Cenad.

Structura ocupațională exprimată în procente

Cu toate acestea, mai mulți oameni lucrau în agricultură decât în 1910! Acest lucru este îngrijorător, deoarece – cel puțin în 1930 – nu era tocmai un semn de dezvoltare. Probabil că faptul că Aradul a avut cu 2.084 de fermieri mai mulți după Primul Război Mondial poate fi explicat și prin extinderea hotarelor orașului nostru. Din următorul tabel se poate observa că această categorie a fost suplimentată în special de numărul de români, care trăiau în noile suburbii.

Între timp, a avut loc reforma agrară, care a afectat și orașul: de exemplu, o parte din proprietatea agricolă arădeană a baronului Sennyey a fost folosită pentru înființarea localității Bujac. În mai 1928, Erdélyi Hírlap raportează un caz ciudat. Autoritățile au descoperit că au „pierdut” ... nu o poșetă, „cheile” orașului sau dosare, ci 1000 de hectare de teren. Cum s-a întâmplat asta?

„Orașul avea în total 2.800 de hectare de teren în limitele sale, care aveau scopul de a asigura hrana pentru animalele orașului și care erau întreținute sub stăpânirea veche cu cea mai mare pricepere și cunoștințe agricole. Recent, mai mulți membri ai consiliului local au început să se ocupe de problema utilizării eficiente a acestor terenuri urbane și, în timp ce făceau acest lucru, au fost uluiți să descopere că din cele 2.800 de hectare de teren ale orașului Arad, doar 1.589 de hectare sunt înregistrate. Despre celelalte, o suprafață de peste o mie de hectare, nu există nicio mențiune, adică aceste o mie de hectare au dispărut pur și simplu. Nimeni nu știe ce se întâmplă cu această pământ; unde se află, care este scopul său, cine beneficiază în prezent de recolta sa. Nu s-a mai întâmplat niciodată așa ceva. Consilierii locali au constatat deja că o parte din terenul dispărut a fost închiriat în mod complet ilegal, în urma

unor abuzuri grave, de către „chiriași misterioși” către o „persoană necunoscută” și, desigur, suma de închiriere a fost încasată în buzunarele lor. Valoarea celor o mie de hectare de teren dispărut este estimată la aproximativ 20 de milioane de lei.”

Și atunci ne mai mirăm că între cele două războaie mondiale, Erdélyi Hírlap a fost adesea tras la răspundere pentru irredentism? Dar să ne întoarcem la economie, unul dintre cele mai importante domenii.

	Români		Maghiari		Germani		Evrei		Alții	
	1910	1930	1910	1930	1910	1930	1910	1930	1910	1930
Agricultură	1.563	4.278	2.096	1.565	132	115	0	121	552	348
Industrie	3.088	6.721	18.216	12.354	2.081	2.952	0	1.736	754	1.275
Comerț și credit	548	1.550	4.846	3.547	323	748	0	2.896	109	224
Transporturi	964	4.457	6.939	1.938	160	375	0	94	168	252
Serviciul public	1.386	5.821	5.200	1.281	643	332	0	381	262	481
Altele	2.730	7.543	8.816	9.293	1.026	1.608	0	1.829	474	1.066

În cazul Aradului, este ușor să tragem o paralelă între numărul maghiarilor și procentul de muncitori angajați în industrie. Am putea spune că situația era destul de echilibrată. În 1910, maghiarii reprezentau 72,95% din populația orașului iar muncitorii din industrie 75,46% în timp ce în 1930 vorbitorii de maghiară (luați după limba maternă) erau 53,3% iar în industrie lucrau 49,35% din locuitorii Aradului (în cazul în care se adăugau la statistică și evreii maghiari, aceștia depășeau 50%). În anii <20, au fost înființate numeroase fabrici care s-au străduit să angajeze și angajați de naționalitate română. Controversata Lege a Muncii Naționale din 1934, care a impus angajarea personalului român (de exemplu, 50% dintre membrii consiliului de administrație trebuiau să fie români), nu și-a făcut încă simțite efectele pe atunci.

Ulterior, cei care nu respectau această cotă se puteau aștepta la sancțiuni severe; de exemplu, fabrica de zahăr din Arad a fost amendată cu 100.000 de lei de către instanță la mijlocul anilor ,30. O mare pierdere pentru oraș a fost mutarea la Brașov a diviziei industriale a ASTRA (conglomerat industrial rezultat din fuziunea fabricii de vagoane Weitzer și a fabricii de automobile MARTA). Aceasta nu a afectat doar locuitorii orașului Arad, ci a dat bătăi de cap și serviciilor secrete românești: conform raportului 8476/1927, la Satu Mare se răspândise vestea printre minorități că guvernul a mutat fabricile Arad și Satu Mare în interiorul Transilvaniei pentru că în curând Ungaria urma să recupereze aceste orașe.

Analizând compoziția etnică a forței de muncă din companiile comerciale din Arad în anii ,30, predominanța minorităților rămâne evidentă. Recensămintele din Ungaria nu au înregistrat etnia evreiască, ci aceștia au fost considerați maghiari după limba maternă. În 1930, 32,3% dintre comercianți și bancheri erau de origine evreiască, 39,56% maghiari și doar 17,28% români, deși numărul acestora din urmă s-a triplat între 1910 și 1930.

Măsura intervenției statului este evidentă în ocupații în care guvernul a putut exercita un impact direct sau indirect: transporturi și servicii publice. Este indiscutabil că situația creată în perioada Monarhiei trebuia să se schimbe după 1920, iar întrebarea era doar cât de mult va înlocui noul guvern român lucrătorii vechi care în general aparțineau minorităților. În perioada Monarhiei, maghiarii erau într-o majoritate absolută în aceste domenii: la Oradea, 95%, la Arad, 86%, la Timișoara, 61%. Procentul germanilor din Banat a atins 33%, iar în transporturile din Arad, procentul românilor a fost cel mai mare: 12%. După decizia de la Trianon, noul regim a folosit orice mijloc pentru a crește numărul românilor în acest sector strategic, și și-a atins rapid scopul. Astfel din cei 7.116 de angajați, 4.457 aparțineau majorității naționale.

Tendențe similare sunt observate și în sectorul serviciilor publice. În 1910, 73% din populația orașului și 81% dintre angajații în serviciile publice erau vorbitori de limba maghiară iar în 1930, 39% din populație și 70% dintre angajați erau vorbitori de limba română. Imaginea devine și mai complexă având în vedere că înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, distribuția românilor în aceste două domenii era de 16%, respectiv 11%. Înainte de a critica românii pentru faptul că, după 1920, au ocupat mult mai multe funcții publice decât maghiarii în perioada Monarhiei, trebuie să evidențiem situația din 1910 în județ: aici, românii erau majoritari (68%) în comparație cu maghiarii (21%), dar proporția acestora două etnii în funcțiile publice era aproape egală, 44%, respectiv 46%. Până în 1930, proporția românilor a crescut la 68,66%, iar a maghiarilor a scăzut la 14,47%. Proporția celor două naționalități în instituțiile județene era de 65,8% și, respectiv, 15,2%.

Băncile și ce se găsea în ele

Adică banii. Conform Aradi Közlöny, în anul 1920, aproximativ 180 de milioane de coroane au fost împărțite între Banca de Economii a Județului Arad, Prima Bancă de economii din Arad, Banca Comercială Maghiară din Pesta, Banca Viktoria, Banca Centrală de Economii și altele. Circulau atât bancnotele albastre cât și cele albe, mai mult, unele companii arădene emiteau așa-numitele bilete de necesitate – desigur, doar în valori foarte mici, destinate utilizării locale. Dar ce erau acestea?

În 1918, bancnotele de 25 și 200 de coroane tipărite la Viena de Banca Austro-Ungară, apoi în 1919 de guvernele maghiare la Budapesta, au fost denumite „bani

albi” (în opoziție cu banii albaștri dinaintea războiului). Aceste bancnote erau imprimate cu imagine doar pe o parte, iar cealaltă parte era lăsată goală („albă”) sau era decorată cu linii ondulate.

În timpul Primului Război Mondial și imediat după, fiecare lagăr de prizonieri de război avea propria lor monedă, la fel cum numeroase restaurante, magazine și fabrici încercau, de asemenea, să asigure circulația propriilor mijloace de plată. Aceste mijloace de plată numite „bani de necesitate” puteau fi schimbate doar la emitent pentru bunuri și/sau servicii.

Cel mai mare impediment a constat schimbul sumelor imense aflate în circulație. Încă din ianuarie 1919, noul Regat Sârbo-Croato-Sloven începuse ștampilarea bancnotelor coroane, refuzând ulterior să accepte bancnotele neștampilate. Această acțiune a generat o reacție imediată și din partea celorlalte state succesoare. Deoarece altfel ar fi fost inundate cu cantități mari de bancnote inflaționiste, toate statele Monarhiei Austro Ungare au fost determinate să adopte procedeul ștampilării bancnotelor vechi. În România, acest proces a început în iunie 1919, iar în 1920 s-a stabilit și cursul de schimb pentru coroane. Astfel, 2 coroane echivalau cu un leu, însă funcționarii publici primeau salariul într-un raport de 3:1 (cursul de schimb „pe piață liberă” depășea chiar și 5:1). Deși această măsură a afectat semnificativ valuta și alte afaceri care acumulas sume mari de bani, ea nu a rezolvat problemele leului. Conform unor teorii, politica economică liberală nu avea ca obiectiv stabilizarea monedei naționale. Abia în 1928 a avut loc restaurarea convertibilității, care s-a dovedit a fi o operațiune financiară extrem de costisitoare. Guvernul a decis să contracteze un împrumut ”de susținere” de 250 de milioane de dolari. După doar un an, a izbucnit criza economică, iar în 1932 Banca Națională și-a restabilit monopolul asupra comerțului cu valută și valoarea leului a început din nou să scadă...

O caracteristică interesantă a politicii financiare bucureștene este evidențiată în numărul din noiembrie 1934 al ziarului Brassói Lapok: ministrul finanțelor se afla în Timișoara pentru a mulțumi proprietarilor de companii pentru contribuția lor „voluntară” la împrumutul de dezvoltare. Unul dintre aceștia sublinia că nu poate oferi mai mult deoarece Banca Națională împiedică transferurile de bani ale companiei către străinătate. El face chiar o propunere guvernului:

„Directorul fabricii de pălării din Timișoara, Vermes Ernő, s-a prezentat în fața ministrului, informându-l că firma sa

oferă din partea celor 350 de muncitori și 50 de funcționari pe care îi are în subordine suma de 500.000 de lei. Ministrul de finanțe a declarat că nu poate lua în serios această contribuție, având în vedere că săptămâna trecută s-au oferit doar 100.000 de lei. În replică Vermes Ernő a făcut următoarea declarație: Până când Banca Națională

nu achită datoriile externe ale fabricii de pălării și creditorii englezi, francezi și belgieni nu își primesc cererile, nu putem înregistra, deoarece suntem incapabili să aducem noi materii prime și să continuăm producția în mod regulat și fără obstacole. Dacă domnul ministru al finanțelor intervine pe lângă Banca Națională și obține achitarea sumelor datorate creditorilor străini, atunci fabrica de pălării este dispusă să contribuie cu 200.000 de lei la împrumutul intern pentru fiecare milion de lei plătit. La aceste cuvinte ministrul de finanțe a răspuns astfel: Se pare că ați înnebunit. Nu știți cu cine vorbiți. Eu reprezint statul român și nu sunt aici să fac afaceri, ci să protejiez proprietatea și siguranța vieții voastre. Vorbeam cu dumneavoastră în numele statului român și sunt cutremurat să văd că încercați să negociați cu mine într-un ton comercial. Cu astfel de oameni nu negociez.”

Ceva mai târziu, o delegație a asociației industriasilor a apărut din nou în fața ministrului finanțelor și și-a exprimat regretul cu privire la incident. Ministrul finanțelor a ținut să sublinieze că nu este dispus să continue negocierile cu astfel de persoane ca Vermes.

Mai apoi, ministrul s-a deplasat de la Timișoara la Arad unde a susținut de asemenea o prezentare pentru promovarea împrumutului național de dezvoltare.

Să ne întoarcem la bănci. Numărul de Crăciun al Aradi Közlöny din 1923 ne enumera pe cele care contează cu adevărat. Dar nu doar numele lor sunt interesante, ci și faptul cu ce „se mândreau” fiecare dintre ele. Spunem asta deoarece, probabil, nu jurnalistul a scris scurtele lor caracterizări.

1. Banca Transilvăneană de Credit Societate pe Acțiuni Arad – anterior, Banca de Economii Arad: menționează anul înființării (1840), companiile incluse în sfera sa de interes (cum ar fi Fabrica de Bumbac Hungaria, Fabrica de Coniac Menedékmagyaród), evoluția capitalului ei în ultimii aproximativ 80 de ani (a atins 20 de milioane în 1922, o sumă semnificativă pentru acea perioadă), apoi o listă detaliată a membrilor conducerii.
2. Casa de Economii a Județului Arad – înființată în 1870, cu un capital social de 13 milioane, printre membrii consiliului de administrație se numără, de exemplu, Neuman Adolf, și „în vara anului viitor, instituția se va muta din locațiile temporare actuale în noul sediu modern construit în curtea palatelor închiriate deținute pe Bd. Regina Maria (Andrássy tér) 14–15”.
3. Institutul de Credit și Economii Victoria S.A., fondat în 1887, cu un capital social de 20 de milioane, primește depozite în cele mai avantajoase condiții și efectuează transferuri internaționale.
4. Casa de Economii și Credit Agricol Arad-Cenad – înființată în 1889 de proprietarii de terenuri din Arad și comitatul Csanád, având ca principal obiectiv plasarea depozitelor fermierilor și a cetățenilor într-un cadru solid. A deschis filiale în Makó, Pecica Maghiară, și Sânicolaul Mare.

„Războiul mondial și perioada crizelor care i-au urmat nu au schimbat principiile sale cunoscute și astăzi dispune de aproximativ 5 milioane de lei în capitalul propriu.”

5. Casa de Economii Civilă din Arad – sucursalele includ: Almáskamarás (azi în Ungaria), Sânmartin, Glogovăț (azi Vladimirescu), Elek, Gottlob, Lipova, Aradul Nou, Sântana, Periam. Capitalul social este de 18,5 milioane de lei. „Instituție autorizată pentru transferuri internaționale și schimb valutar.”
6. Banca Marmorosch, Blank și Co. S.A. Sucursala Arad – una dintre cele mai mari și prestigioase instituții bancare din orașul Arad. Capitalul social este de 305 milioane de lei. Directorul sucursalei este Dezső László , iar directorul general este Haralamb Henrik.
7. Sucursala Arad a Băncii Comerciale Maghiare din Pesta – se ocupă cu toate ramurile industriei bancare (aceasta a fost cea mai scurtă descriere).
8. Banca Industrială și Populară Arad – înființată în 1869, capitalul acționarilor și fondurile de rezervă totalizează 14 milioane de lei.
9. Casa Generală de Economii Arad – există de doisprezece ani, cu un capital social de 9 milioane, instituția se ocupă în principal cu acordarea de credite pe termen scurt pentru comercianți.
10. Casa Centrală de Economii Arad – capitalul social este de 3 milioane, și o particularitate interesantă: printre directori se regăsesc Szántay Lajos și Kisjolsvai Szabó Zoltán , care a fost ministru de război în guvernul

emigranților arădeni. El a fost înlocuit de Horthy Miklós în iunie 1919, deoarece a fost interceptat și mai apoi arestat de către armata română.

11. Banca Unită Societate pe Acțiuni – capitalul social este de 2 milioane, sucursalele: la Cermei, Buteni, Ineu, Gurahonț și Sebiș... are și un departament comercial.

Deși cele mai importante bănci bucureștene aveau deja filiale la Arad, în rândul angajaților se regăseau în continuare numeroși membri ai minorităților. Conform datelor recensământului din 1930, 41,32% dintre cei care lucrau în „industria bancară” erau de origine maghiară, 24,14% evrei, iar doar 21,72% români.

În Almanachul Aradului apărut în preajma Primului Război Mondial, Zima Tibor remarcă: „dacă statistica realizată din bilanțurile instituțiilor financiare ar oferi o imagine absolut fidelă a nivelului de dezvoltare al orașului respectiv... am spune că viața economică a Aradului se situează pe primul loc în țară, depășind orice alt oraș de provincie.” Afirmatia aceasta era adevărată în 1914. Tabelul de mai jos arată situația dezamăgitoare din perioada interbelică. În 1921, eram încă pe poziția secundă față de Timișoara, dar apoi am rămas mult în urmă. În ciuda dobânzilor uriașe practicate în anii <20 (între 20-32%), instituțiile financiare erau vulnerabile. În 1927, din cele 28 de bănci arădene (județ și oraș), doar 4 aveau un capital social care depășea 20 de milioane, iar 16 nu atingeau nici măcar 5.000.000 de lei.

Victor Slăvescu ministrul de finanțe

Oraș	Capital bancar			
	1921	1925	1929	1933
Arad	53.223.160	31.159.009.680	312.400.000	214.216.980
Oradea	17.500.000	31.106.963.700	258.483.935	204.175.000
Timișoara	62.649.980	94.244.994.000	453.359.101	396.333.650

Așa cum se poate vedea din tabelul de mai sus, criza i-a lovit în primul rând pe cei mici, și băncile din Arad au suferit pierderi mult mai mari decât cele din Timișoara sau Oradea, colegii lor din soartă. În ceea ce privește puterea lor financiară, băncile din Arad se aflau în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, pe locul 9 în România. Cu mult mai jos decât poziția lor din 1910, când în Ungaria, se aflau pe locul 3.

Pentru a vedea că nu sunt singurul care critic condițiile de atunci, citez o declarație a lui Nerva Jercan, directorul Băncii Victoria, care în 1938, spunea următoarele: „În timpul negocierilor pentru pace, potrivit datelor statistice prezentate de delegația maghiară, instituțiile de credit arădene aveau active de 84.800.000 coroane, iar în întregul județ se mai găseau încă peste 17.900.000 coroane. Această sumă ar corespunde astăzi cu 3 miliarde și 800 de milioane de lei. În contrast, în 1936,

instituțiile financiare arădene dețineau doar 1 miliard de lei. Acest deficit, desigur, se resimte în toate sectoarele activității economice.”

Industria și muncitorii

Ce s-a întâmplat în industrie, sectorul considerat în prima jumătate a secolului XX ca principala ramură a economiei? După primul Primul Război Mondial din Europa Centrală și de Est s-au experimentat măsuri precum protecționismul vamal, autogospodărirea și industrializarea ca înlocuitoare a importurilor. Un exemplu semnificativ în acest sens, așa cum menționează Berend T. Iván, este politica economică a guvernului Brătianu din România. Măsurile de interzicere a importurilor, aplicate în iulie 1919, au exclus din țară până în 1924 bunurile care ar fi creat o concurență nedorită. După ce s-a renunțat la această politică, taxele vamale cu o valoare de 40% au avut rolul de a proteja piața națională împotriva produselor străine. Conform lui Gyárfás Endre: „Anii 1920-1928 sunt considerați ani de conjunctură pentru sectoarele de producție românești. Este un fapt că exista o zonă de consum mare și financiar puternică în jurul căreia s-a dezvoltat o industrializare care nu a trebuit să se confrunte mult timp cu supradimensionarea. Conjunctura a fost exclusă de dobânda mare plătită de industrie în acea perioadă. Ar fi corect să numim această perioadă perioada dezvoltării industriale naturale.”

Cele două tabele de mai jos, compilate cu ajutorul datelor statistice întocmite în cadrul recensământului din 1930 și al supravegherii industriale din 1943, încearcă să evidențieze ce a însemnat pentru orașul nostru „conjunctura industrială”.

Cel mai mare progres se observă în sectorul energetic, unde uzina electrică a fost modernizată, iar mașinile utilizate aveau acum o putere mai mare decât cele folosite în industria grea (10.967 cai putere față de 3.056). Industria textilă a înregistrat și ea o creștere continuă. Imperiul Neuman s-a extins și au apărut companii noi, fapt ce a demonstrat răspândirea mașinilor moderne. Spunem aceasta deoarece numărul angajaților a crescut cu „doar” 124%, în timp ce puterea motrică a înregistrat o creștere de 407%. Merită menționat faptul că în 1918, I. T. A. avea 550 de războie de țesut în timp ce zece ani mai târziu numărul acestora ajungea deja la 1.404. Un alt aspect interesant de menționat este faptul că în această fabrică au fost montate pentru prima dată în România mașini moderne destinate prelucrării bumbacului.

Situația era similară și în industria alimentară, a cărei dezvoltare a fost influențată de taxele vamale protecționiste dar și de prețurile scăzute ale materiilor prime. Desigur, și în acest domeniu, fabrica de spirtoase și drojdie Neuman se afla în frunte – conform unor rapoarte, produceau zilnic 36 de vagoane cu produse finite, iar majoritatea acestora erau exportate în Austria, Germania și Elveția. Dezvoltarea sectorului este evidentă și prin faptul că puterea mașinilor utilizate aici a crescut cu 76%, în timp ce numărul de muncitori a crescut doar cu 10%.

Diferența exprimată în procente între 1922 și 1939 în domeniul industrial	Numărul de întreprinderi	Putere instalată (cai putere)	Numărul de angajați
Industria grea / prelucrarea metalelor	- 10,53	- 32,3	+ 11,17
Industria lemnului	- 23,68	+ 14,11	- 22,53
Industria alimentară	+ 81,57	+ 76,84	+ 10,55
Industria textilă	+ 162,50	+ 407,34	+ 124,12
Industria pielăriei	- 50	- 46,66	- 70,90
Materiale de construcții	- 22,22	- 28,02	- 47,62
Industria chimică	+ 25	+ 3,62	- 25,96
Hârtie / tipar	+ 83,33	- 24,10	- 1,72
Energetica	+ 500	+ 83,21	- 250
Total	+ 28,87	+ 68,16	+ 23,0

	Numărul de întreprinderi			Putere instalată (cai putere)			Numărul de angajați		
	Arad	Timi-șoara	Ora-dea	Arad	Timi-șoara	Ora-dea	Arad	Timi-șoara	Ora-dea
Industria grea / prelucrarea metalelor	168	233	178	3.498	1.543	232	3.441	3.046	1.062
Industria lemnului	184	176	155	2.984	662	1.066	4.687	895	817
Industria construcțiilor	40	64	40	186	148	567	447	546	279
Industria textilă și de confecții	592	784	745	4.306	3.978	415	4.430	7.038	3.446
Industria alimentară	212	256	221	5.066	3.809	1.991	2.217	2.992	1.264

	Numărul de întreprinderi			Putere instalată (cai putere)			Numărul de angajați		
	Arad	Timișoara	Oradea	Arad	Timișoara	Oradea	Arad	Timișoara	Oradea
Producția de hârtie și tipar	67	94	76	105	387	222	404	784	1.247
Industria chimică	32	34	23	527	892	389	334	918	229
Industria energetică / producția de apă și gaz	2	5	3	6.240	16.730	7.882	207	592	239
Total	1.267	1.646	1.441	22.912	28.149	12.764	16.167	16.811	8.583

Starea dezechilibrată a economiei este evidențiată de declinul industriei construcțiilor, datele ambivalente ale tiparului, precum și de reculul industriei grele. Fabrica de automobile Marta, fuzionată cu fabrica de vagoane Weitzer (cunoscută acum sub numele de ASTRA), reușea să facă față producerii anuale de 1000 de vagoane și 500 de mașini la începutul anilor '20, chiar dacă majoritatea conducerii era formată din membri ai minorităților, fapt de multe ori criticat de presa majoritară.

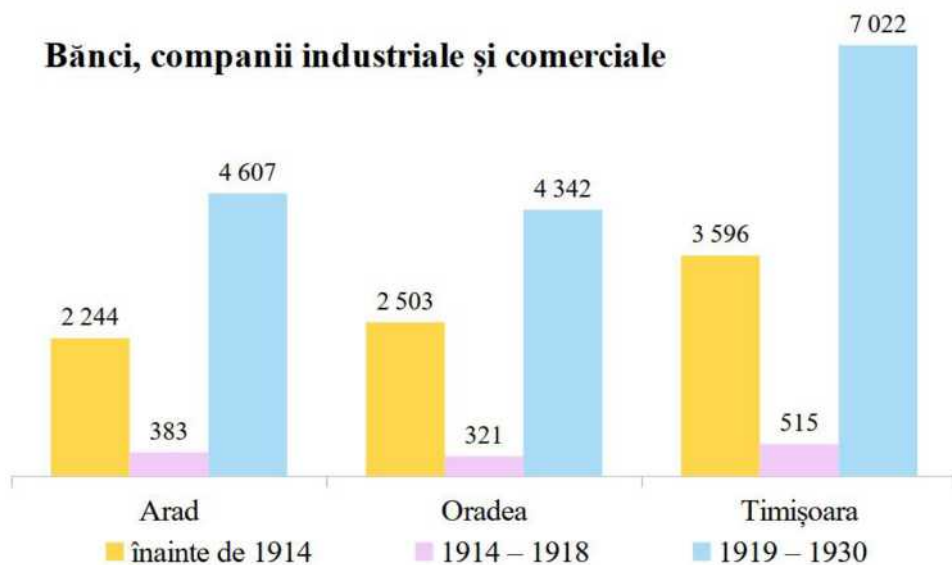
Până în 1924, din cauza „politicii comerciale” a căilor ferate de stat, fabrica a ajuns într-o stare aproape de faliment, iar o parte semnificativă a acțiunilor sale a fost achiziționată de cercuri de afaceri legate de Partidul Național Liberal. Apoi, în 1926, Astra a pierdut divizia de producție de avioane, care a fost mutată la Brașov, prin înființarea I. A. R. În 1928 fabrica mai producea doar 305 vagoane de marfă și 20 de vagoane de pasageri, iar în timpul crizei economice, a fost nevoită să suspende complet producția în mai multe rânduri.

Dacă analizăm datele recensământului din anii 1930, este evidentă rămânerea în urmă semnificativă a orașului Oradea. „Parisul de pe malul Peței” se clasează pe locul al treilea atât la numărul de angajați, cât și la puterea instalată a mașinilor utilizate în întreprinderile industriale. În continuare, industria grea din Arad, industria lemnului (Lengyel, Reinhart, Czeiler și Szatmáry, Molnár, etc.) și industria alimentară (care includea și morăritul) rămân în frunte. Excludând utilitățile publice (electricitate, apă, gaz), orașul nostru ocupă din nou prima poziție în regiune. Dezvoltarea survenită după 1920 este indicată, desigur, și de faptul că în industria chimică considerată „noutate”, liderul este Timișoara.

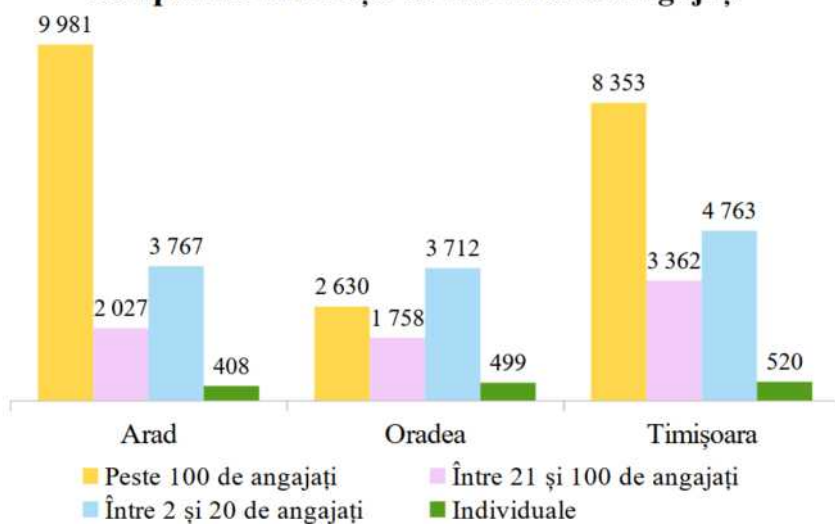
Graficul de mai sus grupează băncile, companiile industriale și comerciale în funcție de anul înființării lor. Desigur, Timișoara (județul Timiș) se evidențiază și în acest context, dar se pare că la Arad, după 1920, s-au înființat mult mai multe noi întreprinderi decât în județul vecin din nord. Remarcabil este faptul că numărul

acestor companii aproape se dublează în cele trei județe între cele două războaie mondiale, dar apare întrebarea dacă în spatele acestei creșteri stătea o performanță reală sau doar speculații. Așa cum am observat și la Arad, deși numărul tipografiilor a crescut cu 83%, nu doar puterea mașinilor și numărul de angajați, ci și producția au scăzut. Este indiscutabil faptul că cea mai mare parte a capitalului investit s-a îndreptat către industrii susținute de stat și cu randamente rapide, cum ar fi industria textilă și, într-o anumită măsură, industria alimentară.

Bănci, companii industriale și comerciale

Companiile în funcție de numărul de angajați

Acest grafic în care am grupat companiile în funcție de numărul de angajați oferă o imagine pozitivă similară. În Arad, Timișoara și Oradea, aproximativ 30%

din populație lucra în industrie, dar ceea ce ne diferențiază de competitorul nostru din Banat este cu adevărat o tendință a secolului XX: la noi existau 5 întreprinderi în care numărul angajaților depășea 500 (cu un total de 8.988 de angajați), în timp ce la Timișoara erau doar 3 (cu un total de 3.969 de angajați).

Dacă comparăm aceste date cu cele din 1910, devine evidentă expansiunea marilor întreprinderi. Înainte de Primul Război Mondial, la Oradea, 11,64% dintre muncitorii lucrau într-o fabrică în care numărul angajaților depășea o sută de muncitori, iar în 1930 această cifră a crescut la 30,73%. La Timișoara, proporția era de 42,75%, respectiv 49,14% iar la Arad de la 31,78% – la 61,68%.

Pentru funcționarea unei fabrici nu sunt suficienți doar angajații și mașinile, ci și capitalul, banii. Este ușor să aflăm cât capital dețineau în total aceste companii. Problema este că în perioada „interbelică” valoarea leului a fluctuat atât de des, încât din aceste cifre brute este dificil pentru un economist să tragă concluzii elocvente. Prin urmare, am calculat din nou proporțiile, adică în 1922 și 1933, cât la sută reprezenta capitalul întreprinderilor cele trei mari orașe din din capitalul total al Transilvaniei (împreună cu Banatul) și din cel al României.

Este clară superioritatea Aradului și a Timișoarei în ambele perioade, dar din nefericire este și evident că, până în 1933, progresul Aradului a încetinit în timp ce, cei doi concurenți ai săi au ocupat poziții din ce în ce mai favorabile. La fel ca și în cazul băncilor, se pare că întreprinderile industriale locale au fost afectate mai puternic de criza economică decât cele ale vecinilor noștri de la nord și sud.

	1922		1933	
	Transilvania	România	Transilvania	România
Arad	12,21	1,89	10,57	1,32
Oradea	2,41	0,37	6,41	0,80
Timișoara	10,63	1,65	17,57	2,20

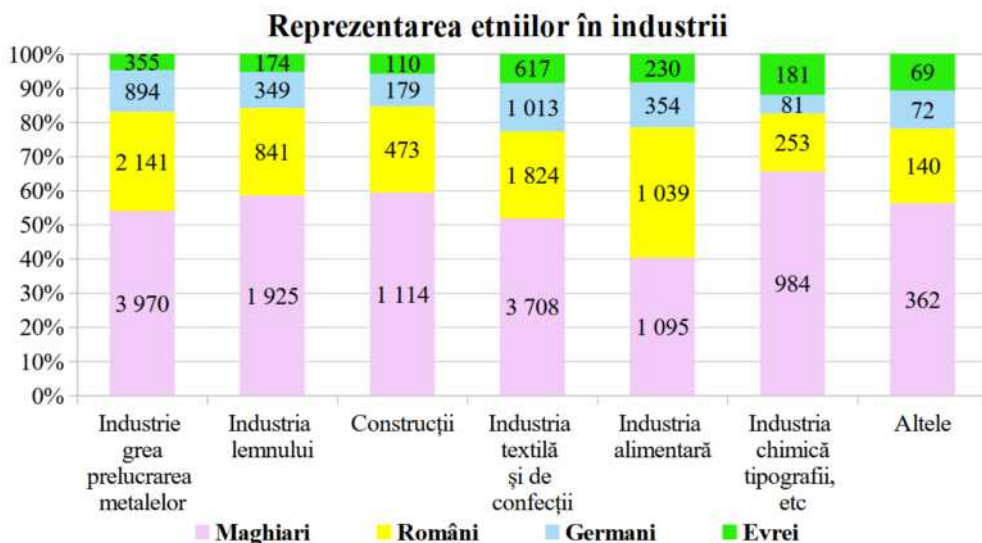
Din păcate, nu am posibilitatea să prezint detaliat istoria celor mai importante companii din Arad între cele două războaie mondiale, dar aș dori să împărtășesc cititorilor un detaliu caracteristic. Unul dintre cele mai mari scandaluri de corupție din perioada respectivă este legat de uzinele Skoda. Recent, un portal online a ajuns la concluzia că acest lucru nu a fost atât de senzațional, exprimat în banii de astăzi, oficialii guvernamentali români fiind mituiți cu „doar” 52 de milioane de lei. Indirect, și ASTRA a fost implicată în această afacere. MTI (agenția de presă de stat maghiră) referindu-se la ziarul „Erdélyi Hírlap”, relatează următoarele despre caz:

”Jurnalul „Erdélyi Hírlap” prezintă date precise despre afacerea cu echipamente militare a României, deși nu precizează sursa acestor informații. Iată ce scrie: De 8-10 ani nu a existat în fața conducerii militare române o ofertă atât de ieftină, pe care cei de la Skoda să nu o poată depăși – și asta cu o ofertă mai scumpă. Se cereau obuze pentru tunurile cu calibrul de 752 de milimetri. Astfel de obuze erau produse de mai multe fabrici, în special Resița, Coșșa Mică și ASTRA din Arad, și se cerea suma de 125.000 de lei pentru fiecare. Și, bineînțeles, au fost comandate și 157 de platforme

pentru tunuri de la Skoda, fiecare la prețul de 1.200.000 de lei, de zece ori mai scump decât ar fi fost posibil să le producem în țară, în România, fără a mai menționa că beneficiul comenzii ar fi rămas în țară. Dar, în acest caz, desigur, nu ar fi câștigat acei care au beneficiat de reprezentantul Skoda din București. Astfel, pentru o singură lucrare, fabrica Skoda a primit în total 215.459.000 de lei din partea tezaurului statului român, deci nu de zece ori mai mult, ci de paisprezece ori mai mult decât cât ar fi plătit uzinelor locale. În plus, ulterior cei de la Skoda au impus cu succes și plata suplimentară de 424.000 de lei pentru fiecare suport de tun livrat de către conducerea militară română.”

Dacă analizăm ramurile industriale importante, dominanța minorităților rămâne evidentă. În mod interesant, aceasta este valabilă chiar și pentru fabricile înființate după 1919. De exemplu, 76% dintre companiile din industria textilă și de îmbrăcăminte au fost înființate după 1919, dar ponderea românilor nu atinge 30%, observându-se doar o creștere în industria alimentară.”

În deceniul următor, autoritățile au depus eforturi considerabile pentru a crește numărul de muncitori români. Au recunoscut importanța pregătirii ucenicilor, iar raportul Prefecturii din 1941 a subliniat cu mândrie că, în timp ce în 1934 doar 37% erau ucenici români, până în 1940 procentul lor a crescut la 60%.

De fapt, „Aradi Közlöny” a criticat și antreprenorii maghiari pentru că nu s-au preocupat suficient ca tinerii angajați să învețe bine limba română. Ziarul „Știrea” menționează ASTRA ca exemplu de urmat. Conducerea acestei companii a reușit să crească procentul de ucenici de origine română la peste 90% până la sfârșitul anilor '30.

Industria în acele vremuri nu însemna doar marile fabrici, ci și micile ateliere. Din păcate, situația acestora din urmă s-a înrăutățit constant. Reinhart Gyula, fondatorul Casei Culturale a Industriașilor din Arad și președintele Asociației Naționale a Camerelor de Industrie, a subliniat că mii de mici industriași își retrag licențele și „se scufundă în proletariat”. În contrast cu ceea ce era obișnuit în Ungaria înainte de Primul Război Mondial – adică, atunci când aveau opțiunea, majoritatea se îndreptau către funcțiile publice – el recomandă următoarele: „Viitorul societății maghiare depinde de succesul sau eșecul de a construi pe o clasă de industriași sănătoasă, prosperă și rezistentă, care să înlocuiască clasa de funcționari, care deja se formează din majoritatea tinerilor națiunii.” Cu toate acestea, pentru a realiza acest lucru, era nevoie de bani. Din fericire, el era printre cei care nu doar că regretă și visează la castele în aer, ci și încearcă să-și pună în aplicare planurile. El își raportează succesele în felul următor.

„Banca de Economii a Micii Industrii Arădene, care s-a reînființat la 1 octombrie 1922, când avea conform bilanțului un capital de 79.000 de lei. În prezent, după opt ani, capitalul acțiunilor și rezervelor sale depășesc 6 milioane de lei, iar suma plasamentelor ajunge la 31 de milioane de lei, salvând astfel sute de industriași de la faliment.” În același timp, Reinhart Gyula formulează și obiective politice, iar în acest sens opinia sa coincide cu cea a lui Zima Tibor (primul reprezentant parlamentar maghiar al Aradului la București în 1922, membru al Grupului de Reformă în cadrul Partidului Național Maghiar): „Industriașii trebuie să fie plasați în poziții adecvate proporției lor numerice și a importanței lor economice în conducerea partidelor, orașelor, comunelor etc. Industriașii nu trebuie să fie utili doar pentru exprimarea voturilor, ci trebuie să dețină și funcții, pentru că numai astfel vom educa și menține lideri industriali. Nu trebuie să rezolvăm problema industriei cu vorbe goale și umărări convenționale, ci să împărțim cu ea puterea și, desigur, responsabilitatea. Prin aceasta, dacă oferim liderilor industriași greutate morală și autoritate, cu siguranță vor deveni un element de încredere al poporului nostru, pe care întotdeauna ne putem baza.”

Conform unui raport întocmit pentru minister în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (și deja trecuserăm de măsurile de naționalizare din perioada 1938–1941), aproximativ o treime dintre micii meșteșugari din Arad și din județul Arad erau de etnie română. Numărul minorităților nu era semnificativ doar în cazul meseriilor tradiționale, cum ar fi cel al pantofarilor (130 români, 104 maghiari, 69 germani), ci și în cazul celor mai recente. În zona noastră, la începutul anilor '40, lucrau 24 de fotografi din care doar 4 dintre aceștia erau de etnie română, ceilalți fiind maghiari (10), germani (4), sârbi (3), slovaci (1) și evrei (2). Nu degeaba ziarele românești din Arad se plâneau în anii '30, în timpul marilor mișcări „antirevizioniste”, că acei mici

comercianți și meșteșugari români care, în urma propagandei de stat își întrerupseseră relațiile cu colegii lor de etnie maghiară, se găseau acum izolați. Credeau că în România, dacă ești român, nu ai doar drepturi, ci și obligații, și nu au evaluat faptul că aici, la noi (în Arad), intelectualii români – sau mai precis soțiile acestora – încă mai cred că prețurile comercianților români sunt mai mari și că meșteșugarii români lucrează mai prost decât cei din minorități.

În final, încă un aspect remarcabil: în acea perioadă, în județ lucrau doi producători de opinci, unul de etnie română și celălalt de origine evreiască.

Despre transportul în comun din orașul nostru se pot spune multe lucruri bune. În toamna anului 1869, deja funcționa tramvaiul cu cai care a fost înlocuit în 1908 de către autobuzele MARTA. Din nefericire, arădenii nu au avut mult timp ocazia să asculte zumzetul motoarelor de 100 de cai putere. A venit Primul Război Mondial și armata a confiscat vehiculele. Până când toată lumea s-a obișnuit din nou cu pașnicile caruțe cu cai, Ministerul de război a realizat că pentru victorie era esențial ca și aceste să fie puse în slujba națiunii, așa că liderii orașului au avut din nou bătaie de cap cum să continue povestea transportului public. În cele din urmă au ales soluția cea mai rezonabilă: în fața celor trei vagoane ale vechiului tramvai cu cai au atașat o locomotivă cu abur. Mai mult, pentru a reduce poluarea aerului, boilerule au fost încălzite cu lemne în loc de cărbune. Deși Marele Război s-a încheiat, tramvaiul a funcționat în forma asta până în 1927, moment în care primarul s-a orientat din nou către autobuze, dar deoarece MARTA „dispăruse”, au cumpărat vehicule de la Renault.

Transporturile

În 1932, șinele au fost desființate, și părea că problema tramvaiului a fost eliminată definitiv de pe ordinea de zi. Dar a venit al Doilea Război Mondial, iar de data aceasta armata română a fost cea care a rechiziționat autobuzele. Și totul a luat-o de la capăt...

Dacă cineva însă dorea să călătorească mai confortabil, putea să aleagă căruțele sau mai târziu taxiurile. În primul deceniu al secolului al XX-lea, pe străzile Aradului circulau 65 de căruțe cu un cal și 30 de căruțe, trase fiacare de doi cai. În 1936, încă funcționa și un taxi MARTA, care, se spune, a parcurs mai mult de 1 milion de kilometri. De asemenea, publicația pentru copii „Mi micsoda?” menționează compania arădeană, a cărei vehicule au fost introduse în Budapesta de către „Compania de Taxi Gri” în 1913. Și pentru cei interesați de motivul pentru care numim taxiul „taxi”, răspunsul se poate afla din aceeași carte: „Cuvântul „taxi” a devenit numele autoturismelor de pasageri pentru că, de la începutul serviciului, trebuia să se rezolve măsurarea exactă a taxei. Pentru acest lucru, în 1891, un inginer german, Wilhelm Bruhn, a creat un ceas special, ulterior numit taximetru, adică un contor de taxe. Dispozitivul înregistra automat distanța parcursă și timpul, permițând astfel stabilirea exactă a tarifului.”

Pe lângă birje au apărut și taximetrele

Biciclete în centrul orașului

Dar dacă nu aveai bani pentru asta, puteai să sari pe bicicletă. În 1938, în Arad și în județ existau deja 11.750 de biciclete, de aproape trei ori mai multe decât în Bihor și firește oarecum, de trei ori mai puține decât în județul Timiș. Au apărut și mașinile personale. Cei interesați puteau cumpăra un Citroen pentru 150.000 de lei, iar o limuzina Opel costa 210.000 de lei. Litru de benzină costa 11–12 lei. Deși numărul mașinilor personale raportat la mia de locuitori plasa România la coada statisticilor,

raportat la țările vecine aici existau mai multe mașini (1,3 la mia de locuitori). În aceeași vreme Polonia avea 0,7 autoturisme la mia de locuitori, Bulgaria 0,4 iar Iugoslavia 0,9. Erau totuși mai puține vehicule decât în Ungaria (1,7) și Cehoslovacia (5,9), care se afla în fruntea țărilor din Europa Centrală și de Est, luând fața Austriei (4,8).

Cele 428 de automobile din Arad însemnau că, la limită (probabil cu doar trei roți de rezervă), eram un pic peste un autovehicul la mia de locuitori (exact 1,01), mai mult decât în Bihorul (0,65), dar, ca de obicei, mult mai puțin decât vecinii noștri din sud: 2,36. Raporturile sunt similare și în cazul autobuzelor, motocicletelor și tractoarelor.

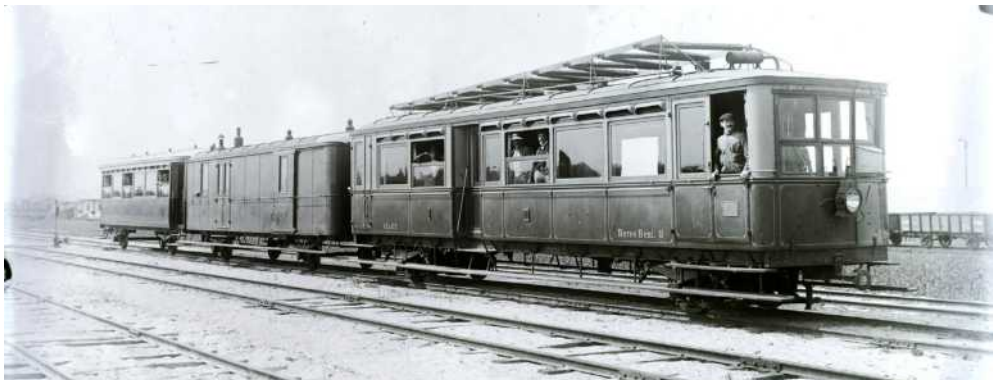
Dacă ne gândim la câmpurile imense din vestul țării, cele 504 de utilaje agricole din cele trei județe (Timiș 306, Arad 150, Bihor 48) par să fie foarte puține. Cu toate acestea, dacă luăm în considerare că în România, în 1938, existau în total doar 2002 de astfel de utilaje, privim deja în alt mod această cifră. În plus, așa cum s-a calculat, costul unui astfel de dispozitiv era echivalent cu 23,6 tone de grâu sau 65 de tone de porumb. Aceaste cantități însă nu puteau fi produse de către un mic fermier.

Înainte să mergem mai departe, haideți să discutăm puțin despre una dintre cele mai mari companii feroviare private ale monarhiei. ACSEV (Căile Ferate Unite Arad Cenad) a fost înființată în 1893 și a devenit exemplară prin construcțiile (pe lângă sediul său impresionant din Arad, menționăm și stațiile sale de cale ferată, depozitele sale de mărfuri) și afacerile sale. Trianonul a împărțit însă și această companie: cea mai mare parte a rețelei sale (254 km) a ajuns în România, iar o treime (186 km) a continuat să se desfășoare pe teritoriul maghiar. Deoarece tratatul de pace cerea un acord între părți, a început o perioadă lungă de negocieri. În cele din urmă după 1927 statul român a preluat compania feroviară și bunurile ei aferente pentru aproximativ 7 milioane de franci elvețieni. Desigur, și acest caz a generat controversile sale: deoarece tranzacția s-a prelungit încă din 1922, ziarele au sugerat că guvernele Brătianu și Averescu au

Diplomă de meseriaș

întârziat negocierile pentru a permite susținătorilor lor să-și primească remunerațiile cât mai mult timp. O altă latură a cazului a afectat însă și mai mult pe arădeni.

Automotor ACsEV cu inscripția Boros Béni

Statul a preluat, desigur, toate obligațiile companiei, printre care și plata pensiilor. Biroul de muncă a decis de exemplu, că soția lui Boros Béni, văduva unuia dintre fondatori, se încadrează în „categoria văduvelor servitorilor” și i-a acordat doar 800 de lei în loc de cei 100.000 de lei cuveniți. Ne putem imagina ce soartă au avut ceilalți pensionari, fie că erau angajați ai ACSEV (Căile Ferate Unite Arad Cendad) sau MÁV (Căile Ferate Maghiare, echivalentul CFR) înainte de 1920.

În ceea ce privește căile ferate de stat (CFR), am citit recent o statistică interesantă: conform acesteia în 2013 trenurile abia dacă mergeau puțin mai repede decât în 1939. Pe vremea aia, călătoria de la București în capitala Moldovei la Iași dura 6 ore și 49 de minute, în timp ce în prezent (în cel mai bun caz) durează cu 10 minute mai mult. Din punct de vedere economic, în perioada interbelică transportul de mărfuri era la fel de important ca și transportul de pasageri. În această privință, – cel puțin dacă ne luăm după opinia contemporanilor – CFR nu stătea deloc grozav. Potrivit lui Ioan Sasu transportul unui vagon de cherestea de la Gdansk la Constantinopol ajungea la 5000 lei, în vreme ce deplasarea unui vagon cu același produs din valea Mureșului până în Banat ajungea la suma de 3 ori mai mare. Și Camera de Comerț și Industrie Arad critica tarifele uriașe, și până și ziarele de opoziție din București mai scriau din când în când despre această problemă.

Progresul tehnologic din anii '30 a permis dezvoltarea transportului aerian. Meritul conducerii orașului nostru este că nu am rămas în urmă în acest sens. Mai mult, până în 1937 s-a construit un aeroport nou. Între 1935 și 1938, utilizând cursele celor două companii aeriene românești (SARTA și LARES) peste 3.600 de pasageri au tranzitat acest aeroport.

Ei au reprezentat însă o altă problemă. Asta cel puțin pentru poliția secretă și pentru grăniceri. Răsfoind documentele poliției, găsim o mulțime de rapoarte și solicitări care fie interzic intrarea în țară a persoanelor enumerate, fie dispun percheziționarea lor. Despre majoritatea celor din listă este dificil să aflăm astăzi ceva semnificativ. De exemplu, nu putem și de ce era important supravegherea dansatoarei Dolly Hopkins

sau dacă Szechenyi Fanni „agentă a serviciilor secrete germane”, rezidentă în Viena, i-a vizitat cu adevărat pe liderii maghiari din Transilvania Bethlen István, Jósika János și Bánffy Miklós.

În cazul sculptorului arădean Szepesy Emil, s-a dispus doar o percheziție extinsă, la fel cum s-a întâmplat și în cazul ofițerilor austro-ungari care au supraviețuit lagărului de prizonieri de război de la Acâș și care au încercat să participe la o întâlnire la Budapesta. Lista cuprinde 46 de nume, printre care maghiari, germani și români. Zborurile avioanelor străine erau urmărite cu atenție, iar piloții care „încalcau” teritoriul interzise nu mai aveau voie să intre în țară. Acest lucru ar fi de înțeles.

Nu am găsit însă o explicație pentru interzicerea intrării în țară în 1939 a lui Neidenbach Emil, profesorul fostului liceu regal (și apoi catolic). Născut în 1884 la Németh-Bencsek, el a obținut o diplomă de profesor de matematică-fizică, dar era interesat și de sport. A fost unul dintre cei mai entuziaști discipoli ai instructorului japonez de judo Sasaki Kicisaburo. A slujit ca ofițer în Primul Război Mondial. Întorcându-se la Arad, și-a continuat cariera de pedagog. În 1921, a fost judecat pentru comportament anti-statal în calitate de redactor la Rendkívüli Újság, dar a fost achitat de instanța militară din Timișoara. Apoi a fost director de liceu la Budapesta. A participat la Olimpiada de la Los Angeles. Din 1932 a fost comisar ministerial (poate acesta a fost motivul?), din 1944 consilier principal în învățământ. Potrivit dicționarului, lucrarea sa „Exercițiu fizic și știință” (Budapesta, 1931) oferă o explicație științifică a legilor mișcării aplicate în educația fizică. A murit în Budapesta în 1957.

Statisticile vieții de zi cu zi

„Banii nu te fac fericit”, spun cei care sunt bogați și, la fel ca în secolele trecute, între cele două războaie mondiale, întrebarea câți bani are fiecare a fost o întrebare esențială. Deoarece acest subiect a interesat nu numai pe cetățeanul obișnuit, ci și guvernul, putem spune că avem date destul de precise în acest sens. Potrivit lui Ioan Scurtu, în 1938 un ministru câștiga 30.400 de lei, iar un prefect 17.000 de lei. Și-au plătit bine profesorii universitari (25.000–30.000 lei) și doctorii (8.500–12.000 lei), iar un profesor a primit chiar cca. 4.000 de lei (de reținut, că în așa-numita zonă de cultură – profesorii români din zonele locuite de naționalități primeau o remunerație și mai mare). Desigur, au existat diferențe semnificative și în salariile muncitorilor. La calea ferată, de exemplu s-a ajuns la salarii de 5.700 de lei, în timp ce în majoritatea industriilor, nici măcar muncitorii calificați nu câștigau mult mai mult de 3.000 de lei. Comparativ, venitul unui muncitor din Budapesta era de cca. 125 pengő, ceea ce corespundea la 3.600 de lei. Chiar și asta era departe însă de „cei 200 de pengő fix pe lună”, deveniți referință populară pentru bunăstare în urma unui cântec dintr-un film semat de Béla Balogh (celebru cineast maghiar) în 1936.

Muncitori în grevă

Ca urmare a crizei economice, salariile au scăzut în medie cu 37%. Chiar și așa, cei care și-au păstrat slujbele au avut noroc. Grevele au devenit obișnuite iar autoritățile au luat măsuri din ce în ce mai dure împotriva lor. Potrivit corespondentului ziarului Erdélyi Hírlap, disperarea în rândul șomerilor era deja definitivă, în condițiile în care existau deja multe familii care erau aproape de a muri de foame. MTI (*Magyar Távirati Iroda*, trad. biroul maghiar de telegraf), agenția de presă centrală a statului maghiar, publica urmatorul articol cu referire la „Ziarul din Brasov”. Brassói Lapok.

„Preludiul grevei de la uzina ASTRA din Arad: unul dintre inginerii șefi ai fabricii împreună cu doi detectivi l-au dus pe Gyula Kramer, unul dintre confidenții muncitorilor, la secția de poliție, unde acesta a fost lovit cu pumnii în cap de către directorul poliției Giugiu, ajutat de detectivul Stana. Apoi a scos-o cu detectivii, care l-au bătut mai întâi bine în camera de tortură. Au vrut să-l chinuie cumva cu o tijă de fier și un lanț dar când l-au pus pe o masă, a intrat Jancu Traian, șeful secției criminalistică, și a prevenit tortura. Apoi, l-au dus pe Kramer la Dr. Romulus Moga, prefect de poliție, care l-a întâmpinat cu două palme grele peste față.

Nu l-au mai putut tortura, deoarece muncitorii au aflat că Kramer a fost dus la secția de poliție și au mărșăluit în fața administrației fabricii, amenințând că vor distruge fabrica dacă Kramer nu va fi eliberat. Conducerea fabricii a intervenit telefonic la poliție, iar Kramer a fost eliberat. Cucu Vazul, medic-șef al garnizoanei orașului, i-a dat imediat liderului muncitorilor, care era într-o cămașă însângerată, un raport despre rănilor de pe piept, față, urechi și talie, după care Kramer a vrut să depună o plângere penală. A fost din nou brusc arestat și deportat din România pe la Halmeu, ca fiind cetățean ceh.”

Nu putem știi ce este adevărat din toate acestea. La prima vedere ar putea fi considerată chiar o poveste de propagandă comunistă bine făcută. Totuși, cred că este evident că, la fel ca în alte țări din regiune, muncitorii care doreau să-și îmbunătățească

situația nu au fost tratați cu mânuși. Întrucât sumele de bani și salariile enumerate mai sus sunt doar cifre goale, haideți să mergem câțiva pași mai departe în demersul nostru și să examinăm din ce și cum trăiau cetățenii de fapt de rând. Ca să înțelegem mai bine ce înseamna 1000 sau 10 000 de lei în cei 30 ani interbelici, vom examina datele despre consumul mediu al gospodăriilor. De exemplu în Arad, o familie din clasa de mijloc care avea 5 membri cheltuia într-o lună în medie 11.025 de lei. Să vedem și pe ce cheltuiau:

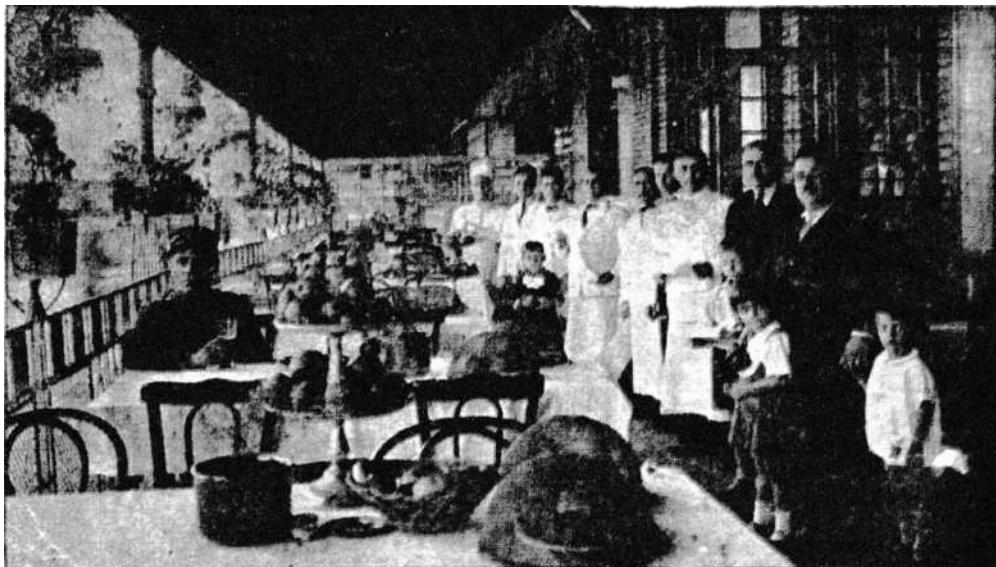
1. Alimente: 4.349 lei – 39,45%
2. Îmbrăcăminte și încălțăminte: 1.772 lei – 16,07% (o pereche de pantofi costă 600 – 700 lei)
3. Întreținere casă, energie menajeră: 1.128 lei – 10,23%
4. Chirie: 2.500 lei – 22,68%
5. Transport: 640 lei – 5,80%
6. Divertisment: 256 lei – 2,32%
7. Altele: 380 lei – 3,45%

În aceeași perioadă în Norvegia, 32% din venituri se duceau pe alimente și 12% pe haine iar în Marea Britanie acest raport era de 26,5% și 9,9%. Deși s-a schimbat metodologia de calcul, de dragul interesului, raportează și datele pe care le avem astăzi când în Ungaria se cheltuiește 27,1% pe alimente și 3,3% pe îmbrăcăminte și încălțăminte iar în România raportul este de 34,3% pe alimente și 7,1% pe articole de îmbrăcăminte și pantofi.

Dar să trecem la prețurile bunurilor de larg consum. La fel ca în timpul monarhiei, în regiunea noastră se mânca mai degrabă carne de porc decât carne de vită. Acest lucru s-a reflectat și în prețul celor două produse. Prima costa 28,85 lei kilogramul, iar cea din urmă 22,75 lei/kilogram. Untul costa cel mai mult în Timișoara (97 lei) și era cel mai ieftin în Oradea (91 de lei/kilogram). În statistică era inclusă și brânza „Penteleu”. Pentru un kilogram din acest sortiment se cerea 65-70 de lei. La Timișoara, făina (10,85 lei) și pâinea albă erau mult mai scumpe (12 lei) decât în orașul nostru (9.20 lei și 8.40 lei). La Arad, cel mai ieftin era vinul. (cel puțin cel de masă) Acesta costa aici 13 lei în comparație cu Oradea de exemplu, unde îl luai cu 16 lei. Spre deosebire de azi, era o diferență uriașă între prețul merelor și al portocalelor. Pentru kilogramul celor dintâi se cereau 11 lei, însă pe banii ăștia puteai cumpăra doar două bucăți din fructele exotice. Era mai ieftin să pregătești mâncare cu grăsimi, pentru că te costa doar 39 de lei comparative cu cei 47 de lei cât costa uleiul de floarea soarelui. Cei care nu-și puteau imagina decât să se spele cu săpun fin de toaletă trebuiau să bage adânc mâna în buzunare, pentru că acesta se vindea cu aproape 20 de lei bucata. Cartofii (3-4 lei) și mălaiul care a fost un aliment de bază în Regat (4-5 lei), erau alimente destul de ieftine. Prețurile restaurantelor au fost și ele adaptate la portofelele clasei de mijloc: supa costa 16-20 de lei, carnea prăjită 18-20 de lei iar pentru o cafea se plateau 8 lei.

La începutul secolului al XX-lea, consumul de carne era încă considerat una dintre componentele determinante ale nivelului de trai. Formula era simplă: mai multă cantitate consumată însemna oameni mai bogați. În România, exista un decalaj uriaș

între mediul rural și oraș. În timp ce în Arad, de exemplu, consumul a ajuns până la 52 kg pe an, în satele din Regat consumul mediu era de 2,87 kg pe an. Mai mult, acolo, spre deosebire de satele din Transilvania, această valoare aproape nesemnificativă nu era compensată prin consumul de ouă sau produse lactate.

Restaurantul Gării Arad

Am menționat că la sfârșitul anilor 1930, o familie din clasa de mijloc cheltuia pe chirie circa 2.500 de lei. Calitatea locuințelor și evoluția pretului acestora sunt și ele un element important al nivelului de trai. Este de o importanță majoră să știm câți oameni locuiau în apartamente închiriate sau câte case și apartamente noi au fost construite. Asta deoarece industria construcțiilor era încă unul din motoarele importante ale economiei și conta foarte mult ce cifre producea în fiecare epocă. Conform buletinului statistic, în 1929 au fost emise autorizații de construire pentru 386 de clădiri. Dintre acestea doar 357 au fost ridicate. În 1934 în schimb, dintr-un total de 282 autorizații emise au fost construite doar 185 de clădiri. În general putem spune că în această perioadă, firește și din cauza crizei economice, industria construcțiilor a stagnat. Deși suntem obligați să luăm în considerare faptul că între 1929 și 1934 au avut loc 4.545 de „inaugurări de case” în Timișoara, 3.883 în Oradea și doar 1.902 în Arad. Alte ciudățenii pot fi găsite dacă ne uităm la numărul de camere: 80% dintre apartamentele din Arad sunt cu o cameră, în Oradea doar 50%, în Timișoara chiar mai puțin, 31%. Prețul mediu al apartamentelor din orașul nostru era, de asemenea, mult mai mic decât în orașele vecine. Am reușit să-i depășim într-o singură privință: doar 24,4% din populația României avea iluminat electric, județul Bihor avea 27%, Timișul 33,9% iar Aradul 37,9%. Și poate că ne-am remarcat prin încă un lucru: nu erau mulți mari industriași în Europa Centrală și de Est la acea vreme care au construit o zonă de locuit pentru angajații fabricii lor textile. Ujj János menționează în cartea sa despre complexul finalizat lângă fabrică (I. T. A.), că acesta era format din

clădiri cu 2-3 etaje care conțineau apartamente confortabile cu 2-3 camere, precum și un cabinet medical și o clădire pentru grădiniță.

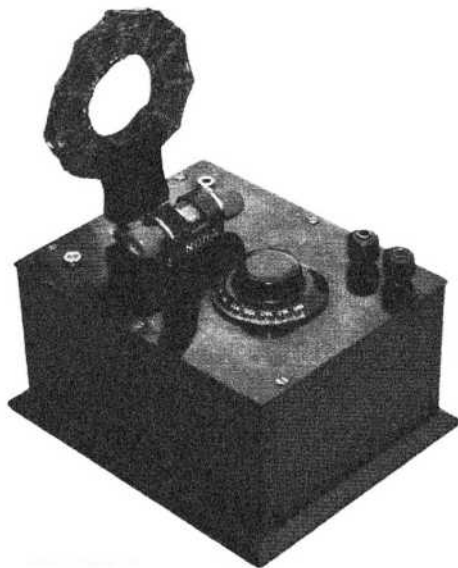
Nu doar aeroportul a făcut din Arad un oraș special.

Centrala telefonică automată a fost predată în aprilie 1937 (chiar și la București a pornit abia în 1935). „Inima” palatului telefonic, finalizată cu ajutorul Companiei Americane Morgan, a fost amplasată într-un subsol cu pereți de beton gros de 70 cm și tavan armat cu plăci de oțel. În ianuarie același an erau înregistrați deja peste 700 de abonați, iar numărul acestora era în continuă creștere.

Și în viața de zi cu zi existau elemente noi și diferite. Multă lume avea radiouri, fonografe și colecții de discuri în continua creștere. Acest lucru a oferit și noi oportunități vieții sociale: petrecerile și ceaiurile de la ora cinci au intrat în vogă, ceea ce a făcut posibilă organizarea de petreceri de dans mai mici, nonformale, care nu se mai prelungeau până în noapte. Aceste întâlniri erau deosebit de avantajoase: puțin ceai (sau altă băutură, dar nu până la beție), un mic tort de ceai, muzica era oferită de radio sau de gramofon, și puteai dansa pe cel mai bun tango american, rumba, charleston sau alte melodii care erau în vogă.

În 1934, erau deja 340.000 de abonați radio în Ungaria și 105.904 în România. Majoritatea caselor de clasă mijlocie aveau astfel de dispozitive, ceea ce lărgea semnificativ orizonturile. Numărul lor a continuat să crească, dublându-se până în 1938. În această perioadă în județul nostru erau 10.035 de aparate, în Bihor 8.743 și 16.399 în județul Timiș, în România erau 14 aparate de radio la mia de locuitori, în Iugoslavia – 9, în Bulgaria – 8, în Italia – 23 și în Ungaria – 46. În cele trei județe vestice, rapoartele sunt deja mai bune – Arad 23,4, Bihor 16,2 și Timiș 32,8. Bineînțeles trebuie să ținem cont că acestea sunt date care se raportează la întregul județ – și este foarte probabil ca cea mai mare parte dintre cele peste zece mii de dispozitive să fi fost folosite în Municipiu.

Primul radio a fost adus la Arad în 1924 de Rosenfeld Géza. După aceea, aceste dispozitive s-au răspândit rapid (desigur, la scara începutului de secol al XX-lea, nu ca telefoanele mobile de astăzi). Atât de mult încât în 1933 autoritățile și-au dat seama că cele mai ieftine, așa-numitele radiouri cu detector de cristal, aveau un dezavantaj: deși erau potrivite pentru recepționarea emisiunilor radio pe unde ultrascurte (AM), raza lor de funcționare era... scurtă. Prin urmare, după cum explica indignat Aradi Közlöny, pe o rază de 30 de kilometri de-a lungul granițelor cu Ungaria și

Aparat de radio cu cristal de detecție

Rusia utilizarea acestor dispozitive a fost interzisă deoarece putea fi ascultată doar Budapesta, nu și Bucureștiul. Așadar, cine dorea să asculte radio, trebuia să cumpere varianta cu lămpi care era de trei până la patru ori mai scumpă.

Apropo, acest tip a fost deja inventat în 1906 și, deși nu mă consider un geniu tehnic, structura lui mi se pare simplă. Baza este un dispozitiv capabil să recepționeze unde radio, constând dintr-un cristal natural sau artificial fixat într-o priză și un ac aflat în contact cu acesta. În asta constă detectorul. De asemenea, avem nevoie de o antenă (poate fi o versiune mai simplă sau o antenă cu cadru mai fragilă) și de niște căști. Mai adăugăm că puterea undelor radio recepționate crește semnificativ dacă receptorul radio este împământat.

Acest dispozitiv cu căști putea fi utilizat doar de o singură persoană. Deoarece detectorul de cristale singur nu putea produce sunetul difuzorului, semnalul primit din eter trebuia amplificat. Acesta este motivul pentru care a fost inventat tubul cu electroni, „lampa”, a cărui sarcină era să amplifice semnalele de intrare, acestea atingând valori de zece până la douăzeci de ori mai mari. Așa s-a născut dispozitivul, care, înainte de răspândirea televiziunii, nu numai că a transformat viața de zi cu zi, ci a dat și un instrument nou și eficient în mâinile celor care doreau să manipuleze și să influențeze masele.

La început, din cauza lipsei de reglementări, destul de mulți au intrat în „afacerea” asamblării de radiouri. Apoi, un decret a interzis utilizarea lor în zonele de frontieră. Compania lui Rosenfeld menționată mai sus, a fost de asemenea dată în judecată sub acuzația de instalare secretă de radiouri, însă mai apoi a fost achitată. După aceea, strictețea autorităților a scăzut încet și, pe baza datelor lui Visky Ferenc, până în anii 1930, 19 companii erau angajate în vânzarea, repararea și asamblarea de radiouri.

Cea mai cunoscută a fost „Atelier Flesch Arad (AFA)”, singura companie care producea majoritatea componentelor pe plan local (cu excepția lămpilor). În 1936, a fost fondată firma IRON. Aceasta producea cu ajutorul unei fabrici cehe dispozitive marca Penta, din care au fost dezvoltate ulterior radiourile de renume mondial marca Tesla.

Desigur, răspândirea radiourilor a provocat și „probleme”. Un corespondent din Arad al ziarului bucureștean Universul se plânga că: „acum, când oamenii sunt nevoiți să-și petreacă ziua cu geamurile deschise (era vară), vuietul emisiunii de la Budapesta, care folosește constant un ton provocator, devine aproape insuportabil. În toată Transilvania nu se aude decât programul stației din Budapesta. Au existat, de asemenea, opinii care au cerut interzicerea recepționării programului maghiar, deoarece, potrivit ziarului, românii din Budapesta le este interzis să asculte emisiile de la București.

În septembrie 1939, serviciul secret s-a ocupat și de această problemă. De data aceasta se menționează minoritatea germană, ai cărei membri în timp ce își „ascultă” dispozitivele la volum maxim cu ferestrele deschise, desfășoară o adevărată campanie de propagandă. Împotriva lor au fost propuse imediat acțiuni oficiale serioase.

Cinematograful a devenit foarte la modă: filmul a început brusc să aibă o influență asupra întregului mod de viață, vedetele au devenit modele. Istoria

”teatrelor cu fotografii” este prezentată de către Ficzey Dénes în lucrarea sa intitulată ”Cinematograful ieri și astăzi. Plimbările arădene.” așa că nu m-aș opri acum asupra acestui subiect. Însă, așa cum reiese evident din următorul raport, deoarece cheltuielile adesea depășeau veniturile, să administrezi o astfel de întreprindere nu a fost simplu. Asta explicau și conducerile cinematografelor Urania și Apollo în petiția lor către autoritățile locale.

La Arad, desigur, au ajuns toate filmele care erau prezentate în acea perioadă în Transilvania. De exemplu, adaptarea lui Fritz Lang după Cântecul Nibelungilor a stârnit indignare, deoarece îl prezenta pe Attila ca pe un conducător slab mintal, barbar. În zilele noastre, când vedem atât de multe filme despre boli și pandemii, este bine să ne gândim că în această privință nimic nu este nou sub soare. Pionier al producției de filme mute din Transilvania, Jenő Janovics a realizat în 1920 filmul artistic intitulat „Világrém”, care a familiarizat publicul cu atmosfera din spitale și cu activitatea clinicilor și laboratoarelor. Această creație, în care se simte contribuția științifică a profesorului C. Levaditi, prezintă lupta împotriva bolii (sifilis) într-un mod dramatic.

1921 évi június hó 1-10-ig a napi bevételekről:

	Apollo:	Urania:
1.-én	1694.-	1216.-
2.-én	1185.-	1626.-
3.-én	1330.-	452.-
4.-én	1300.-	571.-
5.-én	3533.-	1603.-
6.-én	1496.-	1197.-
7.-én	1743.-	1496.-
8.-én	1187.-	1042.-
9.-én	2619.-	1860.-
10.-én	1241.-	1269.-
Lei	17328.-	12354.-
10 nap átlagos bevétele	1732.-	1235.-
42% leszámítva napi átlagos bevételek 1/3-át, u.m. 20% városi segélyért, 10% segélyadó, 12% áll.vig.adó/ marad	905.-	727.-
Átlag a napi rezsi az alanti részletezés szerint	2100.-	1500.-
Rá-fizetés naponként	1195.-	773.-
egy hónapra		
Színházaink kiadásai a következő:		
Rendőrségi díj	12.000.-	8.500.-
Villany számla	5.200.-	4.500.-
Film számla	16.000.-	12.000.-
Hirdetések, plakátok, jegy	3.600.-	2.400.-
Személyzet	7.000.-	6.000.-
Zenészek	9.000.-	6.000.-
Házbér	650.-	750.-
Adó	3.000.-	1.500.-
Vegyes kiadások: u.m. film szállítás, villanygökök, vetítő szén, repaikatrészek, stb.	5.000.-	2.500.-

Bugetul cinematografelor din Arad în 1921

Urmează un exemplu descurajator pentru cei care fumează sau aprind țigările lor de zi cu zi cu ajutorul dispozitivelor moderne. Ziarul Brassói Lapok relatează cazul lui Molnár, un magnat industrial din Arad, care ”marți după-amiază și-a aprins țigara pe stradă cu bricheta proprie. Un polițist l-a văzut și sub pretextul că utilizarea acestui dispozitiv este interzisă din cauza monopolului de stat asupra chibriturilor, l-a dus la secție, eliberându-l abia miercuri dimineața.”

Și pentru că știm că fumatul este dăunător sănătății, să vedem cum stă Aradul în domeniul medicilor și spitalelor. Statul român a moștenit un sistem de sănătate care funcționa bine, dar, desigur, orientat către Arad. În anii ’20, în oraș lucrau 9 medici la spitalul de stat, 3 la maternitate și 4 la spitalul de copii. În județ, revenea un medic la 11.201 de locuitori. În același timp în Bihor era un medic la 9.925 de locuitori iar în Timiș unul la 8.228. Situația era mult mai bună în cele trei mari orașe reședințe de județ: la Arad, revenea un medic la 908 de locuitori, la Oradea, unul la 752, iar la Timișoara un medic la 818. În ceea ce privește personalul medical, orașul de pe malul Crișului stătea cel mai bine, având cei mai mulți farmaciști, moașe și chiar și dentist.

Anuarul statistic din 1938 enumera datele privind cele mai importante boli. În regiunea noastră, încă erau prezente tifosul, pojarul, scarlatina, difteria, precum și tuberculoza și sifilisul, considerate ca boli endemice.

	Arad	Oradea	Timișoara
Tifos	51	113	52
Pojar	63	51	129
Scarlatină	123	192	164
Difterie	62	68	13
Tuberculoză	841	1.153	186
Sifilis	490	569	23

Atunci când comparăm toate aceste cifre cu datele consolidate ale municipiilor de reședință și cu capitala, obținem raporturi interesante – și în câteva cazuri îngrijorătoare. Timișoara pare a fi un oraș „sănătos”. Asta rezultă însă din calculul raportat la 100.000 de locuitori. Metoda statisticienilor este ușor distorsionată din

acest motiv, deoarece evident nicio localitate nu avea în vremea aia atât de mulți locuitori. La Oradea, raportul de bolnavi de tuberculoză este de 1.394,42 la sută de mii de locuitori (media națională era 1.174,9, iar la noi erau 1.089,65). De asemenea, orașul de pe Crișul Negru se afla în frunte și în ceea ce privește bolile cu transmitere sexuală. Procentajul persoanelor afectate de difterie era ridicat: 33,9 în România

(în municipiile de reședință). În comparație, în Oradea erau 82,4 iar în Arad 80,33. Tifosul era și el răspândit: 62,5 în România; 66,8 în Arad; 136,66 în Oradea. În cazul celorlalte boli, raporturile sunt similare sau mult mai mici decât media națională. Este dificil să decidem de ce tocmai în Oradea apare cea mai mare incidență de boli, cel puțin conform datelor statistice, având în vedere că după cum am văzut, dintre cele trei orașe vecine comparate, reședința județului Bihor avea cel mai numeros personal medical. Se poate deduce, de asemenea, că tocmai din acest motiv procesul de identificare era mai eficient.

Socoteala

„Prezentăm cititorului mai jos marele peisaj urban comercial și industrial care se dezvoltă la scară uriașă. Aradul a fost un punct focal prestigios al vieții materiale și economice și în trecut, dar dezvoltarea lui a căpătat proporții cu adevărat mari atunci când a devenit oraș de graniță. Instituțiile sale financiare, fabricile, casele industriale și comerciale au atins proporții de capitală.”

Aradi Közlöny 1923

„Timp de doisprezece ani după ce pacea de la Trianon, nu s-a întâmplat nimic. O regulă a înlocuit-o pe cealaltă, dar liberalii nu au făcut nimic pentru oraș. La fel și Partidul Național-Țărănesc, Partidul Popular sau Partidul lui Iorga. De atunci, am continuat să dormim și să ne oțolim. În ultima vreme, a fost înlăturat tot ceea ce ne aducea aminte de vechea stăpânire maghiară. Au fost bătute în cuie noi indicatoare stradale pe pereții caselor, s-au așezat inscripții românești alături de cele ungurești pe portalurile magazinelor, frumoasa Statuie a Libertății și Statuia lui Kossuth au fost dărâmate, dar așa a fost și în alte orașe. Primarii au vorbit mult și frumos, au băut halbe mari de bere în numele vechilor tradiții, iar populația i-a iubit pentru că erau politicoși și erau oameni simpatici.” Între timp, totul a rămas la fel, iar Timișoara a devenit o metropolă.”

Metamorphosis Transilvaniae 1937

În primul război mondial, civilizația europeană care timp de secole a fost port drapelul dezvoltării pe planeta noastră s-a sinucis cu succes. Tot ce a urmat a fost doar rezultatul simplu și în multe cazuri previzibil al „marelui” sau „ultimului” război. În acest context, și Aradul a fost forțat pe un drum impus, care nu a fost neaparat unul de bun augur. Răsfoind statisticile și relatările contemporane, chiar lăsând la o parte presupunerea „ce-ar fi fost dacă”, este clar că orașul nostru a rămas în urmă. Nu numai în spatele Timișoarei, ci acum și în spatele Oradei. Speranțele care erau încă vii la începutul anilor 20 s-au stins curând. Citatele pesimiste ale lui Sándor Károlyi nu sunt unice nici în această epocă. În 1940, chiar și o personalitate atât de ilustră precum Gheorghe Ciuhandu a fost nevoită să recunoască că nu a mai rămas aproape nimic din dinamica care a caracterizat viața culturală, politică și economică românească sub stăpânirea străină (maghiară). Și acesta pare a fi cel mai nefericit lucru, din moment ce Aradul desi nu a fost considerat favoritul Budapestei între orașele susținute în Monarhie, a reușit totuși pe cont propriu să concureze cu cele mai

dezvoltate urbe. Cu toate acestea, întrucât elanul nu este un concept economic și este destul de greu de măsurat, să revenim la lucrurile mai exacte.

Excelenta carte a lui Bogdan Murgescu "România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)" oferă o analiză în profunzime a motivelor înapoierii României. Printre altele, orașul nostru a fost lovit în primul rând de centralizarea excesivă, de programul "prin noi înșine", de criza economică și de instabilitatea politică, se pare, mult mai mult decât Oradea... ca să nu mai vorbim de Timișoara. Deși a alunecat înapoi în clasamentul marilor orașe, nu putem spune că perioada dintre cele două războaie mondiale este caracterizată de declin, ci mai degrabă de o creștere mai lentă în comparație cu concurenții săi.

Elevii eroi – piesa arădeană, 1916

Poate că nici nu a devenit un adevărat oraș de graniță, ci mai degrabă a ajuns pe pământul nimănu. Intercalat între Oradea și Timișoara din punct de vedere economic, nu era o așezare „maghiară” ca prima, dar era mai omogenă decât cea din urmă. Nici marele atu, faptul că aici s-a pregătit „Marea Unire” nu s-a putut valorifica, pentru că Aradul a fost multă vreme „dominul” partidului politic care a devenit cel mai mare contestatar al partidului liberal, ai cărui membri au declarat în mai multe rânduri că centralizarea Bucureștiului, fraudă electorală și corupția, aveau asemenea dimensiuni care ar fi fost inacceptabile în „blestemata” Monarhie. Iar când Maniu a venit la putere, a lovit criza economică. Organizarea centralizată a statului și birocrăția supraproliferată și ineficientă au distrus inițiativa individuală, calitatea care a făcut orașul nostru deosebit, căruia îi datorăm industria, transportul și școlile noastre moderne în trecut.

Numărul maghiarilor a scăzut, de asemenea, în această perioadă, dar din motive „de înțeles”, un proces similar având loc în toate statele succesoare Monarhiei Austro – Ungare. Amploarea eclipsei a fost determinată de numărul minorității respective și de politica puterii de stat. Din acest punct de vedere, România se afla undeva la

mijloc între Cehoslovacia și Iugoslavia. O parte semnificativă a drepturilor au rămas pe hârtie dar dacă analizăm legile care afecteau minoritățile, putem spune că nici acestea nu au fost implementate cu o eficiență de 100%. Nerespectarea declarațiilor de la Alba Iulia a fost justificată de București prin faptul că acolo, la marea adunare, a fost reprezentată doar o parte a României, care nu putea lua decizii în numele întregii națiuni.

La congresul jurnaliștilor de la Arad, reputatul luptător pentru drepturile omului Costa Foru afirma că el și cei care luptă pentru drepturile minorităților din România, precum și pentru drepturile generale ale omului s-au alăturat minorităților pentru că se simt la rândul lor ca o minoritate în fața unei puteri care tratează cele mai elementare libertăți umane cu ignoranță. În opinia sa, toate popoarele care trăiau aici trebuiau să aibă același drept la viață, limbă și cultură. Numai o astfel de politică putea crea armonie și consolidare în țară.

Pablo Ascarde vede probabil cel mai corect relația majoritate-minoritate. Potrivit acestuia, principalul motiv al dificultăților este că „guvernul, autoritățile și publicul român consideră că criticile și activitățile anumitor minorități, în special ale maghiarilor, vizează nu îmbunătățirea situației acestora, ci mai degrabă, țelul lor este de a perpetua neliniștea, nemulțumirea și de a întări impresia că statutul teritorial actual nu poate fi menținut.”

Nu există nici o îndoială că, la scurt timp după Primul război mondial, unii dintre învingători și-au dat seama că tratatele de pace, în loc să le rezolve problemele vechi, au creat altele noi.

Liga Antirevizionistă Română a luat atitudine împotriva revizionismului din Ungaria cu lozinci zgomotoase (ziarul lor a apărut și la Arad), dar de exemplu directorul Palatului Culturii, Lazăr Nichi, nu permite ca întâlnirile lor să se desfășoare în sălile muzeului de relicve. Și mai important a fost gestul lui Ștefan Cicio Pop, care, în 1930, în calitate de președinte al Consiliului Arădean, în semn de protest că ministrul de Interne a interzis Consiliului Orășenesc din Timișoara să permită membrilor minoritari să vorbească în propria lor limbă, a dat citire hotărârilor adoptate atât în maghiară, cât și în germană. În 1934, în ciuda agitației ziarelor bucureștene, la moartea lui Barabás Béla, orașul Arad îi organizează acestuia o înmormântare publică și un mormânt într-un loc de cinste. Înmormântarea s-a ținut chiar în fața primăriei, la ea fiind prezent președintele român al Consiliului Local și chiar a fost arborat un steag de doliu pe clădire. Și ca să nu mai vorbim doar de declarațiile oficiale: în 1936, un ziarist de la Știrea a fost șocat că, cu ocazia sărbătorilor de Anul Nou, românii din Chișineu Criș au interpretat dansat csardasul maghiar în locul dansurilor lor naționale.

Rezumând cele de mai sus, putem afirma că maghiarimea arădenă a trăit perioada interbelică diminuată, dar nu zdrobită. Numărul membrilor comunității a scăzut, dar vorbitorii nativi de maghiară reprezentau încă majoritatea populației orașului. Deși a fost retrogradată pe plan secund în unele ramuri ale economiei, comunitatea maghiară avut totuși o influență considerabilă, iar cu ajutorul acesteia a întreținut și a refăcut rețeaua instituțiilor culturale pe care le deținea. Vorbind deschis, am putea

spune că stâlpii existenței maghiarimii arădene au fost slăbiți, dar au rămas fermi. Coloana vertebrală nu s-a rupt. Asta se va întâmpla abia după cel de-al Doilea Război Mondial, în timpul comunismului. Dar asta este o altă poveste.

Bibliografie

Cărți

- Rezultatele recensământului efectuat în țările coroanei maghiare la începutul anului 1891, volumele I–III Budapesta, Pesti könyvnyomda, 1893 (A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, I–III kötet Budapest, Pesti könyvnyomda, 1893)
- Recensământul din 1900 al țărilor coroanei maghiare, volumele I–X, Budapesta, Pesti könyvnyomda, 1902 (A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása I–X kötet, Budapest, Pesti könyvnyomda, 1902)
- Recensământul din 1910 al țărilor Sfintei Coroane Ungare, volumele I–VI, Budapesta, Atheneum Irodalmi és Nyomdai S.A., 1912 (A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása, I–VI kötet, Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1912)
- Anuarul statistic al României (România statisztikai évkönyve) 1923–1938.
- Almanahul Aradului, Arad, 1914. (Aradi Almanach, Arad, 1914.)
- Bakács M. – Némedy G.: Arad orașul meseriașilor. Arad, 1929. (Bakács M. – Némedy G.: Arad iparos város. Arad, 1929.)
- Barabás Béla: Memorii. Arad, Corvin, 1929 (Barabás Béla: Emlékiratok. Arad, Corvin, 1929)
- Berend T. Iván: Decenii critice. Budapesta, 1982 (Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.)
- Ciuhandu Gheorghe: Români din Câmpia Aradului de acum două veacuri. Arad, 1940 (Az aradi mezőségen élő románok két évszázada)
- Dumnici Alexandru dr.: Istoria Spitalului Municipal Arad. Arad, Gutenberg, 2015. (Dumnici Sándor, dr.: Az aradi kórház története. Gutenberg, Arad, 2015.)
- Egyed Ákos: Sat, Oraș, Civilizație. Kriterion, București, 1981 (Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Kriterion, Bukarest, 1981)
- Raport despre funcționarea școlii profesionale de stat de industrializare a lemnului și metalelor din Arad și a școlii de desen industrial aferente acesteia în anul școlar 1895/96, Arad 1896. (Értesítő az aradi állami fa- és fémipari szakiskola és a vele egybekapcsolt ipari szakrajziskola működéséről az 1895/96. tanévben, Arad 1896.)
- Gaal Jenő: Descrierea statutului economic, administrativ și cultural al comitatului Arad și al orașului liber regal Arad. Arad, Comitetul Monografic, 1898 (Gaal Jenő: Aradvármegye és Arad szabad királyi város közigazgatási, közgazdasági és közművelődési állapotának leírása. Arad, Monographia-Bizottság, 1898.)
- Gergely András – Zoltán Szász: După compromis. Gondolat, Budapesta 1978 (Gergely András – Szász Zoltán: Kiegyezés után. Gondolat, Budapest 1978.)

- Kehrer Károly: Învățământul public al orașului liber regal Arad și al Comitatului Arad din 1885 până în 1910. Réthy Lipót și fiul său, Arad, 1910. (Kehrer Károly: Aradvármegye és Arad sz. kir. város népoktatásügye 1885-1910-ig. Réthy Lipót és fia, Arad, 1910.)
- Kelemen Elemér: Profesorul în curentul istoriei. Pécs, Iskolakultúra, 2007 (Kelemen Elemér: A tanító a történelem sodrában. Pécs, Iskolakultúra, 2007.)
- Koudela Pál: Cetățenii din Košice înainte și după 1918 (teză de doctorat). Budapesta, 2005 (Koudela Pál: A kassai polgárság 1918 előtt és után (doktori értekezés). Budapest, 2005.)
- Lehoczky Attila: Schimbări ale numele străzilor din Arad (în decursul istoriei lor). Arad, Asociația Kölcsey, 2006 (Lehoczky Attila: Az aradi utcanevek változásai (történetiségükben). Arad, Kölcsey Egyesület, 2006.)
- Mikó Imre: 22 de ani. Budapesta, 1941. (Mikó Imre: 22 év. Budapest, 1941.)
- Nițu Adrian (coordonator) 2016. Arad. Economie și societate, vol. I–II.
- Gutenberg, Cluj-Napoca.
- Puskel Péter: Arad redivivus. Arad, „Alma Mater”, 1998.
- Puskel Péter: Aradul rămâne. Arad, „Alma Mater”, 1997. (Puskel Péter: Arad marad. Arad, „Alma Mater”, 1997.)
- Recensământul general al populației din 29 decembrie 1930, (Az 1930 december 29. népszámlálása) 1938–1940. București.
- Sabin Manuilă: Evoluția demografică a orașelor și minoritățile entice din Transilvania (Az erdélyi városok és etnikai kisebbségek népessége) Bukarest, 1929.
- Sasu Ioan: Politica economică a României între 1922 și 1928. (România gazdaságpolitikája 1922 és 1928 között). Edit. Academiei, București, 1981.
- Széll Lajos: Am trăit în Arad. Arad, Lutheranium, 2000 (Széll Lajos: Aradon éltem. Arad, Lutheranium, 2000.)
- Ujj János: Monumente de arhitectură din Arad. Oradea, 2008 (Ujj János: Arad építészeti emlékei. Nagyvárad, 2008.)
- Ujj János: Din istoria urbanizării Aradului. Arad, 2011. (Ujj János: Arad városiasodásának történetéből. Arad, 2011.)
29. Ujj János: Szántay Lajos și palatele lui. Szabadság-szobor Egyesület, Arad, 2013 (Ujj János: Szántay Lajos és palotái. Szabadság-szobor Egyesület, Arad, 2013.)

Presa

Cotidianul „A munka” 1920–1933

Știrea 1930–1938

Cotidianul „Aradi Közlöny” 1918–1938

Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Arad (Az aradi kereskedelmi és iparkamara közlönye), 1928

Revista „Magyar Kisebbség” 1926–1938

Internet

<http://adatbazisokonline.hu/>
<http://digitalia.lib.pte.hu/>
<http://fortepan.hu>
http://konyvtar.ksh.hu/index.php?s=kb_statisztika https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/
<http://www.proure.ro>
<https://posturi.wordpress.com/2012/01/11/istoria-aradului-in-imagini-partea-iii-fabrica-de-automobile-marta/>
<http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=80013>
<https://digitizare.bibliotecaarad.ro/lod/s/biblioteca/page/periodice>
<https://espacioinvestiga.org/home-hihd/global-data-hihd/dimension-hihdlife-espectancy/?lang=en>
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/adatok.html
<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1865>
<https://www.sports-reference.com/olympics/athletes/ne/emil-neidenbach-1.html>
https://www.hobbielektronika.hu/cikkek/detektoros_radio.html <http://www.bibl.u-szeged.hu/ha/eletmod/index.html> http://www.nyugatijelen.com/allaspont/puskel_peter/a_radiozas_uttoroi.php
 Muntean Tibor – Tények és vélemények ... 139
http://www.nyugatijelen.com/jelenido/szol_a_radio_szol_a_radio.php
http://www.proradioantic.ro/?x=articole&id_stire=128
<https://www.europeana.eu/portal/hu>
<http://mandadb.hu/>
http://www.radiomuseum.hu/muzeum_m.html

Documentele Arhivelor de Stat din Arad: Camera de Comerț, Industrie și Agricultură, Prefectura, Poliție.

Camera de agricultură
 Camera de Industrie și Comerț
 Chestura poliției
 Cooperative de credit și economice
 Inspectoratul industrial Arad
 Inspectoratul regional al muncii
 Prefectura județului Arad, acte administrative

Învățământul în limba maghiară între 1919 și 1948

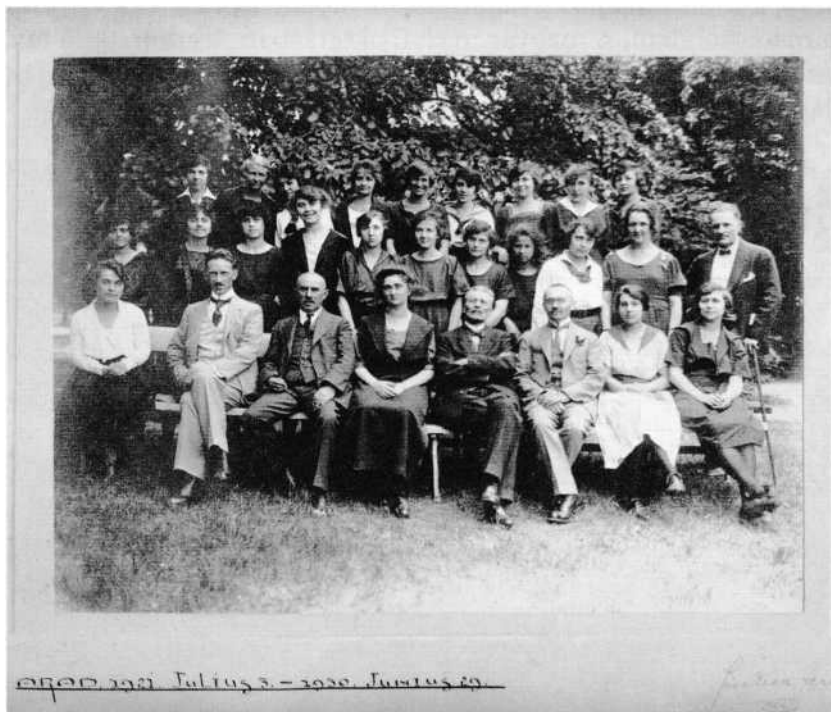
Autor: Ujj János

Traducerea în limba română: Gabriel Constantinescu

În anul destrămării imperiului, orașul Arad mai avea 12 școli populare și șase școli publice înființate în timpul Monarhiei dualiste. Din toamna anului 1919, instituțiile de învățământ au fost transformate în școli publice, astfel că orașul avea 18 școli primare și 7 școli care nu eliberau certificat de absolvire. Acestea erau situate pe străzile: Kapa (Căpitan Ignat) și Templom (Lucian Blaga), strada Gizella (Ardealul), Fűrj (Ciocârliei) din Rácfertély (Rațfertai), străzile Csutora (Condurașilor) și Mihály (Ep. Roman Ciorogariu) din Pârneava. Școlile elementare din Șega și Gai au fost mixte. Mai erau școli de băieți pe străzile: Kossuth (Mărășești), Kazinczy (Dr. Georgescu), Mosóczy (Grădiște), Szent Péter (Bd. Dragalina), Illés (Oituz), Gai periferie. În același timp școala de fete era pe strada Hassinger (Szántay Lajos). În Piața Ferenc (Piața Mihai Viteazul), respectiv Templom (Lucian Blaga) funcționa o școală civilă de băieți și o școală civilă de fete pe bulevardul Apponyi (Dragalina). În 1919, în aceste școli lucrau 98 de pedagogi, dintre care 8 israeliți, 5 români și 2 sârbi ortodocși, unul într-o școală de formare a profesorilor și unul într-o școală suburbană cu un singur profesor. Un număr de 4.586 de elevi din Arad au beneficiat de învățământ în limba maghiară, iar cei mai mulți elevi români au urmat școala de pe strada Mihály (Ep. Roman Ciorogariu). (Învățământul în limba maghiară la Arad. 26–27.)

Școala de fete cu două clase a fost deschisă în 1875 în clădirea de pe strada Batthyány Lajos (Episcopiei) nr.40-42 din centrul orașului. Acest teren este din al doilea deceniu secolului al XX-lea și a fost cumpărat de episcopia romano-catolică de Cenad și încredințat în grija surorilor din Ordinul Notre Dame, iar educația fetelor catolice a început în 1917. Școala de fete romano-catolice din Arad (a purtat acest nume până în 1948) a avut mereu o grădiniță alături. Deși în oraș se numea Zárda (Mănăstirea), nu era de fapt o mănăstire de maici. În scurt timp, școala a devenit populară în orașul Arad, iar în anul școlar 1920/21, în clasele I-IV, erau înscriși un număr de 267 de copii. La începutul anilor 1920, au început să construiască o școală cu două etaje în curte pentru a rezolva penuria cronică de săli de clasă. Anul școlar a început în jumătate din clădire în 1922, iar în 1924 au fost date în folosință ambele aripi. În anul școlar 1930/31 au urmat școala primară 235 de elevi, dar la acea vreme autoritățile au permis și funcționarea unei școli de fete cu patru clase. Pe lângă lecțiile teoretice, care ofereau alfabetizare generală, fetele au învățat și abilități practice în gospodărie. În timpul și după cel de-al Doilea Război Mondial, surorile au luptat cu curaj pentru cei persecutați, oferind mai întâi adăpost fetelor evreice și apoi germane în cadrul școlii. La examenul de absolvire a celor patru clase a școlii civile de fete, au participat și profesorii Liceului Romano-Catolic. (Vezi fotografia atașată!)

După venirea la putere a comuniștilor, la 26 iulie 1948, sora Gimes M. Franciska, directorul instituției la acea vreme, a fost nevoită să predea comitetului de preluare întreaga proprietate a școlii și a ordinului monahal. Au confiscat chiar și bunurile care asigurau îngrijirea zilnică a surorilor și a elevelor. În decurs de un an, surorile au fost

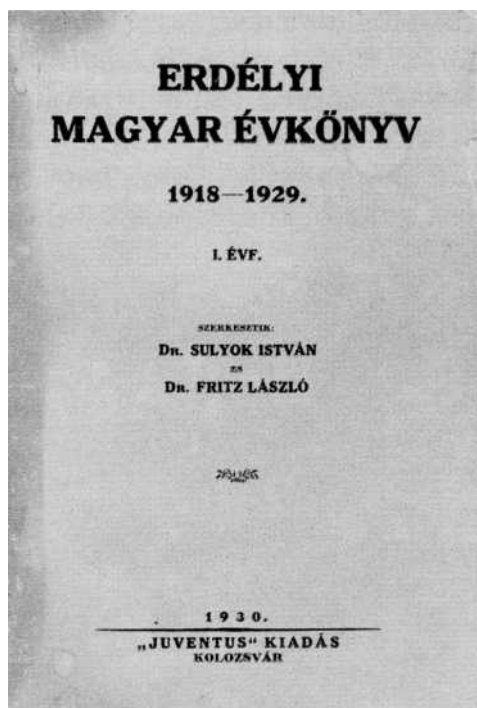
evacuate din clădire, școala a devenit proprietatea statului, iar acolo s-au deschis o grădiniță și o școală. (Aradi magyar ... 17–21)

Din 1919, școala pedagogică de învățători și-a continuat fără întrerupere activitățile ca școală confesională în clasa a opta. Dr. Teodor Botiș, a fost director pentru ambele școli, atât la cea de teologie și formarea învățătorilor. În 1923 s-a înființat și o școală de stat de formare a învățătorilor, iar cele două au fuzionat în 1927, pentru a deveni școală de stat de formare a învățătorilor sub numele de Dimitrie Țichindeal, iar apoi, în 1938, a redevenit școală confesională ortodoxă română.

Învățământul secundar în limba română nu avea precedent, trebuia creat. În 1919 s-a înființat liceul de băieți (Moise Nicoară) și cel de fete (Elena Ghiba Birta) de limba română. În primul an școlar, la institutul de învățământ s-au înscris 173 de elevi și 254 de eleve. Directorii au încercat să angajeze cei mai buni profesori. De la aceste instituții de învățământ au plecat personalități marcante ale culturii și științei românești, precum Aurel Avramescu, Tiberiu Popovici, Valeriu Novac, Caius Iacob, Paul Everac. În oraș s-au înființat și două licee industriale, precum și o școală secundară de comerț (celălalt a fost înființat la Lipova, în județ). În 1927, Liceul Iosif Vulcan a fuzionat cu Liceul comercial, astfel că s-a transformat dintr-o școală de patru clase în școală de opt clase și a luat denumirea de „Școala comercială superioară”. Învățământul secundar era supus taxelor de școlarizare în toată țara, așa că era destul de greu pentru copiii din păturile mai sărace să beneficieze de acesta.

Învățământul profesional a fost reorganizat după războiul mondial. Până în 1929, ucenicii erau pregătiți la locul de muncă în companii publice și private, în fabrici, ateliere, depozite și magazine, apoi au trecut la ucenicii instituționalizate în școli. Școala profesională din industria lemnului și a metalelor era deja un concept, iar în fruntea ei a fost numit legendarul Romulus Cărpinișan. Memoria sa a rămas vie în zilele noastre, o stradă din oraș purtându-i numele. Pe lângă aceasta, s-au înființat și alte câteva școli, de exemplu, în dreptul centralei termice feroviare a fost organizată o școală de ucenicie separată pentru conducătorii de locomotive, cazanieri, mașiniști, montatori de scule, iar în strada Kapa pentru fete (îndeletniciri canice). (Aradul... 583–585; Puskel Péter. Arad. 50–53.)

Asemănător localităților din județ locuite de maghiari, instituțiile de învățământ de stat din Arad nu s-au confruntat cu probleme de lipsă de spații. O serie de școli solide, spațioase, au fost construite în sate și în oraș la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Aproape toate încă își servesc scopul inițial. Nu același lucru se poate spune și despre învățământul în limba română, în special în zonele deluroase și muntoase. Pentru a remedia acest lucru, conducerea județului, în data de 2 noiembrie 1926, a adoptat regulamentul de construire a școlilor în așezările rurale ale județului. Costurile construcției acestora ar fi trebuit acoperite din bugetul administrației locale. Nu avem cunoștință de astfel de construcții în satele de șes ale județului. Legea privind învățământul privat, adoptată în 1925 a declarat școlile confesionale vechi din Transilvania drept școli private, a impus ca patru discipline să fie predate în limba română și a desființat autogovernarea școlară.

Unul dintre documentele importante despre schimbarea survenită în 1918, este Anuarul Ungariei Transilvane, apărut în 1930. Editorii, dr. Sulyok István și dr. Fritz László au prezentat situația maghiarilor minoritari ca organizare politică, economie, învățământ, biserică, populație, edituri de carte, strămutare etc.) dovedind cu date statistice, consecințele triste ale politicii discriminatorii.

În alcătuirea volumului au fost implicați experți și părți interesate din toate județele Transilvaniei. La colectarea datelor au participat aproape treizeci de persoane din județul Arad, printre care intelectuali de seamă, pastori, profesori, funcționari și artiști. Dintre colecții de date din Arad, putem aminti câțiva profesioniști excelenți și personalități cunoscute, precum dr. Konopi Kálmán, moșier, cultivator de cereale, dr. Krenner Miklós (Spectator), profesor, jurnalist, directorul muzeului dr.

Nichi Lazăr, politicianul Parecz Béla, deputat în parlament, pictorul Pataki Sándor, sculptorul Rubleczky Géza, jurnalistul Zima Tibor, președintele Camerei de Comerț.

În 1923, legea radicală, introdusă de ministrul Educației Constantin Angheliescu a desființat școlile elementare în limbile maghiară, germană etc. Copiii cu nume străine (sau percepute ca atare) nu li s-a permis să frecventeze școlile publice în limba minoritară. Conform legii, învățământul în limba maghiară a fost schimbat în limba de predare majoritară în multe localități, în ciuda protestelor părinților, iar profesorii au fost invitați de dincolo de Carpați, primind stimulente materiale importante pentru a se reloca. În rest, legea limita învățământul sătesc la șase clase, astfel încât elevii talentați care l-au absolvit nu și-au putut continua studiile, nici în școala civilă, nici în liceul care oferea diplomă de liceu. Elevii care au absolvit clasa au fost nevoiți să susțină un examen final în limba română pentru toate disciplinele studiate în limba maternă. Totodată, decretul de reglementare a învățământului religios din liceu a interzis admiterea în școală a elevilor de alte religii. Acest lucru a redus drastic numărul elevilor din instituțiile de învățământ religios maghiar, iar la Arad, elevii evrei care frecventau liceul catolic în număr mare au fost practic eliminați. Deși erau școli private, aceste instituții de învățământ nu puteau angaja niciun profesor fără permisiunea Ministerului Educației. (Erdélyi Magyar Évkönyv. 77-79) (Anuarul maghiar transilvan. 77-79)

Articolul 159 din lege prevede înființarea unei „zone culturale” în Transilvania, Banat. Profesorii care s-au mutat de dincolo de Carpați au primit o creștere salarială cu 50 la sută precum și 10 hectare de teren de la stat. (Marton, Jakabffy. 101)

În ultimul an al Primului Război Mondial, în vara lui 1918, a fost închis spitalul de război care funcționa în clădirea celei mai frumoase și mai mari instituții de învățământ a orașului, Liceul Regal Arad. După curățenie, anul școlar s-a deschis pe 6 septembrie. Pe parcursul celor patru decenii și jumătate din istoria instituției de învățământ, care a început în anul școlar 1872–73, anul școlar 1918–19 a fost ultimul, în care a început să funcționeze sub numele Liceul Regal Maghiar, în așa-numitul „octombrie trandafirii” 1918. După revoluția „octombrie trandafirii” și după proclamarea Republicii Populare Maghiare, epitetul regal a fost abandonat, iar numele a fost schimbat în Liceul Arad. Din cauza situației politice confuze, predarea a fost suspendată de mai multe ori.

Liceul Regal pe o carte poștală de epocă

După capitularea Puterilor Centrale, în oraș au intrat mai întâi trupe sârbești și apoi franceze. Patru săli de clasă au fost din nou rezervate militarilor francezi și astfel, după mai multe amânări, anul școlar a început abia pe 4 ianuarie 1919. În lipsa cataloagelor de clasă, totalul arată doar 543 de elevi pentru anul școlar 1918–19, dintre care doar 70 au susținut examenul de bacalaureat la sfârșitul anului. Doar pentru clasele paralele din primul an al liceului s-a păstrat un raport precis, nefiind emis Avizul obișnuit pentru anul școlar respectiv.

Trupele române au intrat în Arad la 17 mai 1919 și au numit imediat o nouă administrație a orașului și județului. Fostul notar șef, dr. Ștefan Angel (István) a fost numit la conducere. Clădirea Liceului regal Arad a fost preluată de statul român în mai 1919, încă înainte de semnarea tratatului de pace.

Asta în ciuda faptului că, în numele școlii, pe 31 mai dr. Metzger Márton, profesor de religie la acest liceu, i-a cerut ferm prefectului județului Arad, dr. Iustin Marșieu să renunțe la naționalizarea școlii, fiind o instituție înființată cu fonduri catolice.

Predarea oficială a clădirii a început pe 16 iulie, după încheierea anului școlar. La predare a fost prezent Nicolae Mihulin, directorul proaspătului înființat Liceu Moise Nicoară, dr. Nichi Lazăr, directorul liceului de fete, Sever Miclea, avocat și P.

Traian, Nicolin, directorul cotidianului Românul. Referindu-se la decretul prefectului de județ numit provizoriu și al Consiliului de conducere al Transilvaniei, directorul Burián János a fost chemat să predea fără deficiențe clădirea și inventarul liceului. Instituția de învățământ deținea o bibliotecă foarte bogată, care conținea mai multe tipărituri vechi foarte valoroase, precum și întregul material al săpăturilor arheologice efectuate de Dömötör László în județul Arad. Predarea a fost finalizată în perioada 23-24 iulie, și din acel moment, învățământul gimnazial maghiar din Arad a rămas fără clădire. Noua conducere a orașului nu a asigurat săli de clasă pentru instituția cu o istorie îndelungată.

Conducerea școlii, precum și Ordinul minorităților s-au angajat să soluționeze problema învățământului secundar din Arad. Ascaniu Crișan, celebrul director al Liceului Moise Nicoară, a sugerat ca în cadrul liceului român să funcționeze o secție maghiară, dar cunoscând condițiile, Burián János a respins-o, pentru că nu părea o soluție pe termen lung. Adevărul previziunii sale este dovedit de faptul că o serie de clase au rămas la început independente, dar la 1 septembrie au fost comasate în Liceul Moise Nicoară, ca un departament. Întrucât elevii de naționalitate maghiară și germană nu au reușit să stăpânească limba română într-un asemenea grad în decursul anului, încât să poată urma cursurile în limba română, Secretariatul de Stat a dispus ca în liceu să se deschidă cursuri în limba maghiară.

Astfel, în 1920 clasele III., IV., V. și VIII. au fost începute în limba maghiară, dar din cauza lipsei de elevi din anii următori, predarea în limba maghiară fost întreruptă treptat până în 1925. (Aradi magyar nyelvű. 6–10.)

Au fost făcute nenumărate memorii cu privire la situația școlii. Bihari Ödön, fiul lui Fischer Aladár, care locuia la Budapesta, a pus la dispoziție un memoriu prin care fosta conducere a școlii a încercat să demonstreze că realizarea clădirii a fost începută cu suma de 300.000 de coroane din donația Fundației Bibics și, în esență, și-a păstrat caracterul catolic pe tot parcursul existenței sale. Într-unul dintre răspunsurile Consiliului de Guvernare cu sediul în Sibiu, preluarea imobilului a fost justificată de faptul că a fost naționalizat în toamna anului 1918, în timpul Revoluției comuniste și a trecut din proprietatea statului maghiar drept proprietate a statului român. În Memorandum, ei au susținut în zadar că în toamna anului 1918 a dispărut doar adjectivul „regal” din denumirea școlii, chiar mai mult nu exista nicio lege sau decret guvernamental privind faptul naționalizării. Decizia a rămas, dar imobilul a intrat oficial în proprietatea statului român abia în 1935, când consiliul școlar al Liceului Moise Nicoară a compensat Fundația Bibics cu 465.375 lei. (Fundația a depus suma într-o bancă, care și-a pierdut valoarea din cauza inflației accelerate.)

La 12 august 1919, o delegație formată din șapte membri condusă de fostul primar Rezső Lőcs și dr.Lakatos Ottó, șeful Ordinului minorităților, s-a deplasat la Sibiu pentru a clarifica cazul școlii. Cererea lor nu a fost susținută nici de președintele Iuliu Maniu. Tot ce au reușit să obțină a fost că decretele Consiliului Guvernatorilor 12.642 și 16.886/1919 au dat acordul pentru înființarea unei școli confesionale romano-catolice.

După întoarcerea lor acasă, organizarea școlii a început imediat. Conducerea școlii, pentru a-și dovedi continuitatea legală cu Liceul Regal, a dat instituției de învățământ denumirea de Liceul Catolic Arad. Neavând sediu, conducerea școlii a încheiat un contract cu gimnaziul românesc de fete pentru a închiria patru săli de clasă pe bulevardul Dragalina (Apponyi) nr. 3, aflat la subsolul clădirii, iar apoi în anul școlar următor pentru folosirea a cinci săli de clasă cu școala comercială de băieți de la Károly király nr.36. (Erzsébet) (Piața George Enescu) în sălile de la demisol. În anul școlar 1919/20 au fost începute 16 clase de liceu, dar din cauza lipsei de săli, școala a fost planificată inițial să funcționeze în două schimburi.

După deschiderea liceului de băieți s-au înființat și grădinița romano-catolică și apoi școala elementară catolică. Sprijinul financiar pentru funcționare a fost asigurat de cei 34 de acri de teren arabil ai Ordinului minoriților, cele două podgorii ale sale și o parte din chiriile din imobilele de locuit, precum și veniturile din taxele de educație religioasă și eliberarea certificatelor de naștere. (Széll 42, 50)

Din cauza întârzierii în organizare, înscrierile au început abia în octombrie, dar taxa de școlarizare de 200 de coroane a trebuit să fie plătită într-o singură tranșă. În ciuda sumei mari, până la 1 noiembrie au fost înscriși 873 de elevi, dintre care 476 erau catolici, 99 reformați, 32 luterani, 1 unitar, 2 sârbi ortodocși și 263 israeliți. Până la sfârșitul anului școlar, statisticile s-au schimbat semnificativ, 20 de clase cu peste 1.000 de elevi erau consemnate în raportul de sfârșit de an. În ciuda aprobării scrise a Consiliului de Administrație, noul prefect al județului a declarat că nu va permite deschiderea școlii. Și-a justificat decizia cu următoarele:

1. 3/4 dintre elevii din școala catolică trebuie să fie catolici, iar conform rapoartelor, doar aproximativ jumătate sunt;
2. înainte de a începe învățământul școlar, profesorii sunt obligați să depună un jurământ de loialitate față de statul român;
3. în institutul de învățământ pot preda numai cadrele didactice născute pe teritoriul României și cu naționalitate română.

El a cerut toate acestea, deși tratatul de pace nu fusese încă semnat, deci problema cetățeniei nu fusese decisă. La atitudinea negativă a prefectului a contribuit și faptul că institutul a refuzat să plătească taxa foarte mare de 15.000 de coroane pentru cenzurarea manualelor.

În ciuda interdicției, duminică, 15 octombrie, Superiorul Lakatos Ottó a deschis ceremonial anul școlar 1919/1920 cu tradiționalul Veni Sancte (Vino, Duh Sfânt).

Pentru deschidere, prefectul a trimis o unitate de jandarmerie condusă de un agent al Siguranței. După deschidere, școala a fost închisă, conducătorii comunității religioase și cadrele didactice au fost audiate cu scopul de a prezenta cazul la o curte marțială. În perioada 31 octombrie – 17 noiembrie, timp de două săptămâni și jumătate, învățământul a fost suspendat din acest motiv. Atunci șeful Departamentului Religie și Culte al Consiliului de Guvernare, Dr. Valeriu Braniște, în stenograma transmisă prefectului, a pledat cu amabilitate cauza corpului profesoral al școlii.

În foaia matricolă se mai precizează că școlile confesionale sunt instituții private, deci oricine poate fi angajat ca lector, nu trebuie neapărat să fie cetățeni români.

În 1920, la sfârșitul anului școlar, care a început destul de greu, 52 din cei 67 de elevi ai claselor absolvente au promovat examenul de bacalaureat, sub președinția guvernatorului minoritar al provinciei dr. Monay Ferenc și în prezența directorului liceului de stat român și a comisarului guvernamental numit Pavel Percea.

Noul sistem început în 1919 a luat clădirile tuturor instituțiilor de învățământ de limbă maghiară care funcționează până atunci în Arad. Școala de stat pentru învățători (Preparandia), școala comercială, Moise Nicoară, Ghiba Birta și școlile civile au fost transformate în institute de limba română. În acestea, educația a început cu o oarecare lipsă de profesori.

Situația elevilor maghiari nu s-a schimbat nici în următorii doi ani de studii. În anii de școală 1920/21 și 1921/22, la liceul catolic au activat 46 de profesori în cele opt clase. În primul an menționat anterior, 1.185 de elevi, iar 1.131 în anul doi, au fost școlarizați în clase paralele cu un număr mare de elevi. Un eveniment semnificativ al primului an școlar a fost desființarea claselor mixte, așa că școala a trebuit să funcționeze cu clase separate pentru băieți și fete.

Repatrierea profesorilor a fost o altă lovitură grea pentru școală. Șase profesori au plecat în Ungaria în anul școlar 1920/21, iar șase în anul următor. În 1921, editorul de dicționar Burián János s-a pensionat, iar adjunctul său, Fischer Aladár, care i-a luat locul, a fost directorul școlii timp de 22 de ani fără întrerupere.

În aprilie 1921, Siguranța a arestat 18 elevi ai Liceului Romano-Catolic din Arad pentru că au participat la organizația „IME” (Asociația Tinerilor Maghiari). S-a declarat crearea organizației ac fiind un atac la adresa propriei securități a statului român. Tinerii au fost transportați la Sibiu, unde au fost aduși în fața unei instanțe militare, sub acuzația de conspirație împotriva statului. După câteva luni de anchetă, instanța militară a emis o achitare (în lipsa probelor incriminatorii), însă directorul general al zonei de învățământ Cluj-Napoca, printr-o decizie arbitrară, i-a interzis pe cei 18 elevi din toate școlile gimnaziale din România. Ca represalii la adresa instituției de învățământ, dreptul de publicitate al secției de băieți a școlii a fost suspendat la 22 decembrie 1921, iar decretul de interdicție a rămas în vigoare până la 22 februarie a anul următor. În acest timp, învățământul la clasele de băieți ale liceului a fost din nou suspendat.

Glattfelder Gyula, episcop al Timișoarei și Zima Tibor, reprezentant al Aradului în parlamentul, au încercat să acționeze în numele institutului de învățământ timp de trei luni la București, cu autoritățile competente. Într-o scrisoare din 27 iunie 1922, episcopul de Timișoara l-a informat pe directorul școlii despre ineficacitatea negocierilor. Citând din scrisoare: „Nu m-am așteptat niciodată la bunăvoința guvernului român față de școală, dar în timpul procesului de trei luni a trebuit să mă conving de răutatea sa. În țara asta, unde nu există legalitate și morală, singura certitudine rămâne o biserică având drept armă simțul dreptății, dar care nu poate promite intervenție și protecție reușită (...) „Nu pot comenta intențiile guvernului pentru că nu m-au informat. Pot spune confidențial ca l-am rugat cu tărie pe domnul Pteancu, dacă închide gimnaziul, să arate umanitate față de profesori și să le asigure locurile de muncă. El a dat dovadă de bunăvoință, dar nu a promis nimic solemn”.

Az aradi róm. káth. főgimnázium

1922. dec. 17-én, vasárnap d. u. 5 és 18-án, hétfőn d. u. 6 órai kezdettel
a KULTURPALOTN nagytermében az intézet felszerelése javára tartandó

Petőfi-ünnepélyének

műsora:

1. Kéler: Nyitány. Előadja az ifjúság zenekara.
2. Petőfi. Alkalmi költemény. Irtja és előmondja Reusz Magda.
3. Petőfi dalok. Éneklő az ifjúság vegyeskara.
4. *Ha férfi vagy...* Szavaltja Decker Ödön.
Arany Laciné. " Zima Jánoska.
5. János utcz. 1. rész. Zeneszöveg Szojtanovits. Jancsi: Boross Anna, Juliska.
Kölcsi Magda, először: Hársz Olga, mostoha: Édes Erzsébet, zongora kíséret: Kálász Mária.
6. Petőfi és költészet. Irtja és előmondja: Györfly Iván.
7. *Falu végén ártva* költemény. Éneklő az ifjúság vegyeskara.
8. *Sári nini*. Szavaltja Heggyessy Lili.
9. *Szeptember végén*. Szavaltja Kremer Mária.
10. *Két szöveg* Scenarium. Szereplők: Prohászka István, Gruber László, Kenderessy N. Katalin. Scenarium. Szereplők: Horváth Péter, Muzsnyai Zoltán; a zongorát játssza: Grál Vilma—Csiky János, Müller Erzsébet—Horváth Péter, Simay Ilona—Mészner István, Salacz Emma—Hady László. A zenét az ifjúsági zenekar szolgáltatja.
11. *Jönemélén*. Szavaltja Kertner Kálmán.
12. *Csodánpaj*. " Lengyel Vera.
13. *A kutyák dala. A farkasok dala*. Szavaltja Vágvölgyi Endre.
14. *Petőfi dalok*. Zongorán előadja Szicshó Magda.
15. *Egy gondolat két szemmel*. Melódrióna. Szavaltja Fránd Gyula, zongorán kíséri Édes Erzsébet.
16. *Az én lépcsőretem*. Szavaltja Steinhardt Lili.
A sivatag boronyja. Szavaltja Horváth Péter.
17. *Pudóris*. Tánccsopárók: Benkert Ida—Adler Béla, Simay Margit—Hehs Béla, Benkert Klára—Kenderessy László, Deutsch Jolán—Weichelt Alfréd, Fiedler Mária—Pataky János, Fiedler Klára—Prohászka István. A zenét az ifjúsági zenekar szolgáltatja.
18. Kéler: *Dalok*. Előadja az ifjúság zenekara.
19. *Petőfi dalok*. Éneklő az ifjúság vegyeskara.

—•••••—

A nagy célra való helyszíni felkészüléssel előjár a az értekezési nyitány az igazgatóság.

Glattfelder Gyula, episcop al Timișoarei și Zima Tibor, reprezentant al Aradului în parlamentul, au încercat să acționeze în numele institutului de învățământ timp de trei luni la București, cu autoritățile competente. Într-o scrisoare din 27 iunie 1922, episcopul de Timișoara l-a informat pe directorul școlii despre ineficacitatea negocierilor. Citând din scrisoare: „Nu m-am așteptat niciodată la bunăvoința guvernului român față de școală, dar în timpul procesului de trei luni a trebuit să mă conving de răutatea sa. În țara asta, unde nu există legalitate și morală, singura certitudine rămâne o biserică având drept armă simțul dreptății, dar care nu poate promite intervenție și protecție reușită (...) „Nu pot comenta intențiile guvernului pentru că nu m-au informat. Pot spune confidențial ca l-am rugat cu tărie pe domnul Pteancu, dacă închide gimnaziul, să arate umanitate față de profesori și să le asigure locurile de muncă. El a dat dovadă de bunăvoință, dar nu a promis nimic solemn”.

Dreptul (regulamentul) școlii la publicitate a fost suspendat din nou la 9 mai 1923, iar această prevedere a rămas în vigoare timp de opt ani. Observând greutățile cu care se confruntă învățământul liceal, Parohia Romano-Catolică a publicat un apel

în ziarele arădene, în care îi chema pe credincioși să doneze pentru construirea unei școli. Totodată, s-a hotărât încasarea unui impozit bisericesc de 600.000 lei pentru cumpărarea terenului și în scopul construirii unei clădiri. Societatea arădeană a fost mișcată de apel: mii de oameni au donat sume mici sau mari, s-ar putea spune că au adunat banii pentru noua clădire cărămidă cu cărămidă. Cea mai mare sumă a fost donată de familia baronului Neuman, ai cărei copii au studiat și au absolvit această școală.

Parohia a achiziționat două terenuri în strada Kálvin János (Vârful cu Dor, apoi I. Calvin) și unul în strada Pöltenberg Ernő (azi Transilvaniei) în spatele acesteia, iar aici a fost ridicată clădirea cu trei etaje în doar un an. Școala avea inițial 9 săli de clasă și o sală de sport, apoi au fost adăugate alte trei. Ulterior, deasupra gimnaziului au fost construite încă patru săli de clasă și tot atâtea săli de pregătire.

Clădirea a fost sfințită la 23 septembrie 1923 de către episcopul de Timișoara, Pacha Ágoston, care a condus dieceza de Timișoara ca reprezentant apostolic, după plecarea lui Glattfelder Gyula la Szeged. Conform hotărârii organismului reprezentativ al Bisericii catolice; clădirea pusă la dispoziția bisericii, de către instituțiile culturale și filantropice va fi folosită de liceul romano-catolic, respectiv cu toate anexele sale: internatul de băieți și celelalte spații. Referindu-se la drumul tumultuos al înființării școlii, directorul Fischer Aladár și-a început discursul de deschidere cu referințe literare: „Viața este o luptă și rătăcire, fie că se numește Adam, fie Ulise, fie Liceul romano-catolic din Arad (...) Dacă eroul lui Homer, după patru zile de răsturnări în marea furioasă, acesta cade în cele din urmă și sărută pământul, așa ar trebui să fie binevenită noua clădire, unde după patru ani de luptă și răsturnări, așa și Aradul și-a găsit cu siguranță o casă, Liceul Roamno-Catolic...”

Institutul de învățământ a fost făcut, dar nu avea niciun material didactic. Biblioteca, seminarul, colecțiile și instrumentele sale ilustrative au rămas în vechea clădire. După deschidere, a început și completarea echipamentelor lipsă: achiziționarea de mobilier pentru sala de istorie naturală, animale împăiate și planșe ilustrative. Câteva sute de volume din biblioteca școlii au fost primite de la Liceul Moise Nicoară, catalogate

ca fiind inutile pentru ei. Toate încasările din mai multe evenimente școlare au fost folosite pentru a cumpăra echipamente didactice. Directorul Fischer Aladár și-a oferit fotografiile cu valoare documentară, făcute în excursii, pentru care consiliul școlar i-a mulțumit printr-o scrisoare.

Întreaga activitate a ministrului român al Educației, Constantin Angheliescu, notoriu pentru reformele educaționale din anii 1920, a ignorat drepturile naționalităților cuprinse în tratatele de pace. De aceea, educația minorităților a fost aproape imposibilă. În 1924, Legea învățământului de stat, de exemplu, prevedea că cetățenii români care „uitaseră” limba maternă își puteau înscrie copiii doar în școlile românești. Cine este cetățean de naționalitate română a fost lăsat la judecata directorului școlii locale, nu la declarația celor implicați.

Conform Legii de bacalaureat din 1925, elevii de liceu, care frecventează școlile private naționale erau obligați să susțină examene în fața profesorilor din școlile publice. Aceștia trebuiau să susțină un examen scris pe parcursul semestrului și un examen scris și oral la sfârșitul anului, pentru care candidații trebuiau să plătească și o taxă de examen substanțială. Examinatorii au întrebat elevii și în limba română despre materiile studiate în limba maghiară. Școlile confesionale aveau dreptul de a elibera certificate de absolvire doar dacă aveau drept de publicitate. În lipsa acesteia, elevii puteau susține examene doar în școlile de limbă română (posibilitatea de a susține examene în limba maternă într-o școală publică dintr-un oraș apropiat nici măcar nu a apărut.) Din cauza acestor prevederi restrictive, numărul elevilor de la Liceul Catolic a început să scadă brusc.

Acest fapt este susținut și de afișarea numărului de solicitanți la examenul de bacalaureat : 1922/23 – 72; 1923/24 – 72; 1924/25 – 49; 1925/26 – 16. În doar patru ani școlari, numărul elevilor maghiari care înscriu la bacalaureat a scăzut la 22 la sută din anul de început!

Nu există înregistrări din anii 1926–31, deoarece rezultatele la înscrierea elevilor se regăsesc în registrele școlilor de limbă română în care și-au susținut examenele.

Locația examenului a fost întotdeauna comunicată conducerii școlii în ultimul moment. Potrivit scrisorii lui dr. Bihari Ödön, medic în Budapesta, fiul lui Fischer Aladár, referitoare la elevii care au absolvit în anul școlar 1927-28, aceștia au trebuit să călătorească la Timișoarasă ca să susțină bacalaureatul. Printre ei a fost și Neuman Ferenc, fiul mai mic al fratelui proprietarului fabricii Alfréd Neuman de Végvár, mai târziu proprietar al fabricii de textile. Au trecut cu succes obstacolul!

Pe lângă astfel de restricții, este evident că atât conducerea școlii, precum și Biserica Romano-Catolică, au solicitat în repetate rânduri ministerului să recâștige dreptul școlii la publicitate. În 1928, înainte de alegerile municipale, Ioan Georgescu, prefectul județului, a contactat organizația arădeană a Partidului Maghiar pentru a crea o coaliție electorală. Reprezentanții Partidului Maghiar, dr. Vicepreședintele Széli Lajos și Parecz Béla fost deputat în parlament, i-au cerut prefectului să intervină la autorități pentru restituirea dreptului de publicitate al școlii ca o condiție de cooperare. Prefectul binevoitor a încercat să îndeplinească cererea, dar ministerul a condiționat acordarea dreptului de publicitate de îndeplinirea a cinci puncte. Acestea sunt următoarele:

1. alături de director ar trebui să fie numit un director de studiu aprobat de minister;
2. numește profesori permanenți care să predea limbile română și franceză, precum și istorie și geografie;
3. profesorii care nu vorbesc perfect limba română ar trebui să susțină un test de limbă obligatoriu în luna august;
4. concediază cadrele didactice fără calificare suficientă;
5. desemnează un nou director care să-l înlocuiască pe Fischer Aladár.

Unele dintre obiecțiile ministrului nu au rezistat, întrucât disciplinele menționate erau predate de profesori de înaltă calificare, chiar și cu doctorate (vezi profesor de geografie dr. Schweitzer József, profesor de istorie dr. Bereczky Imre, iar Fischer Aladár era o personalitate indispensabilă învățământului maghiar din Arad. Este clar că Fischer Aladár a fost „ghimpele din coasta” ministerului. Disponibilitatea conducerii instituției de învățământ de a face compromisuri este demonstrată de faptul că liderii școlii l-au retrogradat pe Bérczy Lajos la gradul de profesor de școală civilă, în timp ce Göbl Alajos și Schweitzer József au fost nominalizați pentru funcția de director de studii spre aprobare. Totuși, acordarea dreptului de publicitate a continuat să fie amânată, cu atât mai mult, cu cât prefectul Ioan Georgescu a murit la 28 octombrie 1928, iar succesorul său nu a considerat ca fiind obligatorie promisiunea predecesorului său.

În noiembrie 1930, prezbiteriul parohiei romano-catolice trimite o stenogramă directorului Fischer Aladár, în care atrage atenția că în decretul ministerial de respingere a acordării dreptului de publicitate, „printre altele, activitățile politice ale profesorului Bérczy Lajos au fost contestate și, întrucât această obiecție ar putea constitui un obstacol în calea recunoașterii dreptului de publicitate (...)forul central a declarat că va interzice profesorului Bérczy Lajos și profesorului Burján Gyula să opereze în arena politică, și îi va înștiința despre acest lucru prin director”. Documentul oficial din data de 2 noiembrie profesorilor: Sima Dezső, dr. Buja Sándor și Strifler Ferenc să treacă, până la Crăciun, examenul de limba română.

Într-o fotografie făcută în 1930, după sfințirea imobilului, sunt toate cadrele didactice.

În rândul așezat din stânga: dr. Bereczky Imre, Sima Dezső, Fischer Aladár, Kara Győző, Göbl Alajos, dr. Schweitzer József.

În rândul în picioare din stânga: Bérczy Lajos, Strifler Ferenc, Buja Sándor, Schronk Jenő, Szócs Didák, dr. Berthe Nandor.

După mai multe respingeri, guvernul prin nota nr. 88.847 a acordat dreptul de publicitate la 12 iulie 1931 cu următoarele prevederi:

- școala să nu fie doar catolică în nume, ci să fie pătrunsă de spiritul creștin;
- comportamentul politic și ascultător față de autoritățile superioare este obligatoriu și justificat;
- stăpânirea perfectă a limbii române este obligatorie pentru toți profesorii.

Pentru a vedea cât de neîntemeiată este prima obiecție, iată primul pasaj din regulamentul disciplinar al instituției de învățământ impus tuturor elevilor:

„Numele școlii noastre: Aradi Róm. Cath. Liceu.

Natura confesională cere ca elevii de confesiune romano-catolică, dar și elevii care aparțin altor confesiuni creștine, ar trebui să acorde o atenție deosebită îndeplinirii îndatoririlor lor religioase, să ia în considerare treburile bisericii lor ca o chestiune a inimii lor și să devină membri credincioși, devotați și statornici ai bisericii lor.

Credința puternică vine nu numai cu răbdare, ci și cu un simț al aprecierii și al respectului față de credința celorlalți, întrucât toți suntem copiii lui Dumnezeu și, prin urmare, frați și surori, iar Hristos și-a vărsat sângele sfânt pentru noi toți, fără deosebire.

Salutul nostru: Laudetur Jesus Christus! (Lăudat să fie Iisus Hristos!)”

Instituția de învățământ s-a bucurat de drept de publicitate doar trei ani, în 1934 acesta a fost din nou suspendat. La 6 august 1934, ministerul a sesizat școala prin Oficiul regional de învățământ Timișoara că, în urma controlului inspectorului șef

Dr. Fischer Aladár

Pteancu, Consiliul Permanent al Ministerului a lipsit în mod arbitrar liceul de dreptul la publicitate prin decizia nr.867/934, fără ca cel puțin să se conformeze cu formalitățile legale. În ciuda restricțiilor, la școală s-a desfășurat o predare de înaltă calitate, iar elevii absolvenți și-au găsit locul în viața academică. Unul dintre elevii școlii, Göbl László (mai târziu și-a schimbat numele de familie în Gáldi), a publicat o serie de traduceri literare românești în zierele locale. La Szeged a obținut o diplomă universitară cu specializarea în franceză și română. A devenit un excelent lingvist, iar din 1940 a fost ales membru corespondent al Academiei, apoi consultant de specialitate. Dicționarul maghiar-rus și rus-maghiar, creat împreună cu Hadrovics László este folosit și astăzi.

Ca o consecință a acestui decret, numărul elevilor de la școală a continuat să scadă drastic, în 1935 la doar 180 și în 1936, doar 128 au urmat școala secundară maghiară. În școală, în a doua jumătate a anilor '30, lucrau 12 profesori titulari, dar pe lângă ei mai erau și profesori la plata cu ora. Personalul didactic obișnuit: Fischer Aladár (latino-greacă), dr. Bereczky Imre (Istoria maghiară-latină), dr. Berthe Nándor (maghiară-germană), Blédy Géza (franceză-maghiară), Blénessy Béla (gimnastică), Firneisz (Fábián) György (fizică-chimie-matematică), Göbl Alajos (germană-latină), Hajós Imre (desen-proză), Schronk Jenő (matematică-fizică), dr. Schweitzer József (științe ale naturii – geografie), Szócs Didák (religie), Ürmösi Jenő (muzică). (Ujj. 103–122)

În ciuda circumstanțelor dificile, școala a funcționat pe toată perioada dintre cele două războaie mondiale și nu a încetat nici măcar într-un singur an. Elevul Karczagi, Sándor în articolul său: „Pentru cei care intră în viață”, tânărul își reînvie „spiritul de viață” în imaginea următoare: „Acum e rândul nostru, băieți! Pe noi, pe speranțe mari, pe cei care ne-au ascultat până acum, să demonstrăm că vom fi demni de spiritul viitorului și al trecutului Transilvaniei”. Réhon József rezumă astfel posibilele explicații pentru supraviețuirea școlii:

- Școala a avut orchestră simfonică de mulți ani.
- Directorii și profesorii institutului pun foarte mult accent pe educația fizică și pe sport.
- Profesorii școlii au ținut în viață Asociația Kölcsey.
- Au participat la redactarea unor publicații precum: Vasárnap (Duminică) și Fecskés Könyvek. (Cuiburi de carte)
- Anunțurile lor au apărut și în publicațiile maghiare. Dr. Berthe Nándor, Bérczy Lajos, Blédy Géza, Burián János, Firneisz György, Fischer Aladár, Halmágyi Samu, Kara Győző, dr. Krenner Miklós, dr. Schweitzer József, Sima Dezsó au publicat continuu.

Pictorul Hajós Imre, profesorul de desen al școlii, a fost editorul grafic și ilustratorul revistei Vasárnap.

Kara Győző și Pataky Sándor (profesorul de desen al școlii din 1948) și-au asumat un rol de o importanță abia măsurabilă în săpăturile de la locul execuției martirilor. (Péter. Réhon. 36–37.)

Din cauza supraaglomerării învățământului școlar de ucenici din Arad, din 1938, în principal tinerii maghiari care au aplicat au fost respinși. La propunerea președintelui parohiei, dr. Széll Lajos, au obținut permisiunea de a înființa o școală de ucenicie în limba maghiară. Școala a început în toamna anului 1940 și a funcționat până în 1944 cu 160-280 de ucenici pe an. Pentru acoperirea costurilor cursului s-a organizat balul catolic, apoi timp de doi ani ceaiul catolic, iar în 1940 Ziua Școlii Maghiare. În acea zi, 1.000 de elevi care frecventau școala catolică au participat la evenimentul cultural și sportiv, care a ținut toată ziua, de la terenul clubului Arad Athletic Club (mai târziu CFR, apoi Vagonul). Un eveniment rar din istoria sportului orașului și care a fost văzut de 5.000 de părinți, rude și persoane interesate. (Széll. 50)

În 1939, prin mijlocirea lui Széll Lajos, conducătorul parohiei catolice, primele trei clase (din opt) ale școlii au primit dreptul de publicitate. Din păcate, acest fapt nu a ajutat școala, în 1940 doar 8 (opt) elevi au promovat examenul de bacalaureat, ei alcătuind întregul efectiv al clasei absolvente.

În ciuda circumstanțelor foarte dificile create de autorități, elevii absolvenți ai școlii până în 1948 au produs multe excelențe în știință, cultură și educație, precum chimiștii Winkler Lajos și Fodor Gábor și cercetătorii farmaciști Rácz Gábor (universitar, academician) și Rácz Erzsébet Kotilla. Lingviștii Gáldi (Göbl) László și Schütz István, regizorul de film Fehér Imre, directorul de mare companie și politicianul Heinrich Sándor, diplomatul Almási Kálmán. Foști elevi precum Berthe Nándor, Fábíán György, Calvasina Károly, Ficzy Dénes și Steinhübel Zoltán au devenit profesori renumiți și conducători ai institutului. (Peter, Réhon. 33–49)

Declanșarea celui de-al doilea Război Mondial a îngreunat și mai mult situația învățământului maghiar. În iunie 1941, statul major al armatei române a rechiziționat clădirea școlii, în care a fost instalat un spital militar german. După aceea, cursurile școlii s-au ținut în mai multe locații: în pensiunea de pe strada Flórián (Ceaikovski, acum Turnului), în unele încăperi ale Ordinului minorităților și în săli închiriate ale altor școli.

Tot în 1941, ca urmare a măsurilor antievreiești ale regimului Antonescu, elevii evrei au fost excluși din școlile altor confesiuni. Drept urmare, în acel an a luat ființă Liceul Evreiesc, care a închiriat un bloc de apartamente pe strada principală, de lângă Palatul Cenad. La această școală au predat profesorul de engleză Amigó Sándor (1918–1998) și Schön István, care a fost directorul Liceului Mixt Maghiar între 1951–1957. O mențiune deosebită trebuie făcută pentru eforturile cadrelor didactice de a înlocui materialele didactice, biblioteca și mijloacele vizuale confiscate rămase în vechea clădire.

Scrisoarea șefului Comunității Romano-Catolice din Arad adresată directorului János Burián la 19 aprilie 1921 atrage atenția și asupra străngerii și adăugării instrumentelor liturgice. Datorită acestuia, în clădirea ridicată în 1923 a fost creată

o bibliotecă de științe ale naturii, precum și săli de clasă pentru materiile: fizică-chimie, geografie și desen, toate bine dotată. În 1922, biblioteca profesorilor avea 1.027 de cărți, iar cea de tineret 1.539 de cărți. Până în 1935, fondurile bibliotecilor se dublaseră, depășind deja 5.000 de volume. După moartea lui Aladár Fischer, în decembrie 1943, administrația a fost preluată de dr. Berthe Nándor. Acesta a preluat conducerea, dar școala nu a mai primit niciodată dreptul de publicitate.

Războiul a trecut relativ repede prin oraș, dar singura schimbare în situația școlii a fost că din toamna anului 1944, în clădire a funcționat spitalul militar sovietic, în locul celui german. Învățământul se desfășura în încăperile pensiunii, precum și în încăperile puse la dispoziție de Ordinul minoriților. În ciuda acestui fapt, numărul elevilor a început să crească într-un ritm rapid. La sfârșitul anului școlar 1945–46, au absolvit Liceul Catolic Arad 21 de elevi, 25 la sfârșitul anului 1946–47 și 34 de elevi în 1947–48. Pe de altă parte, ultima clasă a promovat (cu succes) examenul de bacalaureat la Oradea, prin decret al ministrului educației.

În 1948, un capitol din istoria școlii a fost închis. Prin hotărârea Marii Adunări Naționale, organul legislativ care a intrat sub controlul Partidului Comunist, mijloacele de producție au fost naționalizate, iar apoi a fost introdusă și reforma școlii. În consecință, școlile confesionale au încetat să mai existe, toate instituțiile de învățământ au devenit proprietatea statului, iar profesorii clerici, care predau până atunci au fost demși. Institutul de învățământ din Arad a primit și o nouă denumire, (Liceul Mixt Maghiar) și director al școlii a rămas dr. Berthe Nándor. Au fost puține schimbări în cadrul corpului profesoral: János Gnant, Dénes Ficzay, György Fábrián, Ion Scrima, József Schweitzer, György Szántó au rămas oameni de bază.

Personalități

Burián János (1852–1926)

(Născut la Szemeth, Bratislava 1852, decedat în decembrie 1926, Ungaria) a predat greco-latină și istorie. A predat la Trencsén, apoi la Losonc, iar în 1899 s-a mutat la Arad. A fost numit director în 1900. S-a pensionat în 1921 și a plecat în Ungaria. A editat dicționarele de maghiară-latină (1899) și latină-maghiară (1902) pentru elevii de liceu. Comedia sa, Frații Terrentius a fost publicată pentru prima în 1912, iar apoi a fost jucată la Teatrul Național din Budapesta.

Fischer Aladár (1882–1943).

S-a născut în județul Hont din Ungaria Superioară, a studiat la Kosice, apoi a obținut diploma universitară la Budapesta. În 1905, a intrat în Liceul Regal din Arad, ca asistent profesor de greco-latină. A efectuat serviciul de primă linie, a luptat de-a lungul întregului prim război mondial, dar la sfârșitul acestuia, s-a întors pe malurile râului Mureș. A devenit o personalitate marcantă a vieții școlare și culturale maghiare din Arad. A fost președintele Asociației Kölcsey, a editat primul număr al revistei

Havi Szemle (Buletinul lunar (1943) și a scris multe articole și recenzii în ziare. În fiecare an, a organizat o excursie de studiu cu elevii săi la monumentele istorice și peisajele frumoase ale țării. O placă comemorativă, pe holul școlii îi păstrează memoria. (Fischer Aladár et. 95–134.)

Glattfelder Gyula (1874–1943)

Episcop romano-catolic. A fost confirmat preot în 1896, iar în 1900 a înființat Colegiul Szent Imre la Pesta și apoi la Buda. În 1911, a fost confirmat episcop de Cenad. Ulterior, întrucât activitățile sale au devenit imposibil de realizat după destrămarea imperiului, el a transferat sediul episcopiei de la Timișoara la Szeged. Pentru această decizie, autoritățile române l-au expulzat din România. Din 1923, dieceza a fost condusă de Augustin Pacha. Episcopul Glattfelder a fost numit arhiepiscop de Kalocsa în 1942, dar nu și-a putut ocupa scaunul din cauza unei boli. Atunci Papa i-a acordat titlul de arhiepiscop.

Zima Tibor (1882–1937)

Jurnalist, specialist economic. S-a născut la Battonya și a obținut doctoratul în drept la Budapesta. În Arad a devenit angajat al Aradi Közlöny și apoi al Függetlenség (Independența). Din 1917, a fost redactor-șef la Aradi (Erdélyi) Hírlap. Ziarul Aradul. A fost un excelent expert economic și a înființat și un ziar intitulat Tőzsdei útmutató (Ghidul Bursei). A fost secretarul Camerei de Comerț și Industrie Arad până în 1926. În 1922, a fost ales deputat în Parlamentul României, ca reprezentant al Partidului Maghiar. A murit la Arad în 1937, iar Miklós Krenner (Spectator) s-a deplasat de la Cluj-Napoca la Arad pentru înmormântarea sa, pentru a rosti cuvântul de adio.

Pacha Ágoston (Augustin) (1870–1954)

Episcop romano-catolic. A fost confirmat ca preot în 1893, din 1901 a fost grefier episcopal la Timișoara, din 1911 a fost canonic și director al episcopiei. Între 1923 și 1927, a condus dieceza de Timișoara, ca guvernator apostolic și apoi ca episcop. A fost membru al Senatului României, între anii 1939-1944. În 1950, a fost arestat de poliția politică română și condamnat la 18 ani de închisoare, pe baza unor acuzații false. În 1954, grav bolnav și complet orb, a fost eliberat pe neașteptate din închisoare. A murit patru luni mai târziu.

Berthe Nándor (Viena, 1896–1994, Gyöng)

Tatăl său a fost transferat din capitala imperiului pentru a sluji la Arad. Aici, la școala elementară din Zsigmondháza, a învățat corect maghiara. A absolvit Liceul Regal în 1915, de unde s-a mutat la Budapesta pentru a studia la facultatea de arte liberale a universității. A obținut o diplomă germano-maghiară și un doctorat în literatură germană. Din toamna anului 1922 a predat ca profesor la Liceul Catolic, al cărui director a fost și între 1943 și 1949. A fost activ și în cadrul Asociației Kölcsey

până la închiderea sa. Din 1949, timp de zece ani, a predat în școala înființată în clădirea fostei mănăstii, iar apoi la liceul maghiar, până la pensionare. Și-a petrecut ultimul deceniu al vieții alături de fiica sa, locuind în Ungaria.

Bibliografie

- Arad – permanentă în istoria patriei /Arad – állandóság a haza történetében/. Arad, 1978.
- Az aradi magyar nyelvű oktatás 1919–1997. Emlékkönyv. Arad, 1997.
- Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. I. évf. Kolozsvár, 1930. 73–84.
- Marton József, Jakabffy Tamás. Az erdélyi katolicizmus századai. Gloria Kiadó. Gyulafehérvár, 1999.
- Péter András, Réhon József, Iskola a Kálvin János utcában Irodalmi Jelen Könyvek. Arad, 2011. 5–76
- Puskel Péter, Egy évszázad a munkásképzés szolgálatában. In Arad marad. Arad, 1997. 50–53.
- Puskel Péter, Iskola a vészkorszakban. In Arad marad, Arad, 1997. 56–57.
- Puskel Péter, Magyar gimnázium Aradon. In Arad marad. Arad, 1997. 40–49.
- Réhon József, Iskola a Kálvin János utcában I–VI. Nyugati Jelen, 2010. ápr. 8., ápr. 13., ápr. 23., május 5., május 7., május 9–10.
- Széll Lajos dr., Aradon éltem (önéletrészlet). Kölcsey Egyesület. Arad, 2000.
- Ujj János, Az aradi magyar nyelvű középfokú oktatás 1919–1941 között. Aradi évszázadok. Kölcsey Egyesület, Arad, 2012.

Biserici între 1919–1948

Autor: Ujj János

Traducerea în limba română: Gabriel Constantinescu

Biserica Romano-Catolică

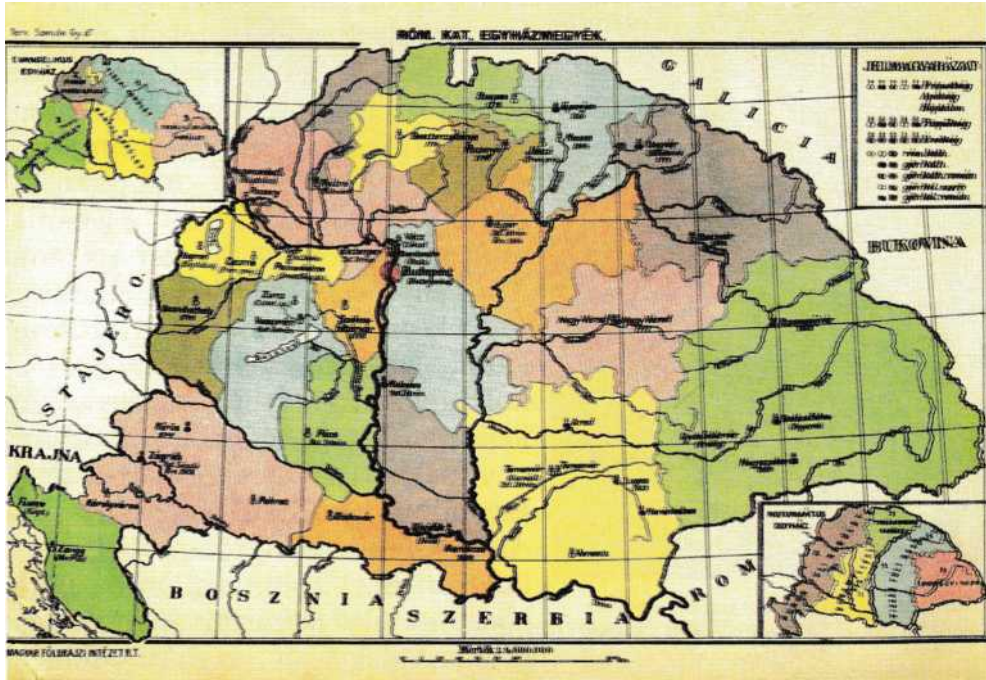
În 1919, o parte semnificativă a teritoriului fostelor episcopii Csanád(Cenad), Nagyvárad(Oradea) și Szatmár(Satu-Mare) a fost transferată statelor nou formate sau mult extinse, România, Serbia și Cehoslovacia. (Károly Kogutowitz. Atlas. 20.).

În România, atât rezoluțiile de la Alba-Iulia, cât și Tratatul pentru minorități de la Paris, semnat în 1919, au asigurat libertatea religioasă deplină în toată țara. În 1923, noua Constituție a României a asigurat în mod similar egalitatea tuturor bisericilor care funcționează în țară. Contrar celor afirmate la începutul documentului, textul articolului 22, a declarat ca Biserica Ortodoxă este privilegiată. Legea de organizare a Bisericii Ortodoxe, publicată doi ani mai târziu, a ridicat ortodoxia la rangul de biserică conducătoare. (Marton, Jakabffy. 99) Cadrul legal, nu foarte clar, a fost dat, iar condițiile pentru aplicarea a ceea ce s-a dorit inițial, erau departe de a fi create. Mai mult decât atât, încălcarea legilor, regulamentelor și promisiunilor au continuat netulburate, puterile semnatare nu au monitorizat respectarea libertăților prescrise și au închis ochii la încălcarea lor.

Destrămarea Imperiului după Primul Război Mondial a desființat și Episcopia unificată de Cenad. Până atunci, suprafața de 34.912 kilometri pătrați a eparhiei număra 913.712 credincioși din populația totală a Banatului, de 2,2 milioane. În această zonă erau 6 arhidiaconate, 28 de protopopiate și 255 de parohii. (Anuarul maghiar transilvan. 41) Din 1920, dieceza a fost împărțită în trei eparhii: zona mică Szeged-Cenad, Timișoara în România și Becicherecu Mare, Subotica și Novi Sad în Serbia.

Episcopul Glattfelder Gyula (1874–1943), care nu a recunoscut împărțirea arbitrară a episcopiei și restrângerea semnificativă a bunurilor bisericesti, a fost interzis pe teritoriul României. Pe 11 martie 1923 și-a luat rămas bun de la susținătorii săi din Banat în scris. Câteva părți din scrisoarea sa pastorală, trimisă din străinătate, au fost șterse de cenzura românească. (Szekernyés. 111–112). Mai întâi episcopia a avut sediul la Szeged, ca mai apoi, Sanctitatea Sa Papa l-a numit Arhiepiscop, însă din cauza bolii nu a putut să-și îndeplinească funcția, i s-a dat titlul de Arhiepiscop emerit. În anul 1923, partea românească a episcopiei (160 de parohii cu cca. 450.000 de suflete) a fost ridicată la rangul de Nunțiatură Apostolică. Canonicalul Ágoston

Pacha a fost delegat ca guvernator. În 1930, i s-a acordat rangul de episcopie, iar dr. Pacha Agoston a fost confirmat episcop. (Erdélyi Egyházaink Évszázadai. 56–76) (Secolele bisericilor noastre transilvănene. 56–76)

Consiliul de Guvernare al Transilvaniei (Consiliul Dirigent) a publicat pe 19 august 1919, prima lege agrară, care a servit practic la confiscarea terenurilor bisericesti. Legea din 1921 prevedea exproprierea completă a proprietăților bisericesti, în timp ce anul următor cuprindea aplicarea practică a celor două legi anterioare. Potrivit acesteia, au fost confiscate 277.513 de acri din cei 290.570 de acri deținute de cele patru parohii catolice din Transilvania, Banat și Partium, adică 98 la sută din suprafața totală. În cazul bisericii calvine, proporția a fost de 40,5%, în biserica unitară de 63,5 %, iar în biserica luterană de 7%. (Marton, Jakabffy. 99–100)

La momentul destrămării imperiului, în orașul Arad existau trei biserici romano-catolice: cea a Ordinului Minorților în centrul orașului și două la periferie: Aradul Nou (pe atunci încă o localitate independentă)

Înscăunarea festivă a primului episcop la Timișoara dr. Pacha Agoston în 26 noiembrie.

și Gai. În Gai, deși era considerată o parohie independentă, slujeau preoți din Ordinul minorit. Întrucât nu au existat schimbări sau construcții semnificative în viața parohiei după 1919, nu vom discuta în detaliu. Călugării minoriți au slujit în Aradul Nou de la începutul secolului al XVIII-lea, iar preoții din anii 1930 încolo.

Parohia centru

Casa de Cultură din curtea bisericii minoriților

Krenner Miklós afirma în 1930 că „imediat după destrămarea imperiului, minoritățile erau extrem de suspecte în ochii autorităților, dar după aceea a venit mai întâi renașterea catolică, apoi impulsul celorlalte confesiuni”. (Arad, 39.)

Mănăstirea minorită arădenă a aparținut din punct de vedere organizatoric provinciei comune numită după Sfânta Elisabeta a Ungariei și a Transilvaniei. După pacea de la Trianon, a devenit foarte dificil să se mențină legătura cu conducerea regională rămasă în țara-mamă, așa că s-au întreprins demersuri pentru refacerea provinciei separate a Transilvaniei, care exista deja între 1627 și 1714. În 1926, a fost înființat un comisariat minorita (Ordin). Comisarii săi numiți au fost P. D’André Krizosstom (1926–27) și P. Pazsitny Bonaventura (1927–31).

În cele din urmă, concordatul încheiat între Vatican și România a fost ratificat de Parlamentul român, la 11 iunie 1929. Conducătorii ordinului au fost: P. dr. Pazsitny Bonaventura (1931–39), P. Lakatos Ottó (1939–42), P. Mihály Novak (1942–44), P. János Duma (1944–62). A fost ultimul călugăr care a locuit în mănăstirea arădeană până în 1949, când a fost arestat, în anii de închisoare a fost înlocuit de Oláh Ferenc până în 1951, iar după arestarea sa, Laschober Herbert din Lugoj a oficiat până în 1956. După eliberare, János Duma a fost „exilat” în Dobrogea, iar Oláh Ferenc a fost lider al ordinului.

În perioada de până în 1948, două persoane carismatice au ocupat funcția de paroh: între 1919 și 1942, dr. Lakatos Ottó, apoi dr. Gruber Ernő. Lakatos Ottó este creditat cu construcția clădirii Liceului Catolic, construcția școlii de fete în curtea

Zărda condusă de surorile ordinului Notre Dame și construcția Centrului de Cultură a Minorităților în curtea bisericii. (Matekovits, *Minoritățile Aradului au vărsat...* 13–15) După moartea sa (1942) dr. Vass Tibor a devenit paroh. Întrucât Palatul Culturii a devenit proprietatea orașului, viața culturală maghiară din Arad a rămas fără sediu, iar Ordinul minorităților s-a ocupat de realizarea unui alt edificiu. În 1926, la aniversarea a 700 de ani de la moartea Sfântului Francisc de Assisi, în curtea mănăstirii minorite a fost construit Centrul Cultural Minorit proiectat de arhitectul Szömörkényi Rudolf (Rezső). Decorarea interioară a căminului cultural este meritul arhitectului József Weil, pentru care a primit Crucea de Cavaler Lateran de la Papa Pius al XI-lea. (Puskel, *Aradi történetek.* 22–23.). În perioada dintre cele două războaie mondiale, acesta a devenit centrul culturii publice maghiare la Arad, iar Asociația Kölcsey și-a continuat activitățile literare și artistice aici, deși până în 1949 sediul său a fost oficial în Palatul Culturii, a cărui construcție de altfel a și inițiat-o. „Minoritățile entuziaști, pătrunși de importanța și de tradiția zilei de 6 octombrie, slujesc cu toată puterea lor în fața bisericii și a mulțimii de maghiari adunate. Centrul lor cultural frumos, recent construit este deschis tuturor”, a scris Krenner Miklós în 1930. (Arad, 39.) Până în 1948, în Centrul cultural a funcționat și tipografia editurii Duminică .

În 1928, Ordinul minorităților a înființat și un Centru cultural la Lugoj, unde și-a transformat în acest scop unul dintre imobilele sale, însă în 1948, clădirea a fost naționalizată. . (Erdélyi magyar évkönyv. 53.) (Anuarul maghiar transilvan. 53.)

Între cele două războaie mondiale, când clădirea Liceului Regal (azi Moise Nicoară) a fost naționalizată de statul român, Liceul Romano-Catolic Arad a fost înființat sub patronajul Parohiei minorite, care era fortăreața învățământului în limba maghiară din Arad până în 1948. Printre părinții minoriți, care au predat acolo religia îi amintim pe: Szöcs Didák, Gruber Ernő (a predat și latină) și Oláh Ferenc. (Matekovits. 14–16)

În afară de grija spirituală, Biserica Catolică și-a asumat un rol doar în viața culturală a limbii materne, nu a intervenit în viața politică, nu a condus campanii electorale, părinții minoriți nu și-au asumat funcții. În ciuda acestora

în semn de recunoaștere a autorității profesiei, preotul dr. Lakatos Ottó (decedat în 1942, înmormântat în Cimitirul Eternitatea) a fost ales consilier fără drept vot de către consiliul județului în 1934.

Dintre activitățile culturale ale mănăstirii și parohiei minorite, menționăm lucrarea începută în 1918 sub titlul *Jurnalul Bisericii Catolice*, care din 1921, sub titlul *Duminică*, a devenit una dintre cele mai importante reviste de cultură din Transilvania, cu apartență bilunară. Aici au publicat Monay Ferenc, Wild Endre și Kulcsár Sándor. Revista a apărut până în noiembrie 1940, când autoritățile au interzis-o. De asemenea, editura și tipografia, numite și *Duminică* au tipărit multe cărți literare de înaltă calitate și albume pe teme religioase. Dintre cei mai cunoscuți artiști plastici care colaborează cu editura, trebuie să îi evidențiem pe profesorii arădeni: Hajós Imre, Soós István și Pataky Sándor, precum și pe artistul vizual și pictorul bisericesc Wolf Károly. În această perioadă, un consiliu bisericesc de 100 de membri l-a asistat pe preotul paroh

aflat în funcție. Între 1936 și 1944, funcția a fost deținută de avocatul dr. Széli Lajos, care și-a rezumat activitățile în autobiografia sa „Am trăit în Arad”. În ea a menționat și construcția bisericii din cartierul Grădiște și a capelei din cartierul Cadaș-Silvaș. S-a ridicat și ideea construirii unei case de rugăciune în Mureșel, dar construcția acesteia a fost împiedicată de cel de-al doilea Război Mondial. (Széli. 81–83)

Parohia Micălaca

Situată astăzi în zona urbană a orașului Arad, istoricul Márki Sándor a scris în monografia sa, despre Micălaca ca fiind prima parohie din secolul al-XII-lea. Ea este menționată deja sub numele Mikelaka, dar și sub numele de Itelaka. Parohia făcea parte din donația regală către prevestul din Orod. În 1333–1334, a avut un preot paroh cunoscut sub numele Elek.

Așezarea a fost depopulată în vremea turcilor și în timpul războaielor de eliberare, iar biserica sa parohială nu s-a găsit nicăieri. În 1676, în ultimii ani ai stăpânirii turcești, nu se menționează vreo biserică romano-catolică, dar în așezare locuiau 30 de familii catolice, care formau o parohie comună cu arădenii. Pe lângă acestea au mai fost consemnate și 14 familii calviniste, potrivit lui Rácz Károly (Istoria parohiei Zărand . 139, 215). În 1678, un număr semnificativ dintre frații de credință au promis de asemenea să construiască o biserică. Satul a fost populat abia în secolul al XVIII-lea, iar acolo s-au stabilit majoritatea românilor.

Istoricul arădean Pavel Vesa menționează în istoria sa a bisericii grecești orientale din Ómikelaka (Monografia Aradului, 1999. 234–235) că în cadrul așezării a existat o biserică mică, modestă (nu este pomenită confesiunea), care însă a fost izolată de la începutul timpurilor. (Pavel Vesa. 119) Nu i s-a putut determina locația aproximativă și orientarea.

În secolul al XIX-lea, populația catolică a așezării independente de atunci aparținea parohiei Cinci coline, aflată la câțiva kilometri mai spre est. La începutul secolului trecut, în sat locuiau 400 de familii catolice, dar timp de șaisprezece ani nu s-a oficiat nicio liturghie pe plan local. După destrămarea Imperiului, franciscanii din Mănăstirea Maria Radna au preluat de bunăvoie grija spirituală a credincioșilor din Micălaca. În primăvara anului 1921 p. Jugh, un preot franciscan din Mănăstirea Maria Radna a făcut o cerere către autoritățile din București, cerând permisiunea de a construi o biserică în Micălaca. Ministerul a acordat permisiunea de a colecta donații timp de trei ani. Cu permisiunea episcopului Glatzfelder Gyula (a insistat asupra titlului de episcop de Cenad), comitetul de construire a bisericii s-a format pe 21 august. Comitetul l-a ales președinte pe feroviarul pensionar Faragó Gyula,

ca trezorer pe Szilvási György, muncitor al fabricii de vagoane, pe comerciantul Pálmay János și ca membri pe reprezentanții feroviarilor din Somló și Szigetvár. (Schmidt Rozália)

Cu permisiunea episcopului, Schmidt Rozália a început o acțiune de colectă pentru construirea bisericii. A scris un jurnal de călătorie până în vara anului 1923. „Colecta unei fete spre folosul bisericii catolice din Micălaca”. În cei trei ani, a călătorit și colectat din Banat ,până în Valea Jiului, Oltenia, București, porturile de pe Dunăre, Moldova și în toată Transilvania. Potrivit jurnalului său mănăstirile și congregațiile bisericesti au donat pentru construcția bisericii, dar și persoane particulare, indiferent de confesiune: romano-catolici, protestanți, ortodocși, chiar evrei. Printre donatori se numără monseniorul Majláth Gusztáv Károly, pe atunci și episcop de Alba-Iulia, care se afla într-un turneu de confirmare. Așezarea, anterior independentă a fost anexată orașului Arad după noua reformă administrativă românească din 1925, iar de atunci a devenit un cartier periferic al orașului. Planurile pentru biserică au fost realizate de arhitecții Tritthaller Ferenc și Nachnébel Ödön. Biserica construită a fost sfințită la 18 august 1929, în cinstea Maicii Domnului. La intrarea în biserică a fost montată o placă de marmură pentru a immortaliza evenimentul.

Inscripția plăcii:conține textul:

Biserica a fost construită pe un
teren donat de de HEHS VILMOS și soția sa
n. FÖLDES MARGIT, prin osteneala colectei făcută
de ROZÁLIA SCHMIDT, cu contribuția multor credincioși
evlavoși, pentru Gloria lui Dumnezeu și pentru mângâierea
sufleteasă a credincioșilor romano-catolici din Micălaca.

A fost construită pentru a sluji mântuirii
spirituale a credincioșilor

Constructori:

TRITTHALLER FERENC și
NACHNÉBEL ÖDÖN

august 1929 18.

În anii 1990 a fost înălțată turla bisericii, iar în galerie a fost instalată orga de la biserica Erszeg, realizată de constructorul arădean de orgi Dangl Antal.

Pictura din altarul principal cu Adormirea Maicii Domnului, realizată de către pictorul arădean Károly Wolf, a fost restaurată de Daszpek Károly. în anul 2015, Dr. a fost instalat în turnul bisericii un nou clopot donat de către profesorul universitar dr.Dumnici Sándor.

Din 1987, preotul paroh al Parohiei Micălaca, care are aproximativ 1.800 de oameni, este ft. Balogh László. Biserica este situată la Calea Radnei nr.121.

Parohia Grădiște

Numărul credincioșilor romano-catolici din Arad a crescut semnificativ deja din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Comunitatea arădeană a apelat de mai multe ori la Episcopia Cenadului, cerându-i să înființeze o nouă parohie în oraș. După 1880 s-a început chiar o colectă pentru o nouă biserică, pe care episcopia a susținut-o și ea semnificativ cu fonduri. Până la urmă, orașul a cheltuit banii pe altceva, așa că nu s-a construit nicio biserică. Chiar și după construirea noii biserici minorite din centrul orașului inițiată de Czirjék Csák Alajos, nu a existat suficient spațiu pentru a găzdui pe cei aproximativ 25.000 de credincioși. Duminică dimineața, erau oficiate cinci liturghii (una în germană și patru în maghiară), iar după-amiaza a fost celebrată o slujbă.

După primul război mondial, moșiile Mosóczy și Gutzjár (zona Grădiște), care fuseseră împărțite în parcele, au început să fie locuite și s-au înființat noi străzi. În cel de -al treilea deceniu al secolului, locuitorii cartierului Grădiște și-au pus problema ridicării unei biserici. După obținerea semnăturii de aprobare a autorităților orașului și a episcopiei, firma de arhitectură Krón L(ajos?) și Vandracssek Ignác, fondată în 1925, a fost încredințată cu conceperea proiectului. Biserica a fost construită între 1928 și 1930 și numele constructorilor sunt consemnate pe o placă în interiorul bisericii, în dreapta intrării. Printre altele, compania a avut și alte proiecte cum ar fi: fabrica de zahăr, precum și câteva imobile de locuințe colective. Intrarea în biserică cu un singur turn construită pe strada Războieni (Apaffy) este orientată spre drumul principal.

Sfințirea a avut loc la 21 septembrie 1930. Sărbătoarea a început la ora 7 dimineața cu slujba în biserică din centrul orașului. După două ore, credincioșii din centrul orașului au părăsit biserică, iar aproximativ două mii dintre ei au pornit pe drumul principal spre suburbiile de nord, spre biserică care urmează să fie sfințită.

Evenimentul a fost relatat în detaliu de ziarul Aradi Közlöny. Procesiunea a început cu binecuvântarea episcopului diecezei Timișoara, Pacha Augustin, care la ora 10, a ajuns în preajma bisericii. Acolo, episcopul și credincioșii au fost întâmpinați de Dr. Lakatos Ottó în numele clerului, de Pintér Lajos în numele populației locale, în timp ce elevii de clasa întâi de gimnaziu Horváth Imre și Haller Mária i-au întâmpinat pe episcop cu un buchet mare de flori în numele tinerilor. Sosirea procesiunii a fost întâmpinată de sunetul clopotelor și cântarea Sfintei Inimi a lui Isus, interpretată de corul de copii. În fața bisericii Dr. Pázsitny Bonaventura, superiorul Ordinului minorit a ținut un discurs de bun venit. În jurul bisericii s-au adunat aproximativ 10-

12 mii de credincioși din Arad, Sânleani, Livada, Sânpaul, Glogovăț (Vladimirescu), Iratoș, Gai, Aradul Nou, Zimandul Nou, Zimand Cuz.

Liturgia de sfințire s-a săvârșit la altarul în aer liber de lângă biserică și a fost celebrată de episcopul Pacha Ágoston care a sfințit și noua casă a lui Dumnezeu, în cinstea lui Sfântul Iosif. Pictura de pe altarul bisericii îl înfățișează pe tâmplar, tatăl lui Isus Cristos, îngenuncheat în fața copilului Isus, care stă așezat pe brațul mamei sale. Wild Endre a rostit predica de sărbătoare.

La inițiativa Bisericii Catolice, a fost înființat și un cămin de zi, unde între 50 și 65 de copii au primit zilnic îngrijire și supraveghere deplină prin grija Ordinului Minorităților. (Széli. 50) Preoții slujeau alternativ în parohie, dar parohi ai bisericii au fost și câțiva călugări venerabili ai Ordinului Minorit. Lista preoților parohi: Kulcsár Mihály, Karácsonyi István, Szöcs Didák, p. Ádám (?), Györfi Imre, Mezey Tibor, Pápes Péter, Manóver Péter, Balázs Lajos, Siegmeth György (Georg), p. Oláh Ferenc, Vöö Péter, p. Vormittag Imre, p. Benöcs Zoltán, Sánta István, Bíró Lajos, Balázs Károly, Szabó Péter, Kalapis Damián.

Parohia Șega

A treia clădire ridicată de către biserica catolică din suburbiile Aradului, între cele două războaie mondiale, a fost cea de pe Calea Pecicăi (Calea Aurel Vlaicu) Potrivit surselor locale, înainte de asta, credincioșii se adunau într-o biserică improvizată. Clădirea în stil modern a fost proiectată de arhitectul certificat Dömötör László (n. 1889, Arad) în biroul său de pe strada Kölcsey 7 (acum Ilarie Chendi). Acesta a fost numit inginerul orașului în 1914. Profesional, a fost considerat un expert în construcții din beton. Printre clădirile bisericesti din Arad au fost construite după planurile sale sinagoga ortodoxă și bisericuța din cartierul Silvaș. Lucrările coordonate de către acesta la biserică au fost finalizate în 1936. Până atunci, credincioșii romano-catolici mergeau la liturghie în centrul orașului sau în Gai.

Interiorul bisericii este opera artistului plastic Soós István (1898–1966). S-a mutat din Budapesta la Arad încă din copilărie și a fost un excelent artist și profesor. În Șega, a sculptat și pictat altarul principal, masa de slujire, cele două altare laterale și masa de lectură cu motive maghiare. Dintre lucrările sale din județul Arad se remarcă biserica romano-catolică Pâncota, pictată împreună cu Wolf Károly.

Biserica din Șega poartă hramul Sfintei Tereza Mică de Lisieux. Aceasta s-a născut pe 2 ianuarie 1873, la Alençon într-o familie profund religioasă cu nouă copii.

Cinci fete din familie au devenit călugărițe. Când Teréza avea zece ani, s-a îmbolnăvit grav și apoi a avut o viziune cu Maria Fecioara, care i-a zâmbit. Această viziune i-a influențat întreaga viață. Ea a intrat în Ordinul carmelitelor și și-a încredințat toată ființa lui Isus. În timpul scurtei sale vieți, ea s-a dedicat mântuirii sufletelor și întăririi bisericii sale. Autobiografia sa a fost tradusă în multe limbi și a fost tipărită în peste 400.000 de exemplare.

Timp de treizeci de ani, biserica și congregația Șega au aparținut Parohiei Minorite din centrul orașului, iar călugării minoriți săvârșeau liturgia în biserică. Datele despre botezați, căsătoriți și morți din Șega pot fi găsite și în registrele minoriților.

Datorită construcției de locuințe la scară largă, începută după anii 1960, populația cartierului Șega a crescut vertiginos. În 1967, creșterea numărului de credincioși a făcut ca Șega să devină o parohie independentă, primul ei paroh fiind părintele minorit Héjja János (1918–1984).

Biserica din cartierul Cadaș-Silvaș

Cartierul Silvaș din Arad (și-a primit numele de la numeroșii pruni care erau plantați în grădini și străzi) este încadrat între așezarea Cadaș (numită după Kádas Kálmán, notarul orașului care a parcelat zona) și cartierul Bujac de pe malul drept al Mureșului Mort. La început, locuitorii săi erau români, maghiari și sârbi. Maghiarii erau romano-catolici și, între cele două războaie mondiale, mergeau la biserica din centrul orașului.

În anii 1930 a apărut ideea de a construi o mică biserică. Planurile pentru biserică au fost întocmite de inginerul constructor Dömötör László. Biserica este construită din cărămidă, iar turnul său este din lemn, din care un singur clopot cheamă la liturghie locuitorii zonei.

Până în anii 1960, preoții bisericii minorite romano-catolice din centrul orașului țineau aici slujbe în fiecare duminică și în zilele de sărbătoare, pentru cei 50-60 de credincioși care se adunau. Nu a existat niciodată o biserică separată, nașterile, căsătoriile și înmormântările erau ținute în registrele din centrul orașului.

Parohia Aradul Nou

Noua parohie din Aradul Nou a fost sprijin duhovnicesc pentru populația germană (șvabă) stabilită în zonă în trei valuri succesive în secolul al XVIII-lea. Având în vedere că

un număr semnificativ de catolici vorbitori de limba maghiară au locuit și în Mureșul aparținând parohiei (partea dintre Mureș și Canalul Țiganca), în secolele XIX și XX, un capelan, care era alături de paroh, le slujea mereu. Câțiva dintre preoții parohi erau maghiari, care țineau o liturghie separată pentru credincioșii de limbă maghiară. Acest obicei s-a păstrat până în ziua de azi.

Prima orgă a bisericii a fost realizată în Germania în 1839. După ce a fost lovită de fulger, a fost restaurată în 1890 de către maestrul constructor de orgă Dangl Antal

(Anton) din Arad. Actuala orgă este creația lui Wegenstein Lipót și a fiului său, care dețineau o companie de construit orgi din Timișoara. S-a păstrat cutia originală de orgă Dangel, înlocuindu-se doar mecanismul. A fost inaugurată la 26 septembrie 1912, în timpul vizitei episcopului Glattfelder Gyula, când a confirmat tineretul din Aradul Nou și l-a instalat ca preot paroh pe Mayer Ker. (Cristian) János. Printre altele, acesta a lucrat pentru mai multe ziare maghiare. Pentru prima dată în regiunea noastră, a scris un elogiu despre tânărul Bartók Béla care a concertat în Banat. Orga a mai fost restaurată în primul deceniu al secolului XXI de Anton Metz, un organist și istoric muzical născut la Banat și care locuiește în Germania.

Cele șapte picturi mari în ulei pe pânză de pe peretele lateral al bisericii s-au născut și ele sub influența barocului, dar originea lor este necunoscută. (Probabil un dar de la citorul bisericii, Eötvösi Zsigmond Lovász.) Cele șapte tablouri îi reprezintă pe: Maria cu Micul Iisus, Întoarcerea fiului risipitor, Coborând de pe cruce, Isus și femeia păcătoasă, Isus predicând în biserică, Isus conducând neguțătorii ieșiți din biserică, și într-un tablou de dimensiuni mai mici Sf. Florian, într-un cadru mai împodobit și aurit. Madonna cu Pruncul, aflat la intrarea în amvon este o copie bine executată a picturii lui Raffaello Sanzio, marele pictor italian al Renașterii. (Cel care a realizat copia tabloului nu și-a semnat lucrarea.) În peretele bisericii se află un rezervor de apă sfințită mai mare, din marmură albă, cu desen ornat, cu inscripție maghiară, care a fost realizată de Domány József, din Arad, proprietar de vie și mare comerciant de vinuri, furnizor al curții imperiale. Este cavaler al Ordinului Crucii Franz Iosif și a donat bisericii, în memoria soției sale, Schenberger Ágnes, care a murit la 19 octombrie 1911. Biserica are 32 de bănci de lemn cu nouă locuri fiecare, care au fost achiziționate în 1897. După un an, au cumpărat Statuia inimii lui Iisus, așezată deasupra altarului lateral din stânga, precum și un potir. În 1936, Altarul mare de marmură a fost construit în timpul preotului paroh dr. Kienitz Károly Géza (în locul stilului baroc anterior), proiectat de celebrul arhitect arădean Weil József (Josef) și executat de firma specializată în sculptură în piatră Calvasina. Altarul a fost sfințit la 21 iunie 1936, de către episcopul de Timișoara, Pacha Ágoston. (Monitorul Arădean, 23 iunie 1936)

Potrivit tradiției, în Aradul Nou au fost ridicate două statui în cinstea Sfântului Ioan Nepomuk, ambele pe partea cu numere impare a drumului principal (acum Calea Timișorii). Vizavi de poștă, într-o nișă din gardul unei case, din 1754 până în 1949 a existat o mică statuie a lui Nepomuk sculptată din piatră, pe care se putea citi următoarea inscripție:

M. L.
C. L.
1754
R. E. N. E. F. D. 1793
1854

Statuia a fost scoasă din piața publică doi ani mai târziu, de autoritățile comuniste care au ajuns la putere în decembrie 1947. Cu grija parohului Kienitz Géza, a fost

transportată la muzeul județean ca relicvă istorică, însă nu a fost niciodată expusă acolo.

Biserica Reformată

În 1893, Csécsi Nagy Imre, care fusese până atunci ajutor de duhovnic, a devenit ales în unanimitate, preotul bisericii. Odată cu dezvoltarea orașului, a crescut semnificativ și numărul credincioșilor reformați. Conform recensământului din 1910, congregația din Arad număra deja 7.661 de suflete. Pastor principal a fost Fábíán László (fiul academicianului Fábíán Gábor). Episcopia Aradului a aparținut sectorului 5 al Bisericii Reformate Maghiare. După destrămarea imperiului, în data de 4 decembrie 1920, Sulyok István, episcopul de Bihor, a convocat reprezentanții eparhiilor arondate la o adunare generală în scopul organizării. Cei prezenți au declarat în unanimitate că vor înființa o autoritate districtuală a bisericii pentru aceste zone. Autoritatea de stat pentru probleme bisericesti nu a luat în considerare decizia, și i-a încredințat lui Sulyok István administrarea parohiilor. Adunarea ținută la Oradea în 1921 a declarat în mod repetat formarea districtului bisericesc reformat Királyhágómellék. Atunci, episcopul ales Sulyok István a depus jurământul împreună cu colegii săi. În 1926, numărul credincioșilor din districtul bisericii era de 236.699, care erau organizați în 182 de biserici mamă, 10-10 biserici fiice și filiale și 480 de biserici neafiliate. Arădenii reformați au fost transferați la Eparhia Timișoara

Necesitatea extinderii bisericii din Arad, cu o sală de rugăciune a fost realizată de membrii congregației, iar în anul 1925 planurile arhitectului Szántay Lajos au făcut posibil acest lucru. Deasupra sălii de rugăciune a fost construită și o galerie. Actuala orgă a fost realizată în 1927 de către compania Wegenstein Lipót și Fiul din Timișoara și a fost mutată în noua galerie, deasupra sălii de rugăciune. O altă extindere a complexului de clădiri a avut loc în anul 1938, când, pe baza planurilor arhitectului Dömötör László, s-au construit lângă biserică alte spații, făcând astfel o legătura mai strânsă între casa lui Dumnezeu și preoți. (Eparhia Reformată de Arad... 10–14. 2017)

Biserica evanghelică-luterană

Până în 1919, bisericile evanghelice din județul Arad erau așa-numita Biserică Evanghelică Maghiară 1. A aparținut districtului 1 Bányá. Credincioșii erau locuitorii de limbă germane, dar și o

mare parte de credincioși, vorbitori de limba maghiară, la fel ca și cei din regiunea Tisei. Partea de est a acestor două sectoare a fost transferată statului român. (Kogutowitz Károly, Atlas. 20.)

După Tratatul de pace de la Trianon, a început adunarea evanghelicilor transilvăneni. La Arad, Eparhia Evanghelică este înființată sub conducerea supraveghetorului Purgly László și a diaconului Frint Lajos. În perioada 7–8 iulie 1922 a fost înființat Cartierul Bisericii Evanghelice Sinod-Presbiteriane al Mărturisirii

Augustiniene din România. Autoritățile nu au permis evanghelicilor ardeleni să aleagă un episcop până în 1926. La 3 aprilie 1927, districtul bisericesc evanghelic maghiar din Transilvania a fost în cele din urmă recunoscut ca supraintendență. Frint Lajos (1850–1940) din Arad, care i-a organizat pe evanghelicii maghiari dispersați și i-a unit într-o comunitate, a fost ales ca supraveghetor al acesteia. „Superintendentul luteran este un model al unei persoane echilibrate”, a scris Krenner Miklós despre el (Arad. 39). El se odihnește într-un mormânt de familie ornat din Cimitirul Central Eternitatea, împreună cu fiul său Sándor, un excelent otorinolaringolog. Deși statul român a recunoscut supraintendența, nu a cedat niciodată cei 100 de acri de teren, pentru a asigura stabilitatea financiară a acesteia. Orga bisericii din Arad a fost construită în 1929 de către compania Wegenstein Lipót și fiul din Timișoara. Superintendentul, care a murit în 1940 la vârsta de nouăzeci de ani, a fost însoțit la locul său de odihnă veșnică din Cimitirul de Sus (Eternitatea) de conducătorii și membrii tuturor confesiunilor orașului. (Puskel. Istoria arădene. 119.) În locul lui, cele 19 parohii din districtul bisericesc l-au ales ca superintendent pe Argay György, paroh din Timișoara. (Erdélyi Egyházaink Évszá- zadaí. 295–311) (Secolele bisericilor noastre transilvănene. 295–311)

Comunitatea evreiască

Jakab Steinhardt, succesorul primului rabin șef de renume internațional al Aradului, Aron Chorin, a ținut pentru prima dată slujbe în limba maghiară în sinagogă (28 aprilie 1845). Cantorul Stengel Dávid și notarul Rosenberg Lipót au fost printre liderii proeminenți ai comunității evreiești. După 1850, numărul membrilor comunității evreiești a ajuns la 10-11 la sută din populația orașului.

Conform unui decret emis în 1840, evreilor li se permitea să practice orice meserie. Drept urmare, în 1848, 57% din populația israelită care locuia în oraș trăia din mica industrie. În 1852, au fost deschise 12 școli de pregătire profesională pentru tinerii evrei, care au funcționat cu succes până la naționalizarea din 1948.

Pe vremea rabinului șef Rosenberg Sándor (1885–1909), numărul credincioșilor din Arad a crescut semnificativ; în 1910, la recensământ, 7.811 de oameni din oraș s-au declarat israeliți. Marea majoritate dintre ei au indicat însă maghiara ca limbă maternă. Rabinul-șef a încercat să scoată iudaismul din izolare, a încurajat relațiile cu creștinii și chiar căsătoriile mixte.

Conducerea comunității religioase era formată din doi președinți, un președinte de consiliu școlar, doi reprezentanți ai comunității religioase și trei membri evidențiați de sinagogă. Lui Rosenberg (d. 1909) i-a succedat dr. Vágvölgyi Lajos devenit rabin-șef (decedat în 1941). Dr. Somogyi Gyula, autorul ultimului volum al monografiei județene, a scris: „rabinii săi șefi au fost de multă vreme bărbați pregătiți din punct de vedere academic, de obicei cu diplome de doctorat, care se bucură și de o reputație națională de oratori de prim rang”. (Somogyi. 25.) În predicile sale în limba maghiară Vágvölgy și-a ridicat cu curaj vocea împotriva pogromurilor sovietice din Polonia și Ucraina și împotriva oricărei persecuții religioase.

De remarcat că la începutul secolului al XX-lea în Mureșel , care aparținea județului Timiș, au fost în evidență 35 de oameni de credință israelită, care, spre deosebire de ortodocșii și romano-catolicii locali, aveau propriul lor lăcaș de cult în așezământ.

După Primul Război Mondial, pe teritoriul anexat României (conform recensământului din 1910) locuiau 182.294 de oameni de credință mozaică, dintre care 70,11 la sută se considerau vorbitori de limba maghiară. În județul Arad, acest raport a fost de 96,1 la sută, așa că este firesc ca limba folosită în serviciul religios să rămână maghiară. Potrivit celor implicați, „singura realizare după destrămarea imperiului este egalitatea și libertatea religioasă scrisă în Constituție, pe care evreii din Vechiul Regat au primit-o în dar în actul de pace. Pe de altă parte, evreii din zonele alipite, au avut doar o reducere a drepturilor pe întreaga linie”. (Erdélyi magyar évkönyv. 109–110.) (Anuarul maghiar transilvan. 109–110.)

Mișcarea sionistă care a început în secolul al XIX-lea „a suscitât foarte puțin interes în această regiune, a fost mai mult o mișcare teoretică, decât un efort real: nu poate deveni cu adevărat ebraică”, a declarat profesorul și jurnalistul Krenner Miklós între cele două războaie mondiale. Rezumând experiențele șederii sale de decenii la Arad, el a adăugat: „În afară de un așa-zis antisemitism social abia vizibil și un strop de anticreștinism, nu am experimentat niciodată vreun resentiment adânc înrădăcinat nici la sfârșitul războiului sau la începutul păcii” (Arad. 39.)

Trebuie subliniat următorul aspect: comunitățile evreiești s-au adaptat noilor circumstanțe și au început să se autoorganizeze.

În 1921, la Arad a luat ființă clubul sportiv Hakkoah (Forța), organizat la nivel național, cu secții de tenis de masă, gimnastică, atletism și fotbal. În 1929, doctorul Kupfer Miksa, medic și scriitor (sub numele de Raffi Ádám) a înființat organizația Wizo, care promovează conștiința națională de sine a femeilor evreice.

Din 1940, în timpul dictaturii militare, situația evreilor din Arad s-a înrăutățit și ea. Pe lângă cei aproximativ 11.600 de evrei care trăiau în oraș, comunitatea trebuia să asigure asistența și pentru cei 1.600 de emigranți din Transilvania de Nord și Bucovina.

După insurecția României din al Doilea Război Mondial, în septembrie 1944, unitățile maghiare au mărșăluit în oraș timp de nouă zile. Unsprezece evrei arădeni au căzut victime ale atrocităților comise în timpul ocupației.

Din 1945, situația credincioșilor mozaici s-a îmbunătățit: au primit licențe de comerț și afaceri, până la naționalizare au înființat o cantină pentru săraci, un spital, o școală și un club sportiv (cu sediul în strada Zrínyi, acum strada Vasile Goldiș). 12 delegați arădeni au participat la Congresul Sionist Transilvănean, ținut la Timișoara în 1946. Liderii comunității religioase, au devenit farmacistul dr.Rényi Tibor, apoi din 1948 medicul dr.Singer József. Sioniștii au publicat la Arad și revista „Întoarcerea acasă”, dar autoritățile comuniste au interzis-o după două numere. După aceea, a fost publicat Buletinul Comunității Evreiești de Rit Occidental, ziar editat în limba română de rabinul șef dr. Schönfeld Miklós și farmacistul de orientare comunistă,

dr. Sándor Szántó. (Nițu, Adrian coordonator. 507–509). După război, în calitate de rabin-șef al Aradului, dr. Schönfeld Miklós a lucrat pentru satisfacția publicului, a preluat și grija spirituală a membrilor rămași ai comunității ortodoxe.

Biserica Baptistă Maghiară

Misiunea baptistă organizată în Ungaria a început în 1873, când a sosit și predicatorul Henrik Meyer (n. 1842) din Germania. A călătorit metodic prin așezările din Ungaria și Transilvania. Sub conducerea sa, în Gyula au fost botezate opt persoane, printre care cei trei (Kornya/ Cornea Mihály, Tóth Mihály și Lajos János) care sunt menționați în istoria bisericii drept „apostoli țărani” și care propovăduiau doctrinele creștine în limba poporului. În 1877, în Monarhia Austro-Ungară erau doar 4.000, în 1918 deja au fost numărați 24.000 de bapțiști. Credința baptistă s-a răspândit mai ales în rândul muncitorilor industriali și a țărănimii de pe malul Tisei, la marginea Transilvaniei.

Primul botez a avut loc în județul Arad, la 5 noiembrie 1877, după ce deja amintitul Lajos János s-a mutat de la Salonta la Ineu. A fost armurier în armată, și-a schimbat locul de serviciu din garnizoană în garnizoană. A întemeiat prima biserică a județului în Ineu, iar apoi a fondat biserici baptiste locale în Tauț, Luguzău și Buteni. Discipolii săi au fost Sida Todor și Vasile Berbecar, care au făcut muncă pastorală printre românii județului.

Celălalt „apostol țaran”, Kornya (Cornea) Mihály, a început din Salonta în 1887 și a botezat 13 membri în Iermata Neagră. Pădurul care se ocupase anterior de un caz de furt de lemne în așezământ, nu i-a pedepsit pe hoții prinși, ci i-a convertit, iar aceștia au stat la baza bisericii care s-a înființat acolo. Satul a devenit un centru de misiune, datorită căruia s-au înființat mici comunități de credincioși bapțiști în apropiere de Cermei, Vânători, Olari, Grăniceri și Socodor.

Funcționarea misiunii baptiste din Arad a început abia în 1896, când Fónagy Antal și familia sa s-au mutat aici. În Pârneava s-a stabilit în strada Demeter (Gheorghe Doja) numărul 75. În apropiere, printre ei era și

vânzătorul de Biblii, Kiss Sándor, venit să locuiască pe strada Șaguna. Datorită activităților lor, prima biserică din Arad a luat ființă în anul 1900, cu participarea a 37 de membri. Pe fosta stradă Közéb-utca (Blanduziei), la nr. 17, casa de cult era de fapt o cameră transformată din casa lui.

În Arad, până în 1904, pentru români fuseseră deja întemeiate cinci comunități în Pârneava, Micălaca, Șega, Gai și Aradul Nou. În Decretul său 277.092/1905 emis de Ministerul Culturii și Învățământului Public, în 2 noiembrie 1905, s-a aprobat Regulamentul bapțiștilor maghiari, care a legitimat funcționarea legală a confesiunii baptiste. De atunci, publicațiile baptiste au putut fi tipărite fără restricții, una dintre primele fiind cartea de cântece „Cântecele credinței”, scoasă la Budapesta din acel an.

Astăzi, în Arad activează două congregații baptiste maghiare și aproape douăzeci de români, fiecare cu succes în propria sa casă de cult, iar toate sunt conduse de un pastor calificat și educat.

După destrămarea imperiului, în România au început trei valuri majore de persecuții împotriva confesiunilor neoprotestante. Cu toate acestea, congregația maghiară a cumpărat o casă cu un etaj în strada Kálvin János (Virful cu Dor), care a fost inaugurată la 18 august 1924. Casele de cult care s-au construit au păstrat canoanele confesiunii, nu au fost construite turnuri pentru casele de rugăciune, nici crucile, lunile sau stelele obișnuite în bisericile creștine nu erau așezate pe acoperișurile acestora. Persecuția a durat până în 1927, iar în 1928, Actul Religiei adoptat nu a recunoscut Baptismul ca și confesiune, ci i-a dat doar statutul de asociație. (Chiar și acesta din urmă a fost luat chiar în timpul dictaturii mareșalului Antonescu!) În ciuda restricțiilor, în octombrie 1930, la Arad a avut loc congresul regional al bapțiștilor, pentru care credincioșii și cei interesați s-au adunat în fața teatrului mare, pe muzica unei mari fanfare. Un cor format din 120 de membri a urcat pe scenă la deschiderea evenimentului bilingv(română, maghiară). În toate cele patru zile ale congresului, în casa de rugăciune din Ungaria a fost organizat un program special pentru maghiarii și bapțiștii locali din secuime și Ungaria. Întâlnirea de închidere, care a avut un mare impact, s-a desfășurat din nou la teatru.

După proclamarea statului național-legionar, în septembrie 1940, pe data de 14, bisericilor recunoscute (ortodoxă română și ucraineană, greco-catolică, romano-catolică, armeano-catolică, precum și calvină, luterană, unitară și islamică) li s-a permis să-și practice religia în mod liber. Statul a recunoscut existența Bisericii Israelite, care trebuia să funcționeze pe baza reglementărilor elaborate ulterior. Neoprotestanții au fost clasificați drept „congregații religioase” și interziși. Unele, ca organizații private, au primit licențe de funcționare. Prin decretul său, mareșalul Antonescu, în 29 iunie 1943 pe baza rapoartelor ministeriale, le-a interzis și pe acestea, ca organizații care amenință securitatea statului român. (Nițu.495–498.)

Una dintre primele rezoluții ale noului Parlament român, care s-a întrunit în 1945, a desființat Legea confesională din 1928, care a limitat activitățile confesiunilor bisericesti neoprotestante, dar a acordat Bisericii Ortodoxe Române un rol primordial.

Din 1945, confesiunile creștine baptiste, pentecostale de ziua a șaptea și adventiste au început să se organizeze din nou, deși fără reglementări organizatorice, doar cu permisiunea guvernului. Partidul comunist care căuta puterea, avea nevoie de sprijinul credincioșilor. La 30 martie 1948, conducătorii cultelor religioase românești au depus jurământul de credință în fața premierului dr.Petru Groza și în fața Marii Adunări Naționale.

După consolidarea puterii lor, autoritățile comuniste au tratat bisericile neoprotestante, inclusiv pe cea baptistă, ca pe dușmani. Cu toate acestea, s-au sărbătorit 60 de ani de la existența Bisericii baptiste maghiare din Arad, iar pastorul Megyesi József și-a scris povestea cu această ocazie. La sărbătorirea a 75 de ani de naștere, Molnár Jakab, profesor de maghiară la Turnu și apoi la Ghioroc, a rezumat istoria congregației. Ambele sunt documente importante în cercetarea istoriei bisericii.

Biserica Ortodoxă

Biserica Ortodoxă a fost reorganizată după răsturnarea stăpânirii turcești, apoi s-a înființat Episcopia Aradului, Hălmeagului și Ineuului, care a funcționat ulterior la Lipova, de unde Isaia Diacovici și-a mutat scaunul la Arad. În perioada dintre cele două războaie mondiale, trei episcopi români de seamă au condus eparhia, și anume Ioan Ignatie Papp (1903–1925), Grigorie Comșa (1925–1935) și dr. Andrei Magieru (1936–1960). Ultimul episcop a susținut unitatea și cooperarea diferitelor confesiuni și i-a încurajat pe preoții ortodocși din episcopia sa la ecumenism. (Vesa. 184–330)

La sfârșitul Primului Război Mondial, în actuala zonă a Aradului existau trei biserici ortodoxe de rit grec și două biserici sârbești. O ceremonie în limba română a avut loc în centrul orașului, într-o biserică închinată Sf. Ioan Botezătorul, martir creștin și Sfântul Gheorghe din Micălaca Veche și Sfântul Simion Stălpnicul din Gai. Slujba s-a ținut în sârbă în bisericile din Pârneava și Gai, ambele dedicate numelor apostolilor Petru și Pavel. Pe lângă acestea, slujbele se țineau în mod regulat în trei capele.

Între cele două războaie mondiale, articolul 22 din Constituția din 1923 a declarat Biserica Ortodoxă, drept biserică privilegiată. Bisericile și capelele ortodoxe române au fost construite una după alta în toată țara, inclusiv la periferia orașului Arad. În 1943, episcopia număra în oraș nouă biserici și 12 capele. Pe lângă catedrala episcopală din centrul orașului, mai existau parohii ortodoxe din Bujac, pe strada Kürtösi (6 Vânători), Aradul Nou, Micălaca Veche, Micălaca Nouă, Sânicolaul Mic, Șega, Gai, precum și cele două sârbe: în centrul orașului și în Gai. Sfințirea bisericii ortodoxe din Grădiște a fost săvârșită de episcopul Andrei Magieru, la care au participat Regele Mihai al României și Regina Mamă. (Nițu. 460–468.)

În 1945, Parlamentul român a declarat legea religioasă din 1928 nulă, a proclamat egalitatea între cultele religioase, dar a ridicat Biserica Ortodoxă Română la nivelul de biserică de conducere a țării.

Între cele două războaie mondiale, pregătirea de teologie ortodoxă, începută în 1822 și care a funcționat și în Monarhia Austro-Ungară, a continuat netulburată la Academia teologică, care a fost interzisă abia în 1948 de către autoritățile comuniste. Dintre clericii renumiți, care au absolvit la Arad, putem aminti numele lui: Gheorghe Ciuhandu, Iosif Goldiș, Ignatie Papp, Miron Roman, Ion Vidu, Teodor Botiș, Vasile Mangra.

Biserica Ortodoxă a desfășurat, de asemenea, activități importante de publicare a ziarelor. Episcopia Aradului a publicat cel mai longeviv ziar din județ: Biserica și școala (1877–1948), care a fost publicat timp de 71 de ani. Glasul Domnului (1928–1932) și Calea Mântuirii / Drumul mântuirii / (1935–1947) au fost lansate între cele două războaie mondiale. În 1948, guvernul comunist a interzis toate publicațiile religioase.

Biserica Ortodoxă Sârbă din Rațfertei, este cea mai veche clădire din oraș (1699–1702), construită în stil baroc, iar turla mare a fost ridicată în 1870–71. În cele

două parohii activau doi preoți. În timp, s-a redus semnificativ activitatea, din cauza plecării a mii de sârbi, care s-au stabilit în Iugoslavia, după Primul Război Mondial. În prezent, circa 1.200 de credincioși arădeni, aparținând de două parohii se află sub autoritatea protopopiatului sârb de Timișoara.

Biserica Greco-Catolică

Deși istoriografia oficială religioasă a minimalizat întotdeauna influența și numărul de adepți ai bisericii care s-a despărțit de Orient în Transilvania, la începutul secolului al XVIII-lea, nu se poate nega că meritele Bisericii Greco-Catolice în modelarea conștiinței naționale românești sunt esențiale. Preoții săi au studiat la cunoscute universități occidentale, câțiva dintre ei au lucrat la nivel științific și au publicat cărți. Școala ardeleană a ajutat poporul român să-și găsească identitatea națională prin scoaterea la suprafață și răspândirea originii romane. La începutul secolului al XX-lea, un număr semnificativ de credincioși români transilvăneni au militat pentru unirea bisericilor. În Arad, la intersecția străzilor Deák Ferenc și Pöltenberg (Eminescu și Transilvaniei), și-au construit biserica, la începutul secolului al XX-lea, locaș de cult care există și astăzi. Deși în biserică s-au ținut slujbe din 1912, ea a fost sfințită abia în 1921 de către Valeriu Frențiu, episcopul greco-catolic de Lugoj.

După Primul Război Mondial, România a stabilit relații diplomatice cu Vaticanul prin mijlocirea Bisericii Greco-Catolice. Propunerile statului român care i-au lezat pe catolicii maghiari au fost minimizezate, însă în cele din urmă, guvernul român și Sfântul Scaun au ajuns la o înțelegere.

Concordatul a fost semnat de Vasile Goldiș din Arad, ministrul Culturii, și cardinalul Gasparri. Au fost nevoite să fie transferate centre importante ale Bisericii Romano-Catolice, precum mănăstirea Minorităților din Cluj și mănăstirea istorică Cluj. (Marton, Jakabffy. 101–103)

În Arad, numărul greco-catolicilor care locuiau în Șega a crescut, iar în 1926 s-a înființat acolo o filială a congregației. Obștea a cumpărat un teren la periferia orașului pe Calea Pecicăi (Aurel Vlaicu), pe care a fost construită o biserică după planurile arhitectului Silvestru Rafiroiu. Lucrările de construcție au fost conduse de arhitectul Tritthaller Ferenc. Construcția a fost acoperită de contribuția financiară a credincioșilor, dar și familia industriașului Neuman a oferit un sprijin semnificativ. În 1948, prin Decretul nr.358, publicat în Monitorul Oficial din 2 decembrie, statul român a desființat dictatorial Biserica Greco-Catolică, iar proprietățile și bunurile materiale ale acesteia au fost trecute în proprietatea Episcopiei ortodoxe. La nivel național, decizia a afectat 1,5 milioane de oameni, dintre care 19.013 de credincioși în județul Arad. Episcopii Bisericii Unite au fost arestați fără excepție. Mulți dintre ei au murit în închisoare. Unii dintre preoți (nouă în județ) au fost preluați de Biserica Ortodoxă, iar cei care au refuzat să se convertească au fost concediați. Orașul a dobândit astfel o biserică ortodoxă în centrul orașului și, de asemenea, în Șega. Pentru preoții care au acceptat convertirea au fost organizate perfecționări pentru a învăța noua liturghie.

Bibliografie

1. Arad. Economie și societate / Arad. Gazdaság és társadalom / II. Cluj- Napoca, 2016. 472–493.
2. Arad iparos-város. Szerkesztette Bakács Miksa és Némegy Gábor. Arad, 1929.
3. Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989 / A város monográfiája a kezdetektől 1989-ig /. Arad, 1999.
4. Balta János, Tízéves az Arad-gáji református templom. Nyugati Jelen. 2015. okt. 26.
5. Beichel. Joseph, Dumitrescu Pelke, Monica, Szellner, Michael, Königliche Freistadt Arad Oraș Liber Regesc. Arad, 2007.
6. Britlich Erzsébet, Az aradi evangélikus-lutheránus (Vörös) templom. Arad, 2016.
7. Csécsi Imre, Az aradi ev. reform. egyh. története. A templom alapköve letételének ötvenedik évfordulója alkalmából. Arad, 1897.
8. Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929, I. évf. Szerkesztik: Dr. Sulyok István és dr. Fritz László. Juventus kiadás. Kolozsvár, 1930. 31–117.
9. Erdélyi egyházaink évszázadai. Transil RT Kiadó. Bukarest, 1992.
10. Józsa Ferencz, Az Arad-mosóczi református egyház története. Arad, é. n.
11. Juhász Kálmán, Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták. Gyula, 1962.
12. Király András, Lehoczky Attila, Munteanu Tibor, Puskel Péter, Ujj János, Arad halad! Arad, 2016. 117–125.
13. Kovách Géza, Egyházaink. In: Művelődés- és helytörténeti írások. Arad, 2017. 15–25.
14. Krenner Miklós, Arad. In: Arad és a Kölcsey Egyesület a Bánság és a Partium határán. Fecskés könyvek 27., Arad, 2014. 8 – 52.
15. Lanevschi, Gheorghe, Ujj János, Arad. Patrimoniul cultural construit. The heritage /Kulturális építészeti örökség/. Koordonator Bognár Levente. Temesvár, 2007.
16. Márki Sándor, Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I–II. Arad, 1992, 1995.
17. Marton József, Jakabffy Tamás, Az erdélyi katolicizmus századai. Gloria Kiadó. Gyulafehérvár, 1999.
18. Matekovits Mihály, Az aradi minoriták hanyatott élete. In Régi(j)óvilág. V. évf. 4. szám. 2010. december 13–15.
19. Matekovits Mihály, Ujj János, A minoriták Aradon. Arad, 2013.
20. Nițu, Adrian coordonator, Arad. Economie și societate /Arad. Gazdaság és társadalom/ 1945–1989. Cluj-Napoca, 2015.
21. Pávai Gyula, Chorin Áron. In Aradi híres emberek. Arad, 2003.
22. Pávai Gyula, Mesélő aradi házak. Arad, 2008.
23. Péter I. Zoltán, Nagyvárad történelmi templomai és zsinagógái. PBMET. Nagyvárad, 2017.

24. Peter Petri, Anton dr., Neuarad/Banat. /Németország/, 1985.
25. Puskel Péter, Arad marad. Arad, 1997.
26. Puskel Péter, Arad redivivus. Arad, 1998.
27. Puskel Péter, Aradi történetek, emberek. Második válogatott és illusztrált kiadás. Siska-Szabó Zoltán illusztrációival. Irodalmi Jelen Könyvek. Arad, 2015.
28. Rácz Károly, A Zaránd egyházmegye története. Arad, 1880.
29. Rusu, Adrian Andrei, Hurezan, George Pascu, Biserici medievale din județul Arad /Arad megye középkori templomai/. Arad, 2000.
30. Schmidt Rozália, Elbeszélések. Egy lány gyűjtése az Új-Mikelakai kath. templom javára. Arad, (1924?).
31. Somogyi Gyula dr., Arad szab. kir. város és Arad vármegye községeinek leírása. Arad, 1913.
32. Szekernyés János, Temesvári Szent György székesegyház. Temesvár, 2006.
33. Széli Lajos dr., Aradon éltem. Aradi Kölcsey Egyesület, 2000.
34. Szentkláray Jenő dr., A Csanád-egyházmegyei plébániák története. I. Temesvár, 1898.
35. Truță, Horia, Turnul de apă și împrejurimile /A víztorony és környéke/. Arad, 2016.
36. T. Székely László, Czank Gábor, Bánsági áhítat. Szeged, 2014.
37. Ujj János, Arad építészeti emlékei. Partium füzetek 53. Nagyvárad, 2008.
38. Ujj János, Az aradi minorita templom. In: Várak, kastélyok, templomok. 2010. június. 29–31.
39. Ujj János, Az aradi református egyház létrejötte. In: A reformáció kezdetei a királyhágómelléki református egyházkerületben. Nagyvárad, 2017. 67– 70.
40. Vesa, Pavel preot dr., Episcopii Aradului /Arad püspökei/ 1706–2006. Arad, 2007.
41. Zeiner Alfréd, Arad múltja. Arad, 1940.
42. xxx Az aradi baptista gyülekezet emlékkönyve 1896–1996. Arad, 1997.
43. xxx Aradi Református Egyházmegye Gyülekezetei és Templomai. Reformáció 500, évfordulója. Kispereg, 2017. október 21. Szerkesztette Tóbiás Tibor György. 9–20.
44. xxx Evangélikus jubileum. Százötven éves az Aradi Evangélikus Egyházközség. 1996. szeptember 22.
45. xxx Itinerarii culturale arădene. Patrimoniul secesion, simbol și semn. /Aradi kulturális útvonalak. Szecessziós örökség, jelkép és jel/. Arad, 2010.

Periodice

1. Aradi Közlöny, 1929-1930.
2. Jelen, 1996.
3. Nyugati Jelen, 2015, 2017.
4. Szövetnek
5. Vasárnap, 1930.

Treizeci de ani de teatru

Autor: Ujj János

Traducerea în limba română: Gabriel Constantinescu

După destrămarea imperiului, autoritățile române au ales calea de mijloc, politica „toleranței”, dintre cele trei posibile în raport cu teatrele minoritare. Cu alte cuvinte, nu a interzis teatrele, dar nici nu le-a susținut. Deși la adunarea de la Alba-Iulia s-a stipulat autonomia culturii minoritare, deciziile luate la Alba-Iulia nu au fost aprobate de Parlamentul român. În loc de toleranță, toate piesele prezentate au fost cenzurate în mod obligatoriu. Hegedűs Nándor (1884–1969), scriitor, istoric literar și editor, a exprimat acest lucru în Ziarul de Est, publicat la Cluj-Napoca în 1935, spunând că „sistemul de permise și cenzură a târât mișcările culturale maghiare din Transilvania într-o mlaștină.” (RMIL. II. 204–205)

Cum? În deceniile dintre cele două războaie mondiale, istoricii disting trei perioade din istoria teatrelor maghiare din Transilvania.

În perioada declinului treptat, până în 1928, în Transilvania au funcționat 10 teatre, patru dintre ele într-un oraș (Cluj, Timișoara, Oradea, Arad), iar celelalte șase au funcționat în fiecare regiune. În 1919, teatrul arădean și-a pierdut statutul de teatru național, pe care l-a ținut timp de șaptesprezece ani, și a redevenit teatru orașenesc. Cu toate acestea, reputația și rolul proeminent al Aradului în teatrul transilvănean a supraviețuit ceva vreme. O arată faptul că Clujul și Aradul au fost singurele două orașe transilvănene în care, pe lângă teatru și operetă, a putut funcționa o perioadă și o companie de operă. (Kántor–Kötő. 15–16.; Piroska–Piroska. II. 568–579.)

Róna Dezső (1887–1968), regizor de teatru, cântăreț (bariton), regizor, s-a născut la Arad. După primul război mondial, s-a întors la Arad ca director de teatru. Repertoriul celor trei secțiuni ale companiei sale în stagiunea 1920/21 a cuprins 17 opere, 43 operete și 50 de piese în proză (inclusiv 19 spectacole), iar publicul a putut vedea în total 375 de spectacole în clădirea teatrului de iarnă și vară. (Kötő.. 186.)

Directorii de teatru au solicitat la conducerii orașului o concesiune în fiecare an, dar concesiunea nu a fost decisă în consiliu, ci la București. Ofertantul câștigător a primit întregul set de decoruri și garderoba teatrului, pentru care a plătit o taxă de concesiune la primărie. Directorul teatrului a plătit onorariile membrilor trupei sale și costurile de funcționare. La un congres de teatru desfășurat în 1920, a fost înființată Asociația Actorilor Maghiari din Transilvania și Banat pentru a reprezenta interesele teatrelor minorităților. Primul președinte a fost Leövey Leó. La primul congres din 1921, au fost luați în evidență 326 de membri titulari și 68 de membri practicanți. Noul său președinte a devenit Janovics Jenő din Cluj. Asociația și-a pierdut autonomia în

1924, fiind comasată cu Sindicatul Actorilor Români, astfel că hotărârile sale au fost luate în mare parte în capitală și nu au ținut cont de problemele teatrelor minoritare din Transilvania. Zima Tibor, pe atunci reprezentant parlamentar din Arad, a discutat despre aceasta problemă și la București. (Piroska–Piroska. II. 236–237.)

Teatrele etnice au fost expuse constant hărțuirii din partea autorităților. Câteva exemple din Arad sunt relevante. În ianuarie 1922, actrița clujeană Poór Lili a apărut ca invitată în drama -Femeia de patruzeci de ani. Spectacolul nu a putut fi încheiat, deoarece subordonații prefectului de poliție, Ovidiu Gritta, l-au arestat și l-au târât pe protagonist în timpul piesei cu acuzații de spionaj. Desigur, acuzația s-a dovedit a fi falsă. În august 1925, aparițiile lui Rózsahegyi Kálmán în piesa „Fetele lui Gyurkovits” a reperat un succes uriaș. Cu toate acestea, spectacolul de a doua zi nu a putut avea loc, poliția și personalul desemnat al unității de cavalerie de pe Calea Pecicăi au înconjurat clădirea teatrului. Autoritățile au calificat ropotele de aplauze în urma spectacolului de dans ceardaș al lui Rózsahegyi din noaptea precedentă drept o demonstrație naționalistă și, prin urmare, a împiedicat spectacolul de a doua zi, cu un cordon ermetic (nimeni nu putea intra sau ieși din clădire). (Piroska, Szabálytalanságok. 21–23.) În 1923, s-a înființat așa-numitul „pact de vârf”. Acolo, Octavian Goga, care a devenit proprietarul fostului castel Boncza, a găzduit întâlnirea a trei reprezentanți ai guvernului român și ai partidului maghiar. Conducerea statului a fost de acord cu liderii minorităților pentru a obține voturi și de la populația maghiară. Guvernul a promis că va menține viața culturală a minorității. Promisiunile au fost uitate imediat după alegeri, cultura minorităților, inclusiv teatrele, nu a primit sprijin de stat până în 1945, în timp ce între cele două războaie mondiale, teatrele românești au primit o subvenție de 120 de milioane de lei. Mai mult decât atât, teatrele maghiare, spre deosebire de teatrele de limbă română, trebuiau să plătească o taxă de 26% către stat. (Kántor–Kötő. 7–17.)

În acel sistem, fiecare actor trebuia să aibă propria garderobă, care includea haine de seară, haine civile, costume naționale și o ținută de gală. Piesele contemporane se jucau în hainele lor de zi cu zi, doar pentru piesele istorice li se dădeau haine din garderobă. În lipsa unei garderobe, niciun regizor de teatru nu a semnat un contract cu actorul în cauză. Rappert Dodi a relatat această situație într-un reportaj TV din 1997. (Ujj. Valahol 113–124)

În istoria teatrului maghiar din Transilvania, criticii de teatru numesc anii până în 1928 perioada declinului. Din cauza sumelor mari de concesiune, mai multe trupe au intrat în insolvență și mai apoi în faliment. În multe așezări ale Transilvaniei, trupele s-au schimbat aproape o dată la șase luni, chiar și în orașele mai mari. Acest lucru nu s-a întâmplat în Arad, unde secția de operă a fost întreruptă în 1921, dar trupa Róna Dezső a primit concesiunea pentru cinci(1919–1924), respectiv trupa a lui Szendrey Mihály pentru șase(1926–1933) sezoane fără întrerupere.

Între 1934 și 1936, trupa lui Róna Dezső a revenit în oraș pentru două sezoane, urmată din nou de trupa lui Szendrey. Abia la mijlocul stagiunii 1925-1926 a avut loc o schimbare neobișnuită de companie la Arad, când trupa lui Fekete Mihály, care

era în incapacitate de plată a fost înlocuită cu cea a lui Maurer Gyula. În rest, numele lui Szendrey Mihály (1866–1956) s-a împletit cu istoria teatrului maghiar din Arad timp de aproximativ trei decenii și jumătate începând din 1904. În 1932, și-a publicat memoriile intitulate: Cincizeci de ani de actorie în orașul de pe malul Mureșului.

Câteva cifre din activitatea teatrului: 207 spectacole au avut loc în stagiunea 1921/22, iar 210 în stagiunea 1923/24, fără compania de operă. Relația foarte bună dintre public și teatru se reflectă poate în mărturisirea lui Fekete Mihály, care și-a început al doilea sezon, pe prima pagină a săptămânalului arădean Erdélyi Élet, numărul 36 din 5 septembrie 1925: „Mi-a plăcut foarte mult publicul arădean, și știu că publicul arădean m-a înțeles. Dragostea și înțelegerea lor va aduce flori frumoase și aprecieri în sezonul următor. La revedere. Fekete Mihály”.

Începând din 1923, Keleti Újság din Cluj-Napoca a anunțat în mod regulat un concurs de dramaturgi pentru a ajuta soarta teatrului transilvănean. La primul apel au fost depuse 54 (!) de scenarii, dintre care comisia de experți a găsit zece demne de evaluare. Dintre acestea, piesele lui Karácsony Benő și Moór Titusz au putut fi puse în scenă fără modificări, în timp ce membri juriului au sugerat unele modificări la celelalte. Dintre piese, prima lucrare premiată a lui Moór Titusz nu a putut fi programată de niciun teatru din motive tehnice. Pentru concursul de anul următor, de asemenea au fost primite un număr mare de texte, respective 35. Aici a apărut pentru prima dată Tamási Áron (sub pseudonim), dar și cunoscutul dramaturg al anilor douăzeci, Bárd Oszkár. Concursul a fost anunțat regulat în anii următori și întotdeauna s-a bucurat de un număr mare de solicitanți.

Prima întâlnire a Helikonului Transilvănean (Erdélyi Helikon) a avut loc în 1926. În Rezoluția nr. V, a scriitorilor prezenți la întrunire, se afirma „ca scop final, cei prezenți au în vedere realizarea unei piese de teatru care să servească exclusiv culturii naționale generale și scopurilor artistice”. (A Helikon... 71) Conteale Bánffy Miklós, Hunyadi Sándor, Kádár Imré, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő și Tabéry Géza au fost încredințați să studieze problema.

A doua perioadă a activității teatrale transilvănene dintre cele două războaie mondiale, care durează până în 1933, se numește perioada de autoorganizare. La a cincea întâlnire de la Marosvéc (Brâncovenești) (1930), conform procesului verbal, Bánffy Miklós i-a încurajat pe toți cei prezenți să susțină crearea de societăți actoricești pentru a preveni continuarea declinului a actoriei transilvănene. Au încercat acest lucru și la Arad. Pe malul râului Mureș, „Színházpartoló Egyesület” (Asociația Susținătorilor Teatrului) a fost fondată la 22 august a aceluiași an, fiind prezidată de Vass Gusztáv, în calitate de președinte. Asociația a apelat la consiliul orașului printr-o petiție, în care a cerut facilități pentru compania teatrală Szendrey, precum renunțarea la chiria teatrului, iar primăria să plătească încălzirea, iluminatul și personalul tehnic. De asemenea, a fost solicitată și o subvenție de 300.000 de lei din partea municipalității. Asociația s-a angajat să promoveze și să vândă abonamente, dar a solicitat autonomie pentru director munca de organizare a companiei. Deși începutul a fost încurajator, pe termen lung nu a rezolvat problemele teatrului.

Trupele ardelenene au început apoi să angajeze regizori cu un stil personal (vezi Kádár Imre), dar în această perioadă mai mulți regizori de teatru cu experiență au fost nevoiți să declare faliment, precum Erdélyi Miklós în Oradea, Károly Jódy în Dej, Bérczy în Miercurea Ciuc. În anii crizei economice (1929–1933), chiar și în cel mai important centru de teatru, Clujul, scăderea veniturilor a fost uriașă, ajungând la 60 la sută într-un an. (Kántor–Kötő. 37.)

Scriitorul Liviu Rebreanu (1885-1944), pe atunci conducătorul Direcției Educației Poporului, care a studiat și la Budapesta, a convocat la București, în mai 1930 o consfătuire a reprezentanților teatrelor. Au fost prezenți și directorii celor patru teatre de vârf din Transilvania (inclusiv Szendrey Mihály din Arad), precum și politicieni ai Partidului Maghiar, lideri ai asociațiilor literare (inclusiv scriitorul și redactorul de ziar Fekete Tivadar,) și critici de teatru. Rebreanu a cerut să se includă într-un memoriu propunerile făcute la ședință, conform cărora să se emită doar șase concesiuni regionale, să se acorde reduceri la plecări, iar membrii susținători să aibă un cuvânt de spus și în alegerea directorilor. În decretul de concesiune de stat rezultat se prevedea că pentru companiile de teatru de prim rang, regizorul este obligat să contracteze 12 actori bărbați și 12 actrițe, 12 scenariști și 6 figuranți, 2-2 regizori, suflor și 12 muzicieni. Aceasta însemna aproximativ șaiszeci de persoane. Pentru companiile de rangul doi, acest număr a fost redus la jumătate.

În sezonul 1931-32, Szendrey Mihály nu a primit concesiune, așa că au încercat să acopere orașele maghiare din Transilvania printr-o nouă metodă. Compania unită de Janovics Jenő și-a desfășurat spectacolele la Cluj, Arad, Oradea și Timișoara. Regizorul principal al pieselor a fost Hetényi Elemér. În fiecare oraș era câte o trupă, care acoperea și împrejurimile. În trupa arădenă au fost prezenți: Balázs Samu, Bárdos Klári, Bárdy Teréz, Benes Ilona, Czoppán Flori, Faludi Károly, Fekete Mihály, Felhő Ervin, Forgács Sándor, Ihász Aladár, Jávör Alfréd, Karácsonyi Lili, Kaszab Anna, Lantos Béla, László Andor, Lengyel Irén, Major Kató, Neményi Lili, Nemes Mancsi, Nyerges Ferenc, Papp Ella, Poór Lili, Putnik Bálint, Rajnay Sándor, Selmeczy Mihály, Somló Andor, Stoli Béla, Szabó Pál, Tarnay Teri, Tasnády András, Tompa Béla, Tompa Sándor, Tóth Elek, Vass Piri, Zöldhelyi Anna. (Piroska–Piroska. II. 491.)

Trupele maghiare încă nu au primit sprijin de la stat, dar Rebreanu (spre deosebire de predecesorii săi) nu a obstrucționat cu răutate activitatea companiilor de teatru. Cu toate acestea, declinul nu a fost oprit. Domokos Olajos spune adevărul despre scăderea calității teatrelor în Keleti Újság, decembrie 1932. În numărul 17, el afirma: „cauza nu este doar criza economică, teatrul a pierdut contactul cu publicul maghiar, drumul conducerii teatrului s-a depărtat de la sufletul publicului maghiar”. (Kántor–Kötő. 38.)

Scăderea calității spectacolelor de teatru poate fi atribuită, fără îndoială și lipsei de pregătire instituționalizată a actorilor. Pentru a suplini această lipsă au fost anunțate două concursuri, la care au fost intervievați candidați amatori, iar unii dintre ei au fost selectați. Numărul relativ mic de solicitanți este o consecință a faptului că directorii nu puteau oferi tinerilor decât un salariu foarte mic. Chiar și în astfel de

circumstanțe, a apărut, din când în când, câte un talent. Precum Nagy István (1909 – 1976), un actor dramatic, care a intrat în lumea teatrului, fiind profesor la Oradea. Și-a început cariera la Arad, dar cele mai bune roluri ale sale sunt legate de Teatrul Național Cluj. Comedianțul Tompa Sándor (Pufi) provenit din secuime și-a început cariera de decenii cucerind scena și filmul din Transilvania. Dar de aici au început și personalități marcante ale scenei maghiare precum Balázs Samu, Kiss Manyi și Fényes Alice. Și atunci și-a început cariera Kovács György, o figură legendară a teatrului transilvănean de zeci de ani, care mai târziu a jucat și un rol prominent în pregătirea actorilor.

A treia epocă a istoriei teatrului transilvănean a fost cea care a durat până în 1940. În 1933 a luat ființă Thália RT, care a creat și finanțat compania numită Teatrul Transilvan. Ansamblul instituției din Cluj-Napoca a susținut spectacole în mai multe orașe din Transilvania, precum Arad, Brașov, Târgu-Mureș, Oradea. Președintele său era Kemény János, directorul ei era Parlagi Lajos, iar mentor și regizor era Kádár Imre. În anul înființării, regizorul a pus în scenă Tragedia omului de Madách. La prezentare, 1.400 de suflete s-au înghesuit în sala de 1.100 de locuri. La piesă au participat corurile reunite ale orașului Cluj, 50 de figuranți și o orchestră de 30 de membri. Un total de 30.000 de maghiari ardeleni au văzut spectacolul la Cluj, Oradea și Brașov. Nu au ajuns la Arad. „Succesul Tragediei a creat o bază pentru renașterea teatrului minoritar”. (Kántor–Kötő. 39.) Între 1934 și 1940, trupa a pus în scenă 30 de piese și premiere (inclusiv cele care se numără acum printre operele clasice ale literaturii noastre dramatice, precum Pasărea cântătoare, Jeromos Tündöklő, Budai Antal Nagy, Cioplitorul lui Isus), precum și două traduceri din limba română (T. Mușatescu: Titanic vals, L. Blaga: Cruciada copiilor). Dintre autorii din Transilvania, trebuie evidențiate numele lui: Bánffy Miklós, Hunyady Sándor, Szabédi László, Tamási Áron, Kós Károly, Nagy István, Nyíró József, Karácsony Benő, Marton Lili, Tomcsa Sándor

Programul lor a inclus 14 operete și piesa musical János Viteazul (cu decorurile lui Kós Károly din Pia și o sută de participanți din zona Clujului. Pe toată perioada de funcționare, Teatrul Transilvănean a pus în scenă piesele sub conducerea inovatoare a lui Kádár Imre. Pentru piesa de teatru a lui Tamási Áron: Pasărea cântătoare, Károly Kós a spus-o, elogios, astfel: „teatrul nostru... trebuie să aibă o misiune... teatrul nostru trebuie să fie o școală a spiritului și limbii maghiare și un amvon culturii.” (Helikon, 1936.)

În sezonul 1938-1939, trupa Thália Cluj, în iulie-august 1939 a jucat la Arad următoarele spectacole: Ghery al șaptelea etaj (piesă), O'Neill pentru veșnicie (dramă), și comedia lui Soly Endre Nu există coincidențe (comedie),

Vaszary János – Singuri în doi (comedie) și comedia de Birabeau- Fruct de amiază (comedie). (Piroska–Piroska. II. /642–643)

În plus, în anii 1930, ansamblul Operei Române Cluj-Napoca a susținut regulat spectacole pe scena arădeană. S-a întâmplat de mai multe ori ca soliștii operei să cânte împreună cu trupa arădeană. Astfel, în stagiunea 1935–36 a fost pusă în scenă opera lui Puccini- Tosca și Lady Butterfly, cu cântăreți invitați din Cluj.

iectarea șirului de loje, rețeaua electrică etc. au însemnat sarcini financiare semnifi-
cative. Catifeaua și alte materiale textile

În a doua jumătate a anilor 1930, potrivit istoricului de teatru Piroška Katalin, teatrul din Arad „nu mai funcționa atât de bine, dar a existat”. Cu toate acestea, la 1 aprilie 1939, teatrul a fost închis, iar în același an, după aproape patruzeci de ani de funcționare, teatrul de vară a fost demolat, invocându-se pericole de incendiu. Orașul a rămas fără o clădire de teatru, la vremea aceea, dar doi actori întreprinzători, Mészáros Béla (1893–1950) și Felhő Ervin (1894–1944), au rezolvat situația, aparent fără speranță, prin achiziționarea Teatrului de Cameră din Transilvania. Proprietarul cafenelei din clădirea de la colțul străzii Salacz (Vasile Alecsandri) cu piața principală a dat teatrului sala mare pe care a închiriat-o. Clădirea a fost deținută de Banca de Credit Transilvană (Erdélyi Hitelbank). Intrarea era pe strada laterală. Scena de 9 metri, sala de spectacole, pro-

iecierea șirului de loje, rețeaua electrică etc. au însemnat sarcini financiare semnifi-
cative. Catifeaua și alte materiale textile necesare pentru perdele și costume au fost donate de baronul Neuman Ferenc. Sala putea găzdui 330 de spectatori. Teatrul de Cameră din Transilvania a început să funcționeze pe 29 noiembrie 1939, iar publicul a putut vedea pentru prima data comedia Cuplul de artiști – de Fodor László. Ulterior, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Zilahy Lajos, Bródy Sándor au jucat în piesa lui Károly Sándor. Erdélyi Mihály, Eisemann Mihály, au jucat în opereta lui Zerkovitz Béla.

În grupul mic de artiști, pe lângă cei doi fondatori, au mai jucat: Erényi Böske, Lázár Hilda, id. Szendrey Mihály, Kun Dezső, Jávör Alfred. Ulterior, s-au alăturat trupei: Rápolthy Ica, Koós Dodi, Lenkey István, Fajk Ödön. (Piroška.Egy 28-30.)

În numărul din 17 martie 1940, din săptămânalul arădean Társaság (Societatea) care se tipărea la Arad se relatează că, sub

conducerea lui Mészáros Béla și Felhő Ervin, Teatrul de Cameră din Transilvania a obținut rezultate artistice excelente și un mare succes de public, în punerea în scenă a unor piese serioase, încât nimeni, până la acel moment, nu a reușit să le obțină.”

Este adevărat că cea mai lungă serie de spectacole de cinci luni nu este de data aceasta cu o piesă clasică, ci cu comedia muzicală a lui Rezes György – Domnul fie cu tine, iubito! Din păcate, începutul încurajator nu a fost urmat de o continuare pe măsură. După a doua Hotărâre de la Viena, semnată în august 1940, măsurile restrictive din sudul Transilvaniei, rămase în limitele statului român, au interzis toate teatrele. Chiar și între cele două războaie mondiale, teatrul orașului Arad și-a menținut, pentru un timp, rolul principal în viața teatrală maghiară. Răsfoind prin repertoriul său, obținem o imagine clară a politicii de programare a spectacolelor de teatru. În perioada până în 1940, piesele de divertisment au dominat scena: în special comedii și operete. Piesele de literatură clasică maghiară sau universală au fost rareori incluse în programul teatrului în această perioadă. De exemplu, programul unei săptămâni: din 13 până în 17 mai 1923, în ultima săptămână a stagiunii de iarnă a teatrului: publicul a putut vedea următoarele piese: Răul satului (piesă populară), Doamna divorțată (comedie), și Micul Rege, Mazurul albastru și opereta Baronul țigan. Stagiunea de teatru de vară s-a deschis pe 16 mai, cu opereta în trei acte de Gárdonyi Jenő – Locotenentul Majestății sale Komlós Elemér.

Într-o perioadă similară, între 9-15 mai 1926, la sfârșit de sezon de iarnă, s-a jucat timp de cinci zile comedia lui Fodor László :Dr. Szabó Juci. Vineri, 15, scena de vară s-a deschis cu opereta în trei acte a lui Martos Ferenc / Vincze Zsigmond intitulată Balul Annei, cu o apariție a invitatei speciale Péchy Erzsi. Excepțiile includ producții clasice precum: Crimă și pedeapsa a lui Dostoievski, Wilhelm Tell de Schiller sau Hamlet (1934). În rest, sezonul 1934 a fost deschis cu Tragedia omului de Madách. În spectacolul memorabil, care este considerat și în istoria teatrului transilvănean, Ádám a fost interpretat de Mészáros Béla, Eva de Böske Erényi, în timp ce Lucifer a fost interpretat de Forgács Sándor. Acesta din urmă era și regizor. (Puskel. Klasszikus...) Dintre piesele clasice putem aminti: Fantomele lui Ibsen, Morții vii de Lev Tolstoi, Peer Gynt al lui Ibsen, Scribe, Un pahar de apă (1934–35), Femeia abandonată a lui Balzac (1938–39). (Piroska–Piroska. II. 628–645.)

Între cele două războaie mondiale, două lucrări ale compozitorului de operetă Erdélyi Mihály (1895–1979) au fost evidențiate în ceea ce privește numărul de spectacole într-un sezon. În sezonul 1937–38, Piesa în trei acte – Băiatul cu pete galbene, regizat de Szabadkai József și dirijat de Szabó Ica a fost interpretată de treizeci de ori (!)

În stagiunea 1939-40, Teatrul de Cameră din Arad a interpretat de șaptesprezece ori opereta în trei acte Zimberi, o femeie frumoasă din Zombor. (Piroska– Piroska. II. 638, 643.)

Cunoscând repertoriul, este firesc că cei mai populari artiști din Arad au fost primadonele, cântărețele-dansatoare, precum și actorii de comedii muzicale, precum Horváth Mici Balogh Böske, Vannay Lonci, Zilahy Irén, Tőkés Anny, Halmos Mici, Betegh Béby, care au fost considerată una dintre cele mai bune actrițe din Transilvania.

Primadonele s-au înlocuit rapid între ele în trupe. Printre bărbați, au fost populari: Barics Gyula, Tompa Béla, Misoga László și Jódy Károly. Printre membrii de bază ai trupei se numărau: Inke Rezső, Selmeczi Mihály, Kertész Vilmos, Faludi Károly din Arad, care anterior a excelat și în aviație, și a fost directorul mai multor spectacole ale unor formații de amatori. Primadona Zilahy Irén, care a jucat regulat pe scena din Arad, eroul dramatic Mészáros Béla și comediantul Felhő Ervin au fost considerați printre personalitățile celebre ale teatrului de criticii și patronii de teatru ai vremii. (Kántor–Kötő. 52.) Gy. Gömöri Emma (1896–1978), născută la Arad, a fost unul dintre cei mai angajați actori ai scenei arădene. Comedianta înăscută, „când era pe scenă, a ținut publicul într-o stare constantă de veselie”, a scris criticul său despre ea. A fost o actriță populară în Banat și zona Satu-Mare. După 1948, a apărut și la Târgu-Mureș cu succes constant până la pensionare. A fost înmormântată în orașul natal. (Kötő. 80.)

Kötő József oferă informații despre peste 40 de actori născuți în Arad sau județul Arad care au început pe malul Mureșului, în cartea sa intitulată „Actori în Transilvania 1919–1940”, apărută în 2009. Printre aceștia merită cu siguranță o mențiune specială primadona Solymosán Magda (1911–1939), care s-a născut în orașul Arad. A absolvit cursul de canto la Academia de Muzică din Budapesta.

Scurta sa carieră a început la Brașov în 1934, iar apoi a devenit celebră ca reprezentantă a tinerei generații de actori ai Teatrului Thália din Cluj. A jucat în piese de teatru și operete. Krenner Miklós a scris despre ea că „... pentru vremurile și situația noastră, maghiarii aveau nevoie de cântarea Magdei Solymosán”. După cinci ani de strălucire, a suferit un accident de mașină la Milano. A fost transportată la Budapesta, unde a fost operată, dar viața nu i-a putut fi salvată. A fost înmormântată la Arad, în Cimitirul Eternitatea. Însă, mormântul său monumental a fost demontat după trecerea mileniului. În 1940, teatrul din Cluj-Napoca și-a luat un ultim rămas bun de la ea printr-un spectacol memorial de amploare. (Kötő. 194–195.) Talentul lui Zilahy Irén (1904–1944), care s-a născut la Kaposvár, dar a absolvit la Arad, a fost descoperit de directorul de teatru Róna Dezső, la o ceremonie la Arad, care i-a și lansat cariera tot în Arad. A debutat în 1923, și în câteva săptămâni a devenit actriță și dansatoare. A evoluat cu roluri de primadonă la Satu Mare, Arad (a revenit de mai multe ori aici), Timișoara, apoi la Szeged, iar de acolo a semnat un contract cu Teatrul de comedie din

Budapesta. A jucat la Viena, apoi la Londra, iar în cele din urmă a avut o carieră de actriță de film de succes la Paris. S-a căsătorit în 1937 și s-a retras la o vârstă timpurie. A murit în timpul bombardamentului Budapestei, sub ruinele vilei sale. (Kötő 241–242.)

În 1939, din motive necunoscute, teatrul de vară construit în 1902, a fost închis și demolat. Acesta a fost mutat între clădirea monumentală a Preparandiei și drumul care duce la podul Erzsébet (Decebal). Este adevărat, scăderea audienței de vară, din cauza noului divertisment cinematografic (mai ieftin), dar și vacanțele familiilor mai avute care formau grosul spectatorilor, au făcut ca directorii de teatru să nu poată realiza cele 45 de spectacole prevăzute în contract pentru cele trei luni de vară.

În această perioadă, în oraș activa interpretul Zala Béla, arădean de origine. La evenimente literare a interpretat

poezii de Petőfi, Ady, Babits din literatura maghiară, Edgar Allan Poe, Karl Otten, Rainer Maria Rilke, Émile Verhaeren din literatura mondială. A cântat adesea cu artista Tessitori Nóra, dar uneori a fost partener și cu dansatoarea Ghyssa Éghy. Există și un eveniment teatral al Aradului, în 1936, Teatrul Național din Budapesta a prezentat piesa istorică Regele corturar de Szántó György, care la vremea aceea pretindea că este arădean. După Csiky Gergely și Burián János, Szántó György a fost al treilea autor arădean a cărui piesă se juca pe scenele budapestane.

Între cele două războaie mondiale, la Arad au apărut mai multe ziare cu tematică teatrală. Acestea, în general, anunțau program următor pentru una sau două săptămâni a teatrului din Arad, precum și recenzii ale pieselor prezentate, portrete de actori. De asemenea i-au prezentat în fiecare toamnă pe noii angajați, membri ai teatrului. Așa a fost Aradi Színházi Élet (Viața teatrală arădeană), cu schimbarea numelui Aradi Élet (Viața arădeană), apoi Ország–Világ (Mapamond), (1913–1940), Délvidék (ținutul de sud) (1911–1932), ziarul Asociației Kölcsey, Szezon (1919–1920), Teatrul (1920–1920). 1923), Színház–Világ (Lumea Teatrului) (1928–29), Rivalda, Compania în anii 1930. Aradi Színpad (Scena arădeană), început în 1911 (contopit în Kis Újság (Ziarul Mic) în 1933, a relatat despre viața de teatru din Oradea și Timișoara, pe lângă Arad. (RMIL. 1. 86)

Teatrul de vară

Erdélyi Élet (Viața transilvană), editat de Geller Ödön, a oferit în principal informații despre actori străini cunoscuți (vedete), precum și știri despre cinema. Redactorii ziarelor, Papp Andor, Gonda Ernő, Geller Ödön, Kócsy Jenő, Erdős György etc. se străduiau în primul rând să informeze cititorii și participanții la teatru (titlul piesei, genul, autorul, regizorul, distribuția, timpul), decât să ofere critică analitică.

În ziarul său Kis Újság (Ziarul Mic, publicat până în 1940) Andor Papp i-a dat soției sale o rubrică permanentă intitulată: În timpul actului. Printre altele a existat și un săptămânal care publica experimente literare și uneori critică muzicală și de artă.

În rest, între cele două războaie mondiale, la Arad au apărut mai multe ziare cu tematică teatrală. Mai toate au anunțat următorul program

de una sau două săptămâni al teatrului din Arad și, rareori cronici favorabile pentru producțiile mai notabile. (Szekernyés. 293–300.)

Teatrul arădean a acordat o atenție deosebită (și) copiilor, ca viitor public adult. Ca urmare a lucrărilor de cercetare a lui Piroska Katalin, ea a constatat că începând cu anul 1906, în fiecare an, la 24 decembrie, înainte de Ajunul Crăciunului, avea loc un spectacol pentru copii, unde era așteptat Iisus (Îngerul). Tradiția programelor de Crăciun de muzică și dans s-a păstrat chiar și în epoca teatrului popular, până în 1948. Programul spectacolelor de după-amiază de Crăciun a prezentat de mai multe ori adaptarea basmului Albă ca Zăpada și cei șapte pitici de regizorul de teatru german Karl August Görner (1806–1884). Între cele două războaie mondiale, putem citi despre câteva spectacole de succes pentru copii în presa vremii. La 20 aprilie 1921, un student de 17 ani din Arad a pus în scenă comedia într-un act a lui Székely György, Ramazuri. În 1926, Faludi Károly a recrutat și a adus pe scenă o „o trupă de copii din public” pentru reprezentarea operetelor Orlow și Contesa Marica. Jakabffy Dezső a pus în scenă, într-un mod magistral, spectacolul lui Orlow. Au fost pregătite decoruri noi pentru spectacol, iar un număr de 12 dansatori și 18 balerine au urcat pe scenă, iar orchestra condusă de dirijorul Csányi Mátyás a fost completată de o formație de jazz. Spectacolul grandios a fost văzut într-o distribuție dublă (Horváth Mici / Szűcs László și Betegh Bébi / Fratta Géza). Teatrul a obținut un succes considerabil și cu Contesa Marica, care a fost „jucată” cu copii actori, iar în septembrie 1926, acesta a fost deschiderea stagiunii. În același an, în noiembrie, actorii copii ai lui Faludi Károly au jucat Tücsök Matyi în Țara Îndepărtată, iar în anul următor au jucat Janesi și Juliská, apoi Scufița Roșie și Lupul. Spectacolul regizat de Győző Alfréd, și-a compilat programul de mare succes din știri, articole și scrieri pentru copii din ziarele locale. (Piroska . Gyermekelemlőadások) Spectacole pentru copii. 25–27.)

Poate ar merita un capitol separat pentru iubitorii de artă și istoria mișcării teatrale arădene. În oraș au activat mai multe formații de amatori, cea mai cunoscută fiind Căminul industriaiților arădeni iubitori de artă. Din 1929, industriașii iubitori de artă aveau deja propriul teatru în localul spațios construit în strada Batthyány (Püspökség/Episcopiei) (azi Teatrul de Păpuși). Între cele două războaie mondiale, Bodnár József și Lendvay Ferenc (Lendvay 7) au fost cei mai cunoscuți regizori ai lor. La spectacolul de aniversare cu numărul 150 a grupului, pe 19 februarie 1933, Gaáli László a apărut pe scenă pentru a sută oară. În program, Vass Anna K. și-a citit prologul scris pentru această ocazie, iar apoi au fost interpretate trei piese într-un act. Relle Pál cu basmul chinezesc – Când au înflorit cireșii, piesa lui Molnár Ferenc – Marșul și comedia Katalin a lui Fodor László. Pentru jubileu a fost scoasă o publicație intitulată Alkalmi Újság (Ziarul Jubileului), editată de Andor Stefán. În plus, actorul Jódy Károly a jucat de mai multe ori în spectacole în fața iubitorilor de artă.

În publicația menționată, articolul „Seara autorilor arădeni în Căminul industriașilor” relatează că mai mulți scriitori arădeni vor prezenta piese într-un act la evenimentul care va avea loc pe 5 martie, precum Szántó György (piesa de teatru), dr. Reicher Endre (comedie) și Károly Sándor -jurnalist, a cărui comedie într-un act este tradusă în limba română de Paul Constantinné. Despre piesele care au fost citite nu știm dacă vreuna dintre lucrări a fost pusă în scenă. Comedia într-un act a lui Herczeg Ferenc, Cupidonul, în regia lui Dálnoky Lajos Nagy, a fost prezentată la 26 ianuarie 1926.

O mențiune aparte merită invitația ieșită din tiparele obișnuite, concepută în stilul începutului de secol al XIX-lea, realizată în tipografia Vasárnap (Duminică). (Vezi ilustrația).

După a doua decizie de la Viena, posibilitățile culturale ale maghiarilor împrăștiati în sudul Transilvaniei s-au restrâns. Editarea ziarelor a fost interzisă, editarea de cărți a fost oprită, teatrele minorităților au fost închise. Singurul cotidian din sudul Transilvaniei a apărut la Timișoara. În 1943, Ordinul minorităților a reușit să obțină o licență de editare pentru o revistă culturală Havi Szemle (Observator lunar) și pentru a publica cinci cărți (Fecskés könyvek). S-a încercat și un schimb interetnic: o trupă

Árval. 1933. február 19. Ára 7 Lst. VI. évfolyan. I. évfolyam. szám.

Alkalmi Újság

Kiadja az Aradi Iparos Otthon Műkedvelő Csoportja Felhívó száma: 8433 AS ANBOM
a 150-ik jubileumi kiadás emlékére.

Százötven műkedvelő előadás

Bodnár József a rendező

Mi valaha életében résztvevett egyetlen műkedvelő előadás megrendezésében, csak az tudja, mennyi munkába és fáradságba került, míg a darab kiváló színésztől eljutnak a függőleg felelősségig. Mennyi tervezés, mennyi írás, mennyi vita, próba és tanulás kell hozzá, mennyi és milyen különböző személyeknek és tárgyaknak összehozgatásából születik meg egyetlen műkedvelő előadás. Hát még százötven! Mennyi idealizmus, ügybizalom, fáradságtalan szorgalom, fanatizmus kell ahhoz, hogy ezt a munkát 150-szer előlőről kezdjük? Ez az eredmény? Szemmel megfogható? Csak elröpülő szavak, le nem fogható szinnek, rengeteg hangulat, szeretet és gyűlölet, gőg és nagyravagyás, lámpalátás és ördöngyözgás tovaszállott múzskáinak halovány emléke.

Mégis a 150 előadásról rengeteg emberrel ismertették meg az Iparos Otthon műkedvelői a szepárd világot, sok ezer ember lárt homlokától simították el a gond ráncait, cücsölt szöveikbe nemesebb érzéseket illesztették, leserű ajkakra mosolyt varázsoztak. Nem a legszebb eredmény ez? Es ez a munka nem volt hiábavető. Mert az Iparos Kulturház a címében rejlő hivatásán kívül elősorban jótékonytárgyat gyakorol. Legtöbb feladata az elaggott, elhagyott elszegényedett önálló iparosok megmentése való elhelyezés, azoknak meggyújtott, elhagyott biztosítási éreg napjaira. És amikor az ember-szeretnek ez a két klasszikus jelölje: a kultúra és jótékonytárgy szolgáltatásban álló munkának létezését illeik, még szeretettel köszöntik a műkedvelő csoport minden egyes tagját azért, mert szívet, lelket és emberit nyújtanak. Százötven előadás a leve, annak minden fáradsága és a mai élnap legyen továbbra is irányadó munkájában, merítsen új erőt, lelkesedést mindenki a mai bensőséges

maghiară (clujeană) din sudul Transilvaniei și o trupă românească (București) din nordul Transilvaniei, dar a ideea a rămas blocată în faza de propunere.

În timpul războiului mondial, până în 1945, în Arad nu a existat nicio companie de teatru, și nici un cotidian maghiar nu a apărut. După tranziția românească din 1944, țara a fost invadată de armata sovietică, așa că ocupanții și-au impus treptat ideologia comunistă asupra culturii. Primul ziar cu o nouă abordare din oraș, Orizonturi noi (Új Horizontok), a avut doar șase numere din lipsă de interes.

Din primăvara anului 1945, trupele invitate au cântat în oraș. După călătoria primarului și a prefectului la București, orașul primește permisiunea de a funcționa un teatru cu două secțiuni. La acea vreme, Teatrul Popular Arad se deschide cu secțiuni românești și maghiare. Unii dintre artiștii cu contract ai teatrului maghiar, care au fost contactați, s-au născut în oraș (Gömöri Emma, Dóka János, Benkő György, Maresch Béla, Lázár Hilda, Sass László, Buda József, Hehs Ágnes, Hollay Edda, Bíró Jenő), iar alți actori au fost atrași la Arad de regizorul Jódy Károly. Printre vedete au fost actrița Dukász Anna, urmat de Rappert Dodi, venit de la Oradea. Cu acesta din urmă a sosit și fratele său, Károly.

Ottrok Ferenc (1911–1972), ulterior celebru tenor al Operei Maghiare din Cluj (a excelat în primul rând în operele italiene), dar și László (Hehs) Éva, și-au început cariera de cântăreț de operă aici, în Arad. (Enyedi. 24–25.)

Noul director, Jenei Ottó a angajat actori noi în companie, la sfârșitul anului 1946, precum Kőszegi Dusa, Loy Sári, Timkó Edit. Teatrul a jucat o mică parte din piesele rusești obligatorii (Revizorul lui Gogol, Adăpostul de noapte a lui Gorki, Întrebarea rusă a lui Simonov) și, parțial, operele autorilor autohtoni (piesele lui Asztalos István Pisica Neagră) și Sándor Károly). Dar au fost puse în scenă și piese clasice (Regele Lear de Shakespeare, Tragedia omului de Madách, Învățătoarea de Bródy) și piese de teatru pentru copii (Fii bun până la moarte, Prințul fără nume, Elevii din iglu). În marea majoritate însă publicul prefera comediile, cântecele și dansurile populare și operele.

Spectacolul musical János cel Viteaz a fost reluat și revizuit de mai multe ori, iar o dată Rappert Dodi a avut rolul principal. (Ujj, 113–124.)

Pe scena din Arad, cele mai populare lucrări de operetă, cântece populare și literatură au fost reprezentate pe parcursul celor trei sezoane. Asta, deoarece fiecare piesă care a fost rar pusă în scenă, a fost adesea reînnoită, doar pentru o nouă vedetă ajunsă la teatru. Trupa a jucat în mai multe orașe din județ, fiind invitată în mod regulat. Datorită numărului mic de spectacole, extinderea și reînnoirea constantă a repertoriului, precum și „orientarea”, era obligatorie. Comicul de dans Benkő György a fost arestat și târât pe scenă în timpul unui astfel de spectacol și a fost ținut în închisoare fără proces timp de 45 de luni. (Puskel. Az utolsó...)

În vara anului 1947 a fost publicată noua lege a teatrului românesc, care a făcut modificările obligatorii. Potrivit lui Szentimrei Jenő, acest lucru „face ca întreținerea și dezvoltarea teatrului național și popular să fie tot o sarcină de stat, dar există și spațiu amplu pentru inițiativa privată și poți conta chiar pe sprijinul statului dacă

Repertoriul teatrului popular maghiar din Arad nu a câștigat avizul membrilor grupului de control ministerial de la București, format din ideologi de partid (au impus piesele sovietice și maghiare proletcultiste, care erau deja obligatorii la acea vreme), iar asta a avut consecințe fatale asupra existenței trupei.

Concluzia era deja prezisă de articolele publicate anterior în cotidianul comunist local local Jövő. În numărul din 8 iulie, ziarul a publicat îndrumările generale de actorie, care au fost transmise de Méliusz József, sosit la Arad după ședința Consiliului Suprem de Dramă și Muzică. Potrivit acestora, „sarcina artei este de a întări masele pe drumul către socialism la un nivel artistic înalt. Instituțiile care nu fac acest lucru sunt „deocamdată pierdute în fața culturii teatrale”. Următoarea afirmație a scriitorului comunist este ca o lovitură sub centură pentru teatrele maghiare din Transilvania și pune sub semnul întrebării rolul teatrului în menținerea limbii și culturii limbii materne în perioada de după 1920. Potrivit lui, „acum simțim cu adevărat efectul distructiv al presiunilor din ultimele decenii asupra culturii teatrale”.

În numărul din 16 iulie, Korda István, jurnalist și scriitor născut la Arad, evident la ordinul partidului, într-un mod dezonorant, saturat de lozinci proletare face un bilanț al ultimului sezon al secțiunii maghiare. Potrivit acestuia, „cei trei ani care au trecut de la eliberare ar fi fost mult mai productivi dacă /actorii/ ar fi studiat mai mult și ar fi cerut mai puține aplauze, pentru că sarcina actorului este să învețe, să învețe, să învețe. Iar în momentul de față un teatru regional de înaltă calitate ar fi mai satisfăcător decât mersul șchiopătând al companiilor locale, care au dificultăți constante”. (Piroska–Piroska. II. 477.).

În 1948, Teatrul Popular din localitate a primit titlul de Teatru de Stat, dar filialei maghiare nu i s-a dat undă verde, iar activitățile sale au fost suspendate. (La fel ca Teatrul Poporului din Oradea)

Membrii comisiei de la București, prezidați de Ion Maicu, directorul general al teatrului, au vizionat partea piesei prezentată de actorii secțiilor română și maghiară, iar apoi au avut loc examene individuale. Actorii maghiari au interpretat mai întâi un fragment din piesa Pisica Neagră de Asztalos István, iar apoi s-au prezentat noaptea în fața comisiei. La examenul umilitor, aproape în stil elementar, au fost nevoiți să recite o poezie și apoi să răspundă la întrebări despre teatru și literatură. Potrivit lui Piroska Katalin, majoritatea actorilor dintr-un motiv sau altul au „performat slab”.

După examinare, comisia a informat presa că se va forma o trupă românească la Arad și o trupă maghiară la Oradea, care va juca alternativ în cele două orașe. Ar fi trebuit să fie susținute cel puțin două spectacole maghiare pe săptămână la Arad. Nici un cuvânt din această promisiune nu s-a împlinit. După anunțarea suspendării, compania a susținut ultimele spectacole pe 27, 28 și 29 august. În grădina de vară a cinematografului ÁRO, actorii și-au luat rămas bun de la public, într-un mod memorabil, cu piesa de teatru a lui Bródy Sándor- Profesorul. Ziarul Jövő din Arad nu și-a luat rămas bun de la teatrul maghiar, nici măcar nu a pomenit evenimentul, ci dimpotrivă a salutat cu entuziasm înființarea teatrului de stat în limba română. (Pirosaka – Piroska . II. 476–477.)

În ceea ce s-a dovedit a fi ultimul sezon, secția maghiară a Teatrului Popular nu a avut un efectiv foarte mare. Director artistic și regizorul Jeney Ottó, dirijor Osváth Richárd. Actori: Apor Lia, Bende József, Benkő György, Bíró Jenő, Buda József, Dóka János, Faragó Sándor, Gömörö Emma, Horváth Eta, Imre Mária, Kiss Elli, Kőszeghy Dusa, Hulcsár Erzsébet, Kun Dezső, Lázár Hilda, Loy Sári, Maresch Béla, Mózes Károly, Pintér Jenő, Rappert Dodi (50 eloadásra), Rappert Károly, Sugár István, Szabó András, Szilágyi Zoltán, Vajda András, Varga József.

Artiști invitați: Kovács György (40 de reprezentații), Dukász Anna (50 de reprezentații), Szilvássy Margit (10 reprezentații), Delly Ferenc (40 de reprezentații), Kallós József (30 de reprezentații). Această trupă a fost „decimată” de decizia răuvoitoare, a comitetului de la București.

Majoritatea actorilor au fost transferați în trupe maghiare din Transilvania (teatru și operă Cluj, Târgu-Mureș, Teatrul Secuiesc înființat atunci, Timișoara din 1953). Alții rămân la Arad, dar s-au angajat în alte slujbe: Rappert Dodi dublează în maghiară textul spectacolelor românești de la teatrul de păpuși (a semnat ulterior un contract cu Timișoara), Dóka János ca bucătar, Buda József ca instructor de dans, după ce și-a ispășit închisoarea. Benkő György lucrează mai întâi ca muncitor necalificat și apoi ca funcționar, Ács Olivér cântă în corul filarmonicii. (Színjátzó személyek. A Hét évkönyve, 1982; Personalități artistice. Almanahul Săptămâna, 1982) Solistul Sass László (1918–1997), care a semnat un contract cu Opera Maghiară din Cluj și a cântat acolo până la pensionare (1973), a primit titlul de Artist emerit pentru performanțele sale excelente.

În viața culturală a maghiarilor din Arad a urmat o perioadă mai mare de jumătate de secol, în care spectacolele de teatru nu puteau fi văzute decât în limba română. Teatrele maghiare din Timișoara și Oradea, în calitate de invitate, susțin spectacole regulate pentru o vreme la Arad, dar în ultima perioadă a dictaturii și acest lucru a fost restricționat. În vara anilor '60, teatrul și opera maghiară din Cluj-Napoca au făcut turnee în mediul rural de mai multe ori, susținând spectacole la teatrul de vară de pe malul râului Mureș.

Personalități

Zala Béla (1898–1972)

Editor de ziare, interpret. Și-a terminat școala în orașul natal Arad, iar între 1918 și 1920 a fost student la Academia de Teatru din Budapesta. A fost colaborator al revistei Genius, care a apărut la Arad, director al revistei Periszkóp, iar ulterior redactor responsabil la Literatura. A participat la seri literare în toată Transilvania, dar și în Ungaria și Cehoslovacia. Era un om de stânga și un simpatizant comunist. În epoca comunistă a fost numit pentru o perioadă director al muzeului județean. (RMIL. 5/2. 1248.)

Tessitori Nora (1884–1989)

Interpretă, recitatoare și artistă de performanță. A avut o slujbă ca funcționar la Cluj, dar a învățat să cânte și a cântat la evenimente caritabile din 1918 până în 1939.

Ultima sa reprezentație la Budapesta a fost difuzată și la radio. Între 1946 și 1954, a predat dicția și tehnica intonării la Institutul de Teatru. Mai mulți poeți ardeleni i-au dedicat poezii. (RMIL. 5/2. 800 – 801)

Égthy Ghyssa (1905–1982) (Gizella)

Pedagog. Profesor de mișcare scenică. A obținut un certificat la școala de gimnastică a mamei sale din Viena în 1924, dar a studiat și baletul clasic. S-a stabilit la Arad, unde a deschis o școală de educație fizică. A avut spectacole aproape în fiecare oraș din Transilvania. Și-a coregrafiat singură spectacolele de dans pe scenă. Și-a prezentat programul Lacrimi, lacrimi, lacrimi compus din poeziile lui Ady, cu participarea lui Zala Béla Zala. Din 1949 până la pensionare, a predat arta mișcării scenice la Institutul de Teatru Szentgyörgyi István. (RMIL. 1. 435–436.)

Szántó György (1893–1961)

Romancier, editor. Și-a început cariera ca pictor talentat, dar a fost rănit în Primul Război Mondial și și-a pierdut treptat vederea. După război, s-a stabilit în orașul soției sale, Arad, unde a fost publicat primul său roman, iar în 1925 a editat revista de avangardă *Periszkóp*. A scris în total 38 de romane, inspirate din autobiografia „Anii mei negri”. Piesa sa Regele corturar a avut un mare succes la premieră, dar nu a intrat în repertoriul teatrului. În 1947, s-a mutat la Budapesta, unde a și decedat.. (RMIL. 5/1. 349–355.)

Csányi Mátyás (1884–1962)

Compozitor, dirijor. După studiile muzicale, s-a angajat la teatrul din Arad, unde a fost un excelent dirijor timp de câteva decenii. A studiat opera, opereta, și oratoria. Câteva dintre lucrările sale au fost prezentate de teatrul arădean (Masa, Trandafirul iubirii, Omul de aur). (RMIL. 1. 322.)

Faludi Károly

Faludi Károly (1872–1974)

Actor, aviator. Născut la Arad, a început la Budapesta la teatrul *Hököm* și apoi a devenit actor itinerant. S-a întors acasă în 1905 și a fost angajat ca actor de prim rang de trupa lui Szendrey Mihály. A jucat roluri dramatice, dar a excelat și în piese muzicale. La Arad a construit un avion, pe care l-a folosit pentru a participa la demonstrații. După primul război mondial, s-a întors la Arad, unde a slujit teatrul timp de 25 de ani. (Arad megye.. 66.)

Lendvay Ferenc (1895–1962)

Jurnalist. La Arad a fost în echipa de redacție a ziarului *Reggel* (Dimineața) editat de Erdős György între 1932-37. De asemenea, a scris piese de teatru și piese pentru copii, iar în acestea a preluat și roluri. A organizat spectacolele iubitorilor de artă din Căminul Industriașilor. S-a întors la Budapesta în 1938. (RMIL. 3. 365.)

Károly Sándor (1894–1964)

Scriitor, jurnalist. S-a născut la Arad, și a început cariera de jurnalist la Budapesta, iar apoi a devenit angajat intern la Aradi Közlöny (Ziarul Aradului). Din 1925, a fost reporter la ziarul Aradi Hírlap. S-a alăturat inițiativei EMIR, lansată de Olosz Lajos, Berde Mária și Tabéry Géza. A scris romane, povestiri și piese de teatru. Printre acestea din urmă, A fost găsit, Dictatorul și moartea, Amintire din Gheorghieni,, Eliberarea lui Táncsics Mihály, Oaspetele căzut din cer au fost prezentate și de teatrele din Timișoara, Arad, Oradea, Budapesta și Szeged. La începutul anilor 1950, a fost interzis publicării și a fost reabilitat abia la sfârșitul deceniului, când piesa sa Oaspetele căzut din cer a fost programată și pentru teatrul din Timișoara. (jud. Arad. 99–100)

Bibliografie

- 1) A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Társaság levelesládája. Kriterion. Bukarest, 1979.
- 2) Alkalmi Újság. Felelős szerkesztő Stefán Andor. 1933. február.
- 3) Arad megye neves szülöttei. Összeállította Ujj János. Alma Mater Alapítvány. Arad, 2007.
- 4) Enyedi Sándor, Rivalda nélkül. A határon túli magyar színháztudomány lexikona. Teleki László Alapítvány. Budapest, 1999.
- 5) Hollai Hehs Ottó, Színház és politika (I.), Nyugati Jelen. 2018. márc. 6; (II) 2018. márc. 7..
- 6) Kántor Lajos, Kötő József, Magyar színház Erdélyben 1919–1992. Kriterion Kiadó. Bukarest, 1994. 196
- 7) Kötő József, Színháztudományi tanulmányok Erdélyben 1919–1940. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2009.
- 8) Piroska Katalin, Egy merész vállalkozás. Szövegnek, 2016. december.
- 9) Piroska Katalin, Gyermekek a múlt századból Aradon. Szövegnek. 2015. december.
- 10) Piroska Katalin, Szabálytalanságok az egykori aradi színházba. Szövegnek. 2017. december.
- 11) Piroska Katalin, Piroska István, Az aradi magyar színháztudomány 130 éve 1818–1948. II. kötet 1905–1948. Irodalmi Jelen Könyvek. Arad, 2017.
- 12) Puskel Péter. Az utolsó aradi táncoskomikus. Nyugati Jelen. 2001. ápr. 14–15.
- 13) Puskel Péter, Klasszikus művek aradi színpadon. Nyugati Jelen, 2002. márc. 8.
- 14) Puskel Péter, Magyar színház és színháztudomány. In Arad marad. 1997. 13–14.
- 15) Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. 1. (1981), 2 (1991), 3 (1994), 5/1 și 5/2 (2016).
- 16) Szekernyés János, Színházi lapjaink. In A Hét évkönyve 1981. Régi és új Thalia. 293–300.
- 17) Színháztudományi tanulmányok. A Hét évkönyve 1982. Színházi kislexikon. 181–247.
- 18) Ujj János, Az utolsó aradi primadonna. In Valahol (Kelet-)Európában. Alma Mater Alapítvány, Wieser Tibor Alap. Arad, 1998. 113–124

Presă arădeană în minoritate

Autor: Puskel Péter

Traducerea în limba română Gabriel Constantinescu

Trupele române au intrat în Arad cu mult înaintea Trăianonului, la 17 mai 1919, și s-au apucat imediat de înlocuirea administrației orașului, instalarea administrației românești și românizarea școlilor.

Avalanșa de schimbări a șocat cu adevărat populația maghiară a orașului. A fost ca un duș rece și pentru personalul din presă. Sentimentul de nesiguranță ca o consecință a pierderii teritoriale a fost sporit și mai mult de declinul economic în urma anilor de război, de jurământul de loialitate cerut oficialilor de stat, situația neplăcută a școlilor maghiare, suspendarea dreptului de publicitate a Liceului Catolic, știrile și faptele îndepărtării statuilor și plăcilor legate de originea maghiară, cenzura nemiloasă a presei.

Maghiarii și cei aproape zece mii de evrei vorbitori de limbă maghiară ai orașului, împreună cu care constituiau marea majoritate a populației la acea vreme, așteptau vești proaspete, liniștitoare din ziarele lor preferate. Cu toate acestea, Tratatul de pace de la Trăianon a confirmat condițiile care până atunci fuseseră considerate temporare.

Rendőjáli Újság (Ziarul Ordinii) a scris următoarele în legătură cu ratificarea Tratatului de pace de la Trăianon de către Parlamentul Ungariei: „Nu știm nimic altceva, decât că Ungaria istorică s-a terminat, iar noi, mândru și liber oraș regesc al Aradului, suntem de astăzi legal pământul României. Ceva s-a rupt în noi, ceva uriaș s-a prăbușit în jurul nostru”. (17 noiembrie 1920)

Editorii de ziare s-au trezit relativ repede din năucirea istorică și au încercat să-și găsească locul și misiunea în noua situație. Pamfletul lui Koós Károly, Paál Árpád și Zágoni István Kiáltó szó (Cuvânt de exclamare)(1921) a fost o piatră de încercare în clarificarea sarcinilor și destinului minorităților.

După ce spiritele s-au mai potolit și situația s-a consolidat, Krenner Miklós (care a consemnat cele mai bune editoriale ale sale sub numele de Spectator) în articolele sale intitulate Kisebbségi ildom (Situația minoritară) (1927) și Situația Ardealului (1928) a subliniat și acțiunile exacte: „Viața minoritară, pe scurt, este presată de două obligații clare. Una este crearea unei poziții adecvate față de majoritate; cealaltă este să antrenezi forțele cu practică și educație conștientă, cu care este necesar să te înarmezi pentru a asigura un comportament față de majoritate”, a scris Krenner în articolul său (A kisebbségi ildom: Évkönyv almanach 1930., Kv. 1929, 118.) (Situația minoritară: Anuarul 1930., Kv. 1929, 118.)

Editarea de ziare și cărți din Arad a căutat și ea modalități de afirmare și și-a găsit un partener competent în acești autori locali. Deja în prima jumătate a anilor 1920, cercetătorii vieții literare au putut observa un fenomen fără precedent, chiar și în situația de monopol a presei locale maghiare. Potrivit descrierii lui Ficzy Dénes, excelentul istoric literar și local al Aradului, „o adevărată febră literară a făcut furori la Arad”.

Potrivit descrierii din *Lexiconul literar românesc maghiar*, între 1920 și 1940, la cele 40 de tipografii ale orașului au fost publicate 126 de produse de presă periodică și 354 de cărți în limba maghiară (!). Dintre acestea, 111 cărți și 10 periodice de la tipografia revistei *Vasárnap* (Duminică) din Palatul Minorităților. (Arad magyar irodalmi élete. RMIL I. k. Bukarest, 1981., 83–84.) (Viața literară maghiară a Aradului. RMIL I. k. București, 1981., 83–84.)

Desigur, o cantitate atât de mare nu înseamnă (poate) automat și calitate, dar arată clar că maghiarii minoritari și-au dorit să-și păstreze moștenirea lingvistică și culturală cu această avalanșă de publicații de ziare și cărți.

Nu este un fenomen local tipic. Timișoara, Oradea și chiar Alba -Julia au umblat și ele în „pantofi asemănători”. Care au fost caracteristicile specifice care au determinat starea de spirit și imaginea spirituală a Aradului în cele două decenii care au urmat acestui punct de cotitură? Ce fel de oraș a fost Aradul în scurta perioadă dintre cele două războaie mondiale?

Potrivit lui Krenner Miklós, care a petrecut 34 de ani între zidurile orașului, Aradul..., nu din Transilvania, nici din Banat, nici din regiunea Tisei : un refugiu deschis pentru toată lumea și pentru toate ocupațiile: un loc de întâlnire a patru popoare, toate credințele.... Sau, într-o altă abordare, o imagine precisă a mediului și a societății: „Febra Bihorului, austeritatea afacerilor din Banat, romantismul Transilvaniei și marea activitate a Budapestei se revarsă aici, însă doar într-un mic vârtej. Circulația lui nu vă permite să vă stricați, dar nici nu trage bunul simț în pâlnia lui. Poate de aceea, Aradul a putut să facă atât de multe cu forța lui solitară, de aceea nu a făcut mare tam-tam cu bunurile istorice venite întâmplător, dar nici nu și-a dat de bunăvoie de la el, în mod involuntar sau risipitor”. (Erdély városképek, Arad. Madách–Pozonium, 1994., 224.) (Peisaje urbane transilvănene, Arad. Madách–Pozonium, 1994., 224.)

„Arad este un oraș deosebit”, scria Szentimrei Jenő, născut la Arad, în 1927. „Nu este occidental, nu este estic, nu este un oraș mare sau un oraș mic, nu se străduiește după culori originale, dar învață totul despre modă.” (Uri kamaszok. Korunk, nr. 3, 1927)

Fără îndoială că Krenner, „fiul adoptiv” al Aradului, a fost mai precaut decât „dulcele fiu” (Szentimrei) al Aradului, care nu se temea să fie acuzat, că a uitat unde s-a născut. Spectator a remarcat toleranța orașului, capacitatea de incluziune și integrare. Și din moment ce aici, în Arad și-a petrecut zeci de ani, orașul acesta i-a rămas aproape de inimă și după ce a plecat, chiar dacă a fost puțin părtinitor.

Din judecata de valoare a lui Szentimrei se simte austeritatea organizatorului literar cu intenție de îmbunătățire, poate chiar supărarea lui. Mai degrabă, a deplâns

că Aradul nu poate oferi o asemenea atmosferă intelectuală, care să lege talentele de aici și să le facă să rămână. Și, evident, s-a referit aici la perioada inițială, la promițătorii ani 1920 din punct de vedere literar, la apariția avangardei transilvănene, iar apoi la estomparea tuturor acestora, după 1925. Mi-a amintit, de asemenea, de eșecul revistelor lui Franyó Zoltán (1887–1978) *Genius* (1924) și *Új Genius* (1925) după lansarea lor promițătoare, a revistei *Periszkóp* a lui Szántó György (1893–1961), cu o nemeritat de scurtă durată și oportunitățile ratate pentru o viață literară de durată pe lângă scrierea publică de înaltă calitate. În același timp, se poate citi printre rânduri, un fel de reproș voalat pentru faptul că, mult mai devreme, talentele lui Iványi, Reviczky și Gárdonyi nu s-au putut dezvolta într-un oraș în care, potrivit lui „natura conservatoare a populației stabilește liniile de forță la fel de mult ca și sensibilitatea care acordă cu insistență atenție lucrurilor noi”.

În același timp, în contralumină, ce bine a gestionat Oradea talentele lui Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás și ceilalți! Totuși, toate acestea reprezintă o abordare simplificată a duplicității intelectuale a Aradului, o explicație foarte succintă a lipsei de viață literară susținută din prima jumătate a secolului XX.

În ceea ce privește presa cotidiană și periodicele, nu există însă niciun motiv de nostalgie, regret sau speculații asemănătoare. Nici măcar dacă presa din Arad a atins strălucirea epocii dualismului doar pe alocuri și pentru scurt timp în existența ei minoritară. Vremurile noi au generat noi misiuni, iar în acest mod presa locală s-a maturizat.

Pe parcursul celor peste două decenii ale perioadei „interbelice” statisticile înregistrează un total de 126 de titluri de ziare la Arad. (RMIL I. k. Arad magyar irodalmi élete, 84.) (RMIL I. k. Viața literară maghiară a Aradului, 84.) După Cluj, Timișoara și Oradea, Aradul ocupă locul patru între orașele Transilvaniei, din Banat și Partium. (U. p. 84.)

Este surprinzător totuși acest număr mare de publicații și determinarea editorilor de ziare, deoarece la vremea respectivă, părea foarte clar că numai cu un capital solid afacerile pot rămâne pe linia de plutire și, fiind o minoritate, publicarea de ziare putea fi cu greu o afacere profitabilă.

Keleti Újság (Ziarul de Est) lansat la Cluj în 1918, sub conducerea lui Kuncz Aladár, în timp ce vechea *Ellenzek* (Opoziție) și *Brasói Lapok* (Pagini brașovene) editată de Kacsó Sándor aveau deja o bază consolidată. Este de necontestat că și *Aradi Közlöny* (Monitorul Aradului), poate fi încadrat în aceeași categorie, care avea în spate bogăția, autoritatea și rețeaua extinsă de contacte a proprietarului și redactorului șef al ziarului, Stauber József. Toate cele trei publicații s-au trezit pe neașteptate în noile circumstanțe. Totuși au funcționat aproape fără încetare în noile împrejurări.

Totodată, Stauber era conștient de faptul că populația maghiară a orașului aștepta încurajări, informații de actualitate și îndrumări în multitudinea de legi aplicate de dincolo de Carpați și hotărârile autorităților locale adoptate în grabă. El a cerut

păstrarea instituțiilor, școlilor, bisericilor și teatrului în limba sa maternă. Cu aceste speranțe, populația maghiară a căutat sprijin și încurajare în ziarul său preferat. De data aceasta, viața nu a rescris sau infirmat, ci a confirmat gândurile așternute pe hârtie. Nici nu a trebuit o lungă așteptare, că noul concurrent a apărut deja.

Politizarea realistă dusă de Hírlap

Aradi Hírlap (Buletinul de știri arădean), care poate fi comparat cu marile ziare ale sfârșitului de secol, a fost publicat în noiembrie 1917, într-o perioadă tulbură, când doar un editor foarte hotărât, cu o bază financiară solidă, se putea angaja să editeze un ziar. Sau dacă avea în spate o forță politică în curs de dezvoltare.

Partidul Radical al lui Jászai Oszkár a creat acest ziar la Arad, având un scop politic explicit. L-a însărcinat cu editarea pe Zima Tibor (1882–1934), care era cunoscut ca unul dintre cei buni politicieni și jurnaliști economici arădeni.

Fără îndoială că, la momentul lansării ziarului Aradi Hírlap (Buletinul de știri arădean), se putea ghici deja deznodământul războiului mondial, dar consecințele lui, în special Trăianonul și dezintegrarea națiunii, pierderea teritorială la o scară atât de mare, cu greu puteau fi prevăzute.

Noul ziar, deși a intrat cu forță în viața publică destul de tulburată a orașului, a avut puțin timp să-și realizeze obiectivele inițiale. Printre condițiile de a fi o minoritate, provocări complet noi îl așteptau. Pe toate acestea a încercat să le onoreze cu abnegație. Redacția, editura și tipografia au fost instalate la parter, în fosta clădire din strada Forray 1 (mai târziu Meșianu). (Pe locul blocului de astăzi.)

Aradi Hírlap a început cu jurnaliști excelenți: Babuczay György, Fekete Tivadar (1894–1940), Frányó Zoltán, Korda István (1911–1984), Kócsy Jenő (1895–1962), Major (Mayer) Béla (1910–?) dr. Multás Jenő, Reicher Jenő, Salgó Pál (1910–?)

Încă de la început, oamenii de bază au fost: Barabás Béla, deputat al fostului parlament, Farkas Ferenc, care scrie recenzii de teatru de înalt nivel, și Ungár Imre, concertist al Societății Filarmonice.

Cu spiritul său liberal, ziarul îl contrapunea cu eficiență pe Közlöny, de orientare conservatoare. Antetul spunea doar: „cotidian politic”. Pentru a-și exprima deschiderea, noua publicație și-a schimbat numele în Erdélyi Hírlap, din iunie 1923. În această perioadă, s-a transferat de la catedra Liceului Romano-Catolic, luându-și rămas bun de la cariera didactică, dr. Krenner Miklós. Acesta a excelat în toate genurile, dar în primul rând în editoriale. A scris articolele sub numele de Spectator, care au dat un profil puternic ziarului.: Conferința Cluj-Napoca (26 septembrie 1926), A Mérleg (Balanta) (13 octombrie 1926), Választó út (Momentul alegerii) (1–2 mai 1927), A hídverés munkaja (Puntea) (17 ianuarie 1932)

Am scris multe despre Krenner, dar am reușit să întrezăresc doar câteva dintre detaliile întregii sale cariere, din munca sa de scriitor public, din activitățile sale sociale (din 1928 a fost președintele Organizației Jurnaliștilor minoritari din Transilvania și Banat), și din corespondența lui extinsă.

Cea mai completă analiză asupra scrierilor lui Spectator de până acum a fost creionată de György Béla în volumul său de studiu fundamental (Erdélyi út, Székelyudvarhely, 1995 ;Calea Ardealului, Odorheiul Secuiesc 1995). Spectator era cu mult înaintea timpului său, din perspectivă politică. Nu era un fan al izolării și a căutat cel mai convenabil mod de a trăi împreună și de a rămâne în noua situație. El este creditat pentru dezvoltarea unui punct de vedere deosebit, pe care l-a numit „situație minoritară” în editorialul său. El a promovat o formă specifică de comportament, politica abilă a minorităților și autoorganizarea internă, fără cel mai mic semn de renunțare la sine. A fost unul dintre susținătorii cooperării de-a lungul Dunării, a drumului Transilvaniei și a construcției podului, care a susținut o cooperare neclintită cu România. „Nu ezit să fac apel la maghiarii ardeleni din nou și din nou: construiește-ți un pod, iar de la sine vei merge și tu pe podul făcut de tine. Faceți tot posibilul pentru a stabili o cooperare economică maghiară-română, pentru a declara un moratoriu asupra politicii celor două popoare și pentru a contribui la crearea unei forme de agricultură modernă în Valea Dunării, care să înlocuiască Monarhia. Ceea ce este creat, este ceea ce dictează destinul istoric”. (A hídverés munkája, Puntea, 10 ianuarie 1932)

Gândirea și ideile scrise de Spectator pot fi, desigur, dezbătute în zilele noastre, dar nu există nicio îndoială că în acei ani a fost unul dintre susținătorii pragmatici ai supraviețuirii maghiarilor transilvăneni. Viziunea sa în domeniul educației publice este și ea de importanță strategică: „Noi, maghiarii din Est, care am fost încorporați definitiv în corpul unui stat străin prin pacea ratificată, suntem interesați în primul rând ca învățământul public să se realizeze netulburat pe teritoriul statului român”. (A kisebbségi ildom: Évköny Almanach. Kiadja az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságíró Szervezet. Kolozsvár, 1930; Situație minoritară: Almanach. Publicat de Organizația Națională de Jurnalism Minoritar din Transilvania și Banat. Cluj, 1930.)

În ciuda politicii realiste și a articolelor argumentate, dintre toți jurnaliștii activi între cele două războaie mondiale, articolele lui Krenner au fost cel mai mult cenzurate de către autorități.

A avut mai mult 50 de procese de presă, dar acest lucru nu l-a descurajat. (Dintre publiciștii ardeleni, doar Szász István a avut mai multe procese de presă.)

Doar în anii petrecuți la Arad, a fost dat în judecată pentru atitudinea sa curajoasă cu privire la restituirea dreptului de publicitate a Liceului Catolic, pentru protestul împotriva demolării Statuiei Libertății și a plăcilor comemorative din 1848.

Krenner a luat parte la ultimul efort major făcut de un grup de intelectuali arădeni, la mijlocul anilor 1920, pentru a se alătura unui impuls nou în viața transilvăneană. Au fost lansate în acea perioadă în Arad, cu planuri mari și colaboratori de seamă, revista Genius a lui Franyó Zoltán (1887–1978), apoi Új Genius și revista Periszkóp a lui Szántó György (1893–1961).

Pentru a cinsti memoria lui Ady, a fost înființată Societatea Ady (1926), heliconiștii l-au invitat pe Szántó György să li se alătore, iar Nagy Dániel (1886–1944) a început seria de publicații numită Biblioteca Transilvaniei. Revista catolică

Vasárnap (Duminică) a căpătat un caracter literar și artistic accentuat, iar Clubul Unio a fost creat pentru a favoriza relațiile culturale maghiaro-române.

Cu toate acestea, majoritatea inițiativelor promițătoare au rămas în suspensie. Continuarea a devenit din ce în ce mai slabă. În a doua jumătate a anilor 1920, „febra literară” s-a domolit, iar orașul a revenit încet, încet la viața de zi cu zi. Flacăra entuziasmului s-a reaprins pentru scurt timp în mai 1933, când a fost înființat EMÍR (Ordinul Scriitorilor Maghiari din Transilvania) sub conducerea lui Károly Sándor și Olosz Lajos (1891–1977). În câțiva ani, EMÍR a publicat o jumătate de duzină de cărți, dar din moment ce majoritatea oamenilor invitați să intre în rândurile sale, nu s-a identificat cu regulamentele de funcționare elaborate împotriva heliconiștilor, inițiativa s-a stins rapid.

Să-l cităm aici pe Ignóty, care a exprimat foarte bine ocazia ratată în scrisoarea sa către Szöllősy István, secretarul Asociației Kölcsey: „Aradul putea să fie orașul, dacă nu al scriitorilor moderni, măcar al cititorilor moderni la începutul secolului”. (Függetlenség, 1909. november 12.) (Independența, 12 noiembrie 1909)

Krenner Miklós a adăugat la această afirmație, o remarcă potrivită când a scris: „Librăriile din Arad nu dau greș”. (Erdélyi városképek. Arad. Peisaje urbane transilvănene. Arad. Madách–Posonium, 1994., 260.)

După începutul încurajator, continuarea nu s-a realizat, iar entuziasmul inițiatorilor s-a stins și el. Treptat, treptat au plecat din Arad. Curând, Krenner a rămas singur pe baricade. În cele din urmă, în 1930, a cedat tentației: la invitația lui Kuncz Aladár și a lui Szentimrei Jenő, a semnat un contract cu cel mai militant ziar din Transilvania, Ellenzék (Opoziție) Cluj, fondat de Bartha Miklós (1848–1905).

Kuncz și Szentimrei s-au născut la Arad. Krenner a petrecut mai bine de trei decenii în „orașul Golgotei maghiare”. De asemenea, Franyó, Szántó și Nagy Dániel dezamăgiți, au părăsit scena speranțelor neîmplinite. Continuând caracterizarea lui Szentimrei, este imposibil să nu ne jucăm cu ideea: dacă ar fi rămas aici...

Dacă Iványi, Gárdonyi și Reviczky din generația dinaintea lor au avut ocazia să-și dezvolte talentele, dacă Tóth Árpád este legat de fosta stradă Sarló, nu numai în primii doi ani de naștere, dacă Kuncz și Szentimrei ar fi rămas și ei la Arad, dacă Nagy Dániel și Ormos Iván nu ar fi fost aruncați departe de efectul de trambulină... Dacă Helikonul ardelean îl invita nu numai pe Szántó György, ci și pe Károly Sándor, care deja confirmase ca scriitor, să fie unul dintre membrii săi...

Așa cum raționamentul care începe cu conjuncția condițională „dacă” este lipsit de sens în contextul istoric, el este însă valabil în contextul literaturii sau al presei. Trebuie să amintim ca fapt: în contextul literar al talentelor amintite, Aradul a fost consemnat drept orașul speranțelor neîmplinite.

Pe de altă parte, „cetatea” presei minoritare a supraviețuit vremurilor grele și, s-ar putea spune cu mândrie, că a rămas neclintită. În ciuda faptului că asediul a început împotriva ei, după relativul calm politic și etnic, care a durat aproximativ zece ani. Hírlap, care a apărut ca un nou venit în peisajul presei din oraș, cu un ton liberal, a intrat în curând sub focul succesivelor ziare locale românești. Acest lucru

a fost deosebit de puternic în mai 1932, când au fost efectuate săpături arheologice în zona cetății pentru a căuta rămășițele celor 13 martiri și pentru a stabili locul exact al execuției. Salgó Pál a raportat săpăturile cu rezultate senzaționale într-o serie excelentă de reportaje din Hírlap.

În ziarul românesc Știrea, o serie de articole publicate (19, 26, 28 mai 1932) au pus sub semnul întrebării opinia medicului legist, spunând că descoperirile sunt doar „noi invenții ale unguirilor” pentru a se asigura că tema generalilor martiri este din nou un subiect, iar legenda lui Kossuth să capete mai multă strălucire. Cu toate acestea Hírlap, foarte înțelept, nu și-a luat „mănușile de box” și nu s-a implicat în polemici nesfârșite.

Erdélyi Hírlap și-a atins cea mai bună perioadă între 1931–1938, sub conducerea lui Major (Mayer) Béla (1900–). Major a fost un maestru al interviurilor. Politicienii și scriitorii vremii, au fost „luați de transpirații” adeseori, de întrebările lui uneori puse fără milă și foarte pătrunzătoare. Printre intervievații săi s-au numărat: Apponyi Albert, Gömbös Gyula, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Sever Bocu, Ștefan Cicio-Pop. La 20 februarie 1934, ziarul relatează într-un amplu reportaj despre înmormântarea lui Ștefan Cicio-Pop, prezentând în detaliu cariera sa de om politic român. În același an, pe 12 martie, Bartók Béla a relatat despre vizita sa la Asociația Compozitorilor Români din București.

Marea senzație a numerelor din octombrie ale ziarului a fost asasinarea regelui sârb Alexandru și a ministrului francez de externe Barthou.

Proprietarul ziarului, comerciantul Kalmár József, care nu avea experiență în presă, având o încredere oarbă în Major Béla, nu a avut niciun amestec în politica redacțională. Ulterior, ruda lui, Kovács Imre, a preluat ziarul. El a făcut la fel.

Cele patru ziare maghiare de top au format un cartel și au acționat cu forță pentru a zdrobi concurența. În primul rând, au vrut să prevină răspândirea tabloidelor și a diletantismului jurnalistic.

Asocierea de interese mai însemna că angajarea jurnaliștilor și schimbul de locuri de muncă erau supuse unor reguli stricte, care erau foarte frecvente la acea vreme. Regulamentul adoptat prevedea că angajații nu se puteau duce la o nouă publicație, decât cu acordul vechiului proprietar. Au cumpărat și au contabilizat împreună hârtia de tipar. Au fost negociate contracte colective de muncă.

Cartelul a fost semnificativ și din punct de vedere financiar, întrucât acoperirea reciprocă a cheltuielilor a ușurat povara ziarelor minoritare într-o situație financiară zguduită și chiar s-a dovedit a fi eficientă în anii de după criza economică.

După plecarea lui Spectator, Zima Tibor a devenit editorialistul lui Hírlap. Zima a fost un om cu o educație excelentă, cunoștințe temeinice și un condei foarte bun, care a câștigat recunoașterea națională pentru activitățile sale jurnalistice și din viața publică. Secțiunea de știri a lui Erdélyi Hírlap era deja înaintea celei a lui Közlöny, cu știri mai proaspete. Redactorul de serviciu a așteptat știrile de seară ale agenției române de presă Rador și maghiare Dunaposta și le-a dus în tipografie. Ediția se închidea la miezul nopții.

Hírlap a fost, de asemenea, actualizat grafic. Ca și grafica principalelor ziare budapestane, a trecut la paginarea pe trei coloane. Acest lucru a oferit oportunitatea pentru titluri îndrăznețe, care captează atenția cititorului. Editorul responsabil Major și succesorul său, Kulcsár Kálmán au acordat o atenție deosebită formulării acestora. Hírlap și-a depășit cel mai mare concurent, Közlöny, prin inventivitatea titlurilor sale. Mai mult, a apărut pe 12 pagini în fiecare zi.

Secțiunea de reportaje și sport a ziarului a fost bogată. Reclamele mari nu au fost publicate în bloc, ci răspândite între materialele de știri și așezate într-un cadru. Hírlap avea deja o secțiune de anunțuri de mică publicitate. În plus, erau anunțate zilnic programul de cinema, iar din a doua jumătate a anilor 1930, și programul de radio de la București și Budapesta.

La acel moment, ziarul îi avea pe: Balla Károly, Kállay Nándor, Károly Sándor, care a editat timp de mulți ani rubrica populară Cronică de duminică, Babuczay György, care a scris reportaje excelente, Pintér (Pichler) Lajos (1910–2005), care a scris recenzii muzicale, și Seidner Imre (1902–1983), care mai târziu a lucrat ca și corispondent pentru ziare de la Budapesta la Paris și apoi la Geneva.

Și nu este un fapt întâmplător: ziarul și-a scurtat oficial numele în Hírlap din 1936. În acești ani, denumirile geografice erau permise a fi scrise doar în limba română. Au vrut să evite acest lucru prin scurtarea titlului de pe antet.

Adoptarea legilor antievreiești a afectat grav și presa maghiară din Arad, din moment ce reporterii și redactorii de ziare, de religie mozaică, nu au putut să semneze în paginile ziarului.

Întrucât articolele erau semnate foarte rar, chiar și atunci doar în cazuri excepționale, interdicția a fost adesea ocolită de proprietarii de ziare și redactorii responsabili.

După instalarea dictaturii regale, iar apoi a regimului Antonescu, tonul ziarului s-a schimbat din necesitate. În acel moment, a fost nevoit să evite chiar și cel mai mic comentariu. Articolele de politică externă și internă s-au limitat strict la redarea știrilor de la agenția de presă Rador. În funcție de posibilități, ziarul a relatat continuu despre evoluția situației de pe front.

În anii 1940, problemele legate de maghiaritate se limitau în mare parte la promovarea evenimentelor Comunității Populare Maghiare, care era foarte activă la acea vreme. În această perioadă, pictorul Hajós Imre a avut o rubrică de artă permanentă în ziar, ca și colaborator extern. În august 1940, Hírlap a relatat printr-un printr-un coleg detașat, deliberările la nivel de guverne româno-maghiar de la Turnu-Severin, cu privire la Transilvania.

La câteva zile după eșecul discuțiilor, pe un ton obiectiv și nepasional, a anunțat pe prima pagină: „Decizia a fost luată la Viena. Au fost trasate noi granițe între România și Ungaria”. (1 septembrie 1940) Discuând despre împărțirea Transilvaniei, Hírlap a relatat despre asta cu o sobrietate extraordinară. S-a omis orice comentariu, el s-a limitat la comunicarea faptelor istorice.

În numerele din septembrie, ziarul critica șansele ratate de Arad, de a accepta instituțiile care au plecat din Transilvania de Nord, printre care și Universitatea din Cluj. (Dacă administrația orașului era mai flexibilă și nu s-ar fi referit la o „lipsă de clădiri”, Aradul ar fi putut fi oraș universitar din 1940. Dar oportunitatea favorabilă a fost ratată.) Ultimul număr a ajuns la cititori pe 9 octombrie 1940.

Hírlap a fost închis de către autorități, care au redus la tăcere presa maghiară din sudul Transilvaniei. Editorul său responsabil, Major Béla nu s-a întors niciodată dintr-o călătorie la Budapesta. A aflat că un grup mare al Gărzii de Fier îl vânează la stația de frontieră din Curtici.

În anii de după război, Major a lucrat pentru mai multe ziare din Budapesta și a fost chiar secretar de presă în guvernul condus de Dinyés Lajos. L-a vizitat regulat pe Krenner, la domiciliul său din Pesta și știm din corespondența sa cu Szomory Oszkár, un reporter de ziar din Arad, că aceștia și-au rememorat adesea experiențele din Arad. Anul morții sale este necunoscut, dar Krenner încă îl menționează în anii 1960.

Din echipa numeroasă a lui Hírlap, în anii de după război, Károly Sándor, Pintér Lajos (până în 1949), dr. Reicher Jenő (pseudonimul scriitorului: Sivatag Manó) și Seidner Imre nu au părăsit Aradul. Printre ei, în presă a rămas doar Pintér. Ceilalți au fost nevoiți să-și schimbe cariera, de obicei din motive politice.

După război, cariera lui Pintér Lajos a continuat în orașul natal, la Jövő (Viitorul), la Előre (Înainte) din București, la Művelvedés (Cultura), la Új Élet (Viață Nouă) din Târgu Mureș. A publicat un volum de studiu despre concertele transilvănene ale lui Bartók și Enescu și o carte despre martirii arădeni (Cei 13 martiri din Arad, București, 1973.) A lucrat aproape până în ultima zi a vieții. A murit la București în 2005, la vârsta de 95 de ani.

Și aici este absolut necesar să spunem câteva cuvinte despre decanul ziarelor arădene, Aradi Közlöny (Gazeta arădeană). În anii dinaintea Primului Război Mondial, cotidianul avea între 14 și 16 pagini pe ediție. A fost mereu mereu apropiat de guvern, dar fără exagerări. A apărut în 1883 sub numele Aradi Hírlap și din 1885 a devenit cunoscut sub numele de Aradi Közlöny.

Cea mai remarcabilă și de succes perioadă a existenței sale lungi este atribuită lui Stauber József, proprietar și redactor-șef al ziarului. Ca și cotidian politic, social și economic, a câștigat autoritate națională și a fost publicat continuu timp de 55 de ani, până în toamna anului 1940. Doar ziarele Nagyvárad (Oradea), care a fost prezent în peisajul presei timp de 75 de ani, și Ellenzék (Opoziție) Cluj, care a fost pe piață timp de 64 de ani, au avut o „viață” mai lungă din Transilvania.

Közlöny, în schimb, are un palmares unic (din câte știm noi) în presa cotidiană maghiară: în cel de-al 25-lea an al existenței sale, numărul jubiliar a fost publicat la 25 iulie 1909, cu un conținut de 200 de pagini (!). Dar la împlinirea a jumătate de secol de la apariție, la 25 decembrie 1934, ziarul s-a remarcat de la sine, numărul festiv a ajuns în mâinile cititorului pe 156 de pagini. Multe cotidiene din străinătate (Corriera della Sera, Neue Freie Press) au trimis telegrame de salut.

Printre marii intelectuali ai vremii și-au transmis salutările cu această ocazie: Hatvány Lajos, Hubay Ernő, Iványi Grünwald Béla, Markovits Rodion, Móricz Zsigmond, Szép Ernő. Franz Werfel din Viena și Thomas Mann din Zurich.

Între cele două războaie mondiale, personalul ziarului includea mulți jurnaliști excelenți: Bérczy György, Csányi Piroska, Faragó Rezső, Fekete Tivadar, Korda István, Zsigmond (Zeiner) Miklós, Molnár Tibor, Rózsa W. (Rosen) Aliz, Weinberger István. Toate acestea demonstrează, fără îndoială, că presa maghiară a perioadei arădene a ieșit din cătușele provincialismului și a fost cunoscută și recunoscută la nivel internațional.

Neșansa ziarelor mici

În peisajul de presă al epocii s-au adăugat și alte două ziare foarte active. Primul, Friss Újság (Ziar proaspăt), care a apărut în 1919, a fost publicat din nou în 1923. Editorul său responsabil a fost Szomory Oszkár, unul dintre cei mai buni jurnaliști din Arad, apoi Franyó Zoltán. Este publicat în fiecare după-amiază de Aradi Újság (deținut de dr. Vörös László). Schauer-Soós Aladár și Zsigmond Miklós au devenit angajați ai acestui tabloid. Pe lângă ei, jurnaliștii angajați la alte ziare „au lucrat” ca și colaboratori externi. Româniai Magyarország (Maghiarimea din România) a fost publicată de Hehs Aladár în Lipova, între 1929–1930. Scopul ei a fost acela de a introduce literatura română și de a apropia cele două popoare.

Tot în 1929, Ehling Lajos și Matais Péter au publicat un ziar de stânga intitulat Jövő (Viitorul), care a fost susținut de Partidul Comunist Român. Primele două numere ale ziarului au fost confiscate. Au mai fost publicate două numere, iar apoi publicarea a fost interzisă.

În 1930, a apărut pentru prima dată ziarul Reggel (Dimineța), editat de Kócsy Jenő. Din 1931, Erdős György (1901–1979) a preluat ziarul în calitate de proprietar și redactor responsabil și l-a gestionat până la dispariția acestuia (1937).

În anii 1920, Erdős s-a întors în orașul natal de la Budapesta, cu experiență acumulată atât ca jurnalist dar și traducător literar la agenția de știri Dunaposta. A mai lucrat la ziarul economic Üzlet(Afacerea) și Pesti Napló(Jurnal de Pesta) din Budapesta. A revenit la Arad pentru a-și deschide propria publicație.

Redacția a fost inițial situată pe strada Deák Ferenc nr. 4 (Eminescu), apoi împreună cu tipografia s-a mutat în Piața Árpád nr. 2 (Plevnei), lângă Casa cu lacăt. De aici se publica și săptămânalul în limba germană Arader Zeitung (Mai târziu, redacția a fost nevoită să se mute de mai multe ori.)

Cotidianul maghiar adopta în același timp o politică de deschidere către nou, într-un oraș de abia optzeci de mii de suflete. Mai mult, în decembrie 1926, Barabás Béla (1855–1934), un politician și publicist transilvănean remarcabil cu domiciliul în Arad, a încercat să pătrundă pe piață cu un al șaselea cotidian, Magyar Újság (Ziarul maghiar), ca redactor responsabil, bazându-se pe experiența lui Seidner Imre și Nagy Dániel. Această publicație s-a remarcat ca un ziar de „politică a minorităților democratice” și a fost forumul de presă al organizației locale a Partidului Național

Maghiar. După câteva luni, Juhász Attila a preluat editarea sub titlul Aradi Magyar Újság (Ziarul maghiar arădean) și a încercat să rămână pe linia de plutire ca săptămânal până în 1929, când a fuzionat cu un ziar din Oradea.

Bőripari Munkás (Muncitorul Viticol) și apoi Cipész Munkás (Muncitorul cizmar) au fost prezente pe piața presei cu câteva numere (1920–1921), dar ambele ziare lunare, cu profil strict profesional, au încetat la puțin timp să mai existe.

În 1926, Szathmári Jenő a editat ziarul A Nap (Ziua). În 1929, Erdős György a preluat conducerea, dar ziarul s-a închis după o lună și jumătate de publicare. Papp Andor (1870–) a editat o publicație bilunară în format tabloid, intitulată Kiss Újság (Ziarul Mic) (1932–1940), pe care a descris-o drept „o publicație independentă, care luptă pentru interesele maghiarilor”. În ciuda apariției neregulate, au fost publicate 161 de numere ale revistei Kiss Újság.

Revista Virradat (Zorile), apărută între 1928 și 1930, a avut o existență de scurtă durată. A reunit scriitorii de stânga. Printre aceștia s-au numărat Balla Károly și Fáskertti Tibor.

Ziarul Aradi Kurír (1925–1927), Lits Antal și Ez Arad (Acesta e Aradul) de Kocsy Jenő (1935–1939) au adus o pată de culoare în peisajul presei în cele două decenii dintre războaie.

Erdélyi Sport (Sport transilvan) (1923–1927), Aradi Újság (Ziar Arădean) (1923–1940), Magyar család folyóirata (Revista familiei maghiare) a lui Kócsy Jenő (1934), care a avut doar cinci apariții și încă câteva

titluri au făcut parte din multitudinea publicațiilor de presă din perioada interbelică. (Întregul repertoriu de periodice ar putea fi alcătuit prin inventarierea fondurilor Bibliotecii Naționale Széchényi Budapesta, Bibliotecii Universitare Cluj, Bibliotecii Academiei Române de Științe București, precum și ale Bibliotecii Județene Arad și Arhivelor județene Arad. (Până acum, acest lucru a fost posibil doar parțial.)

Tabloide cu talente originale

Merită să spunem câteva cuvinte despre Reggel (Dimineața), care a fost forțat să iasă din cartelul format de celelalte patru ziare și care a fost aproape constant amenințat cu dispariția pe parcursul celor opt ani de existență.

La începuturile sale, Reggel s-a autodenumit „un cotidian național democratic”, dar mai târziu au apărut câteva alte denumiri pe antetul său. Punctul forte al ziarului de 8 pagini, care și-a menținut cu adevărat caracterul democratic pe tot parcursul existenței, a fost rubrica de știri sociale, reportaje și sport.

În spatele titlului zgomotos se afla un tabloid bine editat. La urma urmei, împreună cu Közlöny și Hírlap, această publicație a început cu obiective de suplینire a unor goluri, concentrându-se pe segmente mai puțin acoperite ale vieții sociale. Printre ziaristii lui Reggel se numărau: Bérczy György, Lendvay Ferenc, Kovács György, Messer Sándor (1910–1986), Orosz Irén (1907–2001), Steinhaus Márton, Szántó György, Zsigmond (Zeiner) Miklós (1885–1973).

Franyó Zoltán a publicat în ziar până în 1931 ca redactor senior din Timișoara. Ulterior, Vér Imre și Eisner Jenő au trimis corespondențe de la sediul din Banat. Reggel a deschis o subredacție și în Pécs. Lelik István a fost corespondentul de acolo.

Pentru o scurtă perioadă, angajații altor ziare „au lucrat și pentru Reggel, dar au plecat curând la alte publicații, unde erau mai bine plătiți. (Aceasta explică faptul că unele nume apar în mai multe locuri.) Per total, noua publicație a prezentat o echipă redacțională puternică.

Reggel a încercat să abordeze și să cucerească cititorul dintr-o latură căreia concurența nu i-a acordat atenție cu niște mișcări inteligente de marketing. El a anunțat că oricine aduce cinci abonați noi, va primi ziarul gratuit timp de o lună. A promis un ziar bun, la un preț mic. Titlurile și subtitlurile au fost folosite cu măiestrie în Reggel, care a fost tipărit în patru coloane. În acest sens, l-a depășit chiar pe Hírlap. În orice caz, tabloidul a excelat deja în titluri atrăgătoare, pe vremea lui Kócsy: „Și-a împușcat soția din cauza unui prânz prost” (6 martie 1931), „Boros Béni, condamnat la moarte, cere milă” (7 martie 1931) „Timișoara revendică 31 de milioane de comori de artă din Serbia” (10 martie 1931). Sub conducerea lui Erdős, editorul a sperit și mai mult titlurile de impact: „Trădătorul sovietic amețit de dragoste este executat” (10 ianuarie 1936), „Cadavrul exhumat al generalului Lenkey este transportat de la Arad la Eger” (22 ianuarie 1936)

Szántó György a analizat probleme de politică externă în rubrica lui Napló (Jurnalul) într-o abordare foarte liberală. De asemenea, a scris majoritatea editorialelor politice ale ziarului.

Poet și jurnalist începător, Horváth Imre (1906–1993) a lucrat pentru Reggel timp de patru ani din 1933. El a livrat în principal știrile primăriei la ziarul său și a scris reportaje. Nu în totalitate grozave, dar poeziile erau remarcabile. Cele mai multe dintre ele, le-a publicat în revista culturală cu orientare catolică, Vasárnap (Duminca). Apropo, până în prezent, Vasárnap a fost cel mai longeviv periodic din Arad, întrucât a apărut continuu din 1918 până în 1940 și avea propria tipografie în Palatul Minorităților.

Potrivit amintirilor lui Horváth Imre, Erdős, care era remarcabil ca ziarist, dar și ca traducător literar, a fost un șef foarte binevoitor și i-a iertat adesea indiscrețiile. (Kulcsár Sándor: Aradi magyar művelődéstörténeti emlékek 1919–1945 között; Horváth Imre: Az aradi évek emléke, Az aradi Kölcsey Egyesület Könyve. Arad, 2009.) (Kulcsár Sándor :Amintiri istorice ale culturii maghiare în Arad între 1919–1945; Imre Horváth: Amintiri din anii arădeni, Cartea Asociației Aradi Kölcsey. Arad, 2009.)

Cu sprijinul redactorului responsabil, poetul-jurnalist a publicat volumele de poezii: Deasupra unui vârtej (1934) și Vorbire tăcută (1936), la editura Reggel din Arad. (Acesta din urmă a fost finanțat și de producătorul de băuturi alcoolice Reusz Sándor.) Apropo, pașii tânărului titan în poezia arădenă au fost susținuți de Szántó György și Fischer Aladár, directorul Liceului romano-catolic și redactorul revistei Vasárnap. Horváth Imre adora Aradul. Conform amintirilor sale scrise, „Malul

Mureșului a fost Riviera mea. Barul Vily este Moulin Rouge -ul meu.” (Jelen, 29-30 mai 1999)

S-a ocupat mult în Reggel de prezentarea războiului italo-abisinian și apoi a războiului civil spaniol și nu și-a ascuns simpatia pentru republicani.

Piața de presă a orașului era deja destul de saturată la acea vreme, cinci cotidiene (!) și zeci de periodice concureau pentru cititori în același timp. Situația financiară instabilă a lui Reggel a fost în primul rând, din cauza faptului că oricât s-a străduit, cititorii arădeni, destul de conservatori, au rămas fideli vechilor publicații.

Nu trebuie să uităm de câțiva factori politici și economici externi: în a doua jumătate a anilor 1930, presiunea asupra Liceului Catolic s-a intensificat, anii școlari au fost imposibil de dus la bun sfârșit, prin suspendarea dreptului la publicitate al școlii. Atât profesorii, cât și elevii se aflau într-o situație foarte dificilă. Evreii vorbitori de limbă maghiară au fost forțați să intre în școlile românești prin legea Anghelescu.

Consecințele crizei economice au lovit cel mai puternic în clasa de mijloc burgheză, care făcea cea mai mare parte a abonamentelor la ziare. Procesul de asimilare a dus la transformarea rapidă a imaginii etnice a orașului. Un mare număr de români au fost relocați din regiunile de dincolo de Carpați și din Valea Mureșului.

Conform amintirilor contemporanilor, bătălia pentru știri s-a transformat treptat „de la o chestiune de prestigiu, la o luptă pentru bucata de pâine zilnică. Nu i-a mai făcut pe jurnaliști să concureze, ci să coopereze. S-au schimbat și s-au discutat știrile în colțul cafenelelor sau chiar în apartamentele unor ziariști, în orele de prânz. Făceau astfel schimb de știri .

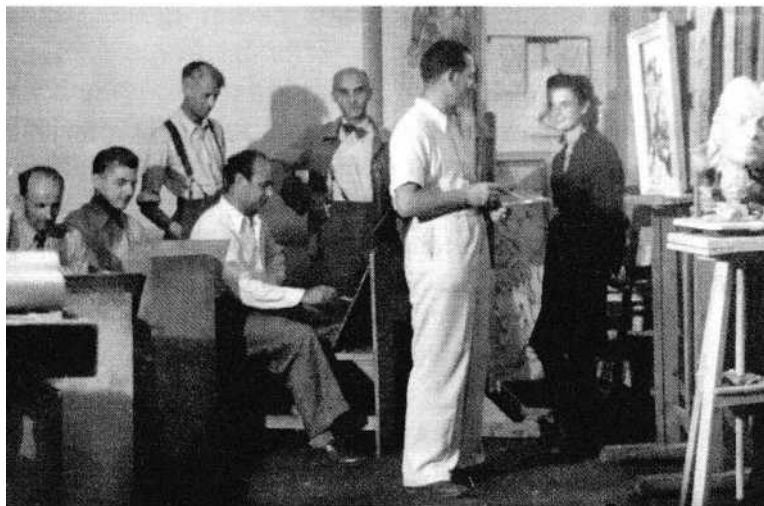
Foarte pe scurt despre sursele de știri din afara Aradului și a județului: redactorii de serviciu au folosit și au făcut schimb de știri de la Rador (Agenția Română de Știri Radio) și Dunaposta Hírlaptudósító Rt. din Budapesta, precum și de la radio. (Reggel, luptându-se cu probleme existențiale zilnice, nu s-a abonat la știrile agențiilor de presă și a avut nevoie de bunăvoința colegilor săi în acest sens.)

Cu toate acestea, piața de publicitate era încă o „vacă de mulș”. Legea junglei domnea aici. A existat o concurență serioasă pentru reclamele fabricii de vagoane Astra, fabrica de mașini Hendl, distileria și moara fraților Neuman, fabrica de mobilă Reinhart, compania de tramvai Hegyalja și bănci. Cu toată criza economică, marile companii industriale și de servicii au considerat important, chiar obligatoriu, să facă reclamă. Pentru că deja la acel moment, ei au recunoscut realitatea sloganului devenit unul obișnuit în ultimele decenii: cine nu este prezent pe piața de publicitate, nici măcar nu există.

Reviste literare

Încercările lui Franyó Zoltán și Szántó György de a publica o revistă literară de avangardă la Arad (Genius, Új Genius și Periszkóp) la mijlocul anilor 1920 au o semnificație istorică literară, în ciuda eșecului lor rapid. Nici antecedentele nu au fost încurajatoare, întrucât Szövetség (Alianța), Alföld, Új Élet (Viață Nouă), Új Szemle,

precum și Szezon, Szeptember „A Jövő”, care au fost publicate înainte de război, nu s-au dovedit a avea o existență prea lungă.

Cursul superior al Comunității Populare Maghiare în 1941, Profesorii Hajós Imre și Soós István

Revista erotică a lui Fekete Tivadar, Fekete Macska (Pisica Neagră) a avut o întreagă garnitură de autori conosuți, printre care scriitorul Nagy Dániel (1866–1944), poetul Cziffra Géza (1900–1989), ulterior devenit regizor și scenograf. A tradus din română poezii de Ion Minulescu și Aron Cotruș.

Excepția a făcut-o revista literară, de orientare catolică a Bisericii minoriților, Vasárnap (Duminica) (1918–1940). Mai întâi sub îndrumarea lui dr. Monay Ferenc, apoi sub conducerea lui dr. Wild Endre, a publicat articole de o ținută tot mai ridicată, într-o perioadă foarte dificilă și a devenit un periodic cu semnificație istorică literară de necontestat.

Timp de un an, revista A Hang (Vocea) a lui Fekete Tivadar, apărută în 1932 și care conținea numeroase reportaje, s-a luptat cu indiferența cititorilor și a patronilor literari. Unul dintre meritele publicației, care prezenta știri proaspete din politica cotidiană internă și internațională, este că a fost unul dintre primele care a avertizat asupra pericolului fascismului.

A mai fost un experiment de scurtă durată, în 1934: au fost tipărite patru numere ale periodicului A haládas (Progresul) sub conducerea lui Guttmann Jenő.

Havi Szemle (Revista lunară) a încercat să umple golul sufletesc, după închiderea oficială a publicațiilor maghiare de presă din sudul Transilvaniei (toamna 1940).

Președintele la nivel național al Comunității Populare Maghiare, Gyárfás Elemér, a luptat pentru permisiunea excepțională de tipărire. Revista, editată de Molnár Árpád (redactor responsabil), Vita Zsigmond, Olosz Lajos și Fischer Aladár, a fost publicată pentru prima dată în 1943 și închisă în august 1944. Un total de 15 numere au fost scoase, acestea fiind tipărite la tipografia revistei Vasárnap.

Sărbătorirea celui mai bun industriaș 1936 Maestrul maștrilor

Abordarea făcută de ziar este actuală și în zilele noastre. A fost una dintre publicațiile cu o personalitate distinctă în perioada dintre cele două războaie mondiale. A fost purtătorul de cuvânt a comunității de afaceri și uniunii industriașilor. Sediul Uniunii Naționale a Asociațiilor Industriale a fost mutat la Arad în 1926. Fostul secretar al asociației, Sófalvi György, era cunoscut în oraș încă dinainte de Trianon ca și responsabilul comercial Wallinger István la revista de specialitate A Munka (Munca). Redacția sa a fost preluată în 1923 de producătorul de mobilă Reinhart Gyula, una dintre cele mai marcante personalități ale mișcării industriale din Arad, și fondatorul Căminului Industrial, și a fost transformat într-un săptămânal sub titlul Munkadók lapa (Foaia angajaților), apoi Erdélyi Ipar (Industria ardeleană). Din 1936, Meseriașul, Az Iparos, Dér Gewerbetreibende a fost publicată în trei limbi de Reinhart Gyula și Némedy Gábor, la tipografia Hírlap. Unul dintre numerele memorabile ale revistei relatează despre sărbătoarea națională care s-a organizat la Arad pentru a reînvia vechile tradiții ale breslelor și la care Reinhart Gyula, excelentul producător de mobilier, a fost ales maestru al maștrilor. (7 august 1936)

Almanahuri și calendare dintre cele două războaie mondiale

Cluj-Napoca și Oradea au preluat inițiativa în privința calendarelor publicate, atât în ceea ce privește apariția timpurie, cât și conținutul literar bogat.

Aceste publicații foarte populare au jucat un rol important în înțelegerea noilor sarcini în noua conjunctură. Perioada interbelică nu mai era la fel de bogată în calendare și anuare ca la începutul secolului. Calendarele publicate, pe de altă parte, au oferit spațiu pentru eforturile de descentralizare literară cu bogăția lor de conținut. La Arad, Közlöny, care se afla în cea mai bună poziție financiară dintre cotidiene, a făcut totul pentru a nu-și dezamăgi cititorii și și-a publicat Almanahul chiar în 1937, dar celelalte publicații nu mai considerau obligatorii almanahurile de sfârșit de an în situația economică dată. În locul lor, pe biroul cititorului au fost așezate câteva anuare editate cu multă atenție.

Fáskerti Tibor (1899–1964) a întocmit Almanahul Jurnaliștilor Aradului pentru anii 1921 și 1922. Zece ani mai târziu, în 1932, a fost publicat Anuarul Economic al Aradului, sub supravegherea lui Zsigmond Miklós. Acest almanah de numai 112 pagini este plin de informații de interes general. Acesta oferă o listă a industriașilor din Arad, care arată rolul important pe care l-a jucat această clasă burgheză în viața socială a orașului.

Totodată, se mai poate observa că, față de almanahul din 1914, există deja mult mai multe nume românești, dar trei sferturi dintre industriași sunt încă maghiari și germani.

Publicația anunță noile denumiri ale străzilor vechi din Arad, care au fost redenumite în limba română, și a făcut publică și prima agendă de telefon „neoficială”. Prima „carte de telefon” a conținut numerele de telefon pentru aproximativ 350 de birouri și persoane publice.

În cinstea jubileului orașului liber regesc în 1934, Lendvay Ferenc și Geller János, cu finanțarea Partidului Maghiar, au întocmit Ghidul Centenarului Arad, care conține multe informații utile și este o resursă de luat în calcul.

Împreună cu publicația anterioară, oferă o imagine fidelă a orașului dintre cele două războaie mondiale. Un capitol separat este dedicat industriei prelucrătoare și agriculturii, educației publice, justiției, muzicii, teatrului, comerțului, vieții religioase, sportului etc.

Acest ghid util este o frescă contemporană a existenței minorităților în perioada premergătoare celui de-al Doilea Război Mondial, dar de această dată îi lipsește materialul literar.

În cele din urmă, în 1935, Almanahul de Crăciun, editat de Bérczy György și Pintér Lajos cu pagini bogat ilustrate, a evocat amintirea revistei de avangardă Periszkóp a lui Szántó György.

Dintre calendarele interesante publicate ocazional, menționăm Calendarul pentru Protecția Copilului, editat de Lukács Jenő pentru anul 1925, Calendarul Ilustrat al Familiei Maghiare pentru anul 1928, Calendarul Bunei Gospodine pentru anul 1937, precum și Calendarul Popular Maghiar, întocmit de Papp Andor, între 1942-1944 și Calendarul maghiar al lui Kis Újság, care a fost publicat continuu între 1936-1942.

Editat de Messer Sándor, au fost publicate anuarele Sportnaptár (Calendar sportiv) (1934) și Anuarul Campionatul Național în cifre (1935–1937). Nu există nicio îndoială că aceste publicații au jucat un rol major în menținerea comunității. În perioada embargoului presei maghiare din timpul războiului, calendarele lui Papp Andor au întărit și credința poporului maghiar în viitor. Tăcerea presei maghiare a fost întreruptă de Aradi Híradó, editat de Molnár Árpád (20–22 septembrie 1944). În timpul prezenței la Arad a trupelor maghiare, care ocupau temporar orașul, au fost publicate trei numere.

Acest ziar, care este considerat astăzi o raritate absolută, conținea în mare parte anunțurile legate de război ale comandamentului temporar al orașului. În editorialul

primului număr, episcopul Frint Lajos i-a avertizat pe maghiarii orașului să fie raționali.

Odată cu retragerea trupelor maghiare și acest ziar ocazional a încetat să mai existe. Maghiarii au rămas complet fără o sursă de știri în limba lor maternă. Tăcerea a durat până în 1945.

Bibliografie selectivă

A magyar sajtó története, I.,II. 1979,1985. Budapest.

Bakács Miksa – Némédi Gábor (szerk.). 1929. Arad iparos város. Arad. Balogh Edgár 1981. A közírás történetéből. In ARomániai Magyar Nemzetiség, Koppándi Sándor (szerk.). Bukarest.

Damó Jenő 1931. Ki kicsoda? In Bánsági közéleti almanach, Temesvár. Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírószervezet Évkönyv Almanachja 1930 Kolozsvár, 1929.

Erdélyi Magyar Ki kicsoda? 2000. Erdélyi Magyar Demokrata Szövetség, Nagyvárad.

Genius – Új Genius-antológia 1975. Kriterion Kiadó, Bukarest.

Krenner Miklós 1995. Az erdélyi út (válogatta és sajtó alá rendezte György Béla). Székelyudvarhely.

Kuszálík Péter 1996. Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989. Budapest.

Periszkóp, 1925–1926. Antológia 1975. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Kovács János. Bukarest.

Puskel Péter 2003. Irodalmi láz a kisebbségi sorsban. Nyugati Jelen, jan. 23.

Puskel Péter.2003. Az erdélyi közírás egyik legavatottabb képviselője. Irodalmi Jelen, III. évf., 20. sz., június.

Puskel Péter 2011. 150 év a Gutenberg-galaxison., IJK, Arad. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I–V/2. 1981–2000. Bukarest

Ujj János 2004. Aradi irodalmi lapok. Arad.

Presă cotidiană, periodică și anualele epocii.

Publiciștii arădeni eminenți ai secolului

Autor: Puskel Péter

Traducerea în limba română: Molnar-Sólya Emília

Principalele criterii care au stat la baza selecției au fost activitățile publicistice și implicările în viața publică, considerabile și din punctul de vedere al istoriei presei, ale căror importanță a depășit granițele regiunii.

Pe lângă meritele lor publicistice, mulți dintre cei menționați au lăsat în urma lor o operă literară remarcabilă. Opera lor a depășit uneori limitele perioadei dintre cele două războaie mondiale.

Krenner Miklós (1875–1968)

Apostolul publicismului transilvănean s-a născut într-un sat mic de pe Valea Garam, numit: Garamberzence. La facultatea de istorie din Cluj, a fost studentul lui Márki Sándor, cu care, mai târziu, a legat o prietenie pe viață. În 1901 a obținut deja titlul de doctor în științe. Familia a ajuns la Arad prin repartizarea tatălui lui ceferist. Aici a predat la mai multe școli, iar în cele din urmă i s-a oferit o catedră la Gimnaziul Superior Catolic, unde s-a bucurat de admirația elevilor săi.

S-a integrat de timpuriu în viața presei locale și în fluxul sanguin cultural al orașului. A fost prezent oriunde putea să aducă o contribuție la îmbogățirea vieții culturale locale. Începând cu anul 1925, s-a dedicat în totalitate jurnalismului. A fost editorialist sub pseudonimul „Spectator” la publicațiile „Rendkívüli Újság”, mai târziu la „Erdélyi Hírlap”, tratând publicistic aproape toate domeniile ale vieții publice.

Rolul lui în existența minorităților s-a intensificat. A fost președinte la Asociația Kölcssey, mai târziu la Organizația Ziariștilor Minorităților Etnice din Banat și Transilvania. Krenner a fost unul dintre cei mai înfocați promotori ai spiritului construirii de punți între popoare în presa transilvăneană, susținând deopotrivă importanța păstrării identității etnice.

Atitudinea lui curajoasă în favoarea drepturilor maghiarilor a atras de multe ori mânia cenzurii, generând nenumărate procese juridice.

A petrecut trei decenii în orașul martirilor, care i-a rămas în inimă, așa cum reiese și din corespondențele sale extinse, de importanță literară. Fiul adoptiv al Aradului, în studiul său a formulat destul de succint imaginea și caracterul orașului.

Din orașul de pe Malul Mureșului s-a angajat la revista „Ellenzék” din Cluj, iar după război s-a stabilit la Budapesta, unde prin rubricile din „Magyar Nemzet” cultiva patrimoniul uman al transilvanismului.

A decedat la 94 de ani, în anul 1968.

Fekete Tivadar (1894–1940)

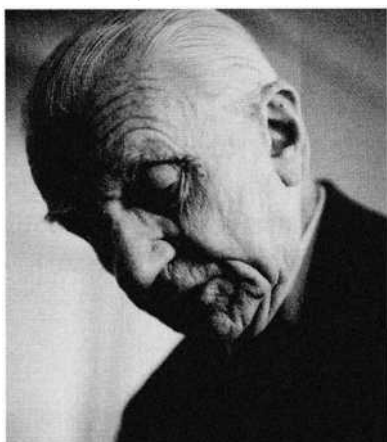
S-a născut la Pécs, se pregătea să devină jurist, însă nu și-a terminat studiile, deoarece a fost atras mai mult de cariera de jurnalist. La sfârșitul războiului mondial a ajuns la Arad, de unde își trimitea articolele la mai multe publicații transilvănene.

În 1922 a publicat un ziar de teatru intitulat *Fekete Macska* („Pisica neagră”), acesta însă a ajuns la doar 8 numere. În acest timp și-a testat capacitățile în aproape toate genurile literare. A prezentat un interes sporit față de poezia română. În anul 1924 a publicat antologia *Klasszikus kert* („Grădina clasică”), o selecție de opere a unor poeți români contemporani. În culegerea intitulată *Genovéva hercegnő bőre* („Pielea ducesei Geneveva”) din 1923, a cuprins experiențele sale de călătorie.

În 1932 a publicat ziarul de reportaje intitulat „A Hang” („Vocea”), poate cea mai reușită și traică performanță din întreaga sa activitate. A lucrat cu colegi deosebiți și a reacționat extrem de sensibil la evenimentele internaționale, fiind primul care atrase atenția asupra pericolului reprezentat de fascism.

Acest periodic a „amuțit” după numărul 20, în 1933.

Franyó Zoltán (1887–1978)

Citadelele vecine Arad și Timișoara îl consideră deopotrivă propriul lor cetățean pe poetul, publicistul, redactorul și traducătorul literar Franyó Zoltán. S-a pregătit pentru carieră militară, i s-a acordat gradul de ofițer la Academia Ludovika de la Budapesta, însă, în acest timp, ziarele din Pesta deja îi publicau poeziile și traduceri literare. A renunțat la armată și s-a implicat din ce în ce mai intens în literatură. Din 1910 este colaborator al publicației arădene „Függetlenség”, dar a publicat articole în numeroase ziare de provincie și din Budapesta.

În timpul războiului mondial publica corespondențe de pe front, mai târziu, devenind simpatizant al revoluției proletare, este nevoit să imigreze în Viena, unde în cadrul universității se familiarizează cu limbile orientale.

În 1923 se întoarce la Arad, iar la un an mai târziu publică „Genius”, o revistă care promovează tendințele avangardiste. În tot acest timp scrie pentru periodicele literare arădene „Hét” și „Szezon”, dar articolele lui apar și în publicații timișorene. A tradus poeziile unor poeți arabi, chinezi și greci antici, a transpus în limba română „Faust”-ul lui Goethe, mai târziu a făcut cunoscute poeziile lui Eminescu în rândul cititorilor maghiari.

Din considerente politice, în anii 1950 a fost neglijat de edituri, dar în următoarele două decenii aproape anual i-au apărut lucrări, a publicat în foarte multe ziare autohtone și străine. În 1970 la Viena a fost distins cu premiul Herder, dar și acasă a fost premiat pentru activitatea sa de traducător literar.

A trăit în Timișoara, însă anual se întorcea la Arad, orașul tinereții sale.

Horváth Imre (1909–1993)

Ziaristul și poetul debutant a lucrat doar patru ani în Arad. Corespondențele de la primărie și reportajele sale, precum și poeziile sale excelente au apărut în publicațiile catolice „Reggel” și „Vasárnap”, conduse de Erdős György. Activitatea sa din Arad merită menționată din două motive: ziarul unde își câștiga pâinea, i-a publicat volumele de poezii *Örvény felett* („Deasupra vârtejului” – 1934) și *Hangtalan beszéd* („Vorbe tăcute”). Mai multe dintre poeziile sale au fost inspirate de experiențele din Arad. Potrivit propriilor sale cuvinte: „Malul Mureșului a fost Riviera mea, barul Vily, Moulin Rouge-ul meu”. În amurgul vieții sale, din căminul său orădean, a vizitat deseori Aradul, unde se întâlnea cu drag cu colegii tineri. A fost legat de acest oraș prin experiențe memorabile.

Károly Sándor (1894–1964)

Născut și crescut la Arad, a lucrat ca tipograf în mai multe orașe, dar a publicat adesea în ziarele locale, în special în „Aradi Közlöny”, unde a fost corespondent intern din 1925. Ca soldat, în Primul Război Mondial a fost corespondent de pe liniile de apărare. După eliberarea din armată, a lucrat ca reporter la „Aradi Hírlap”, până în 1940, când ziarul s-a desființat. Articolele sale s-au caracterizat prin curaj și un bun simț al umorului. A publicat interviuri și nuvele în multe cotidiene din Transilvania. Profund dezamăgit de faptul că, în ciuda activității sale literare considerabile, helikoniștii nu l-au invitat în rândurile lor, Károly Sándor s-a alăturat Ordinului Scriitorilor Maghiari din Transilvania (EMÍR), formație opozantă a grupării

literare de la Brâncovenești/Marosvécs unde și-a publicat romanul intitulat *Láng* („Flacăra”).

După al Doilea Război Mondial a fost redactorul cotidienele „Szabadság”, după aceea „Jövő”, însă din considerente politice, a fost eliberat din funcție. Până la pensionare și-a câștigat pâinea ca muncitor de fabrică.

Începând cu anii 1920 a scris romane, nuvele, dar și piese de teatru.

Cel mai cunoscut roman al său este *Az 500. emelet* („Etajul 500”), de gen științifico-fantastic, și romanul autobiografic *Én vagyok az út, a hazugság* („Eu sunt calea, minciuna” – 1930). Comedia sa intitulată *Égből pottyant vendég* („Un oaspete neașteptat”) a fost prezentată în 1959 la teatrul din Timișoara. În același ani-au fost publicate nuvelele la Târgu Mureș, în volumul intitulat *Különös történetek* („Întâmplări ciudate”). Prin grija Editurii Irodalmi Jelen a apărut noua ediție a romanului său autobiografic *Mosolygó esztendő – kalandos évek* („Vremuri zâmbitoare – ani aventuroși”).

Fratele său mai mare, **Károly József** (1886–1960) a fost de asemenea, mai multe decenii, colaborator intern ai unor ziare transilvănene, dar în mare parte a carierei sale jurnalistice și-a publicat reportajele în „Aradi Közlöny”. După ce a părăsit presa, s-a ocupat de comercializarea propriilor cărți.

Olosz Lajos (1891–1977)

A fost unul dintre fondatorii revistei „Erdélyi Helikon”, până la pensionare pe lângă jurnalism a practicat și avocatura în Chișineu Criș și în împrejurimi. (S-a născut în localitatea vecină Adea.) În timpul celui de-al Doilea

Război Mondial a fost redactorul revistei „Havi Szemle” din Arad, unul dintre ghizii spirituali ai maghiarilor din Transilvania de Sud.

Revistei literare i-a revenit o sarcină deosebită într-o perioadă în care cotidienele din Transilvania de Sud care se concentrau pe evenimentele de război, pe situația politică de după decizia de la Viena, se închideau la ordinul autorităților. Umanitatea profundă emanată de publicismul lui Olosz Lajos a fost un puternic bastion al credinței și al speranței în acele vremuri grele. A scris volumele *Gladiátorarc* („Față de gladiator”), *Égő csolnakon* („În barca înflăcărată”), *Barlanghomály* („Negura peșterii”), *Szeplőtlen oltár* („Altar pur”).

Memoria lui este păstrată cu cea mai mare grijă de Cercul Literar „Olosz Lajos” din localitatea Zerind. Cercul a luat ființă în 1969 sub conducerea profesorului Csanádi János. Tot în memoria lui Olosz Lajos a apărut în 1994 prin grija cercului literar publicația *Bölcsőhely* („Leagăn”).

Pintér Lajos (1910–2005)

Până la desființarea publicației, a fost unul dintre cei mai buni reporteri ai ziarului

„Erdélyi Hírlap”. În anii de după război a lucrat ca tehnedactor al ziarului „Jövő”. Pintér și-a valorificat cu îndemănare și educația muzicală, în special în a doua etapă a vieții sale, când a locuit în București. A publicat consecvent critică muzicală, a scris mai multe studii legate de concertele din Transilvania și Banat ale compozitorilor Liszt, Bartók, Kodály și Enescu. În 1973 el a publicat prima broșură postbelică transilvăneană despre cei 13 generali executați la Arad (*Az aradi 13 vértanú* – „Cei 13 martiri din Arad”).

A lucrat aproape până în ultima zi a vieții sale. Este amintit și ca ziaristul transilvănean cel mai longeviv și activ pentru (poate) cea mai lungă perioadă de timp. Și acest fapt, prin el însuși, nu este puțin.

Stauber József (1871–1934)

S-a născut în Nagydorog (sat din Ungaria), în județul Tolna. Și-a început cariera de ziarist la publicația „Pesti Napló”. De aici a venit la Arad în anul 1897, când a cumpărat cotidianul „Aradi Közlöny”, o publicație cu o direcție neclară pe atunci, care la început se confrunța cu dificultăți și își încerca aripile în umbra publicației radicale de opoziție „Alföld” și a cotidianului cu un ton mai moderat „Arad és vidéke”. Stauber avea idei clare despre cum să redactezi un ziar apropiat de guvern, fără să renunți la independența sa, care să fie apreciat decititori, într-un oraș rural. A angajat jurnaliști de excepție, stabilind actualitatea știrilor drept cerința numărul unu. De asemenea, a modernizat aspectul grafic al ziarului și a acordat o atenție deosebită procesului de tipărire exigentă. (Ziarul a fost tipărit în subsolul Palatului Cenad.)

Stauber s-a străduit din răzputeri să-și mărească numărul de cititori, și în scurt timp și reușit acest lucru. A jucat un rol important în viața socială a orașului, fiind considerat unul dintre cei mai prestigioși cetățeni ai Aradului. În concluzie, Stauber era un proprietar de ziar și un redactor-șef dur, cu cunoștințe solide economice, care ignora discursurile și acțiunile populiste. La începutul secolului al XX-lea, „Aradi Közlöny” făcea parte dintre cele mai prestigioase publicații de presă rurală din țară.

Szántó György (1893–1961)

Din cauza unei răni la cap din Primul Război Mondial, vederea lui se deteriora încontinuu, până când la vârsta de 28 de ani și-a pierdut-o complet. În această

perioadă s-a mutat în Arad, unde tatăl său, Szántó Zsigmond, profesor de literatură și critic literar se bucura de aprecierea publică. Szántó György își dicta scrisorile soției sale, Brandeisz Adél, care le scria pe mașina de scris. La rândul ei, soția îi citea articolele din presa zilnică pentru a-l ține la curent cu evenimentele actuale.

Szántó a devenit cunoscut în anul 1925 cu revista literară avangardistă „Periszkóp”. Deși a supraviețuit doar câteva numere, revista și-a lăsat amprenta asupra istoriei literare. În plus, Szántó a publicat în aproape toate ziarele din Arad. După cel de-al Doilea Război Mondial, s-a mutat din Budapesta înapoi în Arad și a redactat cotidianul „Jövő” timp de câțiva ani. În total, i-au fost publicate 37 de volume de proză și o dramă. Majoritatea romanelor sale s-au născut în perioada petrecută în Arad. *A kék lovas* („Cavalerul Albastru”), *Fekete éveim* („Anii Mei Negri”) și „Stradivari” au fost printre cărțile preferate ale perioadei cuprinse între cele două războaie mondiale. Soția sa a fost recunoscută de asociația scriitorilor ca și coautor.

Deși a fost membru în „Helikon” și a fost distins cu premiul „József Attila”, istorialiterară a rămas datoare până în ziua de azi cu evaluarea activității sale, precum și cu desemnarea locului său în literatură.

Zima Tibor (1882–1935)

Un publicist excelent, a devenit cunoscut ca o figură publică activă.

În timp ce era angajat la „Függetlenség”, scria articole informative și economice în umbra publicistului „Spectator”. Datorită competențelor sale, a fost numit secretar la Corporația Industriașilor din Arad, însă după plecarea lui Krenner, s-a întors în presă, unde a fost editorialist al ziarului „Erdélyi Hírlap”. A publicat numeroase articole economice în calendare și publicații periodice, a jucat un rol semnificativ în viața politică: deputat în Parlamentul României în culorile Partidului Național Maghiar, apoi președinte al Organizației Ziariștilor Minorităților Etnice din Banat și Transilvania.

Carierea sa în plină ascensiune a fost întreruptă de decesul timpuriu al publicistului.

Viață socială, divertisment, timp liber

Autor: Puskel Péter

Traducerea în limba română: Molnar-Sólya Emília

Dacă în „vremurile bune de pace”, viața socială din Arad putea fi considerată, fără nici o exagerare, efervescentă și această vitalitate s-a păstrat și în primii ani de război, nu se poate spune același lucru despre perioada de după mutilarea țării. Trianonul părea la început doar un vis urât, din care se va scăpa în curând, apoi, pentru mulți (după experiența părinților, bunicilor) a fost ca o boală deprimantă, cu care se poate trăi doar cu prețul afectării grave al sănătății și a stării de spirit.

Speranța încă pâlpaia prin micile modificări și corecții care au afectat mai multe localități din jurul Aradului la începutul anilor 1920, toate acestea din cauza terenurilor ajunse dincolo de granița inițială. Pentru omul de la țară, pământul însemna viață, și asta depășea orice mândrie națională.

La nivel național 50 de comune și terenurile a 597 de proprietari au fost fragmentate de linia de frontieră. În județul Arad în această situație s-au aflat localitățile: Nădlac, Grăniceri și Dorobanți.

Fabrica de câneapă din Nădlac și confluența canalului de apă, localitățile Elek și Almáskamarás, după lungi tergiversări, au rămas pe teritoriul Ungariei. Mici ajustări s-au petrecut și pe linia localităților Bătania și Kevermes. Soarta lor a fost decisă de un comitet de stabilire a frontierei ungaro-române, ținând cont de solicitările populației.

Cauzele „paraliziei” inițiale a vieții sociale se regăsesc în primul rând în consecințele războiului. Inflația s-a intensificat, iar gripa spaniolă s-a răspândit în toată Europa, aducând sacrificii uriașe. De asemenea, soldații care se întorceau de pe câmpul de luptă erau purtători ai multor boli.

Situația familiilor rămase fără întreținere și a copiilor pe jumătate orfani a contribuit de asemenea la destrămarea ordinii sociale obișnuite. În același timp, numărul copiilor născuți din flori a crescut foarte mult din cauza serviciului lung de front al bărbaților sau a absenței acestora. Acceptarea lor socială, conform standardelor morale ale epocii, a generat probleme serioase de integrare.

În concluzie, situația de impas a vieții sociale se datorează mai multor cauze.

Este firesc că, situația profund nouă, generată de schimbarea de imperiu, a provocat perturbări în viața economică și în administrația publică. În funcțiile publice puteaurămâne doar cei care au jurat credință statului român. Mulți au refuzat acest lucru. Ca urmare, numeroase posturi anterioare au rămas vacante. Deficitul de personal au încercat să-l compenseze cu funcționari publici dislocați masiv din părțile de dincolo de Carpați. Evident că procedura a vizat și o modificare a componenței

populației. Principala problemă a apărut din faptul că legile din regiunile de dincolo de Carpați difereau substanțial de cele aplicate în Ungaria dualistă. Iar în „perioada de tranziție”, au rămas în vigoare legile anterioare. Noii funcționari, în schimb, au adus la Arad obiceiurile administrative de peste Carpați, încercând să le pună în practică, fapt care a dus la dese încurcături administrative. Ani de zile, nici măcar timbrele poștale nu au fost suficiente în noile teritorii, iar pe scrisori s-au folosit timbrele din perioada dualismului, cu sigiliul „Regatul României”.

Cu toate acestea, compoziția etnică a funcționarilor publici a variat de la an la an, sub presiunea de la vârf. Dacă în 1919, anul introducerii administrației publice românești, erau înregistrate 32 de funcționari publici români, 25 de maghiari, 10 germani și 2 evrei, în mai puțin de două decenii, în birourile administrației publice locale lucrau 48 de funcționari români și doar 8 funcționari de naționalitate maghiară, respectiv 3 de germană.

Cea mai drastică transformare s-a produs în transportul feroviar, deoarece Căile Ferate Române (CFR) au fost considerate „armata a treia”. Aici, lipsa bruscă de specialiști a devenit aproape irecuperabilă. Cei care rămăseseră fără locuri de muncă aveau două opțiuni: emigrarea în Lumea Nouă, adică în Statele Unite ale Americii, sau repatrierea. Aproximativ 12 000 de oameni s-au mutat la aceea vreme din Arad în Ungaria trunchiată.

Ultima clasă de limba maghiară a acropolei învățământului gimnazial maghiar arădean, fostul Gimnaziu Superior Regal și fosta Școala Reală Principală, a absolvit în 1925. Situația juridică incertă a Gimnaziului Superior Romano-catolic, înființată în 1919, și funcționând inițial fără clădire proprie, menită să asigure continuitatea învățământului în limba maghiară, i-a descurajat pe tineri. În conformitate cu noile legi, elevii evrei de limbă maternă maghiară, educați până atunci într-un mediu cultural maghiar, puteau să își continue studiile în școlile publice numai în limba română.

Schimbarea mijloacelor de plată, introducerea leului în locul coroanei a început deja în toamna anului 1920, iar efectul acestuia a influențat și stratificarea socială anterioară. Acest lucru a fost amplificat și mai mult de reforma funciară din 1921, care a afectat în mod deosebit proprietățile maghiare, deoarece majoritatea proprietăților funciare erau deținute de maghiari. Maghiarii care au ajuns în minoritate au fost grav afectați de legea cetățeniei introdusă în 1924, care nu a luat în considerare domiciliul stabil, ci doar locul de ședere fără întreruperi de patru ani. Cetățenia și naționalitatea au fost luate sub aceeași pălărie. Din acest motiv, în pragul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, mai multe sute de arădeni rămași pe loc s-au trezit cu cetățenia nerezolvată.

Vântul schimbării imperiului a ajuns și la conducerea renumitelor mari fabrici ale orașului. Fosta fabrică de vagoane Weitzer János (ASTRA) a fost condusă până în 1932 de directorul general anterior, inginerul Vigyázó László. Însă presiunea asupra fabricii a crescut treptat: pe de o parte frica de relocare a amenințat fabrica ani de zile ca sabia lui Damocles, deoarece și fabrica de avioane dezvoltată din fabrica de mașini

MARTA a fost mutată în 1925 spre interiorul țării, în Brașov, care părea un loc mai sigur. Pe ordinea de zi era și mutarea fabricii de vagoane. Pe de altă parte, fabrica a fost constant criticată „de sus”, din cauza numărului relativ mic de specialiști români. Acest lucru a dus la tulburări și în interiorul fabricii mari, deoarece angajații cu experiență de conducere își făceau griji pe bună dreptate de poziția lor. Remarcabilul director executiv a demisionat în 1932. Noul director general al ASTRA a devenit Emanuel Schapira.

Cu toate acestea, familia Neuman a rezistat cu tărie: baronul Károly a avut controlul ferm asupra fabricii de textile, iar Ede asupra fabricii de spirt și a morii. Deși această ultimă mare fabrică, funcționa deja ca o societate pe acțiuni, sub numele Indagrara, familia Neuman, acționarul principal, a rămas conducătorul de bază. Mai mult decât atât, baronul Károly l-a invitat pe arhitectul Szántay Lajos, care la acel moment avea din ce în ce mai puține comenzi, să proiecteze pe terenul de lângă fabrica de textile în expansiune, un grup de clădiri numit „colonia”, care să ofere un cămin confortabil, pentru cei mai buni profesioniști ai fabricii. Acest mic cartier era considerat „o premieră” națională la acea vreme.

A mai existat un joc public al noii puteri, care a durat mai mulți ani și care a afectat grav emoțional maghiarii: eliminarea treptată a statuilor și a plăcilor comemorative cu referință maghiară din spațiile publice. Distrugerea realităților istorice și a simbolurilor a culminat cu îngrădirea, apoi cu demolarea (1921, 1925) Statuiei Kossuth și a Statuiei Libertății. Acest fapt a provocat în același timp amărăciune și emoții de înțeles în rândul populației maghiare, deoarece istoria Aradului, și așa mai săracă în monumente, părea să dispară aproape complet în umbra trecutului. În locul acestora, în fața Palatului Cultural a fost realizată o alee cu busturile intelectualilor români din Arad, precum și „Crucea Rafiroiu”, ridicată în memoria conflictelor etnice din decembrie 1918. Aceasta din urmă inițial a fost ridicată în piața din fața gării electrice, în locul sensului giratoriu actual.

Maghiarimea orașului a început încet-încet să se regăsească. Un sprijin adevărat în această direcție au însemnat editorialele inteligente și realiste ale publicistului Dr. Krenner Miklós (Spectator). Situația maghiarilor descurajați a fost stimulată și de activitatea Partidului Național Maghiar (OMP), un grup politic format în 1922, după o lungă perioadă de eforturi. „Prezentul l-am pierdut, Partidul Maghiar va încerca să salveze prin politica sa viitorul îndepărtat” – a subliniat situația dată Spectator.

Politicianul și scriitorul arădean de seamă Barabás Béla (1855–1934) a recunoscut și a susținut de asemenea importanța integrării fără renunțarea la identitatea națională, ca fiind singura cale viabilă. Un alt politician arădean de seamă al perioadei a fost ziaristul și deputatul Zima Tibor (1882–1934).

Populația județului a fost zguduită de marea inundație din 1932. În trecut, au existat inundații destul de frecvente pe Mureș. (1737, 1771, 1779, 1844, 1877 etc.). De data aceasta a ajuns sub apă o mare parte din Micălaca și Zsigmondháza/Mureșel. Râurile Crișul Alb și Crișul Negru, Cigher și Teuz au ieșit din matcă, inundând mai multe localități, Pecica, Nădlac, Glogovăț, Semlac, Șeitin au suferit pagube materiale

semnificative. Peste 400 de case au devenit nelocuibile și cel puțin atâtea au fost avariate, apa a distrus 36 de mii de hectare de teren agricol. Numărul celor afectați de inundații a depășit cinci mii.

Inundația din 1932 în Micălaca

Sistemul de baraje de-a lungul râului Mureș, construit în 1880, s-a dovedit a fi depășit. Ridicarea și consolidarea acestuia, din punctul de vedere al siguranței populației, părea o problemă care nu suferea amânare.

După cum putem vedea, revenirea la calmul și la modul obișnuit de viață burgheză de dinaintea războiului a fost încetinită de schimbările prea dese dintr-un timp scurt și de șirurile de încercări dure. Deși cea mai mare parte a populației își pusese speranțe în revenirea la normalitate.

Viața socială propriu zisă „a revenit la normal” greu. Poate că abia la mijlocul anilor 1930 a ajuns la nivelul și varietatea caracteristică atmosferei burgheze arădene din anii de după începutul secolului al XX-lea.

Primul pas în această direcție a însemnat înființarea diferitelor organizații profesionale, asociații și alianțe. Pe lângă Camera de Comerț și Industrie, care funcționa din 1872, s-au înființat zeci de noi organizații profesionale, însă nu toate au avut o activitate permanentă și de mobilizare. În plus față de Breasla Corporațiilor, Camera Muncii și Camera Agricolă, merită menționată și asociația profesională a medicilor, avocaților, farmaciștilor, pompierilor.

Între timp, componența etnică a orașului era într-o continuă schimbare, iar pe când să-și revină mai mult sau mai puțin la normalitate păturile mai proactive ale cetățenilor, a izbucnit criza economică, lovind întreaga Europă și crescând instabilitatea vieții.

„S-au clătinat” și instituțiile financiare. Banca Marmorosch, situată în Hotelul Central, a declarat faliment, după ce Prima Casă de Economii a Aradului, înființată în 1840, a fost nevoită anterior, în 1927 să „coboare cortina”. Dintre asociațiile sociale,

cele mai stabile activități au avut Cercul Catolic din Palatul Minorităților, Societatea „Lloyd” și Clubul „Rotary” înființat la începutul anilor 1930, precum și Cercul Social Român găzduit în clădirea teatrului.

Dintre asociațiile caritabile, activitățile Asociației Misiune Catolică, Asociației Civice de Caritate a Femeilor, Orfelinatului de Băieți Israelit și a căminului de bătrâni ar putea face chiar obiectul unui studiu separat.

Până la anii 1930, conflictul româno-maghiar abia mai pâlpâia asemenea jarului de sub cenușă, iar Aradul dădea din ce în ce mai mult impresia unui oraș tolerant în care toată lumea are un loc sub soare.

Din nefericire, în toamna anului 1932, s-a ivit din nou o oportunitate de a stârni noiconcontroverse în legătură cu săpăturile arheologice de la Obeliscul celor 13 Generali, situat în cartierul Subcetate (Vesztőhely/Locul Pierzării). Scopul săpăturilor realizate de către un aparat profesionist serios a fost găsirea rămășițelor martirilor, activitate începută înainte de Primul Război Mondial și întreruptă după. Ziarul

„Erdélyi Hírlap” a relatat în detaliu despre evoluția cercetărilor, însă specialiștii români și presa majorității au pus puternic sub semnul întrebării rezultatele cercetărilor. O anumită pătură a cetățenilor nu a neglijat nici în perioada de tranziție viața de cafeenea, care rămânea o sursă importantă de știri pentru ziariști.

„Dacia” de pe strada principală a funcționat aproape fără întrerupere. Restaurantul „Vadászkürt” („Cornul vânătorilor”) de pe strada Eminescu a rămas locul preferat de întâlnire al intelectualilor români, așa cum era și înainte de-al Doilea Război Mondial. Crama „Fekete Bány” („Oaia Neagră”) situată în partea superioară a străzii principale, la colțul străzii I. C. Brătianu de azi, era populară pentru prețurile mici și bucătăria bună, în rândul oamenilor de la țară care veneau la Arad. Restaurantele „Palas”, „Lido”, „Csüddöngölő” sau „Tündé kert” („Grădina Zânelor”) din Aradul Nou au supraviețuit chiar și în vremurile de criză. Doamnele puteau alege dintre nenumărate cofetării, unde aveau posibilitatea să stea de vorbă, în timp ce savurau o cafea cu spumă. Una dintre cele mai populare cofetării a fost „Königsdorfer”.

Cluburile sportive anterioare și-au păstrat caracterul, și-au format cercul propriu de prieteni, unde își sărbătoreau succesele sportive, dar au găzduit de asemenea evenimente familiale și alte petreceri.

AMEFA (înainte AMTE) câștiga un rol din ce în ce mai important în rândul cluburilor, primind sprijin financiar de la familiile de negustori Neuman și Szabó, dar un rol însemnat a avut și Clubul Sportiv „Hakoah” (Putere), precum și cluburile de canotaj (în special Clubul Hajós și Hellasz), mai ales după 1931, când la Arad s-a înființat Federația Română de Canotaj.

Competițiile de canotaj desfășurate pe Mureș aveau un public numeros, zona era considerată una dintre locurile importante ale vieții sociale. Sportivii, în special campionii, se bucurau de o popularitate deosebită, mai ales în rândul „sexului frumos.” Iar Aradul se bucura la acea vreme de personalități remarcabile în numeroase ramuri sportive.

Poză: Viață de ștrand pe Malul Mureșului, 1937

Ștrandul Neptun, construit înainte de război pe malul drept al râului Mureș, nu avea nici o concurență demnă printre locurile de distracție de vară populare și foarte frecventate. În zona piscinei construite pe apa râului s-au legat cunoștințe, s-au născut prietenii, iubiri. Era legendar așa-numitul „marele circuit” în care participanții înotau în grup până la podul de cale ferată spre Timișoara, apoi, după o plimbare pe jos, din direcția Micălaca, „curgeau” înapoi la ștrand. Dar avea public fidel – și nu doar din rândul celor din cartierele apropiate Pârneava sau Rácfertály (azi cartierul Drăgășani) – și ”târgul de cai” de lângă fosta fabrica de zahăr, feribotul de acolo și zona Port Arthur situată dincolo de malul Mureșului, unde lumea se putea răcori și discuta lângă o bere rece.

Este un fapt incontestabil că nici un oraș din Transilvania, Banat sau Partium nu a avut o viață de vară de ștrand atât de animată și aglomerată precum Aradul. Și încă nu am vorbit despre promenada de pe Malul Mureșului și despre cei care și-au petrecut sfârșitul de săptămână sau o parte din vacanță în poala naturii, la pădurea Ceala, sau la „Hármas sziget” („Trei Insule”). Podgoria Arad (Arad-hegyalja) își trăia a doua perioadă de glorie. Turismul de sfârșit de săptămână atrăgea din ce în ce mai mulți oameni.

Czárán Gyula a avut mulți adepți și în Arad, mai ales după înființarea secției arădene a EKE (Asociația „Carpați” din Transilvania/„Erdélyi Kárpát Egyesület”) în 1930. Ideea drumețiilor de sfârșit de săptămână cu rucsacul a fost îmbrățișată și de personalități precum Fischer Aladár, respectatul director al Gimnaziului Superior Catolic, profesorii Traian Mager și dr. Berthe Nándor, apoi Zárny Jenő și Dávidházi Kálmán. O altă destinație îndrăgită de excursioniști era vizitarea peșterilor din Munții Zărand și Munții Metaliferi de Vest.

Cetățenii mai înstăriți au renunțat la faimoasele, dar scumpele stațiuni balneare din Europa Centrală și au ales să se odihnească sau să se trateze la stațiunile mai accesibile și mult mai ieftine precum Moneasa, Băile Herculane, Sovata sau Geoagiu-Băi.

Promenada centrală din Arad, „Corso” – „Korzó”, în această perioadă a devenit culoarea caracteristică arădeană a celor două decenii cuprinse între cele două războaie mondiale. Cine nu s-a plimbat de câteva ori, la sfârșitul săptămânii, în hainele cele mai frumoase (cu riscul de a părea un snob), pe porțiunea stradală cuprinsă între biserica minoriților și Palatul Neuman, în centrul orașului, nu s-a prea putut considera ființă socială. Cu excepția lunilor reci de iarnă, corso a însemnat o atracție pe tot parcursul anului. Și, ceea ce nu este lipsit de importanță, nu costa nimic.

Poză: În excursie în Carpații Occidentali, cca. 1928

Tinerii mai bine situați au umblat la școală de dans, unde puteau să învețe și regulile de etichetă. Între cele două războaie mondiale, cursurile lui Éghy Ghissa (mai târziu profesoară de mișcare scenică la Facultatea de Artă Dramatică din Târgu Mureș), Szömörkényi Magda și Vass Boriska au fost cele mai populare. Pe vremea aceea, la influențele filmelor Josephine Baker, „Charleston era chic”, o adevărată frenezie de dans.

Totuși, burghezia și-a dorit mai mult. Producătorul de mobilă Reinhart Gyula, distins în anii '30 cu titlul de „maestru al măștrilor” de către societatea industriașilor, a inițiat și a lansat publicarea unui ziar profesional trilingv („Az Iparos”, „Meseriașul”, „Der Gewerbetreibende”). A fost de asemenea ideea lui construirea Casei de Cultură a Industriașilor (n.n. clădirea care găzduiește în prezent Teatrul de păpuși și Teatrul de Cameră „Aradi Kamaraszínház”). Bustul său a decorat mult timp holul acestei clădiri. În aproape fiecare sfârșit de săptămână „căminul” era scena unui eveniment cultural sau a unei manifestări de interes pentru societatea progresistă a industriașilor. De altfel, de aici s-a difuzat la țară prima „transmisie în direct” (telefonică) a unui meci de fotbal, ascultat de pe stradă de sute de fani ai sportului. Nu este de neglijat nici faptul că industriașii arădeni au organizat în mod experimental primul meci de fotbal cu lumină electrică pe terenul Gloria.

Toate acestea au fost delicatesele vieții sociale arădene. Și au arătat că orașul nu renunță ușor la rolul de conducător, îndeplinit înainte de război în rândul localităților din regiunea mai largă. O particularitate locală a fost și faptul că și o parte a publicului fidel al teatrului provenea din rândurile industriașilor. Unul dintre cele cinci Teatre Naționale maghiare de dinainte de război, cel arădean a cunoscut în acest răstimp cea mai grea perioadă a îndelungatei sale existențe. A dus o luptă de Sisif pentru supraviețuire având doar statut de „teatru de oraș”.

În Palatul Cultural, un alt „templu” al culturii, impunătoarea sală de concerte în general era plină la concertele periodice ale Asociației Philharmonia. Concertele lui Richard Strauss (1921), Dohnányi Ernő (1926), Bartók Béla (1924, 1926) și George Enescu au fost considerate evenimente artistice de importanță națională. Acesta din urmă a concertat de mai multe ori la Arad, iar în anul 1931, a fost o onoare și pentru oraș că a putut fi ridicat la rang de cetățean de onoare al Aradului.

În jurul expozițiilor de artă plastică desfășurate în foaierea Palatului Cultural, s-a format încet un public fidel. În 1927 publicul a putut vedea pentru prima dată la Arad picturile marilor artiști români. După ultima voință a soțului ei, văduva istoricului A. D. Xenopol a îmbogățit biblioteca Palatului Cultural cu o donație semnificativă de cărți în limba română. De fapt, acesta este momentul în care valoroasa colecție de cărți Orczy-Vásárhelyi a fost transferată din Gimnaziul Superior Catolic în biblioteca orașului.

Pentru prețuirea memoriei lui Ady, Franyó Zoltán, inițiatorul mai multor proiecte culturale, a înființat o societate literară în 1927. Din păcate, din cauza lipsei de sprijin social, această inițiativă s-a dovedit a fi de scurtă durată. Viață scurtă a avut de asemenea Ordinul Scriitorilor Maghiari din Transilvania (EMÍR), o societate literară și o editură înființată în 1933 de Károly Sándor, care ar fi unit scriitorii și poeții opozanți din afara Breslei Meșteșugarilor din Transilvania și a publicației acesteia: Erdélyi Helikon. La editură au apărut doar trei cărți, deși în perioada menționată, în ciuda cenzurii stricte, la Arad au fost publicate un număr mare, mai exact 354 de cărți și numeroase periodice. Printre acestea romanul *Cirkusz* („Circ” – 1926) al lui Nagy Dániel a avut un succes deosebit atât profesional, cât și în rândul cititorilor. Dar „au eșuat” și revistele „Genius” și „Új Genius” (1924, 1925) ale lui Franyó și revista de semnificație istorică literară a lui Szántó György, „Periszkóp” (1925).

Poate că mai puțin ar fi fost mai mult și după eșecurile primite, Aradul nu s-ar fi ales în special în cercurile literare transilvănene, mai ales clujene, cu eticheta care e valabilă, poate mai estompată, și în ziua de azi în context maghiar: oraș industrial cu comerț dezvoltat.

În schimb, după-amiezele de la Kölcsey au continuat să mobilizeze mulți oameni, prezentările asociației s-au bucurat de popularitate, au întărit sentimentul de apartenență și nevoia de a cultiva limba maternă și cultura. Biblioteca de împrumut a asociației a fost vizitată de mulți oameni. Președintele acesteia a fost Krenner Miklós, profesorul și scriitorul popular. Sediul se afla în Palatul Cultural. Tot aici afunționat asociația ASTRA, care promova cultura românească. După construirea Casei de

Cultură a Minorităților din Arad (1927), cea mai mare parte a evenimentelor maghiare au avut loc în sala decorată, dotată cu o scenă.

Divertismentul preferat de la sfârșitul săptămânii al oamenilor modești este cinematograful. Epoca filmului mut a apus, filmul sonor s-a răspândit și a devenit din ce în ce mai popular. Pe lângă „Urania” amenajată în sala teatrului vechi și „Apolló” de pe fosta strada Zrínyi, în 1931 s-a deschis și cinematograful spațios „Corso”, care în scurt timp a preluat privilegiul de a prezenta filme în premieră. Filmele maghiare cu actorul Jávör Pál în rolul principal au fost deosebit de populare, deoarece mulți cunoșteau faptul că artistul fermecător este originar din orașul nostru. În special odată cu extinderea filmelor sonore, întrucât în anii 1920 filmele mute maghiare nu prea ajungeau la Arad pentru a nu se bucura de „popularitate excesivă”. Jávör a petrecut câteva zile la Arad în 1932, deoarece mama lui și cei doi frați mai mici locuiau încă aici pe atunci. În 1946, înainte de premiera unuia dintre filmele sale, în orașul său natal a cântat piese de film, apoi a petrecut zile întregi plimbându-se prin oraș căutându-și amintirile.

Descoperirile tehnice ale vremii au „contribuit” și ele la declinul vieții sociale. Radioul s-a răspândit, devenind extrem de popular. Tot mai mulți și-au permis cumpărarea aparatului și folosirea radioului acasă. Timp de zeci de ani, depanatorul radio a fost poate cea mai populară meserie. Dar și comercianții care se ocupau de vânzarea aparatului au ieșit în câștig.

Apoi Aradul a inovat din nou. Pe Calea Radnei a început să funcționeze fabrica de electrotehnice și aparate radio „Iron”, care funcționa pe baza brevetului Tesla. Mult timp nu a avut concurent în țară. Mare păcat că după război i-au întrerupt activitatea.

Dintre evenimentele sociale ale vremii, cea de-a 70-a aniversare a zilei de naștere alui Barabás Béla a provocat poate cel mai mare ecou în data de 12 decembrie 1925. Evenimentul a fost onorat cu prezența oamenilor de seamă ai orașului. Printre aceștia s-au numărat Purgly László și Kintzig János, fost prefect, dr. Krenner Miklós, vicepreședinte al Organizației Ziariștilor Minorităților Etnice din Banat și Transilvania, Stauber József, proprietar-redactor-șef al cotidianului „Aradi Közlöny” și parlamentarul Zima Tibor. Politicianul arădean sărbătorit a fost felicitat în locuința sa și de către Jakabffy Elemér, vicepreședinte al Partidului Național Maghiar (OMP) înființat în 1922.

În luna martie a anului 1932 presa marca jubileul directorului Szendrey Mihály, adică 50 de ani de carieră actricească pe scena teatrului arădean. Figura emblematică a teatrului maghiar arădean a rezumat într-o mică carte (*Ötven év a színészetből – „Cincizeci de ani de actorie”*) cele mai importante etape ale carierei sale, deceniile arădene. Acest memoriu este o sursă indispensabilă a istoriei teatrului arădean, care a împlinit în acest an (2018!) 200 de ani.

Prezența anunțată pe scena arădeană a lui Fedák Sári a fost așteptată cu mare interes în luna mai a aceluiași ani. Însă spectacolul artistei a fost interzis de serviciile secrete („sziguranca”) ale vremii, în principal din cauza publicității negative

a publicației „Curentul”. Se presupune că acest fapt se datorează și implicărilor sale publice din timpul Republicii Sovietice Ungaria („Tanácsköztársaság”).

Ultimul eveniment social semnificativ al anilor '30 a fost balul catolic ținut la Hotelul „Központi” („Central”) pe 26 noiembrie 1939.

Odată cu răspândirea locuințelor dotate cu băi, traficul băilor publice Simay, fondată în 1884, și a unora dintre concurenții săi mai mici și modești a scăzut oarecum, dar nu și-a pierdut din popularitate și este și așa frecventată, în special în anii crizei economice, când achiziționarea de combustibil a devenit din ce în ce mai nevoioasă.

Traficul caselor de toleranță din jurul „Hal tér” (azi: Heim Domokos) s-a redus ne semnificativ, deși rolul de „târfă” era mult mai puțin asumat de femeile „cu moravuri ușoare.” Acestea preferau varianta de „liber profesioniste”. Guvernul a încercat să îngreuneze viața bordelurilor cu numeroase decrete, uneori interzicând temporar funcționarea acestora, controlul lor însă a rămas totuși blând și aleatoriu.

Vântul celui de-al Doilea Război Mondial dădea fiori deja în orașul de pe malul Mureșului. Constrângerile dictaturii regale, operațiunile „Gărzii de Fier”, care se bucura de o influență tot mai puternică și răspândea vești din ce în ce mai alarmante despre sine, au umplut de frică marea majoritate a populației. În special minoritățile.

Viața socială aproape că a paralizat. Oamenii s-au încuiat între zidurile căminelor aparent mai sigure. Corso-ul a devenit pustiu, cafenelele goale. Oamenii au aflat despre evenimentele alarmante în timp ce stăteau lângă radio sau răsfoiau cotidienele. Majoritatea populației tolerante a primit cu nedumerire legile antievreiești: confiscarea averilor, excluderea lor din viața economică și socială, precum și din învățământul secundar și superior.

Dictatul de la Viena a desființat presa maghiară din Transilvania de Sud, a pus lacăte teatru, pe unul dintre cele mai mari și puternice „temple” ale cultivării limbii materne, pe lângă școală și biserică. Aradul a rămas în România, iar acest fapt a fost însoțit de un nou val de populație de limbă română refugiat în Arad din Transilvania de Nord și stabilit aici temporar sau definitiv.

Organizația pentru reprezentarea intereselor maghiarilor, Comunitatea Maghiară Populară, înființată în 1940 (președintele filialei din Arad a fost medicul Palugyay Jenő), a mai încercat să-i țină împreună pe maghiari, care întâmpinau dificultăți tot mai mari și se retrăgeau din viața publică. A pornit un curs de arte plastice, a organizat hrănirea copiilor din familiile defavorizate financiar, supravegherea școlii cu internat a elevilor din mediul rural și participarea acestora la muncile agricole de vară.

Atmosfera din oraș devenea din ce în ce mai tensionată. A devenit clar pentru toată lumea: o altă conflagrație mondială este iminentă, izbucnirea ei este doar o chestiune de timp. Și s-a produs.

Frica, ura și doliul a paralizat pentru ani de zile viața socială.

Bibliografie selectivă

- Adrian Nițu (coord.), Arad. Economie și societate vol. II. Cluj Napoca, 2016.
- Andrei Andó: Aradul la intersecția istoriei. Arad, 2016.
- Aradul de 100 de ani, 1834–1934. (Redactat de: Lendvay Ferenc și Geller János.) Arad, 1934. (A százéves Arad)
- Almási Gábor, Fekete Károly, Jankó András: Istoria Asociației Kölcsey din Arad. Cartea Asociației Kölcsey, 2011. (Az Aradi Kölcsey Egyesület története)
- Mormântul martirilor: Cules de Ficșay Dénes. Arad, 2008. (A vértanúk sírja)
- Károly Sándor: Vremuri zâmbitoare, ani aventuroși, Kriterion, București, 1979. (Mosolygó esztendők, kalandos évek)
- Momente din istoria lecturii publice în municipiul și județul Arad (coordonator Dan Demșea). Ed. Nigredo, Arad, 2006.
- Piros Dénes: Verile de pe Malul Mureșului. Din istoria canotajului și tenisului arădean. (Maros-parti nyarak. Az aradi evezés és tenisz történetéből)
- Piroska Katalin, Piroska István: 130 de ani de teatru maghiar în Arad, 1918–1948. Irodalmi Jelen Könyvek, volumul II, Arad, 2018. (Az aradi magyar színhátság 130 éve, 1918–1948)
- Puskel Péter: Povești de succes din Arad, Irodalmi Jelen Könyvek, 2010. (Aradi sikertörténetek)
- Puskel Péter: Palatul de pe strada Zrínyi, Arad, 2017. (Palota a Zrínyi utcában)
- Puskel Péter, Fekete Károly, Vasile Andrei-Tiberiu: File din istoria Palatului Cultural (1913–1948). Arad, Gutenberg Univers, 2013. (Lapok a Kultúrpalota történetéből (1913–1948))
- Szendrey Mihály: Cincizeci de ani de actorie, Arad, 1932. (Ötven év a színészetből)
- Ujj János: File din istoria urbanizării Aradului, Arad, 2011. (Arad városiasodásának történetéből)
- Ujj János: Secole arădene, Arad, 2011. (Aradi évszázadok)

IV.

Criza

Supraviețuire în realitatea din Transilvania de Sud 1940–1944

Autor: Lehoczky Attila

Traducerea în limba română: Molnar-Sólya Emilia

Introducere: contextul istoric și Dictatul de la Viena

În realitate nu erau într-o relație prea bună. Din stânga: regele Mihai I. (1927–1930 și 1940–1947) și tatăl său: regele Carol al II-lea (1930–1940)

Pe 10 februarie 1938, Carol al II-lea a eliminat sistemul pluripartidist și a preluat puterea absolută. Modelul pe care l-a urmat provine din Italia și din Germania. Carol nu a dorit să ajungă la soarta lui Victor Emmanuel al III-lea sau lui Paul von Hindenburg, adică să aștepte ca pe scena politică să ajungă un lider profascist și/sau pro-german, ci a decis să devină el însuși liderul României și al românilor. Preluarea puterii absolute a fost și un gest către noii lideri ai politicii europene (în primul rând Adolf Hitler și Benito Mussolini), pe de altă parte, știind faptul că Germania și Italia

sunt în mod deschis revizioniste și sprijină și Ungaria în aceste scopuri, ar fi putut fi o mișcare politică, prin care Carol și cercul său au dorit să câștige prietenia germanilor și italienilor, atenuând astfel obiectivele lor de reviziune cu privire la Ungaria. Încă de la începutul anului, suveranul a introdus o nouă constituție, a împărțit țara în zece ținuturi, cu ajutorul unei reforme administrative și a instaurat o ideologie politică de tip fascistă.

Dictatura regală a eliminat partidele politice din țară și sistemul de stat în mare parte democratică de până atunci. Partidul unic de stat a devenit Frontul Renașterii Naționale condus de regele însuși, care prin reprezentanții săi a invitat și comunitatea maghiară din România să i se alăture. Politicienii maghiari (în frunte cu liderul lor de atunci, contele Bánffy Miklós) au tratat cu rezerve atât invitația câtși circumstanțele create. În locul Partidului Național Maghiar, desființat în primăvara anului 1938, s-a înființat Comunitatea Populară Maghiară, care s-a angajat să satisfacă nevoile culturale, economice și sociale ale maghiarilor.

Din cauza pericolului german și a creșterii reviziunii, politica românească a început să arate deschidere față de minoritatea maghiară și celelalte naționalități după o lungă perioadă de timp: s-a angajat să elaboreze statutul minorităților al regimului Carol și să îmbunătățească situația sistemului educațional maghiar (a dorit să rezolve și problemele bisericilor istorice), însă din cauza scepticismului legitim din partea maghiară și a schimbărilor rapide de politică externă acestea nu au putut fi realizate. În această perioadă majoritatea maghiarilor din România aștepta deja de la Imperiul German și de la Ungaria o schimbare în bine a soartei sale.

Evenimentele ulterioare din 1938 au confirmat necesitatea apropierii lui Carol al II-lea de Germania. Pe 12 martie, Adolf Hitler a realizat cu succes Anschluss-ul, iar din cauza Regiunii Sudetă bătrânul continent a ajuns în preajma unui război germano-cehoslovac la sfârșitul verii. Pentru a evita acest lucru, în septembrie, diplomația engleză și franceză, prinsă în vârtejul evenimentelor, a reușit să calmeze Germania amenințătoare cu ajutorul Acordului de la München (prin care Reich-ul a anexat Regiunea Sudetă), dar a trebuit să promită că va îndeplini și cerințele teritoriale ale Ungariei. După negocierile fără rezultat dintre maghiari și cehoslovaci, Italia și Germania au convenit să arbitreze această problemă: în 2 noiembrie 1938, în conformitate cu Primul Arbitraj de la Viena, Ungaria a ocupat partea de sud al Slovaciei (pierdută la Tratatul de la Trianon) numit și „Provincia de Sus” (Felvidék), în total 11 927 km². Astfel Europa Centrală era pe calea reviziunii, iar acest lucru a fost un semnal de alarmă pentru România.

Politica internă românească a perceput bine aceste schimbări și a încercat (așa cum s-a menționat mai sus) să inițieze o politică de reconciliere cu minoritatea maghiară, o politică pe care nu a reușit pe deplin să o pună în aplicare.

Cu câteva luni înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, cenzura ziarelor din România s-a înăspriț. Toate acestea pot fi ușor măsurate și în cazul presei politice și publice de limbă maghiară din Arad, indiferent la ce ziar important am face referire. Articolele au prins un ton oficial, totodată au fost impregnate de ideologie naționalistă și fascistă, iar izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial

doar a înrăutățit această situație. După 1 septembrie 1939, jurnalismului maghiar din România a ajuns în pericol, posibilitățile sale s-au diminuat.

Până la începutul anului 1940, a devenit clar că Adolf Hitler duce o politică dezbinătoare în ceea ce privește Ungaria și România, iar partea română nu a reușit să evite revizionismul teritorial. Cel de-al Treilea Reich avea nevoie de sprijin atât din partea română, cât și din partea maghiară sau măcar de pasivitatea acestora în timpul eforturilor sale de război. În afară de asta, armata germană avea nevoie de țigări din România și de produse din cereale din Ungaria. Hitler știa foarte bine că Transilvania este cheia prieteniei Ungariei, însă nu voia să îndepărteze România, deci nu dorea ca Transilvania să ajungă în întregime sub controlul Ungariei. Așa a apărut ideea împărțirii Transilvaniei.

România în acel an a pierdut deja Basarabia și Bucovina în favoarea Uniunii Sovietice. Carol al II-lea a cerut ajutor german și în privința acestora, dar conform Pactului Molotov-Ribbentrop nu a putut beneficia de sprijin.

Armata maghiară se întoarce la Cluj, 11 septembrie 1940

Din rubricile ziarelor politice maghiare din Arad ale perioadei respective nu putem afla nimic despre aceste probleme revizioniste, dar nici despre dezbaterile teritoriale ungaro-române din perioada 16-24 august de la Drobeta-Turnu Severin nu avem multe articole, iar puținele materialele publicate au susținut integritatea teritorială al României. Negocierile acestea s-au încheiat fără rezultat: Ungaria a revendicat teritorii, România a oferit un schimb de populație. În lipsa rezultatelor, primul ministru maghiar Teleki Pál și-a chemat acasă diplomații de la Drobeta-Turnu Severin, anticipând un război împotriva României din cauza problematicei Transilvaniei. Hitler însă nu și-a dorit deloc acest lucru, astfel și-a asumat din nou rolul de arbitru (alături de Italia), și a convins și cele două țări aflate în opoziție de importanța acestui lucru.

Dictatul (sau Al doilea arbitraj) de la Viena a avut loc în 30 august 1940. În acest context părțile de nord și est ale Transilvaniei (în total 43.494 km²) au fost cedate Ungariei. S-a dovedit a fi o decizie nesatisfăcătoare, de asemenea era evident

faptulcă Germania a transformat ambele state în jucăriile lui proprii, conform principiului „divide et impera”: pe lângă cei 1,3 milioane de maghiari repatriați, au ajuns și peste peste 1 milion de români sub stăpânirea Ungariei. Aproape 400 000 de maghiari au rămas în România, iar repartizarea unităților economice și a teritoriilor a fost fie favorabilă României (în special din cauza Brașovului, a zonei gazoase Mediaș și a zonei industriale Arad-Timișoara), fie nefavorabilă ambelor părți. În schimb naționalismul românesc s-a întors în mod clar împotriva maghiarilor rămași în Transilvania de Sud.

Rolul Aradului în realitatea din Transilvania de Sud

În următorii patru ani, rolul Aradului nu poate fi tratat doar în contextul întregii regiuni, întrucât localitatea a devenit una dintre centrele maghiarilor din România. Prezentarea următoare va trata subiectul în consecință.

Soarta orașului și a împrejurimilor sale a rămas legată de România și după Dictatul de la Viena. Ca urmare a acestuia orașul, alături de Timișoara, Brașov și Aiud, a devenit unul dintre cele mai importante centre spirituale ale maghiarilor din Transilvania de Sud, deveniți minoritari în mod mai accentuat în raport cu condițiile dintre cele două războaie mondiale. Toate acestea au fost confirmate și de faptul că în toamna anului 1940 Consutul General Regal al Ungariei și-a deschis porțile aici. Datorită noilor împrejurări, soarta orașului între 1940 și 1944 s-a împletit strâns cu cea a maghiarilor din Transilvania de Sud.

Din cauza pierderilor teritoriale grave și a subordonării față de interesele germane, la 5 septembrie 1940, Carol al II-lea a predat puterea deplină generalului Ion Antonescu, a doua zi a renunțat la titlul său de domnitor în favoarea fiului său (Mihai I) și în curând a părăsit țara. Antonescu a instaurat rapid un guvern fascist-corporatist, expunând perfect țara intereselor Germaniei naziste, iar în 1941 a intrat și în războiul împotriva Uniunii Sovietice. România a fost așadar forțată din punct de vedere politic și militar, deși acțiunile militare puteau fi întemeiate pe dorința de recuperare a Basarabiei, Bucovinei și Bugeacului.

Din 31 august 1940, a început acea politică internă românească anti-maghiară, care a caracterizat perioada până la sfârșitul războiului. În această eră ungerii din Transilvania de Sud au fost victime ale unor atrocități grave din partea guvernului român și a organelor de forță, libertatea de mișcare, viața intelectuală și politicăle-a fost supusă unor restricții severe, practic s-a simțit că politicul românesc s-a răzbunat pe maghiarii din Transilvania de Sud pentru prejudiciile presupuse sau reale ale românilor din Transilvania de Nord. Naționalismul sălbatic s-a dezvoltat din cauza pierderilor teritoriale (România a pierdut în septembrie 1940 și Dobrogea de Sud – Cadrilaterul – în favoarea Bulgariei, astfel în cursul aceluși an și-a luat rămas bun de la 99.738 km² de teritoriu și 6.821.000 de locuitori) și a condițiilor de război, iar din cauza faptului că țara era aliată cu Germania, guvernul român părea să aibă suficient spațiu de manevră în politica de gestionare a minorităților.

Cele mai importante ținte ale marginalizării au fost învățământul în limba maghiară (acesta putea fi asigurat doar de bisericile istorice maghiare după posibilități,

dar chiar și așa, în decembrie a anului 1942 în Transilvania de Sud funcționau 7 grădinițe, 179 școli primare, 15 școli gimnaziale, 1 școală de teologie, 2 școli economice, 3 comerciale și 4 școli de ucenicie cu predare în limba maghiară), precum și viața culturală și de presă, mulți muncitori și funcționari au fost expulzați, avocații și funcționarii maghiari au fost supuși unor măsuri discriminatorii, rechizițiile de cereale și animale erau la ordinea zilei, corespondența poștală în limba maghiară a fost interzisă, la fel și instituțiile și cluburile sportive conduse de maghiari (de exemplu, în restaurantele, cârciumele și cinematografele din Arad puteau fi angajați doar vorbitori nativi de limbă română). Potrivit consulului maghiar la Arad, în 1941 populația maghiară locală și timișoreană a ajuns la marginea rezistenței, iar toate acestea s-au amplificat când mulți bărbați de origine maghiară (adesea și cei de peste 50 de ani) au fost chemați pentru muncă și serviciul de front în armata română. Comunitatea Populară Maghiară condusă de Gyárfás Elemér, Asociația Fermierilor Maghiari din Transilvania și Cooperativa „Furnica” („Hangya”), au încercat să atenueze problemele grave, din păcate nu întotdeauna cu succes. Iar comitetele de consultare maghiar-române întrunite ocazional, rareori au rezolvat optim problemele apărute.

Pentru a-și susține politica privind minoritățile, conducerea românească a publicat rezultate posibil falsificate, dar cel puțin greșite: în Arad, conform datelor oficiale, locuiau 40.677 de români, 26.798 de maghiari, 7.811 de germani și 11.388 de alte naționalități (în 1930 încă locuiau în localitate 41.161 de maghiari, iar în 1948, 35.326). Populația evreiască cu limbă maternă maghiară a fost încadrată în categoria „alte naționalități”, cu toate că potrivit memoriilor avocatului arădean Széll Lajos numărul evreilor din Arad în toamna anului 1944 ar fi fost de 7-8.000 de persoane, majoritatea fiind de limbă maternă maghiară, cei care s-au declarat maghiari și la recensămintele anterioare. Având în vedere datele oficiale din 1930, conform cărora orașul avea 7.867 de locuitori de religie israelită, dar și faptul că populația maghiară a Aradului nu a scăzut semnificativ după Dictatul de la Viena, numărul real al maghiarilor în 1940 a fost de aproximativ 40.000 de oameni.

Presă și viață culturală

La 1 octombrie 1940 în Transilvania de Sud au apărut șapte cotidiene, toate fiind produse de presă semnificative chiar și în perioada dintre cele două războaie mondiale: la Arad „Aradi Hírlap” și „Aradi Közlöny”, la Brașov „Brassói Lapok”, la Timișoara „Déli Hírlap”, „Friss Hírek”, „Hat Órai Újság” (ultimele două cotidiene aveau redacții și la Arad) și „Temesvári Hírlap”, însă au apărut multe altetipuri de săptămânale și reviste în localitățile regiunii. Începând cu 6 octombrie, pe parcursul a câteva luni, guvernul român a interzis toate ziarele printr-o serie de decrete. Seria a fost deschisă de „Brassói Lapok” în această zi, ultimul număr al ziarului „Aradi Hírlap” și „Aradi Közlöny” a apărut pe 9 octombrie (cel din urmă a fost desființat în al 55-lea an), „Friss Hírek” pe 11 octombrie, „Hat Órai Újság” pe 17 decembrie, „Déli Hírlap” a fost de asemenea interzis temporar în aceeași zi. Celelalte ziare și reviste apărute la Arad au încetat să mai existe în ultima treime a anului 1940 sau în cursul anului

1941: publicația „Kakas” la 15 septembrie 1940, „Ország-Világ” la 1 octombrie 1940, „Vasárnap” în decembrie 1940, „Társaság” la 16 martie 1941, „Kis Újság” la 22 martie 1941, iar bilingvul „Iparos-Meseriaşul” la 10 aprilie 1941. Oraşul Arad a rămas practic fără presă de limbă maghiară, astfel că autoritățile au desființat în scurt timp caracterul de centru de presă al localității. Dintre ziarele anterioare maghiare sau parțial maghiare, ziarul evreiesc „Hitközségi Közlöny – Buletinul Comunității” a apărut cu mici întreruperi până în noiembrie 1945 și mai poate fi menționată revista de specialitate maghiar-germano-român „Faipar – Holzindustrie”, însă după 1 martie 1941 aceasta apărea doar în limba germană și română până la 1 decembrie 1943.

Singurul cotidian politic maghiar din Transilvania de Sud care a supraviețuit pentru o perioadă mai lungă de timp a fost „Déli Hírlap”, redactat la Timișoara. Autoritățile au interzis și această publicație pe 10 octombrie 1940, dar în acest caz s-a dovedit a fi o decizie temporară. În 11 noiembrie a putut să apară din nou, în noul său număr autointitulându-se: cotidianul maghiarilor din România și din acest moment deținea redacția și la Timișoara și la Arad. „Déli Hírlap” era publicația comună a ziariștilor din Timișoara și Arad: pe lângă redacția duală, redactorul șef a fost

Vuchetich Endre din Timișoara, angajatul principal Kulcsár Kálmán din Arad și a fost tipărită la Arad, în tipografia fostului ziar „Hírlap”. În primul număr al încercării comune, redactorii și-au cerut scuze pentru pauza de o lună, pe care au justificat-o astfel:

„[...] guvernul a plasat rezolvarea chestiunii presei din România printre cele mai urgente puncte de pe ordinea de zi. Până la realizarea acestui aranjament, am fost nevoiți să luăm o pauză de la aparițiile noastre.” – deci este limpede că directivele organelor guvernamentale au împiedicat apariția continuă. „Déli Hírlap” și-a asumat sarcina de a informa întreaga comunitate maghiară din Transilvania de Sud, a ținut cont de toate problemele importante maghiare, adaptându-și retorica la tendințele politice aflate la putere.

Cotidianul trata problemele delicate cu o echidistanță potrivită, în timp ce, pe lângă promovarea

Un exemplar al cotidianului „Déli Hírlap”

importanței nazismului și (temporar) a mișcării legionare, susținea uniunea popoarelor de-a lungul Dunării. În ciuda abordărilor sale subtile și a compatibilității față de sistem, publicația a fost interzisă încă o dată pe 17 decembrie și a fost autorizată să apară din nou pe 17 martie 1941, deoarece Comunitatea Populară Maghiară i-a acordat autorizația de funcționare și distribuție pe care putea să ofere pentru un singur cotidian.

Cu toate acestea, era vorba despre un ziar cu o oarecare istorie, care în 1941 se afla în al VII-a an de publicație și cu toate că din acest an a fost redactat și publicat pe malul râului Bega, majoritatea membrilor conducerii și proprietarul „Corvin Lapkiadó Rt.” au continuat să fie arădeni, de exemplu Olosz Lajos, avocat și poet din Chișineu Criș, a coordonat ziarul ca redactor-șef între 13 ianuarie 1943 și septembrie 1944. Deși publicația a fost lovită de mai multe ori de măsurile autorităților române (de exemplu, i-au limitat tirajul și i-au prestabilit numărul de pagini pe motivul lipsei de hârtie etc.), a servit interesele maghiarilor din Transilvania de Sud până la sfârșitul războiului.

Pe lângă „Déli Hírlap”, doar publicația din Aiud „Erdélyi Gazda”, ziarul lugojean „Magyar Kisebbség” – „Minoritatea Maghiară” și ziarul „Szövetkezés” – „Cooperarea” a avut (de cele mai multe ori temporar) licența de funcționare. În afară de acestea, a apărut temporar între 13 ianuarie 1941 și 22 octombrie 1942

„Magyar Néplap”, un ziar editat de asemenea în Timișoara (dar redactat în Arad și Brașov), redactorul-șef fiind Szász István, iar proprietarul Franyó Zoltán. Ziarul se baza exclusiv pe comunicarea faptelor, din acest motiv era considerat de mulți ca fiind un ziar oportunist.

În perioada examinată, la Arad au apărut două reviste, ambele o perioadă scurtă. Unul dintre ele a fost ziarul de reportaje „Erdélyi Kurír”, care s-a mutat de la Cluj la Arad, predecesorul său de acolo a fost „Erdélyi Futár” (a avut în total 14 ediții între 1927 și 1940, iar apoi a avut apariția suspendată în perioada dintre august a aceluși an și luna mai 1941). Primul număr al ziarului editat de Szögyéni Kis Endre, a apărut în chioșcurile de ziare la 6 mai 1941, iar apoi, cu mici pauze, a fost publicat lunar, până la 1 august 1942. În plus, „Havi Szemle”, care a apărut din iunie 1943 până în august 1944, era considerat un periodic cultural, și trebuie menționat separat, întrucât era singura revistă de acest fel din Transilvania de Sud.

În perioada 1940-1943 ziarele și publicațiile culturale au fost inexistente în Transilvania de Sud. Adunarea scriitorilor și artiștilor plastici părea o sarcină dificilă, în ciuda faptului că, după a doua decizie de la Viena, au rămas în România autori celebri, de exemplu Endre Károly, Kacsó Sándor, Kakassy Endre, Olosz Lajos sau Szemlér Ferenc. Anul 1943 a adus o mare schimbare în acest sens, din cauza că măsurile antimaghiare ale statului român s-au mai relaxat. În acest an lucrările artiștilor maghiari au fost prezentate la o expoziție de artă plastică de mare succes la Brașov, în luna mai Asociația „Kölcsy” din Arad a anunțat un concurs literar pentru liceeni maghiari, în vară apărea prima carte din volumele „Fecskés” editat tot de această asociație, în cursul anului a apărut o antologie redactată de Vita Zsigmond din operele scriitorilor maghiari, iar Gyárfás Elemér (președintele Comunității

Populare Maghiare) a reușit să obțină permisiunea pentru înființarea unei reviste culturale și literare. În cele din urmă, revista a apărut la Arad, deoarece aici era prezent o tipografie bine echipată, numită „Vasárnap Kiadó”. Ziarul a fost denumit „Havi Szemle”, redactor-șef fiind numit Molnár Árpád (membru al ordinului minoriților), iar din comitetul de redacție a făcut parte Fischer Aladár, directorul Liceului Catolic, Olosz Lajos, avocat, poet și redactor ziar, respectiv Vita Zsigmond, profesor din Aiud. „Havi Szemle” a încercat să umple golul care exista în ceea ce privește posibilitățile publicistice ale vieții literare maghiare din Transilvania de Sud, asumându-și astfel o misiune culturală. În ciuda dificultăților de organizare – în multe cazuri redactorii și scriitorii înșiși puteau păstra legăturacu ziarul doar prin corespondența controlată de cenzura poștală militară – toți scriitorii importanți ai regiunii au publicat în rubricile revistei, dar s-au anunțat și câțiva autori cunoscuți din Transilvania de Nord (Asztalos István, Kiss Jenő, Nagy István, Tompa László etc.), totodată au apărut și scrieri de Illyés Gyula, Krúdy Gyula, Hunyadi Sándor, Márai Sándor, Sinka István și Török Sophie. Potrivit lui Vita Zsigmond, începând cu 1944 ziarul s-a orientat spre literatura populară. Au publicat studii despre scriitorii maghiari mai importanți, s-au ocupat de artele vizuale și au comemorat toate aniversările mai importante, menite să păstreze vie ideea de națiune.

Publicația conservatoare „Havi Szemle” a încetat să mai existe după numărul al cincisprezecelea (august 1944), întrucât Olosz Lajos, Vita Zsigmond și Sándor Kacsó au fost internați ca urmare a transferului frontului de est în Transilvania de Sud.

Atacul maghiar din septembrie 1944 și consecințele acestuia

În 23 august 1944, datorită loviturii de stat a lui Mihai I, România a trecut de partea Aliților. Asta a însemnat că Armata Roșie putea invada țara fără nici o rezistență deosebită și putea pregăti operațiunile ulterioare împotriva Regatului Ungariei, al cărei prim pas a fost atacarea Transilvaniei de Nord. Situația a perturbat atât politica externă și planurile de război maghiare, cât și cele germane.

În data de 29 august a fost ales prim-ministru al Ungariei generalul-colonel de origine secuiască Lakatos Géza, care deși dorea să iasă din alianța germană și să urmeze exemplul României, încercările sale în această direcție au fost timide și lente, așa că guvernul (văzând apropierea rapidă a Armatei Roșii de granița cu Ungaria) a ordonat mai întâi închiderea frontierei, iar apoi a încredințat conducerii militare pregătirea unei operațiuni preventive. Șeful Statului Major, Vörös János și asistenții săi au elaborat un plan ofensiv împotriva României, al cărui scop principal era acela de a intra în posesia defileurilor din Transilvania de Sud, deoarece credeau că lângă lanțurile Carpaților se pot apăra mai eficient împotriva forțelor superioare ruse.

Atacul a pornit din două direcții: trupele care au pornit în 11 septembrie din direcția Cluj-Napoca și Târgu Mureș, au ocupat cursul mijlociu al Mureșului și cursurile inferioare ale râului Târnava Mică (în maghiară Kis-Küküllő), însă din cauza sosirii forțelor sovietice, s-au retras în vecinătatea Turdei, unde au reținut forțele de

atac până pe 5 octombrie; celălalt atac maghiar-german a pornit în direcția Aradului și prin oraș către Banat, cu scopul de a ocupa porțiunea inferioară a Mureșului, Timișoara și cheile din jurul Lugojului. Cea din urmă defilare a început la 12 septembrie: unul dintre grupele de armată a defilat din Chișineu Criș și Valea Crișului Alb în general, iar celălalt din Iratoșu, în direcția Aradului. Trupele române confuze și fundamental nepregătite s-au retras din calea atacului, iar la 13 septembrie, Divizia 1 Blindată Maghiară a intrat în Arad, unde comunitatea maghiară locală i-a întâmpinat cu o ploaie de flori. Unitățile românești nu au încercat să apere orașul în mod însemnat, doar în jurul aeroportului au fost mici bătălii.

Ofensiva a continuat în direcția Timișoarei, dar nu a avut succes: atacul a fost oprit la Pișchia (în maghiară Hidasliget, județul Timișoara), trupele germane staționare în Banat nu au reușit să cucerească Timișoara, astfel armata a 53-a sovietică a pătruns nestingherită pe teritoriul Banatului. Trupele maghiare nevoite să se retragă, au încercat să reziste la Șiria (Világos) și Pâncota (Pankota), însă luptele de aici au adus o victorie sovieto-română. Cea mai importantă bătălie a ofensivei a avut loc între 14 și 19 septembrie, lângă Păuliș (Ópálos) – unde a avut loc și o bătălie blindată mai mică -, dar unitățile sovieto-române i-au zdrobit pe maghiari. Ca o consecință a bătăliei, în noaptea de 21 spre 22 septembrie, maghiarii au evacuat Aradul, operațiunile militare ulterioare au avut loc deja pe teritoriul Ungariei trianonice.

Intrarea orașului Arad în prima linie a schimbat pentru scurt timp situația orașului și a împrejurimilor. Majoritatea românilor și o parte semnificativă a evreilor au fugit în direcția Lipovei din calea trupelor maghiare intrate în oraș, astfel soldații celei de-a III-a armate maghiare a generalului-colonel baron Heszlényi József au fost întâmpinați doar de locuitorii maghiari, în ciuda faptului că în 3 iulie a aceluși an, în urma bombardamentelor forțelor aeriene britanice, orașul se familiarizase deja cu condițiile de război.

Pe baza decretelor colonelului Vastagh György, care a ocupat orașul, părea că maghiarii se instalează pentru o ședere trainică: pe 14 septembrie, o brigadă de jandarmerie a sosit în oraș și a organizat patrule. Ziua următoare s-au înlocuit plăcuțele românești și au introdus denumirile de stradă valabile înainte de 1920, au interzis ziarele de limba română, au reorganizat administrația publică, iar titlul de prefect (adică cel de comisar guvernamental) a fost asumat de un funcționar al oficiului de stare civilă, numit Mayer (avocatul Széll Lajos și procurorul în pensie dr. Jegessy Károly au respins invitația la această funcție). Evreii rămași în oraș au fost luați în evidență, s-a discutat și despre înființarea

Colonelul Vastagh György, comandantul orașului Arad în septembrie 1944. Mai târziu a murit ca un erou la Szentés.

unui ghetou și despre deportare, dar Tóth János, comandantul desemnat al poliției, a aprobat în cele din urmă o amânare.

Formațiune de jandarmi maghiari în centrul Aradului în 14 septembrie 1944

Ocupația nu a trecut fără incidente nici din punctul de vedere al presei maghiare. În aceste zile a apărut „Aradi Híradó”, al cărui ton era specific pentru situația actuală de război (apeluri militare, introducerea legilor evreiești, încurajare etc.).

Ziarul a ajuns doar la câteva apariții, redactorul publicației a fost Molnár Árpád, iar episcopul luteran local Argay György a semnat editorialul primului său număr, în care a îndemnat populația orașului la chibzuință. („Aradi Híradó” este considerat o raritate de presă, nici la Biblioteca Județeană Arad nu se mai găsesc exemplarele acestuia; conform cercetărilor lui Kuszálík Péter au fost două numere, după Puskel Péter, trei, deși se poate concepe că în 20 sau 21 septembrie au văzut lumina zilei două numere). Tot în primul număr, comandamentul militar a anunțat și libertatea de confiscare, astfel că parcurile auto ale fabricilor mai mari, au fost puse sub sechestru a doua zi.

Trebuie menționat că odată cu apariția ziarului „Aradi Híradó”, a renăscut nu doar jurnalismul maghiar la Arad, ci acest jurnalism reușea să atingă un ton majoritar, în locul de unul minoritar. Ziarul este o publicație cu un ton neobișnuit și aparține din istoria presei locale maghiare și a presei maghiare din România, subiectele sale privesc doar Aradul în Transilvania de Sud, astfel, merită o atenție deosebită.

Locul unităților maghiare care au plecat pe 22 septembrie a fost preluat de trupele sovietice și române, și măsurile punitive bineînțelese că nu au întârziat să apară.

O parte dintre intelectualii locali (de exemplu episcopul Argay József, profesorul de liceu dr. Berthe Nándor, avocatul Széli Lajos, pastorul reformat Tarnóczy Lajos) care colaborau cu administrația maghiară din zilele precedente, au fost arestați, iar cei mai mulți dintre ei au fost internați timp de aproape un an – despre acest subiect se poate citi mai larg în memoriile lui Széll Lajos. Aceste memorii subiective pot

reprezenta o completare interesantă la scrierea istoriei epocii, deși afirmațiile sale (din cauza naturii subiective a mărturisirilor) trebuie tratate cu o critică textuală.

Circumstanțele și acordurile de pace de după cel de-al Doilea Război Mondial au reprezentat o ideologie complet diferită a unei epoci complet diferite.

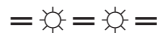
Bibliografie

1. Anon. 10 octombrie – 10 noiembrie 1940, Déli Hírlap VI, 11 noiembrie.
2. Dávid Gyula, La centenariul lui Olosz Lajos, În: Dávid Gyula: Scriitori, opere, ateliere în Transilvania, Editura Pallas-Akadémia, Miercurea Ciuc, 2003. (Dávid Gyula 2003. Olosz Lajos centenáriumán. In: Dávid Gyula: Írók, művek, műhelyek Erdélyben)
3. Keith Hitchins, Desăvârșirea națiunii române, În: Mihai Băulescu – Dennis Deletant – Keith Hitchins – Șerban Papacostea – Pompiliu Teodor: Istoria României, Editura Corint, București, 2002.
4. Köpeczi Béla, Perspectivă. Drumul Transilvaniei după 1919. În: Istoria Transilvaniei III. Din 1830 până în prezent, (red. Szász Zoltán), Editura Akadémia, 1988. (Köpeczi Béla 1988. Kitekintés. Erdély útja 1919 után)
5. Kuszálík Péter, Ziare și reviste din Transilvania 1940–1989, 2010 <http://kuzsalik1.adatbank.transindex.ro/>, ultima accesare: 9 iulie 2010. (Kuszálík Péter 2010. Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989)
6. L. Balogh Béni, Situația minorității maghiare din Transilvania de Sud între 1940–1944, în special în ceea ce privește viața intelectuală și culturală, pp. 9, sursă internet: www.adatbank.transindex.ro/regio/kutatooldalok/htmlk/pdf518.pdf. (L. Balogh Béni. A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete 1940–1944 között, különös tekintettel a szellemi-kulturális életre)
7. L. Balogh Béni, Maghiarimea din Transilvania de Sud 1940–1944. Cronologie. Sursă internet: balogh.adatbank.transindex.ro/?ev=1940.
8. (L. Balogh Béni. Dél-Erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia)
9. Mikó Imre, Douăzeci și doi de ani, Editura Studium, Budapesta, 1941. (Mikó Imre 1941. Huszonkét év)
10. Puskel Péter, Nouă zile de domnie, Irodalmi Jelen IV, octombrie, 2004 (Puskel Péter 2004. Kilenc napos pünkösdi királyság. Irodalmi Jelen IV, október.)
11. Romsics Ignác, Istoria Ungariei în secolul XX, Editura Osiris, Budapesta, 2005.
12. (Romsics Ignác 2005. Magyarország története a XX. században)
13. Széll Lajos, Am trăit în Arad, Asociația Kölcsey, Arad, 2000. (Széll Lajos 2000. Aradon éltem)
14. Tinódi Gábor, Viața spirituală a maghiarilor din Transilvania de Sud, În: Hitel, 1991.
15. (Tinódi Gábor 1991. A dél-erdélyi magyarság szellemi élete)
16. Cluj 1935–1944, Studii, vol. I, (red. Záhony Éva)
17. Editura Bethlen Gábor, pp. 298. Sursă internet: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1665.pdf. 7

18. Ujj János, Reviste literare din Arad, Fundația Alma Mater, Arad, 2004.(Ujj János 2004. Aradi irodalmi lapok)
19. Ujj János, Imagini documentare despre bombardarea din 1944, În: Arad și împrejurimile (red: Pávai Gyula), Asociația Kölcsey, Arad, pp. 258.
20. (Ujj János 2005. Dokumentumképek az 1944-es aradi bombázásról)
21. Varga E. Árpád, Statistica etnică și confesională a Transilvaniei, sursă internet: <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=felek&id=2790>.
22. (Varga E. Árpád. Erdély etnikai és felekezeti statisztikája)
23. Vita Zsigmond (red.), Antologia scriitorilor maghiari din România, Aiud, 1943. (Vita Zsigmond (szerk) 1943. Romániai magyar írók antológiája)

Sursa imaginilor

24. <https://d3knx7v8i1y46b.cloudfront.net/2017/12/mihai.jpg>
25. <http://rozne.srobarka.sk/zast/historickefotosroba/kassa/kolozsvarvisszatert1940.jpg>
26. Poza autorului
27. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/pages/monografia_6/o15_harcok.htm
28. <http://szlukacs.freeweb.hu/rendjel2/adatok/vastagh.htm>

V. Anexe

Întocmit de Király András¹

Traducerea în limba română: Molnar-Sólya Emília

Bustul lui

REINHART GYULA

în holul Casei de Cultură a Meșteșugarilor

¹ Sursa: Bakács Miksa și Némedy Gábor: *Arad iparos-város*, /Arad – oraș industrial/ publicat de *Iparos Otthon Egyesület* /Asociația Căminul Industriașilor Arad/, cu ocazia inaugurării Casei de Cultură a Industriașilor, 1929, 328 pag.

poate descurca. De aceea a organizat conferințe științifice și de aceea a pus bazele unei mari biblioteci. Au creat o serie de instituții industriale: cooperative de credit, sindicate profesionale, asociații de corporații industriale, ziare industriale, grupuri funerare, sanatorii etc. Și pentru toate acestea, a fost nevoie de ridicarea unei clădiri care să le găzduiască.

Pentru viitorul apropiat și-au fixat ca obiectiv principal amenajarea unui cămin debătrâni pentru industriași. Toate veniturile Căminului Industriașilor au servit la realizarea acestei instituții umanitare.

Vezi tu, omul viitorului, așa a fost predecesorul tău!

A fost bun, cu simțământ nobil și fericit că-și putea ajuta semenii. Acesta a fost scopul său: să-i susțină pe colegii săi industriași și să-i protejeze de sărăcie la bătrânețe, prin ridicarea acestei clădiri ornamentate.

Iar tu, succesorul de mai târziu, poți decide cel mai bine dacă și-a atins acest scop!

Originalul acestui document a fost așezat, alături de semnăturile oficialităților prezente și a conducerii Căminului, în data de 30 septembrie 1928 în piatra de temelie a Casei de Cultură a Industriașilor, într-o cutie sigilată de sticlă și metal, cu ocazia inaugurării acesteia.

Documentul a fost întocmit de dr. Gabos Jenő.

Este meritul inginerului constructor DÖMÖTÖR LÁSZLÓ, proiectantul și șeful de șantier al Casei de Cultură a Industriașilor din Arad, că prin mijloace materiale modeste a realizat cel mai bun proiect din punct de vedere tehnic și cel mai perfect, din punct de vedere estetic.

Reinhart Gyula conduce un magazin și două ateliere, desenează planuri, verifică execuția acestora, negociază cu clienți și călători, scrie scrisori, face contabilitate, expediază, administrează o instituție financiară, este membru sau șef al fiecărei asociații industriale și nu pierde nici o întâlnire cu ei, este membru de comitet

a nenumăratelor asociații sociale, președinte al Casei de Cultură a Industriașilor, președinte executiv al Comitetelor Industriale, fără să considere aceste funcții ca peunobile officium, dar fiind conștient de faptul că fiecare dintre ele înseamnă pentru el tot atâtea locuri de muncă și nu există niciodată o sarcină pe care să nu și-o asume și să n-o îndeplinească, de multe ori cu o conștiinciozitate aproape naivă. Pe lângă toate

Dömötör László

acestea, are timp și să fie mai bine informat despre evenimente decât noi toți, să le păstreze în memorie ca un lexic viu după ani și decenii și să-și amintească numerele și datele mai sigur decât orice Nachschlagebuch. Are timp să citească și literatură și economie pe lângă lucrări profesionale, să învețe limbi străine, să scrie articole, să traducă proiecte de lege și decrete, nu obosește niciodată, nu se descurajează niciodată, poate niciodată nu s-a lăsat descurajat din cauza eșecului uneia dintre acțiunile sale de interes public, sau din cauza nerecunoștinței oamenilor, care nu i-au oferit niciodată atâta recunoaștere și popularitate cât efort dezinteresat a sacrificat el pentru cauza altora, interese publice sau pentru dreptate. El însuși poate să nu fi observat câți oameni trăiesc în jurul lui care, cu mai puțină muncă, mai puțin altruism și mai puțin efort, au reușit să câștige mai multă popularitate decât el. Reinhart Gyula dacă ar avea un pic de compromis în el, dacă ar înțelege limbajul Beschwichtigungsgrath-ilor, dacă ar fi mai puțin altruist, dacă ar putea să acorde atenție intereselor private și vanităților umane pe lângă interesele publice, ar fi deja nu doar primul om al vieții industriale, ci și conducătorul întregului oraș, coordonatorul vieții publice ale acestuia. Cu toate acestea, Reinhart Gyula nu se ambiționează în mod evident pentru aceste calități.

Nu cunoaște conceptul de vanitate și, așa cum nu tinde spre atingerea succesului prin aspectul său, îmbrăcămintea sa și prin îngrijirea exteriorului – se pare că acesta este singurul program pentru care nu are timp în cele 48 de ore ale zilei –, așa cum refuză de asemenea să-și sacrifice justețea, sinceritatea, onestitatea pentru vreun aspect vanitos al autoafirmării individuale.

Prin urmare, nu este greu de prezis că Reinhart Gyula nu va deveni niciodată o așa-zisă „măreție publică”, iar dacă alții își pot construi popularitatea prin acțiunile lor sociale, Reinhart Gyula va munci și când ar putea să se culce demult pe laurii popularității. Așa cum pensionarea înseamnă o moarte pe jumătate pentru un funcționar, chiar dacă s-a saturat de munca de birou și dacă are nevoie de pensie în scop de recreere, energia celor din familia Reinhart ar socoti viața goală dacă, ajunși la vârful popularității, ar trebui să renunțe la agilitatea, care este elementul esențial al vieții lor.

Acesta este genul de persoană pe care odihna îl face nervoasă, care este atât de obișnuită cu munca, încât nu îi pasă de ziua care a început fără muncă și a trecut fără griji.

*

Fabrica Reinhart a fost înființată în 1848, primul proprietar a fost unchiul tatălui lui Reinhart Gyula: Balkó Miklós; de la el a preluat fabrica în 1862 Reinhart Fülöp și a condus-o până la moartea sa survenită în 1897.

Băieții Reinhart au fost crescuți și învățați de tatăl lor în așa fel încât, după moartea lui, fabrica de mobilă, lider pe piață în acel moment, să progreseze cu siguranță și să rămâne în frunte în mâinile celor trei Reinhart. Băieții Reinhart au învățat meseria de tâmplărie încă în copilărie, iar apoi a urmat specializarea: Gyula a urmat o școală superioară de meserii, pe care a absolvit-o la Arad și la Viena, Gézaa studiat meseria de tapițerie, care este fratele complementar al tâmplăriei în industria mobilei.

Cel mai tânăr dintre ei, Kálmán a studiat artizanatul și a devenit profesor la școală de industrie a lemnului și a metalelor din Arad. Această distribuție a rolurilor era ideală: Reinhart Kálmán proiecta mobilierul, Géza era șeful atelierului, care supraveghea execuția, iar Gyula era directorul de afaceri, care negocia cu clienții, efectua tranzacțiile financiare, contabilitatea, corespondența.

Această distribuție a sarcinilor plasa în fruntea fiecărei ramuri a companiei câte un specialist, care în același timp era și proprietarul, și întrucât membrii Reinhart se caracterizează prin frugalitate – Reinhart Gyula a aplicat în mod firesc această calitate în cadrul instituțiilor pe care le conducea – această distribuție a sarcinilor a fost într-adevăr potrivită pentru ca fabrica de mobilă Reinhart să devină ceea ce trebuia să fie de la început: cea mai mare fabrică de mobilă din Arad.

Cu toate acestea, situația nu s-a dezvoltat așa cum își imaginaseră cei trei frați. Fratele mijlociu este primul care părăsește atelierul: din 1920, Reinhart Géza croiește pasmanterii și brocarturi pe carpetul cerului, după care Reinhart Kálmán părăsește Aradul și se repatriază la Budapesta, lăsându-l pe Gyula singur ca proiectant, șef de atelier și administrator. El rămâne singur cu problemele de afaceri ale unei mari companii, în condiții noi și situații schimbate, dificile.

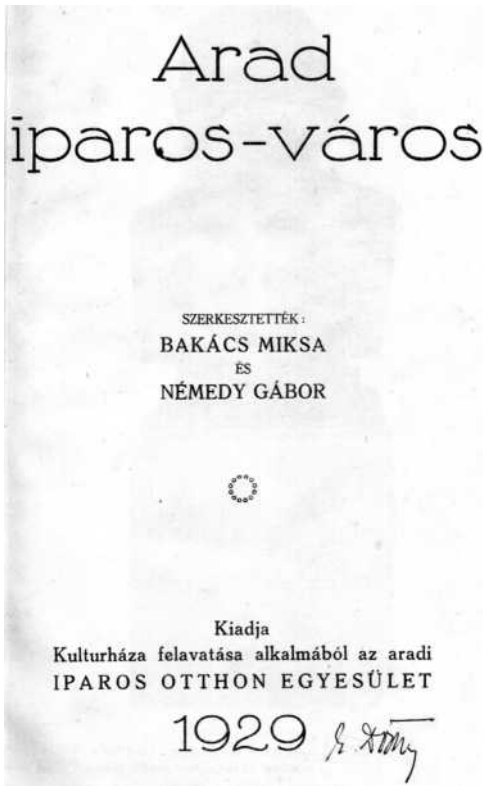
Nu doar compania oferă mai multă muncă, ci și instituțiile gestionate de Reinhart Gyula, trebuiau adaptate la noile condiții apărute la nivel național. Este suficient să enumerăm denumirile asociațiilor în care Reinhart Gyula deține vreo funcție, ca să ne dăm seama că într-adevăr este nevoie de zile cu 48 de ore pentru ca cineva să facă față atâtor sarcini.

Reinhart Gyula a preluat o funcție publică pentru prima dată în anii 1890: a devenit secretarul grupului industriei lemnului al corporației industriale. Nu după mult timp a devenit membru intern al camerei, totodată își asumă cea mai mare responsabilitate în organizarea a două expoziții din Arad. În 1899 devine președinte executiv al Asociației Industriașilor Invalizi și Pensionari, pentru că se știa că înființarea unei case de pensii industriale nu era o aspirație nouă a industriașilor, dar așa cum problema nu poate fi rezolvată nici azi de instituțiile locale, și funcționarea acestei case de pensii a fost sortită eșecului. Nu este singura și nici prima încercare la care Reinhart nu face față. Eșecurile nu-l descurajează însă: câțiva ani mai târziu se înființează, dar ulterior se dizolvă Asociația Industrială Arad, care trebuia să fie patronatul industriei autohtone și locale.

Asociația Industriașilor din Construcții, unde Reinhart deținea calitatea de vicepreședinte, trăiește doar în memoria colectivă, dar s-a desființat și mișcarea sindicală inițiată de Reinhart Gyula în spiritul adaptării la dreptul public industrial românesc. Toate aceste inițiative care s-au dovedit a fi zadarnice nu l-au împiedicat să transforme Cooperativa de Credit a Industriașilor Arad, la care a fost vicepreședinte timp de trei decenii, și președinte din 1906, cea mai puternică instituție financiară cooperatistă, și nici în demersul prin care, alături de câțiva colegi entuziaști, călătorind prin toată Transilvania, să organizeze Asociația Națională a Breslelor Industriale, la care a fost președinte executiv, și să înființeze Casa de Cultură a Industriașilor din

Arad în 1927. Acest cămin, într-o scurtă perioadă de doi-trei ani, dintr-o inițiativă modestă și cu mijloace modeste, a devenit un factor semnificativ și al vieții sociale din Arad, dar și o instituție model pentru industriașii întregii țări, care, dacă în timp vor fi nevoiți să părăsească organizațiile industriale de astăzi, vor găsi în aceste instituții condițiile necesare cultivării activităților sociale și economice, dar până atunci vor oferi un serviciu de neprețuit dezvoltării culturii industriale.

Evenimentul sărbătorit de industriașii arădeni prin inaugurarea Casei de Cultură a Industriașilor nu trebuie să treacă fără să ne amintim de inițiatorul, fondatorul și de cel mai stăruitor muncitor al înființării instituției, adevăratul lider al industriei arădene și ardelen: Reinhart Gyula. Dacă industria artizanală a țării ar mai putea produce din rândurile sale încă câțiva oameni ca Reinhart Gyula, care este neobosit în agilitatea sa și gândurile sale creative, precum și în altruism și munca pentru interesele publice, nu ar mai trebui să privim cu îngrijorare spre ziua de mâine, ceea ce face atât de incertă existența acestei clase valoroase a societății noastre și avieții economice. A urma un astfel de lider înseamnă progres pe o cale sigură. Și cine îl urmează ca lider pe Reinhart Gyula este, pot spune, pe drumul cel bun.

Casa de Cultură a Meşteşugarilor din Arad

REINHART GYULA, igazgatósági elnök.
REINHART GYULA, preşedinte consiliul de administraţie

OLARIU JUSTIN, igazgatósági alelnök.
OLARIU JUSTIN, vicepreşedinte consiliul III
de administraţie

BAKÁCS MIKSA, igazgatósági titkár.
BAKÁCS MIKSA, secretar
consiliul de administraţie

BRAUN SAMU, igazgatósági tag, pénztárnok.
BRAUN SAMU, membru consiliul de
administrație, trezorier

FOCK GÁBOR, igazgatósági tag, gazda.
FOCK GÁBOR, membru consiliul de
administrație, fermier

ASSAEL KÁROLY, igazgatósági tag.
ASSAEL KÁROLY, membru
consiliul de administrație

CZERNOCZKY MIHÁLY, igazgatósági tag.
CZERNOCZKY MIHÁLY, membru
consiliul de administrație

† KÁRTYÁS LAJOS, igazgatósági tag.
KÁRTYÁS LAJOS, membru
consiliul de administrație

GABOS JENŐ Dr., ügyész.
GABOS JENŐ Dr., magistrat

VARGA KÁLMÁN, igazgatósági tag.
VARGA KÁLMÁN, membru
consiliul de administrație

ZOMBORY GYULA, igazgatósági tag.
ZOMBORY GYULA, membru
consiliul de administrație

MARIȚA GHEORGHE, igazgatósági tag.
MARIȚA GHEORGHE, membru
consiliul de administrație

FILADELFI ADOLF, igazgatósági póttag.
FILADELFI ADOLF, membru
supleant consiliul de administrație

HILYER MIHÁLY, igazgatósági póttag.
HILYER MIHÁLY, membru supleant
 consiliul de administrație

JAKABFFY ISTVÁN, igazgatósági póttag.
JAKABFFY ISTVÁN, membru supleant
 consiliul de administrație

KÁDÁR ISTVÁN, igazgatósági póttag.
KÁDÁR ISTVÁN, membru supleant
 consiliul de administrație

PÁPAY LAJOS, igazgatósági póttag.
PÁPAY LAJOS, membru supleant
 consiliul de administrație

SZÉKELY BÉLA, igazgatósági póttag.
SZÉKELY BÉLA, membru supleant
 consiliul de administrație

GLÜCK JÓZSEF, számvizsgáló biz. elnök
GLÜCK JÓZSEF, preşedinte
comisie de audit

TÓTH JÁNOS, számvizsgáló biz. alelnök
TÓTH JÁNOS, vicepreşedinte
comisie de audit

ILLYÉS ISTVÁN, számvizsgáló biz. tag.
ILLYÉS ISTVÁN, membru
comisie de audit

MARTICS JÁNOS, számvizsgáló biz. tag.
MARTICS JÁNOS, membru
comisie de audit

KUNN JÓZSEF, számvizsgáló biz. tag.
KUNN JÓZSEF, membru
comisie de audit

HOLLÓ FRIGYES, számvizsgáló biz. póttag.
HOLLÓ FRIGYES, membru supleant
comisie de audit

KŐSZEGHY EMIL, számvzs. biz. póttag.
KŐSZEGHY EMIL, membru supleant
comisie de audit

HERMAN RÓBERT, tisztviselő
HERMAN ROBERT,
funcționar

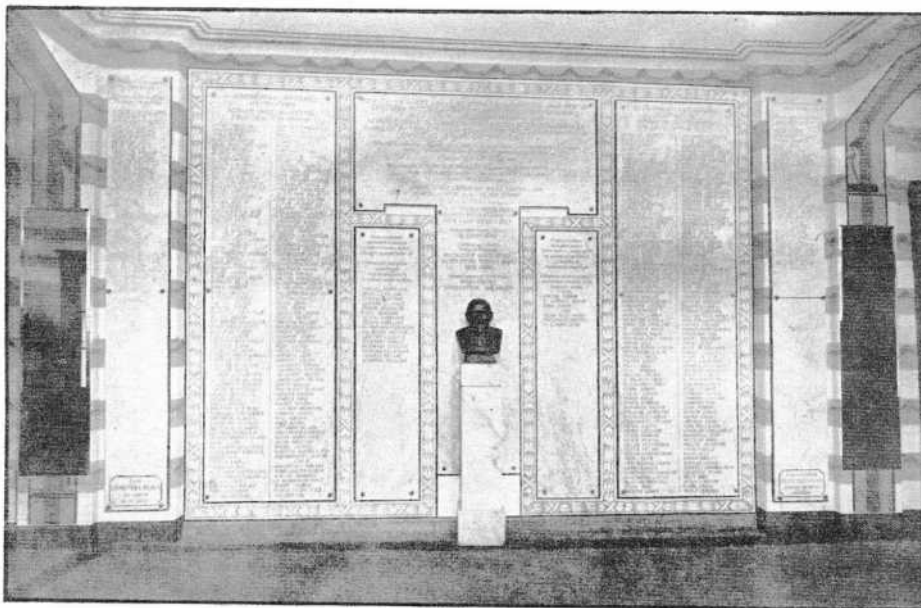
CSEH RÓZSI, tisztviselő
CSEH RÓZSI, funcționar

RAUCH MICI, tisztviselő
RAUCH MICI, funcționar

FŐBEJÁRAT AZ IPAROS KULTURHÁZBA
Intrarea principală a Casei de Cultură a meseriaşilor

RÉSZLET A KULTURHÁZ ELŐCSARNOKÁBÓL.
O parte din foaierul Casei de Cultură

**Mesterré avattattak ősi céhbeli szokások szerint
1928. évi június hó 24-én.**

Au fost promovați ca maștri, conform obiceiurilor străvechi
ale breslelor, la 24 iunie 1928

iltói ÁDLER ANDOR bankelnök, festő mester.
ÁDLER ANDOR de Ilteu,
președinte de bancă, maestru zugrav

Dr. MARCUS MIHAI senátor, Iparkamarai
elnök, asztalos mester.
Dr. MARCUS MIHAI, senator,
președintele Camerei de Industrie,
maestru tâmplar

budfalvi ZIMA TIBOR v. orsz. gyűlési képviselő, cipész mester.
ZIMA TIBOR de Budești, fost deputat de parlament, maestru pantofar

Mesterré avattattak ősi céhbeli szokások szerint
1929. évi szeptember hó 8-án.

Au fost promovați ca maștri, conform obiceiurilor străvechi ale breslelor, în 8
septembrie 1929

Dr. GABOS JENŐ az összes aradi iparos-
intézmények ügyésze, borbély mester.

Dr. GABOS JENŐ,
magistratul tuturor instituțiilor
industriale arădene, maestru frizer

PACURARU BRUTUS Kereskedelmi és
Iparkamarai főtitkár, lakatos mester.

PACURARU BRUTUS
secretar general al Camerei de Comerț
și Industrie, maestru lăcătuș

VLAD ALEXANDRU ny. ezredes, senátor,
Iparkamarai elnök, kőműves mester.

VLAD ALEXANDRU, colonel în rezervă,
senator, președintele Camerei de Industrie,
maestru zidar

AZ ARADI IPAROS OTTHON MESTERLEVELE.
**Certificatul de maestru al Casei de
 Cultură a Meseriașilor din Arad**

Az Aradi Iparos Otthon Mesterevató serlege.

KÉSZÍTETTEK ASSAEL KÁROLY TERVE SZERINT
 KÖZEGHY EMIL, TELCS HENRIK ÉS HALLER IMRE.
**Cupa Casei de Cultură
 a Meseriașilor din Arad folosită
 la inițierea meșterilor**

Lengyel Lőrincz

udvari-szállító, butorgyáros

Bulev. Regina Maria — Andrásy-tér 10.

Lengyel Lőrincz

Furnizorul curții regale, industriaș de mobilă

Tóth János

Bruckner Lipót

butorgyára

Cégtulajdonos: Vajna Adolfné

Str. Ioan Calvin—Kálvin János-uca 15. Saját ház.

Fabrica de mobilă a lui **Bruckner Lipót**
 Proprietarul întreprinderii: Vajna Adolfné

Müller Henrik

butorgyára

Str. Ioan Calvin — Kálvin János-utca 13.

Saját ház.

Fabrica de mobilă a lui Müller Henrik,

özv. Hoffmann Ferencné

butorgyára

Str. Cogălniceanu — Mikes Kelemen-u. 25. Saját ház.

Fabrica de mobilă a văduvei lui

Hoffmann Ferenc

Jónás Aladár

butorgyára

Str. Consistorului — Batthyány-utca 42.

Saját ház.

Fabrica de mobilă a lui Jónás Aladár

Roxin Károly

műbutorasztalos

Roxin Károly, tâmplar mobilă artizanală

Gyurik Gyula

asztalosmester

Strada Eminescu — Deák Ferenc-utca 7.

Gyurik Gyula, maestru tâmplar

Rítok Imre

asztalosmester

Str. D-na Bălașa 43.

Rítok Imre
maestru tâmplar

MOLNÁR ANTAL

BUTORGYÁRA ÉS FAMEGMUNKALÓ-TELEPE

STR. CANTACUZINO
HATÁR-UTCA 33. SZ.

Fabrica de mobilă și de prelucrare
a lemnului a lui **Molnár Antal**

MENCZER GYULA butorasztalos Strada
D-na Bălașa Nr. 110.
(Purgly Lajosné-utca) Saját ház.

Menczer Gyula tâmplar mobilă

Str. D-na Bălașa 110,

casă proprie strada Purgly Lajosné

Czinner Ilona

butorârugyára

Str. Ghiba Birta — Varjassy József-utca16.

Fabrica de mobilă a lui Czinner Ilona

Str. Ghiba Birta – Varjassy József utca 16

Szirbusz Vazul

asztalosmester

Strada Sarmizegetuza

Aranykéz-u. 30. Saját ház.

Szirbusz Vazul

maestru tâmplar

BRUCKNER ALBERT

iparművészeti butorüzeme és tervező irodája
Bul. Reg. Ferdinand — Boros Béni-tér 61.
Fabrica de mobilă artizanală și biroul de
proiectare al lui **Bruckner Albert**

Klein Gyula műbutorasztalos

Klein Gyula tâmplar mobilă artizanală

Sfăt Vichentie

Fabrică de mobile mecanică — gépüzemű butorasztalos üzeme
Str. Dr. Rațiu 46.
Casa proprie — Saját ház.

Sfăt Vichentie

fabrica de mobile mecanică

Dittrich Albert

speciális műbutor és
zongoraasztalos,
antik-butor
rekonstruktor

Str. Cantacuzino 38
(Határ-utca)

Dittrich Albert

tâmplar mobilă artizanală specială
și de pian, restaurator mobilă antică

Horváth Antal

épület és butorasztalos
Str. Capitan Igraș — Kapa-utca 38.
Saját ház.

Horváth Antal tâmplar mobilă
și construcții

Vincze Gusztáv

butorasztalos mester

Strada Doamna Balașa — Volt Purgly
Lajosné-utca 53. szám. ✕ Saját ház.

Vincze Gusztáv maestru tâmplar mobilă

FETTIK JÓZSEF

kárpitos és diszitő

Bulev. Regina Maria 12. Fischer Eliz-palota.

Fetti József tapițer și decorator

Nagy Károly

asztalos-mester

Gyártelep: Str. Crucei 5.

Iroda és raktár str. Cogălniceanu 53.

Nagy Károly maistru tâmplar

Fabrica pe Str. Crucei, Birou și depozit str. Cogălniceanu

Fock Gábor

műsztergályos mester

Str. Grecianu — Perényi-utca 4.

Fock Gábor

maistru strungar

Ardelean Sebő

ülőbutorasztalos

Ardelean Sebő tâmplar de canapele, foteluri și scaune

FRANK ISTVÁN

kárpitos mester

Str. Eminescu

Deák Ferenc-utca

Frank István maistru tapițer

Angol bőr- garnitura

sezlonok, matracok, vála-
mint régi butorok restaura-
lását **a legszoli-
dabb** árban vállalom.

Dougan tapițer

restaurator de mobilier cu piele,
șezloane, saltele și mobilă veche

DOUGAN kárpitos

Str. Berthelot 6. (Volt Aczél Péter-utca)
a színházzal szemben, az udvarban

Wolf András

kárpitós és diszítő

Colţul str. Horia și Consistorului — a Széchenyi
és Batthyányi-utca sarkán.

Wolf András tapiţer și decorator

**Fleischer
Testvérek**≡ vas- és ≡
rézbutorgyára

Str. I. Rusu Şirianu — Aulich L.-u. 15

Liczko László

vas és rézbutorgyára

Bul. Regina Maria — Andrássy-tér 18.

Fabrica de mobilier din fier și cupru a lui

Liczko László,

Transylvania FournirStrada Iosif Vulcan 6.
Volt Kazinczy-utcaFabrica de mobilier din fier și cupru a
Fraţilor Fleischer≡ Arbor furnir- és ≡
fakereskedelmi társaság

Cégtulajdonosok:

Dési Károly, Hacker Ernő és Gayer János.

Arbor – Societatea de comercializare
lemn și furnir, Proprietari: Dési Károly,
Hacker Ernő și Gayer János**Török Furnirimport**

Strada I. Chendi — Kölcsey-utca 13.

Cégtulajdonosok:

Török Aladár és Elefánt Béla

Török Import furnir

Proprietari: Török Aladár și Elefánt Béla

STEINFELD és HERSKOVITSépületfa, deszka és
asztalosáru-telep

Calea Radnei — Radnai-ut 56-60. szám.

Steinfeld și Herskovits

depozit de cherestea, scândură și produse de tâmplărie

Pintér, Péchy és Társa

tükörgyár és üvegcsiszolda

Strada Ioan Calvin

Kálvin János-u. 39.

Saját ház.

Pintér, Péchy și Asociații

fabrică de oglinzi și șlefuire de sticlă

HAUBENREICH MIHÁLY

speciális paplankészítő mester

Haubenreich Mihály
mester plăpumar

Freimann József

műkereskedő és képeretező specialista

Freimann József, negustor de artă și specialist rămar

Butskó Béla

paszományos és gombkötő mester

Bulev. Regele Ferdinand — Boros Béni-tér 63.

Butskó Béla

maestru pasmantier și nasturier

Kötött- és Kötszövő Iparárugyár

Fabrica de țesătorie și tricotate

Este dotată cu utilaje motrice de făcut ciorapi, în mare parte de producție americană și germană. Totodată cu mașini de cusut motrice și manuale de fabricație elvețiană și germană. Producem: veste tricotate, pulovere, svetere, schwalluri, ciorapi de damă și de bărbați, de asemenea, pe mașini Reschel: eșarfe berliner și basmale. Înființat în anul 1918.

Proprietar de firmă: **Reismann Jenő** – Între 1913–1918 a funcționat la Societatea pe acțiuni

„Aradi
Textilipar”

Cégtulaj-
donos:

Reismann Jenő.

1913–1918-ig az Aradi Textilipar R.-T.-nál működött. —

(Industria
Textilă
Arad)

Az Aradi Iparosok Hitel- szövetkezete Áruhitelosztálya

Cooperativa de Credit a Industriașilor din Arad

Departamentul de credit de consum oferă împrumuturi în rate pe șase luni în numerar la

55 de companii prestigioase în schimbul unui carnețel de cumpărături.
Cumpărați în cincizeci și cinci de locuri și plătiți doar într-un singur loc.

Jelentkezni lehet a hivatalos órák alatt az Aradi Iparosok Hitelszövetkezeténél

Strada Bratianu (Weitzer János-utca) 18.

Înscrierile se fac în timpul orelor oficiale la Cooperativa de Credit a Industriașilor din Arad

Göllner Antal

uri szabómester

Str. Horia — Széchenyi-u. 2.

Göllner Antal maestru croitor costume pentru bărbați

Hirsch Antal

uri szabómester

Str. Cloșca 2.
(Szt-László-utca)

Hirsch Antal maestru croitor de lux

**HUPPERT
és GODA**

URI SZABÓK

Croitori de costume Huppert și Goda

Bruckler Péter

uri szabómester

Bruckler Péter, maestru croitor de lux

GEPPERT JÁNOS

uri szabómester

Geppert János maestru croitor de lux

Kádár**István**

uri szabómester

Str. Bucur 3.
(Eötvös u.)Kádár István
maestru croitor de lux**IVAN VASILIE** egyenruha-, papi és
uri szabómester

Strada Eminescu — Deák Ferenc-utca 24—26. szám.

Ivan Vasilie maestru croitor de uniforme,
costume și de haine preotești**IOSIF NICOLAE uri szabómester**

Strada Romanului — Zrinyi-utca.

Saját ház: Calea Săguna - Választó-utca 5. szám.

Iosif Nicolae, maestru croitor de lux

**Karácsonyi
Márton**
maestru croi-
tor de unifor-
me și de lux

**Karácsonyi
Márton**
egyenruha és
uri szabómester
Strada Eminescu 8.
(Deák Ferenc-utca)

Márton Jakab
uri szabómester

Piața Avram Iancu 10.
(Szabadság-tér)

Márton Jakab maestru croitor de lux

Marencsák Ferenc
uri szabómester

Marencsák Ferenc maestru croitor de lux

**Martics
János**
maestru
croitor de
lux

Martics János

uri szabómester

Str. Bratianu — Weitzer János-utca 7.

Mocuța Gheorghe
uri szabómester
Mocuța Gheorghe maestru croitor de lux

Pohonits István

uri szabómester

Strada Mărășești — Kossuth-utca 1
Pohonits István maestru croitor de lux

NICULESCU MIHÁLY

uri szabómester

Str. Alexandri 5.

(Salacz-utca)

Niculescu Mihály
maestru croitor
de lux

**NAGY
VILMOS**

uri szabómester

Str. Romanului 1

Bohus-palota

Nagy Vilmos

maestru croitor de lux

**Redeşiu
Iosif**

egyenruha- és
uri szabómester

Calea Banatului 5
Asztalos Sándor-u.

Redeşiu Iosif maestru croitor
de uniforme şi de lux

TATU LÁZÁR

egyenruha és
uri szabómester
Tatu Lázár maestru croitor
de uniforme şi de lux

WEISZ ISTVÁN

uri szabómester
Weisz István maestru croitor de lux

**Maltry
Mátyás**

párisi női
szabósága

Str. Gen. Grigorescu
Tabajdi u. 4.

Maltry Mátyás croitorie pariziană dame

Horváth Balázs

 női szabómester

Horváth Balázs maestru croitor dame

Fehér Nővérek

női divatszalon

Strada Consistorului — Batthyány-utca 40.

Surorile Fehér salon de modă dame

**Engelhardt
Ferenc**
magazin de
cojocărie

Engelhardt Ferenc

 szűcsáruháza

Str. Eminescu—Deák Ferenc u. 1

Engelhardt Ferenc

☪ szücsáruháza ☪

Str. Eminescu—Deák Ferenc u. 1

O

Engelhardt Ferenc magazin de jocărie

BUTTINGER TERÉZ

gőzmosódája

Str. Consistorului—Batthyány-u. 35. s. Saját ház.

☪

Buttinger Teréz curățătorie pe aburi

NAGY IMRE női szabó

Str. Bratianu — Weitzer János-utca 2.

Minorita palota.

Nagy Imre croitor dame

Knapp Sándor

kelmefestő és vegytisztító intézete

Üzlet: Str. Bratianu — Weitzer János-u. 9.

Üzem: Str. Ep. Radu — Magyar-utca 10.

☪☪☪
Knapp Sándor

vopsitorie de haine și curățătorie chimică

Kuhl Mihály

kelmefestő és vegytisztító intézete

Üzlet: Str. Eminescu — Deák Ferenc-utca 10.

Kuhl Mihály

vopsitorie de haine și curățătorie chimică

Hoszpodár Miklós

kelmefestő és vegytisztító intézete

Hoszpodár Miklós vopsitorie de haine și curățătorie chimică

Prász József

cipésmester

Str. Eminescu — Deák Ferenc-utca 6.

Prász József maestru pantofar

Czernóczy Imre

cipésmester

Str. Mărăşeşti 7.
(Kossuth u.)

Czernóczy Imre maestru pantofar

Viktorelli Sándorné

cipőexport

Str. Nicu Filipescu
(Flórián-utca) 39.

Văduva lui **Viktorelli Sándor**
exportator pantofi

néhai **VIKTORELLI SÁNDOR**, a cégalapító.
Răposatul **Viktorelli Sándor** fondatorul firmei

MIHÁLY LÁSZLÓ

cipésmester

Strada Caragiale - Csiky Gergely-utca 26. szám.

Mihály László maestru pantofar

Grosz Gyula

cipőfelsőrészkesztő
mester

Str. Sinagogei
Chorin Áron-utca 6.

Grosz Gyula maestru montator de căpută

Stiaszny József
 fabrică de
 calapoade și
 produse din lemn

**STIASZNY
 JÓZSEF**

kaptafa- és faárugyár

Strada D-na Balașa
 (Purgly L.-né-u.) 121

Saját ház.

Barthel Ernő

mézeskalácsos mester és viasz-
 gyertya-készítő

Strada Cercetașilor
 (Szent Pál-utca 11. szám
 Saját ház.

Barthel Ernő

maestru cofetar de turtă dulce
 și producător de lumânări de ceară

Kiss Ernő sütődéje

Strada Alex. Gavra - Csernovits Péter-u. 32
 Patiseria lui **Kiss Ernő**

**KRAMAROVITS
 JÓZSEF**
 Kramarovits József ≈ böröndös és ≈
 artizan pielar bördiszműves
 și producător de geamantane

LEIHER FRIGYES

sütőmester

Str. Cap. Ignat - Kapa-utca 31. ≈ Saját ház.

Leier Frigyes maestru patiser

Weiss Siegfried

fehérsütődéje

Str. Grigorie
Alexandrescu = Bercsenyi
Miklós-utca 47. Saját ház.

Brutăria albă a lui
Weiss Siegfried

Dick Samu

ékszerész és optikus
Str. Brătianu 1.
(Weitzer János- utca)

Dick Samu bijutier și optician

CSÁKY JÁNOS

órák és ékszerész

Bulev. Regele Ferdinand
(József főherceg-ut).

A lutheránus templommal szemben.
Csáky János ceasornicar și bijutier

Hirsch Jenő

órák és ékszerész

Hirsch Jenő ceasornicar și bijutier

JUVELIA

fabrică de bijuterii
și produse din aur,
Proprietari: Dukász
Lajos și Imre

JUVELIA

arany- és ékszerárugyár
Strada Gajdu - volt Szent István-utca 3. szám.

Cégtulajdonosok:
Dukász Lajos és Imre

Kun József și
Fiul
bijutieri

Kun József és Fia

ékszerészek

Calea Regina Maria — Andrassy-tér 24.

Iosif REINER József budapesti állami műmechanikai
és órás ipariskolát végzett
műórás és ékszerész. ✦ Preciz óra-, ékszeraktár és javítóműhely

Iosif Reiner József ceasornicar și bijutier cu studii efectuate la Școala Industrială de Ceasornicărie și Mecanică fină din Budapesta. Depozit de ceasuri bine reglate și de bijuterii, atelier de reparații.

OPTIKUM

Calea Regina Maria — Andrassy-tér 18.

Cégtulajdonos: KUN ISTVÁN

Optikum Proprietar firmă: Kun István

Csáky Gyula
vésnök

Strada Alexandri
Salacz-u. 5.

Csáky Gyula gravor

Hauser G. Kálmán

≈ hangszerkészítő ≈

Hauser G. Kálmán producător de instrumente muzicale

Faix Jacques

zongora-készítési műhelye és zongorarakttára
Strada Consistorului — Batthyány-utca 25.
Atelierul de fabricat pianе și depozitul de
piane al lui **Faix Jacques**

Krón és Vandracsek

építészek
Strada Loc. Av. I. Sava 9.
Krón și Vandracsek arhitecți

Mizera József

kőműves mester
Str. Vasilie Stroescu—Teleki-u. 16—18. Saját ház.
Mizera József maestru zidar

Fodor József

kőműves-mester
Str. Gen. Coanda—Borona u. 28. Saját ház.
Fodor József maestru zidar

Dömötör László

okleveles építész, építési vállalkozó
Strada Ilarie Chendi—Kölcsey-u. 7.
Dömötör László
arhitect cu diplomă,
întreprinzător în construcții

Gábor András

építészeti irodája
Rabitz-lap és „Sziget”
nedvesség-elszigetelő-telepe
Str. Muciu Scaevola—Hajó-utca 18—20. sz.
Gábor András
birou de arhitectură
depozitul de plăci Rabity și
hidroizolații „Sziget”

Fabrica de
tâmplărie și
lăcătușerie
**Czeiler și
Szathmáry**

Czeiler és Szathmáry

asztalos- és lakatos-áruk gyára
Arad, Str. Teodor Ciontea No. 15.

Böszörményi Benedek

építész
Str. Lae Barna—Csutora u. 12.
Böszörményi Benedek arhitect

PÁPAY LAJOS

műbutor- és asztalosára gyára

Fabrica de mobilă artizanală și tâmplărie a lui **Pápay Lajos**

Kenderessy László

épületasztalos-üzeme és butorgyára

Str. Ioan Calvin—Kálvin János u. 38.

Fabrica de dulgherie și de mobilă a lui **Kenderessy László**

Dupák József

épület és portálasztalos

Bulevardul Regele Ferdinand I. 28.

(Boros Béni-tér)

Dupák József dulgher construcții și tâmplar de porți

Faller Gyula

épület és butorasztalos

Strada Eminescu

(Deák Ferenc-utca) 22.

Faller Gyula

dulgher construcții
și tâmplar de mobilă

Menráth József

kőfaragó mester

Str. Coșbuc—Wesselényi-u. 43.

Menráth József maestru cioplitor

Rózsa Testvérek

kőfaragó-telep és sirkőgyár

Bulevardul Regele Ferdinand—Boros Béni-tér 3!

Frații Rózsa

cioplitorie în piatră și fabrică de monumente funerare

Pepoli Viktor

Strada Numa Pompiliu—Kasza-utca
Saját ház.

Rossi és Pellegrini

betonépítkezési vállalkozók
Str. Mărăşeşti—Kossuth-utca 61.
Rossi şi Pellegrini

întreprinzători construcţii din beton

Schaefer Richard

vizvezeték-szerelési vállalata
Str. Consistorului — Batthyány-utca 26.
Saját ház.

Schaefer Richard

Intreprinderea de montaj
conducte de apă

Kohn József

bádogos- és vizvezeték-
berendező,
jégszekrénygyártó

Str. Consistorului 11.

Kohn József (Batthyány-utca).
tinichigiu, instalator sanitar,
fabricant de frigidere

Sztojka

Sztojka Kálmán
tinichigiu în
construcţii

Kálmán

épületbádogos

Strada Episc, Radu 30.

(Magyar-u.)

Saját ház.

Kőszeghy**Sándor Fia**

fémáru- és galvanizáló-
telepe

Bulev. Regele Ferdinand
Boros Béni-tér 63—65.

(Dengl-ház.)

Alapítva 1884.

Cégtulajdonos:

KŐSZEGHY EMIL. Kőszeghy Emil

**Fiul lui
Kőszeghy**

Sándor

staţie de
galvanizare
şi produse
metalice

Fondat în:
1884

Propietar firmă:

Kőszeghy Sándor fia

Kőszeghy Sándor fia

Gábor Dimitrie

vizvezeték-szerelési vállalat

Strada Horia 3.

Întreprindere de
instalat conducte
de apă
Gábor Dimitrie

Bauer Miklós tinichigiu construcții și maestru producător de ustensile de bucătărie

Bauer Miklós

épitelbádogos és konyhafelszerelés-készítő mester
Bul. Reg. Ferdinánd 15.
(József főherceg ut)

Karel I.

vizvezeték berendezési vállalkozó
Strada Eminescu 33.
(Deák Ferenc-utca)

Karel I. întreprinzător instalații de apă

Gartner Samu

műszaki szerelési vállalata
Üzlet: Str. Bratianu-Weitzer János-utca 2. Minorita palota.
Műhely: Râmnicul Vâlcea

Întreprinderea de montaje tehnice a lui
Gartner Samu

Horváth József

villanszerelési vállalata
Strada Bratianu—Weitzer János-utca 10.
Întreprinderea de instalații electrice a lui
Horváth József

Glück József

szobafestő, kárpítózó
és mázoló mester

Bulevardul Regele
Ferdinánd 15.

Glück József
maestru zugrav, tapițer și vopsitor

Ermesz István

bádogos
Str. Mărășești — Kossuth-utca.
Ermesz István tinichigiu

Kohajda József

épület, disz-mű-bádogos, vízvezeteki-szerelő, fémnyomó,
nikkelező és galvanizáló mester
Strada V. Stroescu — Teleki-utca 16-18
Kohajda József tinichigiu și decorații din tablă în
construcții, instalator apă, fierar,
nichelator și galvanizator

PANKER VIKTOR

lakatos- és takaréktűzhelykészítési vállalata
Strada Consistorului—Batthyány-utca No. 26.
Întreprinderea de lăcătușerie și producție de
cuptoare pentru gătit a lui Panker Vikor

Gartner Márk

épület-, műlakatos és mérlegkészítő mester
Str. Barițiu — Rákóczi-utca 4.
Saját ház.

Gartner Márk

maestru lăcătuș în construcții și mecanică,
producător de cântare

Kobza Imre

cimfestő, szobafestő
és mázoló mester

Strada Blanduziei
(Közép-u.) 24.

Kobza Imre

maestru pictor de firme, zugrav și vopsitor

Vuchetich József

villanyszerelési vállalata

Strada Horia — Széchenyi-utca 3.

Întreprinderea de instalații electrice a lui
Vuchetich József

Hachla Béla

cimfestő, szobafestő és mázoló

Hachla Béla

pictor de firme, zugrav și vopsitor

Halik Péter

festékkereskedő
P. Avram Iancu 22.
(Szabadság-tér).
Szinház-épület

Halik Péter comerciant de vopsele

Braun Samu

festékkereskedő
Strada Eminescu 28.
(Deák Ferenc-utca)

Braun Samu comerciant de vopsele

Reinhart Fülöp

butorgyára

Bulevardul Regina Maria 18.

(Andrássy-tér)

Fabrica de mobilă a lui Reinhart Fülöp

Frații Fischer Testvérek

Sodronyszövet, kerítésfonat, szita-áruk, lószórszitafenék és szitakéreg-készítők.

≡ ÜZLETHELYISÉG: ≡
Bulevardul Regele Ferdinand No. 15
(Lutheránus templommal szemben).

GYÁRTELEP:

Strada Mărășești No. 50. (Kossuth-utca)

(VOLT JÓZSEF
FÖHERCEG-U.) 8

KÉREGGYÁRTÁSI HELYEK:
Szászrégen — Ó-Radna.

Frații Fischer

Producători de plase din sârmă, împletituri de gard, produse de site, funduri de sită din păr de cal și scoarțe de site.

Locație: vis-a-vis de Biserica Lutherană

Fabrică: Strada Mărășești nr. 50 (Strada Kossuth)

Locații producție scoarță: Reghin – Rodna Veche

(Fostul Bulevard Arhiducele Iosif) 8. Vă oferim din

depozitul nostru diferite produse de plase din

sârmă, cum ar fi: plase din cupru, fier sau cele

cositorite, în special pentru mori, fabrici și scopuri economice, totodată site de tip Bacher.

Producem împletituri de sârmă manuale și

mecanice potrivite pentru îngredirea

grădinilor, parcurilor, cotețelor de găini

și a pădurilor forestiere, respectiv site

cu rame metalice pentru cernut pământ,

pietriș, nisip și cărbune, potrivite

pentru construcții, minerit și

grădinărit. Grătare potrivite

pentru geamuri de pivniță și

grânare. Opritoare scântei

pentru hornuri de locomotive

și fabrici. Site din diferite

tipuri de păr, din metal,

Szikrafogók mozdony- és gyári kéményekre. Különféle szőr-, vas-, réz-, selyem- és dobsziták, valamint minden e szakba vágó itt fel nem sorolt tárgyak a legjobb minőségben, mérsékelt árak mellett. — Pontos és gyors kiszolgálás!

Ajánljuk **különféle sodronyszövet-készít-
ményeinket**, ugymint: réz,

vas- és cinezett sodrony-

szöveteket, melyeket rak-

táron tartunk, főképp mal-

mok, gyarak és gazdasági

célokra, ugyszintén Bacher-

féle szerelő rostához való

szitákat. Készítünk alkal-

mas kézi- és gépsodrony-

fonatokat: kertek, ligetek,

tyukudvarok és vadaser-

dők bekerítéséhez, föld,

kavics, homok és köszén-

áthányó rostákat vaskeret-

tel, építési, bánya- és ker-

tészeti célokra. : Pince- és

magtárlakhoz rostélyokat.

Szikrafogók mozdony- és

gyári kéményekre. Külön-

féle szőr-, vas-, réz-, selyem-

és dobsziták, valamint min-

den e szakba vágó itt fel

nem sorolt tárgyak a leg-

jobb minőségben, mérsé-

kelt árak mellett. — Pon-

tos és gyors kiszolgálás!

cupru, catifea și site rotative, totodată obiecte din domeniul altele decât cele enumerate aici, de cea mai bună calitate și la prețuri moderate.

— Servire punctuală și rapidă!

Arad, Bul. Regele Ferdinand No. 15

Cuprins

Avem nevoie de o carte...	5
Prefață	7
<i>Horváth Levente</i>	
I. Panoramic	11
<i>Autor: Király András</i>	
<i>Traducerea în limba română: Gabriel Roman</i>	
1. Despre Monarhie pe scurt	11
De ici – de colo, de o parte și de alta a Leitheii	11
Mișcări naționaliste în creștere	13
Ultima lună de război	15
2. Regatul Ungariei în epoca dualismului	16
Organizarea statului	17
Ungaria istorică se preface în cenușă	21
„Judecătorul lumii este istoria ...	23
Ceva se pregătea în Hunnia	24
Károlyi Mihály pune capăt unei epoci	25
Procesul pașnic de lichidare	29
Bibliografie selectivă:	32
3. Aradul în ultimii ani ai războiului	32
Viața de zi cu zi în oraș	34
Impactul Revoluției trandafirilor de toamnă în Arad	37
Generalul Berthelot la Arad	41
1919 – Anul Nou al Republicii	42
Unde este zăpada de anul trecut?	44
Orașul în tranziție	45
Planuri și idei pentru dezvoltarea orașului	47
Gardieni care erau orfani...	49
„Aradul – ultimul bastion maghiar și avanpost românesc”	52
Aradul în timpul Republicii Sfaturilor	56
Sabia lui Damocles, sau ...nu tot ceea ce întârzie se pierde...	57
Bibliografie:	60
II. Metamorfoza orașului și a județului	61
Schimbarea de suveranitate și consecințele sale	61
<i>Autor: Lehoczky Attila</i>	
<i>Traducerea în limba română: Gabriel Roman</i>	
Revoluții și contrarevoluții	61
Contextul istoric	61

Anul de cotitură: Aradul în 1919	66
Bibliografia utilizată:	72
Sursa imaginilor:	74
Anexarea administrativă a județului Arad	75
<i>Autor: Nagy István</i>	
<i>Traducerea în limba română: Wittman Anikó</i>	
III. În minoritate	85
Date și păreri despre oameni, economie și nivelul de trai	85
<i>Autor: Muntean Tibor</i>	
<i>Traducerea în limba română: Wittman Anikó</i>	
Sursă... și critică	85
Imaginea de ansamblu	90
Un pic de demografie	91
Națiune sau limbă maternă?	97
Numărul confesiunilor religioase	101
Locuri de muncă și naționalități	102
Băncile și ce se găsea în ele	105
Industria și muncitorii	110
Transporturile	117
Statisticile vieții de zi cu zi	121
Socoteala	129
Bibliografie	132
Cărți	132
Presa	133
Internet	134
Documentele Arhivelor de Stat din Arad: Camera de Comerț, Industrie și Agricultură, Prefectura, Poliție.	134
Învățământul în limba maghiară între 1919 și 1948	135
<i>Autor: Ujj János</i>	
<i>Traducerea în limba română: Gabriel Constantinescu</i>	
Personalități	150
Burián János (1852–1926)	150
Fischer Aladár (1882–1943).	150
Glattfelder Gyula (1874–1943)	151
Zima Tibor (1882–1937)	151
Pacha Ágoston (Augustin) (1870–1954)	151
Berthe Nándor (Viena, 1896–1994, Gyöng)	151
Bibliografie	152
Biserici între 1919–1948	153
<i>Autor: Ujj János</i>	
<i>Traducerea în limba română: Gabriel Constantinescu</i>	
Biserica Romano-Catolică	153
Parohia centru	155
Parohia Micălaca	157

Parohia Grădiște	159
Parohia Șega	160
Biseriçuța din cartierul Cadaș-Silvaș	161
Parohia Aradul Nou	161
Biserica Reformată	163
Biserica evanghelicu-luterană	163
Comunitatea evreiască	164
Biserica Baptistă Maghiară	166
Biserica Ortodoxă	168
Biserica Greco-Catolică	169
Bibliografie	170
Periodice	171
Treizeci de ani de teatru	173
<i>Autor: Ujj János</i>	
<i>Traducerea în limba română: Gabriel Constantinescu</i>	
Personalități	187
Zala Béla (1898–1972)	187
Tessitori Nora (1884–1989)	187
Éghy Ghyssa (1905–1982) (Gizella)	188
Szántó György (1893–1961)	188
Csányi Mátyás (1884–1962)	188
Faludi Károly (1872–1974)	188
Lendvay Ferenc (1895–1962)	188
Károly Sándor (1894–1964)	189
Bibliografie	189
Presa arădeană în minoritate	191
<i>Autor: Puskel Péter</i>	
<i>Traducerea în limba română Gabriel Constantinescu</i>	
Politizarea realistă dusă de Hírlap	194
Neșansa ziarelor mici	200
Tabloide cu talente originale	201
Reviste literare	203
Almanahuri și calendare dintre cele două războaie mondiale	205
Bibliografie selectivă	207
Publiciștii arădeni eminenți ai secolului	209
<i>Autor: Puskel Péter</i>	
<i>Traducerea în limba română: Molnar-Sólya Emília</i>	
Krenner Miklós (1875–1968)	209
Fekete Tivadar (1894–1940)	210
Franyó Zoltán (1887–1978)	210
Horváth Imre (1909–1993)	211
Károly Sándor (1894–1964)	211
Olosz Lajos (1891–1977)	212
Pintér Lajos (1910–2005)	213

Stauber József (1871–1934)	213
Szántó György (1893–1961)	213
Zima Tibor (1882–1935)	214
Viață socială, divertisment, timp liber	215
<i>Autor: Puskel Péter</i>	
<i>Traducerea în limba română: Molnar-Sólya Emília</i>	
Bibliografie selectivă	225
IV Criza	227
Supraviețuire în realitatea din Transilvania de Sud 1940–1944	227
<i>Autor: Lehoczky Attila</i>	227
<i>Traducerea în limba română: Molnar-Sólya Emília</i>	227
Introducere: contextul istoric și Dictatul de la Viena	227
Rolul Aradului în realitatea din Transilvania de Sud	230
Presă și viață culturală	231
Atacul maghiar din septembrie 1944 și consecințele acestuia	234
Bibliografie	237
Sursa imaginilor	238
V. Anexe	239
<i>Întocmit de Király András</i>	
<i>Traducerea în limba română: Molnar-Sólya Emília</i>	
Act constitutiv	240
Arad, oraș industrial	242
Casa de Cultură a Meșteșugarilor din Arad	245

În momentul în care încheiem bilanțul ultimilor șaptesprezece ani, putem recunoaște deschis și fără falsă modestie, dar cu o rușine neascunsă, că am rămas în urmă..."Era o cerință a dezvoltării ca orașul să aibe o populație de o sută de mii de locuitori, să se fi construit tramvaiul electric, iar dezvoltarea industrială și comercială nu a fost la fel de puternică... e adevărat că pe Bulevardul Regina Maria a apărut un număr însemnat de mașini... deși, în comparație cu Cluj, Timișoara, Brașov, ne-a fost mai ușor...pentru că numele Aradului a rămas același."

Károly Sándor, *Metamorfoza Aradului*, p. 159.

ISBN 978-606-675-389-0